# BIJDRAGEN

VOOR

# VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

# OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

**Mr. IS. AN. NIJHOFF en P. NIJHOFF,**

THANS DOOR

**Dr. R. FRUIN,**

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

---

**NIEUWE REEKS.**

ZESDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1870.

# BIJDRAGEN

VOOR

# VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS
# EN OUDHEIDKUNDE.

---

VI.

# BIJDRAGEN

VOOR

# VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

# OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

**Mr. IS. AN. NIJHOFF en P. NIJHOFF,**

THANS DOOR

**Dr. R. FRUIN,**

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

---

**NIEUWE REEKS.**

ZESDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,

MARTINUS NIJHOFF.

1870.

# INHOUD

VAN HET

# ZESDE DEEL.

Bladz.

## BOEKBESCHOUWING.

# DE WAARHEID AANGAANDE ALBERT BEILINC.

DOOR

R. FRUIN.

---

Het onderwerp, waarover in dit opstel gehandeld wordt, is van weinig of geen belang. Heeft voor vier eeuwen zekere BEILINC, van wien wij overigens niets weten, zijn eer liever gehad dan zijn leven en zijn leven prijs gegeven om zijn woord te houden? Van het antwoord op die vraag hangt voor ons niet één belang af. Zelfs de nationale roem is er niet in betrokken. Want zoo wij ons, bij een toestemmend antwoord, op het bezit van zulk een edelaardigen landgenoot als BEILINC beroemen mogen, moeten wij ons tevens schamen over die andere landgenooten, die den man niettemin wreed en schandelijk ter dood hebben gebracht.

Waarom dan de vraag besproken? Omdat het onderzoek, waaruit het antwoord moet voortvloeien, als proeve van historische critiek bijzonder leerrijk is, en de overlevering aangaande BEILINC'S zelfopoffering nu toch eens in alle hand- en leerboeken onzer geschiedenis een plaats heeft gevonden, en meer algemeenen bekend is dan feiten en gebeurtenissen die inderdaad veel gewichtiger zijn, en meer bekend verdienden te wezen.

Beginnen wij met ons te herinneren hoe de overlevering

luidt. Wij kunnen niet beter doen dan ze ons door WAGENAAR te laten verhalen.

..... Het slot te Schoonhoven bleef nog eenigen tijd in handen der Kabeljaauwschen. 't Werd door WILLEM VAN DEN KOULSTER verdedigd, doch 't ging eerlang bij verdrag over. De burgzaten bedongen lijf en goed, uitgenomen ALBRECHT of ARNOLD BEILINC, die veroordeeld werd om levende in de aarde gedolven te worden. Vooraf kreeg hij op zijn woord van eer eene maand verlof tot het beschikken zijner zaken. Ook keerde hij als een andere REGULUS ter bestemder tijd weder. Het vonnis werd toen op een molenwerf even buiten de stad, aan hem uitgevoerd."

Zoo beschrijft ons de prosaïsche en doorgaans nauwkeurige WAGENAAR het droevig maar grootsch uiteinde van den held, die in onze dagen door drie beroemde dichters, door HELMERS, BILDERDIJK en TOLLENS, bezongen is. Een anderen REGULUS noemt hem de geschiedschrijver: een benaming van kwade voorbeduiding. Want allen weten wij het, de eerste, de Romeinsche REGULUS is, na eeuwen lang door dichters en dichterlijke geschiedschrijvers tot in de wolken verheven te zijn, bij nader inzien en na rijpen rade met algemeene stemmen van lauwerkrans en martelaarskroon beroofd en van zijn aanspraak op zielenadel en heldenmoed vervallen verklaard. De geschiedenis heeft de poëzie tot zwijgen gebracht, en REGULUS is tegenwoordig een Romein als een ander, die overwonnen heeft en overwonnen is, en die gestorven is men weet niet wanneer en men weet niet hoe.

Zal het onzen Hollandschen REGULUS evenzoo gaan? Verheerlijkt is hij in zijn goede dagen niet minder dan zijn voorganger: in zoover is hij zeker met dezen te vergelijken. En even als deze schijnt hij ook zijn beste dagen gehad te hebben; zijn roem is blijkbaar aan het tanen. De dichters van het heden bezingen hem niet meer. De geschiedschrijvers blazen hem ter eer de loftrompet minder luid. De geestdrift is aan het bedaren, de twijfel neemt de overhand. Hoe zeer 's mans glorie reeds verflauwd is, zal ons het best blijken als wij met het verhaal

van WAGENAAR de beschrijving van den heer WIJNNE vergelijken, zooals zij voorkomt in de nieuwste uitgaaf van zijn handboek, die dit jaar verschenen is.

„JACOBA's troepen gelukte het Schoonhoven te vermeesteren. Niet de opperbevelhebber, maar de onderbevelhebber ALBRECHT BEILING moest — men weet niet waarom — als offer van de wraak der gravin vallen. Naar velen meenen, doch anderen betwijfelen, werd hij levend begraven."

Meer niet. Niets van het verlof en van den terugkeer; niets van REGULUS en van zelfopoffering. Zelfs de onderscheiding van levend begraven te zijn, wordt den man betwist: „velen meenen, anderen betwijfelen." Tot het stellig ontkennen van hetgeen zoo lang met ophef verkondigd is, hebben onze schrijvers nog den moed niet. Maar het ongeloof zit in de lucht, en men hoort reeds mompelen wat spoedig luidkeels zal gezegd worden, dat de overlevering op geen genoegzamen grond berust.

Er laat zich dan ook nog al wat tegen de gewone voorstelling inbrengen. Dat een rechtschapen man uit liefde tot de zijnen, voor wier lot hij zorgen moet, een uitstel van de doodstraf, waartoe hij veroordeeld is, afsmeekt, en daarna, zijn woord getrouw, terugkomt om te sterven, is Goddank op zichzelf niet ongerijmd of ongeloofelijk. Het heeft nooit aan edele en trouwe mannen ontbroken. Maar onbegrijpelijk, zoo al niet moreel onmogelijk, is het, dat men iemand, dien men zoo minacht dat men hem niet tot den dood van een krijgsman, maar tot dien van een vrouw of van een eerlooze veroordeelt, evenwel zooveel vertrouwen schenkt, dat men hem, op zijn woord van eer, een maand lang vrij laat rondloopen. Zulk vertrouwen en zulke minachting zijn niet met elkander te rijmen, de samenvoeging schijnt ongerijmd. De eenige denkbare verklaring is die, welke TOLLENS in zijn dichtstuk aan de hand geeft, dat namelijk de overwinnaar een gruwzame wreedaard was, die zijn vijand liever nog tot de schande dan tot den dood wilde doemen, en hem opzettelijk de gelegenheid om zich te redden opende, in de hoop dat hij er misbruik van maken zou; en die verder, toen de berekening verkeerd uitviel, zonder eenig gevoel voor

den zielenadel van zijn slachtoffer, het schandvonnis toch ten uitvoer deed leggen. Maar zulk een wreedheid en laagheid is nauwlijks denkbaar; en van ridder FLORIS VAN KIJFHOECK is niets bekend dat ons recht geeft tot zulk een onteerend vermoeden. Het verhaal blijft, zooals het daar ligt, een psychologisch raadsel.

En wie zijn het die het ons verhalen; is hun gezag voldoende om ons te doen gelooven wat overigens ongelooflijk mag heeten? Van de inneming van Schoonhoven spreken alle kronieken van den tijd; van BEILINC en zijn droevig einde slechts twee geschiedschrijvers, of liever twee boekemakers en boekverkoopers. De een, die zijn werk vijftig jaren na de gebeurtenis heeft uitgegeven, zegt niet meer dan dat BEILINC levend is begraven; de ander, de eenige die van het verlof en de terugkomst spreekt, heeft zijn boek bijna een volle eeuw na het voorval in het licht gegeven. Dus de eenige borg voor een feit, dat zielkundig niet te verklaren is, is een boekemaker zonder gezag, die het 93 jaren nadat het zou zijn voorgevallen te boek heeft gesteld.

Die laatste redeneering brengt ons op den goeden weg. Wij hebben met een historische vraag te doen. Om die op te lossen moeten wij eerst onderzoeken, door wie en hoe de overlevering tot ons is gekomen. De verklaring, hoe het feit denkbaar en mogelijk is, kan dan later worden beproefd.

De oudste schrijver die ons van BEILINC spreekt is VELDENAER, een Utrechtsch boekdrukker, die in 1476 zijn *Fasciculus Temporum* uitgaf. Hij zegt eenvoudig:

> „Ende op 't slot was casteleyn WILLEM VAN COLSTER ende Heer AERNT BEYLINC met meer ander. Ende se gaven 't slot op, behoudelick hoir lijf ende goet, sonder AELBERT BEYLINC, die wert levendich begraven buten Schoonhoven op enen molenwerff."

Hij noemt het slachtoffer eerst AERNT, later ALBERT. Van daar de twijfel van den voorzichtigen WAGENAAR, die „ALBRECHT of ARNOLD BEILING" schrijft. BILDERDIJK, die den man „ARNOLD BEILAERT of BEILING" heet, doet dit zon-

der eenigen grond, denkelijk alleen om zich te onderscheiden van de rest der stervelingen. Niemand voor of na hem heeft ooit BEILAERT gezegd.

Het is bekend dat VELDENAER geen eigen werk slechts een compilatie uit andere boeken geleverd heeft. Van waar hij zijn verhaal van het innemen van Schoonhoven ontleend heeft, is ons toevallig bekend. Hij vond het in een Latijnsche kroniek van niet veel oudere dagteekening, het *Chronicon de Hollant*, dat door MATTHAEUS in het V[e] deel zijner *Analecta* is afgedrukt. Daar lezen wij:

„Et in castro fuit castellanus dictus WILHELMUS DE COLSTER et ARNOLDUS BEYLINC cum aliis, et tradiderunt castrum salvis corporibus et bonis, excepto ALBERTO BEYLINC, qui fuit vivus sepultus super locum molendinae extra Schoonhoviam."

Gij ziet de overeenkomst is letterlijk. Beide berichten zijn dus maar voor één te rekenen. In beide ontbreekt het bericht omtrent het verkregen verlof en de terugkomst, waarop alles aankomt. Dit vinden wij eerst bij onzen tweeden zegsman, den boekdrukker SIEVERTS, die in 1517 de groote *Chronycke van Hollandt* in het licht zond, insgelijks een compilatie, gemakshalve in „divisiën" verdeeld, vanwaar zij den naam van Divisie-Kroniek heeft gekregen. Deze verhaalt ons de toedracht der zaak aldus:

„Opten huse waren cappeteinen WILLEM DE KOUSTER ende ALBRECHT BEYLING mit noch vijftich vrome wapentuers, die hem selven begeerde te beschermen, stonden se weder, seer bedroeft wesende, also lange dat si van nootswegen bi gebreke van vitaelge behouden haer lijf dat opgaven, vtgeseyt AELBRECHT BEYLING, die ghehouden wort tot vrou JACOBS behoef; ende hem word wtsettinge gegeven een maent lang, ende sijn lijf dien tijt versekert, dat hi soude mogen gaen visiteren sine vrienden, eerst doende enen eet weder in te comen. Ende als hy, een maent gelede wesende, wederom quam, worde hy in den nacht al levende op enen molewerf begraven."

De tekst is blijkbaar op een paar plaatsen bedorven en niet met zekerheid te herstellen [1]), maar gelukkig juist niet in die volzinnen, die voor ons onderzoek de eenige belangrijke zijn. Wij hebben hier in de hoofdzaak hetzelfde bericht als in het *Chronicon de Hollant* en bij VELDENAER, maar met bijzonderheden, die bij dezen ontbreken. Zijn zij aan een andere oude beschrijving ontleend, of moeten wij ze als bloote uitwerking en opsiering van hetzelfde verhaal aanmerken? Hoe prachtig hebben latere dichters het verhaal der Divisie-Kroniek niet uitgesponnen; hoeveel omstandigheden hebben zij uit hun verbeelding er ingevoegd! Had de kroniek daartoe niet zelf het voorbeeld gegeven; had zij niet eveneens het kortere bericht, dat VELDENAER haar overleverde, met toevoegsels van haar eigen vinding opgeluisterd?

Zoo meent werkelijk de hedendaagsche twijfelzucht. Maar ik moet dit vermoeden ten stelligste tegenspreken. Wat de Divisie-Kroniek meer geeft dan zij van VELDENAER ontvangen had is geen opsiering, geen uitbreiding van het verhaal van dezen, maar de toevoeging van iets geheel nieuws, waarvoor in de voorstelling van VELDENAER geen aanleiding bestaat. Bovendien wie de Divisie-Kroniek in haar geheel met VELDENAER en de overige kronieken, die in druk bestaan, nauwkeurig vergelijkt, zal bevinden dat zij op vele plaatsen meer vermeldt dan zij uit de bekende bronnen had geput, en dat zij dus blijkbaar nog andere zegslieden volgt, wier geschriften op het oogenblik niet voorhanden zijn, maar wellicht nog ergens, in de een of andere boekerij, verscholen liggen. Wat hij uit deze meedeelt is nu niet ongeloofwaardiger dan het overige. Het kan even goed de toets der critiek doorstaan. Het is onnoodig dit te staven

---

[1]) Mijn vriend en ambtgenoot DE VRIES, dien ik over deze plaats raadpleegde, is van oordeel dat men moet lezen: „. . . die hemselven begeerden te beschermen. Deze wederstondense *bedruft* wesende, also lange" enz. En hij voegt er deze verklaring bij: *bedruft* is gebrek hebbende, part. van *bedruften*, dat van (nood)*druft* komt. Verg. hd. *bedürftig*, mnl. *bedruftich* in den zin van *gebrekkig*.

met voorbeelden, aan andere verhalen ontleend. Het verhaal dat wij beschouwen, moge zelf ten voorbeeld strekken. Maar eer ik dit toelicht, moet ik doen opmerken, dat indien SIEVERTS werkelijk, zooals ik beweer, naschrijft en niet verdicht, niet hij eigenlijk onze zegsman is, maar de oudere schrijver, wiens woorden hij herhaalt. Zoo vervalt voor een groot gedeelte de achterdocht tegen het verhaal, die op het lange tijdsverloop tusschen de gebeurtenis en de beschrijving gegrond was. De oorspronkelijke, door SIEVERTS nageschreven, zegsman heeft zeker dichter bij de gebeurtenis geleefd dan deze; hoe dicht evenwel kunnen wij niet bepalen. En mogelijk had hij op zijn beurt geput uit nog oudere bronnen, uit verhalen van tijdgenooten misschien. Bij gebrek aan alle gegevens dienaangaande kan dus de critiek zich aan geen uitwendige bewijzen hechten. Zij moet zich bepalen tot het onderzoek van het verhaal op zich zelf, tot het opsporen van inwendige kenmerken van waarheid of onwaarheid. Gelukkig bezitten wij nog uit den tijd, waarin de gebeurtenis valt, een goed getal van echte bescheiden, oorkonden en rekeningen, die genoeg zekere en onwraakbare feiten opleveren, om er de juistheid van de berichten der kroniek aan te toetsen.

In de eerste plaats, het bestaan van den held kan niet in twijfel worden getrokken: hij is geen verdicht persoon. De LANGE VAN WIJNGAERDEN, de schrijver der *Geschiedenis van de Heeren en van de Stad van der Goude* (uitgeg. in 1813) heeft in het stadsarchief van Gouda het schouten zegel van ALBERT BEILINC, met zijn naam als randschrift, ontdekt op een oorkonde van 1422 (zie het aangeh. werk, I. bl. 735). Door deze vondst wordt veel opgehelderd. Ik laat daar, dat wij nu den naam met juistheid kennen en dus de lezing ARNOLD als een bloote schrijffout mogen verbeteren, aan welke fout (in het voorbijgaan gezegd) wel het *Chronicon de Hollant* en VELDENAER, niet onze Divisie-Kroniek schuldig staan. Van meer belang is het, dat wij thans ook leeren dat BEILINC eigenlijk geen soldaat, geen ridder was, maar een burger, een burgerlijk ambtenaar. De heer WIJNNE en zoo veel anderen als

met hem instemmen, vergissen zich dus door BEILINC onderbevelhebber op het kasteel van Schoonhoven te noemen, hoewel onze kroniek, die WILLEM VAN KOULSTER en ALBRECHT BEYLING kapiteinen betitelt, tot die dwaling gereede aanleiding heeft gegeven. WILLEM VAN DE COULSTER, die met BEILINC genoemd wordt, was werkelijk slotvoogd van Schoonhoven, zooals uit eene oorkonde van 19 October 1424 (bij van MIERIS, Charterboek) blijkt. Een andere brief van 14 Maart 1427 (bij VAN DE WALL, Handv. van Dordr.) bewijst, dat hij het beleg van Schoonhoven overleefd heeft, en dat dus de kronieken waarheid spreken, die hem bij het overgeven van het slot voor zich zelf lijfsbehoud laten bedingen. BEILINC was derhalve geen eigenlijk bevelhebber te Schoonhoven; hij was schout van Gouda; hij was dit nog in Mei 1424, een jaar voor zijn dood, zoo als toevallig de thesauriers rekening van Leiden (afgedrukt in het VII^e deel der Kroniek van het Hist. Genootschap) ons leert. Hij is dus waarschijnlijk eerst kort voor de belegering van het slot daarheen gevlucht, en zoo hij aan de verdediging als kapitein heeft deel genomen, is dit slechts als een gevolg der omstandigheden, niet van een wettige aanstelling te beschouwen. Zoo wordt het begrijpelijk waarom hij alleen geen lijfsbehoud heeft mogen verwerven. Niet om zijn verdediging van Schoonhoven, niet omdat hij (zooals BILDERDIJK zegt) „zijn eed aan zijn vorst gehouden had" is hij veroordeeld, want dan zouden zijn medgezellen met hem zijn gestraft, maar om een of andere daad die hij vroeger, en denkelijk wel als schout van Gouda, had bedreven.

En nu heerschte er juist omstreeks dezen tijd te Gouda meer dan in de andere steden van Holland een onzekerheid van gedragslijn, een aarzeling om tusschen de pretendenten naar de kroon te kiezen, die bewijst dat de burgerij er oneenig was en de partijschap er hoog was geklommen. De overige steden, althans die van het toenmalige Noord-Holland, Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam, hadden zonder bedenken, zoodra JAN VAN BEIEREN gestorven was, JAN VAN BRABANT als landsheer erkend en gehuldigd. Maar Gouda hield zich onzijdig,

ook nadat het door een bezending van Leidsche regenten was aangemaand om zich bij de overige steden te voegen. Het helde zelfs blijkbaar over tot de partij van JACOBA, welke het dan ook een half jaar later openlijk koos. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de schout BEILINC bij deze gelegenheid met al zijn invloed voor de Hollandsche steden en hun landsheer en tegen JACOBA heeft geijverd, en dat hij, toen al zijn pogen vruchteloos bleek te zijn en de tegenpartij de bovenhand behield, het raadzaam heeft geacht naar het sterke slot van Schoonhoven te wijken, dat eerlang door de Hoeksche ballingen, die zich te Utrecht hadden verzameld, overvallen en belegerd werd. Opmerkelijk is het verder, wat wij alweer uit een post op de stadsrekening van Leiden leeren, dat FLORIS VAN KIJFHOECK, die door JACOBA naar Schoonhoven was gezonden om er haar belangen voor te staan, nog voor den 10$^{en}$ Maart van 1425 te Gouda was geweest; wij kunnen licht raden met welke bedoeling.

Volgens de kroniek heeft het kasteel de belegeraars zes weken lang wederstaan. Wij kunnen die opgaaf niet toetsen aan echte bescheiden. Wel bezitten wij eenige allermerkwaardigste brieven van de regeering van Utrecht over de zaken van Schoonhoven (afgedrukt in het II$^{e}$ deel van DODT'S Archief), maar de meeste zijn zonder dagteekening. Zooveel is zeker, dat het beleg geruimen tijd moet geduurd hebben. Den 10$^{en}$ Maart was men reeds te Leiden aan het beramen van maatregelen tot ontzet, en den 22$^{en}$ werd er nog in den Haag dagvaard gehouden over dezelfde aangelegenheid. Een der Utrechtsche brieven, die van 25 Maart (n$^{o}$. XXVII), schijnt insgelijks te veronderstellen, dat het slot op dien dag nog niet vermeesterd was. Kort daarop moet het echter zijn overgegaan. Althans vóór Paaschen, die dat jaar den 8$^{en}$ April inviel, was het ontzettingsleger op de plaats aangekomen, maar te laat, zoodat het thans genoodzaakt was op zijn beurt de stad en het kasteel in te sluiten en te belegeren. In een charter van 13 April (bij VAN MIERIS) wordt gezegd, dat het beleg reeds drie weken duurde, maar de zin schijnt te zijn, dat de optocht van

het leger naar de stad reeds drie weken te voren was aangevangen. In alle geval wordt bevestigd wat onze kroniek bericht, dat deze tweede belegering gedurende de vasten is begonnen. Wij zullen ons dus niet veel vergissen indien wij de overgaaf van het slot in de laatste week van Maart van het jaar 1425 stellen.

Aan al de burgzaten schonk FLORIS VAN KIJFHOECK het leven. Alleen aan BEILINC durfde hij dit niet beloven. Hij moet geweten hebben dat de schout van Gouda bij zijn vorstin zeer slecht stond aangeschreven; hij matigde zich daarom niet aan buiten haar voorweten den man los te laten of te vonnissen. „BEYLINC werd gehouden tot vrouw. JACOB's behoef" dat is: tot haar beschikking. Die bepaling zou onbegrijpelijk zijn, indien JACOBA, zooals WAGENAAR en anderen meenden, te Gouda geweest was; zij had dan de voorwaarden der overgaaf zelf kunnen stellen, en daaronder ook aanstonds over het lot van BEILINC beslissen. Maar het is volkomen bewezen dat zij zich tijdens de overgaaf van het slot met haar moeder te Bergen in Henegouwen ophield. De afstand tusschen Schoonhoven en Bergen was in dien tijd, toen de middelen van communicatie zoo gebrekkig waren, niet gering, — een eeuw later mocht een landsbode voor een reis van Den Haag naar Bergen twaalf dagen in rekening brengen, — en de wegen door het vijandelijke Brabant waren bovendien verre van veilig. Moest dus het lot van BEILINC door JACOBA beslist worden, dan zou er noodzakelijk een geruime tijd verloopen, eer het vonnis kon worden voltrokken. Zou men hem nu al dien tijd in hechtenis houden? Naar onze begrippen en gebruiken geoordeeld, schijnt niets anders mogelijk. Toch wordt ons gezegd dat de man, wiens leven van de genade of ongenade zijner vijanden afhing, verlof kreeg om zich voor een maand te begeven waarheen hij wilde. Dit schijnt zoo ongehoord en ongelooflijk, dat juist hierom de waarheid van het geheele verhaal in twijfel wordt getrokken.

Maar al aanstonds merken wij op, dat de gewone overlevering, zooals die door WAGENAAR en door BILDERDIJK wordt voorgesteld, hier iets geheel anders verhaalt dan de Divisiekroniek, waaruit wij toch alleen de toedracht kunnen vernemen.

Volgens BILDERDIJK „veroordeelde men BEILINC tot de ongehoorde straf om levendig in de aarde gedolven te worden; maar men gaf hem op zijn verzoek een maand tijds om orde op zijn zaken te stellen." Niet anders zeggen WAGENAAR en de overigen. Doch de Divisie-kroniek meldt niet meer dan dat BEILINC gehouden werd ter beschikking van vrouw JACOBA, en inmiddels verlof kreeg om een maand lang bij zijn vrienden te gaan doorbrengen. Het onderscheid tusschen beide voorstellingen springt in het oog. Volgens de nieuwere geschiedschrijvers was het doodvonnis geveld, en werd de uitvoering slechts een maand verschoven. Volgens het oorspronkelijke verhaal werd het vonnis uit Bergen gewacht, en zou BEILINC eerst als hij een maand later te Schoonhoven terugkwam, vernemen wat JACOBA over hem besloten had. Tegen dit verhaal hebben de bedenkingen, die de gewone overlevering doen betwijfelen, geen kracht. De gruwelijke wreedheid, om een ter dood veroordeelde een maand tijds te geven om zich door de vlucht te redden en zoodoende te onteeren; het onbegrijpelijke vertrouwen betoond aan een veroordeelde, die men den dood van een gewoon misdadiger nog onwaardig keurt; de barbaarschheid om die straf toch ten uitvoer te leggen, hoewel de schuldige door zijn terugkomst toont een man van eer te zijn: dit alles valt van zelf weg. Wel blijven er nog zonderlinge omstandigheden over, maar geen van dien aard dat zij het verhaal zedelijk onmogelijk zouden maken. Daarover straks nader. Doch eerst nog iets over de bijzonderheden van het verhaal zelf.

Het geven van wtsetting of uitstel, zooals aan BEILINC zou verleend zijn, is op zich zelf volstrekt niet ongewoon in dien tijd. Krijgsgevangenen, die op losgeld zaten, kregen vaak zulk verlof. Men noemde het „dag-geven", „een maand daggeven"; „een half jaar dag-geven", waarvoor in het Latijn „dimidii anni inducias concedere." Bij den vrede tusschen Holland en Utrecht van 3 Juni 1422 werd bepaald, dat de gevangenen van weerszijden zouden „dag hebben, die van den schilde geboren sijn op hair eere, ende die huysluyden op redelicke borchtochte." Niet altijd waagde het de overwinnaar zijn adel-

lijke gevangenen bloot op hun eer en eed los te laten. Het schijnt dat er allerlei misbruik in zwang was gekomen, inzonderheid dat de op zijn woord vrijgelatene zich door zijn vrienden liet vasthouden en beletten om zijn eed gestand te doen. Van daar dat men, niet tevreden met het woord van den gevangene, ook nog een vrijgeleide voor hem vorderde van de overheden in wier gebied hij zich zou begeven. Toevallig is zulk een vrijgeleide, in het Memoriael van het Hof van Holland, bewaard gebleven. Het is een brief in 1402 door ALBRECHT VAN BEIEREN aan WALRAVEN VAN BREDERODE verleend ten behoeve van JAN VAN ARKEL die hen gevangen had en zonder dat geen dag geven wilde. Het is nooit gedrukt, en daarom zal ik het hier in zijn geheel mededeelen; het verspreidt over den aard van het dag-geven een helder licht:

„AELBR. etc. doen cond allen luden, hoedat die Heere VAN ARKEL onsen getrouwen WALRAVEN Heere VAN BREDERODE, Heren FLORYS VAN BORSSELEN, Heren FLORYS VAN DEN ABELE ende CLAES VAN SWYETEN, onsen geminden, die in onsen dienste ghevangen worden nu doe wy lest voir Gorinchem gestalt lagen, een maent dach gegeven heeft, bij ons ende bij horen magen ende vrienden overal in onzen lande ende steden te comen. Ende want die Heere VAN ARKEL voirn. hem anders des niet gonnen en wil den dach voirs. ten waere dat sy van ons, onsen steden, dieners ende ondersaten of yemant van onsen wegen veylich varen ende keren mogen horen dach te houden ende hoer eer te bewaren, so ist dat wy hun gegeven hebben ende gheven mit desen brieve, onsen getrouwen voirscr. WALRAVEN Heere VAN BREDERODE, Heren FLORYS VAN BORSSELEN, Heren FLORYS VAN DEN ABELE ende onsen geminden CLAES VAN SWYETEN een vrij vast geleyde voir ons, onse nacomelingen, onsen steden, dienres ende ondersaten, ende voir allen denghenen die hem letsel binnen onsen landen ende steden doen mochten, veylich te varen ende te keeren, te merren een termijn van zes weken lang geduerende na den datum van desen brieve, om weder in te trecken binnen Gorinchem, ende

sulcke sekerheit ende geloeften te houden alsy den Heere VAN ARKEL voirn. gesekert ende geloeft hebben, ende om horen magen ende vrienden te quiten, die dair voir hun ingecomen sijn binnen der stede van Gorinchem voirn. Alle dese voirs. puncten hebben wy geloeft te houden ende te doen houden ende in gheenrewijs te verbreken ende alle dingen sonder argelist. In oirconde etc. Gegeven in den Hage XVIII dage in Novembri int jaer ons Heren MCCCC ende twee."

Het verleenen van verlof aan een krijgsgevangene, zoo als ALBERT BEILINC, is dus op zich zelf volstrekt niet onwaarschijnlijk. Het komt met het gebruik van den tijd juist overeen. Maar iets anders is het zulk verlof te geven aan iemand, dien men toch gezind is tegen een losgeld voor goed in vrijheid te stellen, iets anders het te verleenen aan iemand die vonnis wacht en misschien een doodvonnis te wachten heeft. De tegenwerping is juist. Men zou meenen dat slechts lieden, die hun vrijheid konden koopen indien zij wilden, op deze wijs hun vrijheid als het ware voor een poos te leen konden krijgen. Maar er zijn voorbeelden dat ook gevangenen, wier leven ernstig gevaar liep, op hun eed voor een bepaalden tijd zijn losgelaten. Zoo werden in Juli 1421 eenige Brabantsche edelen, die deel hadden genomen aan een samenspanning, waarvoor sommigen reeds met den dood waren gestraft en allen met den dood werden bedreigd, desniettemin op hun eed voor een half jaar vrijgegeven. DYNTER, de bekende kroniekschrijver van Brabant, drukt het dus uit: „Consecuti sunt relaxacionem de captivitatibus ipsorum, duraturam usque ad festum omnium sanctorum, tunc proxime futurum, sub cautione juratoria, quod eadem die reintrare deberent in oppido Bruxellensi, in omni modo sicuti ibi fuerant ante relaxacionem praedictam." De heeren keerden, op een enkele uitzondering na, ten bepaalden tijde terug, en verwierven naderhand hun vrijheid op zekere voorwaarden.

Hetzelfde had met BEILINC kunnen gebeuren. Als hij na zijn terugkomst geen doodvonnis had gevonden, zou zijn wedervaren van het gewone gebruik volstrekt niet zijn afgeweken. Hij was gevangen, hij werd gehouden tot vrouwe JACOBA'S

behoef; hij kreeg in afwachting van wat deze over hem beschikken zou, verlof voor een maand; hij keerde op den bepaalden tijd, zooals hij gezworen had, terug. Tot zoover levert zijn geschiedenis niets ongehoords op.

Doch er blijkt ontegenzeggelijk uit, dat zijn overwinnaar hem vertrouwde, hem hield voor een eerlijk man, wiens woord voldoenden waarborg gaf. Als wij ons herinneren hoeveel zekerheid VAN ARKEL vorderde, eer hij dag-gaf aan zijn gevangen edellieden, dan kunnen wij niet ontkennen dat de gerustheid, waarmee KIJFHOECK den zwaar bedreigden BEILINC laat gaan, een zeer eervolle getuigenis bevat aangaande diens karakter.

En evenwel heeft hem JACOBA tot een smadelijken dood veroordeeld [1]). Dat zij wreed van aard was, is ook in andere daden gebleken. Maar deze veroordeeling spant de kroon. Toen zij het vonnis velde was zij zelf reeds in het ongeluk. Haar toeleg, om met Engelsche hulp van CALAIS uit Henegouwen en haar andere landen te veroveren, was mislukt. Zij zat bijna opgesloten en zoo goed als verlaten te Bergen. De man, aan wien zij zich zoo lichtvaardig had verbonden, terwijl haar proces van echtscheiding te Rome nog niet beslist was, de Hertog van Gloster, had haar verlaten zoodra de fortuin haar verliet, en was naar Engeland teruggekeerd. De machtige PHILIPS VAN BOURGONDIEN stak reeds de hand uit naar haar kroon en naar haar vrijheid. Haar lot was bijna even onzeker als dat van BEILINC, wiens leven of dood van haar wenk afhing. En zij veroordeelde hem zonder genade niet slechts ter dood, maar tot den dood van een eerlooze. Wat mag zijn misdrijf zijn geweest, waarvoor hij dus moest boeten? Wij weten er niets van, zelfs niet genoeg om er een gissing op te bouwen. Maar onwillekeurig herinneren wij ons wat, volgens VELIUS, omstreeks dezen zelfden tijd te Hoorn zou gebeurd zijn met een burgemeesterszoon, zekeren JAN LAMBERTSZ. CRUYF, die beschuldigd werd van

---

[1]) Wijlen de heer LAUTS heeft in deze Bijdragen, deel II der eerste serie, getracht JACOBA vrij te pleiten; ik behoef wel niet te zeggen dat hij mij niet overtuigd heeft.

over JACOBA gesproken te hebben als over een lichtekooi, en die voor dit misdrijf, niettegenstaande de voorspraak zijner aanzienlijke vrienden, in tegenwoordigheid der vorstin zelve, ter dood werd gebracht. Vrouwen als JACOBA, wier gedrag aanleiding geeft tot onteerende en lasterlijke geruchten, verstaan doorgaans op dat punt geen scherts. Daarom zou haar gedrag ons niet kunnen verwonderen, indien wij mochten aannemen dat BEYLINC zich aan den goeden naam der vrouw had vergrepen: immers juist met een smadelijken dood moest zulk een laster worden gestraft.

Haar wreedheid is erg genoeg; wij moeten ons wachten ze nog te overdrijven. Toen zij het vonnis uitsprak, wist zij niet, kon zij zelfs niet weten, dat BEILINC edelaardig genoeg zou wezen om terug te keeren en gewillig den schanddood te sterven. Het is zelfs licht mogelijk, dat KIJFHOECK haar niet eens had laten weten, dat hij zijn gevangene een maand dag had gegeven. Dit kan hij, in vertrouwen op het woord van den man, dien hij als eerlijk kende, op zijn eigen verantwoordelijkheid hebben gedaan. Wij mogen en wij willen, ter liefde van de ongelukkige JACOBA, de omstandigheden voor haar zoo gunstig veronderstellen als het verhaal, dat wij volgen, slechts toelaat. Wij willen om dezelfde reden aannemen, dat KIJFHOECK, toen hij het doodvonnis uit Bergen ontving, er smartelijk door verrast zal zijn en niet dan noode het ten uitvoer zal hebben gelegd.

Op een molenwerf is de straf voltrokken. De Divisie-kroniek herhaalt niet wat het *Chronicon de Hollant* zegt, dat die werf buiten de stad lag. Het is ook minder waarschijnlijk. De stad werd, zooals wij opmerkten, thans door de Kabeljauwen ingesloten. Van uit het machtige leger zijner vrienden was BEILINC zich in de handen zijner vijanden komen overleveren. Zou men hem dan buiten de muren en in hun nabijheid hebben teruggeleid om daar te sterven?

Het was een gruwelijke zoowel als een schandelijke straf, die hij onderging. Naast het ophangen voor de mannelijke misdadigers bestond in het strafrecht der middeneeuwen voor vrouwen een drievoudige doodstraf: verdrinken, smoren in een

modderkuil en bedelven in de aarde. Die drie wijzen van ter dood brengen zijn wezenlijk één; haar verscheidenheid diende oorspronkelijk slechts om haar onder allerlei omstandigheden en plaatsen mogelijk te maken; zij zijn gekozen ter liefde van de vrouwelijke eerbaarheid, waaraan bij het hangen aan een galg te kort gedaan zou worden. Maar de straf, inzonderheid het levend begraven, was gruwelijk, veel meer nog dan de straf, die voor de mannen in gebruik was. Wij hebben meer dan eene beschrijving, hoe het er bij toeging. De ongelukkige werd in een gedolven graf uitgestrekt, en dan van de voeten af met aarde overdekt totdat eindelijk ook hoofd en mond verdwenen. Dan sprong doorgaans de beul met geweld op de borst van den lijder om den dood te verhaasten en het zieltogen te eindigen. In later tijd legde men de veroordeelde in een doodkist, die voor de leus met aarde overstelpt werd, nadat eerst de beul door het omdraaien van een kruk het slachtoffer ongemerkt had verworgd.

De straf, voor vrouwen bestemd, werd soms ook wel op mannen toegepast. Zij schijnt in dat geval voor smadelijk te zijn gehouden. Het was alsof men dan den man zijn karakter ontnam, en hem zijn stand en kunne onwaardig verklaarde. Doorgaans stelt men het voor, alsof slechts lafhartigen, deserteurs en diergelijke op deze wijs als vrouwen werden omgebracht; en men beroept zich voor dit beweren op TACITUS, die getuigt dat de oude Germanen *ignavos et imbelles mergebant.* Maar wat er in den tijd der oude Germanen moge geschied zijn, de middeneeuwen leveren, zoo ver mij bekend is, voor deze bewering geen bewijzen op. Slechts weinige voorbeelden van mannen, die levend zijn begraven, zijn mij onder de oogen gekomen, en geen waaruit ik zou afleiden dat het misdrijf, waarvoor zij boetten, een blijk van lafhartigheid, van onmannelijkheid geweest was. Zoo lezen wij in een oude lijst van terechtstellingen in de buurt van Gent (bij WARNKÖNIG, Flandrische Rechtsgesch. III, App. n°. XLIV) van twee jonge lieden die dus ter dood zijn gebracht:

„Item PETRUS ANDREAE fuit ibidem captus et convictus . . .

et vivus sepultus per Ballivum S[ti] Petri, circiter XX annis.

Item LEONIUS convictus ibi fuit de furto et fuit vivus sepultus per Amannum S[ti] Petri, circiter XVII annis."

Blijkbaar zijn deze beiden wegens blooten diefstal levend begraven. Hun misdaad kan verachtelijk zijn geweest, maar dat zij onmannelijk zou geweest zijn, blijkt in het minst niet.

In de provincie Holland is mij, buiten het geval van BEILINC, maar een enkel voorbeeld van het levend begraven van een man bekend, en wel van een geestelijke. Het feit wordt slechts terloops door den beroemden PHILIPS VAN LEIDEN in zijn boek *De cura Reipublicae* bericht; geen kroniek maakt er melding van. Een vorst, denkelijk de Ruwaard ALBRECHT VAN BEIEREN, had zich laten ontvallen, dat hij lijden mocht dat zeker geestelijke zoo behandeld werd, dat er geen klachten meer over hem gehoord zouden worden. De baljuw van het district vatte die woorden op als een bevel om den geestelijke ter dood te brengen, „et hoc ipso illum presbyterum vivum, pro dolor! sepelivit." (cas. VIII.) Ziedaar alles wat wij van dit voorval weten. Door vergelijking met andere plaatsen van hetzelfde boek ben ik tot het vermoeden gekomen, dat de geestelijke te Haarlem te huis behoorde en in den Haag terecht is gesteld, maar dit blijft een bloot vermoeden. Het doet ook weinig ter zake. Van meer belang is het, dat PHILIPS VAN LEIDEN zich wel verontwaardigd betoont over den euvelmoed der wereldlijke overheid die de hand heeft durven slaan aan een geestelijke, maar met geen enkel woord tegen den aard der straf opkomt. Dus moet deze niet zoo voorbeeldeloos zijn geweest als wij ons meestal voorstellen.

Zooveel is niettemin zeker, dat voor een man als BEILINC, die het ambt van schout had bekleed en de wapenen had gedragen, het levend begraven een onteerende straf was, die bij haar, die ze oplegde, een bitteren wrok, een innigen afschuw onderstelt. Maar uit den aard der straf is de aard van het vergrijp, dat er door geboet werd, geenszins af te leiden. Er uit op te maken dat BEILINC een verrader, een deserteur of een lafaard moet geweest zijn, gaat niet aan. Zijn eerlijk en moedig terugkomen

om te ondergaan wat over hem beschikt mocht zijn, weerlegt bovendien zulk een vermoeden van zelf.

Wij zijn ten einde van ons onderzoek. Het is ons gebleken dat het bericht van de kroniek, mits wel begrepen, volstrekt niet onwaarschijnlijk, veeleer geloofwaardig is. De overlevering is slechts door haar overdrijving onwaarschijnlijk en bijna moreel onmogelijk geworden. BEILINC is niet, zooals zij het voorstelt, door denzelfden die hem tot een schandelijken dood doemde, op zijn woord van eer voor een maand in vrijheid gesteld. Hij is niet teruggekomen, wetende dat hem een schandelijke dood wachtte. De goede trouw, die hij door zijn terugkeer aan den dag legde, kon ook geen invloed uitoefenen op zijn lot, dat lang te voren op verren afstand van de strafplaats beslist was. Zijn heldenmoed is dus minder groot dan de overlevering dien voorstelt, en de wreedheid zijner overwinnaars, hoewel buitengewoon, toch niet zoo gruwelijk als men doorgaans meent.

Éene vraag doet zich ten slotte nog voor: wie heeft het eerst aan het eenvoudige verhaal de poëtische kleur der legende gegeven? Tot op het einde der 16$^{de}$ eeuw heb ik van zulke poëzie geen spoor ontdekt. Alle oudere en nieuwere kroniekschrijvers en annalisten verhalen zonder medelijden of verontwaardiging eenvoudig na, wat de Divisie-kroniek even eenvoudig bericht had. De waarheid begon eerst gevaar te loopen, toen de geschiedschrijvers zich hooger eischen gingen stellen. SUFFRIDUS PETRI was, zoover ik weet, de eerste die een poging waagde om de toedracht der zaak zijn lezers aanschouwelijk te maken. Ongelukkig echter stelde hij zelf zich de gebeurtenis onjuist voor, en verklaarde ze bij gevolg ook verkeerd. Bij hem is het KIJFHOECK, die BEILINC veroordeelt, een maand uitstel vergunt, en na zijn terugkomst meedoogenloos laat ombrengen. "Omnes KIJFHOUKIUS nomine JACOBAE in gratiam recepit praeter ALBERTUM, quem ob vetus quoddam et privatum odium volebat extinctum, ALBERTUS usuram vitae precibus ad spatium mensis unius impetravit, ut scilicet inter suos domi quae vellet pro arbitrio disponeret, data fide se intra mensem in potestatem KIJFHOUKII reversurum. Quod

quidem quum ille bona fide praestitisset KIJFHOUKIUS mox vivum defodi jussit." (Appendix ad Chronicon JOHANNIS DE BEKA.) Wij hebben hier de legende reeds in haar hoofdtrekken. Uitgewerkt heeft ze een halve eeuw later de jonge VOSSIUS, MATTHEUS, de veelbelovende maar vroeg gestorven zoon van den grooten JOHANNES GERARDUS. Hij schreef de geschiedenis onzer middeneeuwen in den trant der oude klassieken, en wierp over de schrale berichten der kroniekschrijvers een gloed van prachtige kleuren, zooals LIVIUS in der tijd over de annalen van het oude Rome had gedaan. Zijn verhaal van het gebeurde met BEILINC is zoo fraai, dat ik het onvertaald en onverkort hier laat volgen.

„.... Cunctis KIJFHOUKIUS incolumitatem, praeterquam BEILINGIO concessit. Qui cum ad supplicium duceretur, in hunc modum verba fecisse ad KIJFHOUKIUM fertur. „Fato vicinus, ultimas has preces tibi fundo, ut non tam mei quam meorum misereri velis, abitumque ad tempus permittes, quo consulam ipsis, sancteque juro intra mensem me reversurum. Non mortis metus aut vitae desiderium haec me flagitare cogit, sed meorum amor, nam vitae potestatem rursum tibi, praestituto tempore, facturus sum." Concessit KIJFHOUKIUS, quod ad perpetuam laudem fuisset nisi ingenti scelere concessam ad tempus abeundi potestatem foedasset. Etenim reversum vivum sub mola publice defodi jussit noctu, cum palam, ob virtutem viri cunctis adamatam, non auderet. Quod si memoriam ejus sceleris defodere una atque abolere potuisset, jam aliquam laudem apud posteros virtus ejus meruisset. Nunc vero cum victoriam et fidem in JACOBAE periculis adhibitam, tam foedo facinore macularit, vivet in aeternum BEILINGIUS atque ipse execrationi erit posteris."

Een schoone verdichting, niet waar! Zoo schoon dat alle lateren haar voor waarheid aannamen en uitgaven, zelfs WAGENAAR, die zich anders zoo trouw aan de echte bescheiden houdt, zelfs BILDERDIJK, die anders geen gelegenheid laat voorbijgaan om WAGENAAR tegen te spreken. Maar aan den anderen kant was zij te opgesmukt om waar te kunnen zijn

of zelfs om op den duur waar te kunnen schijnen. Met recht is tegen haar in onzen tijd de twijfel opgerezen, die zich echter ten onrechte ook tegen het eenvoudige verhaal der kroniek gekeerd heeft. De verdichting had de waarheid zelve, die in haar lag opgesloten, in verdenking gebracht. Ik heb beproefd de waarheid van het poëtische kleed der legende, waarin zij niet meer te erkennen was, te ontdoen en in haar eer te herstellen. De lezer oordeele, of ik daarin al dan niet geslaagd ben.

# DE ENGELSCHE COURT OF LAKENSTAPEL TE DELFT, 1621—1635.

DOOR

MR. J. SOUTENDAM.

---

Als bijdrage tot de handelsgeschiedenis der 16$^{de}$ en 17$^{de}$ eeuw zou het geen onbelangrijke arbeid zijn, uit de archieven van Londen, Middelburg, Delft, Rotterdam en Dordrecht het verhaal op te stellen der lotgevallen, die het bestaan hebben gekenmerkt eener maatschappij of sociëteit, welke, ofschoon niet in *onmiddellijk* verband staande met de hier te lande sinds lang vervallen lakennering, echter een gewichtige rol heeft gespeeld in de geschiedenis onzer handelsbetrekkingen met Engeland, terwijl het nasporen der oorzaken, die hare gedurige verplaatsing en eindelijken val bewerkten, een dieperen blik in de toenmalige beginselen van handelsrecht, zoowel in de Vereenigde Gewesten als in Engeland, zou doen slaan. Ik bedoel de *Engelsche Court* of de *Societeyt van de Coopluyden aduenturiers*, (societas mercatorum aduenturariorum), die van 1621—'35 te Delft haar zetel had gevestigd. Het ligt niet in mijn plan hare geschiedenis te schrijven; daartoe gevoel ik mij niet bevoegd of geroepen. Alleen wilde ik trachten uit de op het Delfsche Archief voorhanden bescheiden een beknopt en getrouw relaas van haar bestaan in mijne geboorteplaats te geven; wellicht

zullen mijne ambtgenooten in de overige Nederlandsche steden, waar de Court eenmaal gevestigd was, zich opgewekt gevoelen mijn voorbeeld te volgen, om zoodoende den toekomstigen geschiedschrijver dier handelscompagnie de bouwstoffen te leveren voor eene tot nog toe ontbrekende historische beschouwing van meergemelden lakenstapel in ons vaderland.

Het eerst vind ik van de Court gewag gemaakt in 1598, toen ter vergadering van de Veertigen en vroedschappen van Delft, van 6 Febr., werd geproponeerd en verhaald, hetgeen tot nog toe gepasseerd was, „aangaande *de courte van den Engelschen coopluyden*, die van Staeden vertreckt" [1]). Er werd besloten, dat er „met de voorghenomen saecke ende sollicitatie, omme de courte van den Engelschen coopluyden alhier te moeghen crijghen" zou worden voortgegaan en, ingeval er gecommitteerden van de Engelsche natie mochten komen, met dezen zou gehandeld en geaccordeerd worden [2]). Tot een accoord schijnt het echter niet gekomen te zijn, zoodat de sociëteit der marchants aduenturiers zich naar Middelburg begaf, waar zij tot 1621 bleef gevestigd. Evenwel blijkt uit de notulen van Veertigen, van 23 Dec. 1617, dat de Courte haar „residencie" van Middelburg naar eene andere plaats wilde overbrengen, na alvorens daartoe consent van „de Ma[t]. van Groot-Brittangen" te hebben bekomen. Men had het oog op Delft gevestigd, doch van den kant van Veertigen kwam het niet verder dan tot de verklaring: „dat men volbodich was mette zelve te handelen op goede ende redelijcke conditiën." Den 2[den] Januari 1618 schreef de courtmr. EDUWART BENNET om nader antwoord op de door hen vroeger gestelde punten. Er werd besloten, in

---

[1]) De geschiedenis der *Court* wordt door de sociëteit zelve in korte trekken gegeven in een „Antwoirde vande Court, op sekere geschrifte ende deductie, overgelevert by die vande Engelsche Court, in den jare 1621." Zie *Bijlage* III.

[2]) Zie de *notulen van Veertigraden* op bovengenoemden datum, en zoo verder.

beleefde termen te antwoorden, zonder voor alsnog eenige toezegging van penningen te doen „offte beloffte van des Stats Credijts tot Lichtinghe van penningen te verstrecken." Niet vóór den 8sten December 1620 werd op deze zaak teruggekomen en geresolveerd, dat, nu de court te Middelburg gelicentieerd was met toestemming van de Kon. Majesteit van Groot-Brittanje, en, aangezien de pensionaris dezer stad (Mr. JOHAN CAMERLING) met meer anderen eerstdaags in ambassade naar Engeland zou vertrekken, men zou kunnen volstaan met het zenden van een expressen bode „met schrijvens" aan Sr. ED. BENNET, alsmede aan den heere CARON; bij het vertrek der ambassade zou men nadere instructiën medegeven tot bevordering van de zaak der vestiging van de Court te dezer stede. De onderhandelingen, aldus voortgezet, hadden ten gevolge, dat in de vergadering van Veertigen, van 8 Maart 1621, werd „verhaelt," hoe burgemeesteren hadden genotificeerd, dat de courtmeester met eenige commissarissen van de marchants adventuriers van de Engelsche natie van Middelburg overgekomen waren, om de stad te bezichtigen, in verband met het voornemen om den stapel herwaarts over te brengen. Het college „van de Weth." werd geautoriseerd „met dezelve in handelinge te treden." Bovengenoemde commissie was voorzien van twee brieven: de een van den gouverneur, de adsistenten en de sociëteit (Gubernator, Assistentes et Societas Mercatorum Adventurariorum Angliae), waarin dezen bericht gaven van de zending van vier commissarissen-afgevaardigden om over de vestiging der Court te Delft te handelen; de andere van Koning JACOBUS I, waarbij burgemeester en schepenen van Delft o. a. verwittigd werden, dat den „marchants adventuriers" de vrijheid vergund was, bij Koninklijk octrooi, om hunne stapelplaats van Middelburg naar eenige andere stad of plaats der V. P., die zij voor hunne trafiek het geschiktst zouden oordeelen, over te brengen. Deze missive was van den 20sten Januari 1621; de eerstgemelde van 27 Januari van hetzelfde jaar [1]). Den

[1]) *Bijlagen* I en II.

9den Maart daaraanvolgende notificeerde de ordinaris ambassadeur van Engeland CARLETON, geassisteerd door eenige kooplieden van de Court, aan de H. M. Heeren Staten-Generaal, wat in deze zaak was gepasseerd, met verzoek, dat hunne H. M. „haer gewoonlijck faveur wilden continueren int generael ende speciael," en doen vernieuwen het placaat in den jare 1599 „op de commerciën van de coopluyden adventuriers van de Engelsche natie" gepubliceerd, welke notificatie den 12den Maart aan de E. M. Heeren Staten van Holland en W.-Friesland werd gedaan. Er volgde geen resolutie, die voornoemden kooplui den verbood hunne stapelplaats van Middelburg naar eene andere plaats in deze provincie over te brengen, en de magistraat van Delft ging voort met de „sociëteit" te onderhandelen. De uitslag was zóó gunstig, dat den 14den April 1621, voor den tijd van *acht* jaren, een contract werd gesloten van 48 artikelen, waarbij de wederzijdsche belangen en betrekkingen werden geregeld [1]).

Maar nu kwam het verzet van eenige „grossyers van de wolle Laeckenen" in andere steden, voornamelijk te Amsterdam, gevestigd. Deze wendden zich per request tot de H. M. Heeren Staten-Generaal en de E. M. Heeren Staten van Holland en West-Friesland, en wezen op de „inconvenienten," welke de vestiging der Court te Delft voor de „grosserije van de Laeckenen" hier te lande zou te weeg brengen, en dat „consequentelicken tselve soude strecken tott bederff ende ruïne van veele Ingesetenen." Burgemeesters van Delft hadden reeds vroeger aangedrongen op de approbatie hunner onderhandelingen met de marchants adventuriers, terwijl zij bij hun request, aan de Staten van Holland vertoond, eene „corte deductie aen sijn

---

1) In 't Latijn gesteld, beslaat het 20 bl. in folio op perkament geschreven. Aan het einde vindt men de handteekeningen van de vier commissarissen der Court, EDUWART BENNET, WILLIAM WIGHT, SAMUEL ALDERSEY en JOSEPH AVERIE, en hunne opgedrukte wapens. Achter dit stuk volgen het *vrijgeleide*, aan de koopluiden verleend, en de *procuratie* of *lastbrief* van het college der Engelsche Court te Londen, aan hunne commissarissen verstrekt.

F. G. den heere Prince van Orange opt houden van de stapel van de Engelsche Lakenen binnen der Stadt Delft" hadden gevoegd. Vele lakenkoopers van Leiden, Haarlem, Hoorn, Medemblik, Enkhuizen en Edam voegden zich bij die van Delft en leverden een contra-request in aan H. E. M., waarbij zij vooral deden uitkomen, dat eenige grossiers, zonder consent van het meerendeel hunner, gezocht hadden „met veele ongefundeerde, gefingeerde ende opgeraepte middelen," mijne HH. de Staten „te induceren ende persuaderen," dat het overbrengen van de Engelsche Court ten hoogste schadelijk zou zijn voor de binnenlandsche nering. Zij toonden tevens aan, dat het voorstel van sommige grossiers, „dye alleen op haer eygen ende nyet tgemene proffijt letten, alleen (waren) imaginaire, opgeraepte ende ongerijmde beuselingen." — Ook de Court zelve zat niet stil, maar leverde eerlang bij de Staten-Generaal een antwoord in op „seker lichtueerdich schrijuens" door de grossiers van Amsterdam, in den vorm eener missive, in de meeste steden van Holland uitgestrooid, om de sociëteit der koopluiden adventuriers in een kwaad daglicht te stellen [1]). Nadat in de Statenvergadering over deze aangelegenheid in het breede was gebesogneerd, werd eindelijk, op den 19$^{den}$ Juni 1621, door haar een reglement op de Court vastgesteld, voornamelijk met het doel „opdat de Ingesetenen van dese Landen ende neringhen, die in deselve van allen ouden tijden sijn gehanthaeft, niet gepreiudicieert ofte vercort souden worden." De Court, met den uitslag der onderhandelingen bekend gemaakt, bedankte den magistraat van Delft voor zijne bemoeienissen in deze, maar gaf tevens hare bevreemding te kennen, dat de Staten van Holland zulke voorbeeldeloos harde handelsvoorwaarden aan hare vestiging te Delft hadden verbonden [2]). Uit een brief, door burgemeester en regeerders van Delft in November 1621 aan de sociëteit te Londen geschreven, blijkt, dat het klooster, „eertijts toegeeygent den conventualen van St. Agatha, naederhant gedestineert tot Sprincen Hoff, bequaem (was) gemaect

---

[1]) *Bijlage* III. [2]) *Bijlage* IV.

tot woninge voor den heere Courtmr. ende andere officyren van de (Engelsche) natie [1]), alsmede tot het houden van des voorz. Courts vergaderinge aldaer." Verder had de magistraat een wisselbank opgericht, van oordeel, dat zonder deze de trafiek en de negotie „niet bequamelick in ende wt dese stadt soude connen gedreven, maer gediverteert werden tot Amsterdam ende andere nagelegen coopsteden," terwijl tevens voor „een bequame beurse" [2]) gezorgd was geworden. Onder meer punten, in dezen brief vervat, werd de sociëteit verzocht order te willen geven, dat hare wissels binnen deze stad zouden worden gesloten, daar sommige kooplieden „int maecken van hare wisselen, 't copen van de waren ende coopmanschappen tott retour van node, ende het doen van alle hare verdere dingen ende saecken, niet en soucken te favoriseren de stadt van Amsterdam, — welcker grossijers de residentie van de Court alhijer soo hefftelick hebben gecontramineert, — als wel dese stadt." — Den 10$^{den}$ Januari 1622 kwam het antwoord op deze missive in, hoofdzakelijk hierop neerkomende: dat, hoewel er van het maken der wissels te Delft in het contract geene bepalingen waren opgenomen, evenmin als van het koopen van waren terzelfder plaatse, de Court geneigd was een en ander aldaar te brengen. Wat het koopen der retourwaren betrof: men zou die niet meer te Amsterdam zoeken, zoodra Delft „suffizantelick (zou) sijn gefurneert in voldoende quantiteyt, keuze en soo goede coop, als tot Amsterdam." Eerst den 10$^{den}$ November 1625 herkregen de marchants adventuriers den vroeger genoten vrijdom van licent voor de Engelsche bieren, die zij tot eigen consumptie noodig hadden, en van uitvoerrechten voor zoodanige Engelsche lakens, als zij, hier te lande onverkocht zijnde, wederom naar Engeland of naar Hamburg wenschten uit te voeren: weshalve het Collegie ter Admiraliteit tot Rotterdam door Hunne Hoogmogenden werd aangeschreven, om het „comptoir te Delffshaven" in kennis te stellen van het „continueeren der Engelsche sociëteit in de voorseide vrijheit."

---

[1]) BLEYSW., bl. 552. [2]) BLEYSW., bl. 665.

Tegen den tijd dat het contract stond te eindigen, hetgeen met Mei 1629 zou geschieden, kwam er allengs eene menigte moeielijkheden en verwikkelingen van beide zijden op, voornamelijk op het stuk van de *tarra* der lakens, waarbij jaarlijks, volgens een memorie, door de Engelsche koopluiden aan de heeren burgemeesters van Delft overgeleverd, „omtrent *dertich duysent* stucken werden gevent," waarvan nagenoeg een derde gedeelte moest worden gevisiteerd en gemeten [1]).

Het zoude te ver leiden, indien wij de uitgebreide correspondentiën, tusschen den Delftschen magistraat en de sociëteit gevoerd, met al de daarmede in verband staande requesten, remonstrantiën, memoriën, resolutiën, enz., loopende van December 1627 tot October 1634, hier te berde brachten. Vele waren de kuiperijen der lakenkoopers, die met nijdige oogen den Engelschen lakenhandel en den daardoor toenemenden bloei van Delft aanzagen, waar „de marchants avonturiers (waren) plegende seecker nieuwichheyt van int vercoopen van hare Lakenen te stipuleren, dat d'selve binnen Delft ende nergens anders (mochten) getarret werden," hetgeen alles met den inhoud der V en VI artt. van het placaat op de tarra, van 1617, in 1630 gerenoveerd, in strijd was. De Court leverde den 22sten Februari 1631 een remonstrantie tegen dit placaat in, waarbij zij, op gronden van het *Jus gentium*, de onbillijkheid zijner bepalingen betoogde [2]). Hunne remonstrantie werd echter niet aangenomen, de placaten bleven gemaintineerd, ja zelfs werd de resolutie, den 18den Februari van evengenoemd jaar door Hunne H. M. genomen, in de respectieve provinciën „eenparichlijck gepractiseert." De vertoogen van weerszijden gingen voort, zonder evenwel tot een gewenscht gevolg te kunnen leiden.

---

1) Over de *tarra* en het *tarren* van de lakenen, zie het „Placcaet van de Hooghe ende Mo. Heeren, de Staten-Generael der Vereenigde Nederlanden, op 't stuck van den Tarra van de Engelsche Lakenen," en de daarachter gevoegde „Instructie," beide van den 24sten Juli 1630; vgl. ook BLEYSWIJCK, bl. 600 v.

2) *Bijlage* V.

Zelfs de invloed van CARLETON, „principael secretaris van State van Sijn Majesteit van Groot-Brittanien," die door burgemeesters van Delft, in eene missive van 28 April 1629 aan hem gericht, genoemd werd „'t principaelste middel, naest God, van de plantinge ende plaetsing der naemhafter societeyt van de Marchants Adventuriers" in hunne stad, mocht niet baten om het bestaan der Court te Delft langer dan tot 1635 te rekken. Immers den 27sten October 1634 werd, ten gevolge van het rapport van Mr. GOVERT BRASSER, Raad en Pensionaris van Delft, die vanwege Hunne H. M. als buitengewoon gezant in 1632 naar Engeland was afgevaardigd, een missive aan „Mijnheere CARLETON" geschreven [1]), waarbij burgemeester en regeerders zijn invloed op Koning KAREL I te hulp riepen om te weeg te brengen, dat de stapel der Marchants Adventuriers niet van Delft naar elders zou worden verplaatst, gelijk sommigen hunner schenen te verlangen, voorgevende, dat daar gebrek was aan zekere waren, die zij voor hunne retourvrachten behoefden. Dit schrijven bleek weldra geen doel te hebben getroffen, want op den 5den Februari 1635 werd tusschen burgemeesters der stad Rotterdam en de Engelsche Court een contract gesloten, waarbij deze hare residentie van Delft derwaarts overbracht. Later, in 1656, vestigde zij zich te Dordrecht en was daar, volgens het getuigenis van BLEYSWIJCK, in zijn tijd (1667) nog in wezen [2]).

---

## BIJLAGE I.

*Magnifici, Amplissimi & Consultissimi viri Domini plurimum colendi.*

Cum nuper Magn.tiae vestrae nos migrationem a Middleburgo meditantes peramicâ invitatione ad suam Civitatem vocaverint;

---

[1]) *Bijlage* VI. [2]) *Beschr. v. Delft*, bl. 694.

omnibus jam ad negotium illud paratis; ut studio illi vestro et comitati, pari benevolentia respondeamus; spectabiles viros et consocios nostros Dominos EDOUARDUM BENNETT, WILHELMUM WIGHT, SAMUELEM ALDERSEY et JOSEPHUM AVEREY, Deputatos et Commissarios nostros ad vos mittimus ploenis mandatis instructos; ut vobiscum porrò hac de re pro nobis tractent contrahantque. Quibus itaque ut ploenam fidem in omnibus habere velitis, summopere rogamus. Quoque de Regiae suae Majestatis hac in parte voluntate vobis possit certò constare; ipsius Majestas eandem Magn.tiis vestris Regiis suis litteris clementer significavit. Quod superest, Deum opt: max: precamur, ut hoc negotium nobis utrinque secundare, et Mag.tias vestras unâ cum celeberrima vestra Civitate in florenti statu velit quam diutissimè conservare. Londino, 27° die Januarij Anno Salutis 1620. Stylo Angliae. (1621).

Erga Magn.tias vestras omni officiorum genere promptissimi.

Gubernator Assistentes & Societas Mercatorum Adventurariorum Angliae.

(sign.) Jo: SKYNNER, s. m. p.

Superscriptie:
Amplissimis, Magnificis et Consultissimis viris, Dominis Consulibus et Senatoribus inclytae Civitatis Delphorum in Hollandia, amicis nostris plurimum colendis.

Het zegel, in rood lak, vertoont een wapenschild, *doorsneden.* — Bovendeel: *gevierendeeld.* — 1 & 4: een *luipaard;* 2 & 3: *rozen.* — Benedendeel: 4 *beurtelings gekanteelde, dwarsche streepbalken.* — *Kleuren* niet te onderscheiden. — Het *omschrift* van het zegel luidt: *Give unto everie man that whitch is his.*

---

## BIJLAGE II.

Messieurs Comme ainsi soit que nos Subiects appelez Marchants Adventuriers nous ont (mesme depuis le commencement

de nostre regne sur ce Royaume d'Angleterre) par plusieurs fois presenté leur humble requeste, a fin qu'ils puissent par nostre gracieux congé et faveur changer et transferer leur Estape et residence de la ville de Midlebourg, en quelque autre place ou ils pourroient esperer, avec bonne raison de remedier aux incommoditez et inconvenients qui accompagnent leur d.$^{te}$ residence en Midlebourg, apres avoir en vain esprouve plusieurs remedes des d.$^{ts}$ inconvenients. Avons en fin trouvé convenable d'approuver le desir que nos d.$^{ts}$ Marchants ont eu de changer de place, comme necessaire expedient pour les accommoder. Et ainsi leur avons octroyé liberté et pouvoir de transporter et changer leur d.$^{te}$ Estape en quelque autre ville ou place des Provinces Unies, telle qu'ils estimeront la plus commode pour leur trafique. Et a cest effect de traicter et accorder avec le magistrat du lieu, pour avoir des Privileges requis pour l'usage de leur commerce. Or pour autant que nous entendons que vostre ville entre plusieurs autres prenant cognoissance du dessein de ce transport, a fait un offre courtois a nos Marchants, de donner amiable entretenement a leur Estape et residence avec Privileges convenables. Nous avons a l'humble requeste d'iceux estimé propre de vous adresser les presentes, tant pour vous donner a cognoistre combien nous est agreable ceste vostre bienvueillance et respect envers nos Subiects, comme aussi pour vous asseurer que nous ne manquerons de ratifier et confirmer par nostre royalle authorithé tel contract et accord qui se passera entre vous et les deputez de nos d.$^{ts}$ Marchants aux fins que dessus. Et ainsi nous prions Dieu vous tenir en sa sainte garde.

De nostre palais de Westminstre ce XX$^{me}$ de Janvier 1620.

(signé) JAQUES R.

Superscriptie:
A Messieurs les Bourgmaistres et Eschevins de la ville de Delffe en Hollande.

Met opgedrukt zegel, op eene papieren ruit. Wapenschild, *gevierendeeld.* — I en IV *gekwartileerd:* 1 & 4, *Frankrijk;*

2 & 3, *Engeland.* — II. *Schotland.* — III. *Ierland.* — Gedekt met de *koninklijke kroon* en ter wederzijde van het schild I. R. Het *omschrift* luidt: IACOBVS D. G. ANG'. SCO'. FRAN' ET HIB' REX·FI·DE'.

---

## BIJLAGE III.

*Antwoirde vande Court op sekere geschrifte ende deductie overgelevert by die vande Engelsche Court.*

MIJNHEEREN.

Het is van allen tijden het gebruick ende practycque vanden Satan geweest, als hy eenigen staet oft gemeynte eenich quaet of ongemack toe wilt, Eenige Instrumenten te vinden ende op te worpen om de waerheyt te onderdrucken ende de ware ghelegentheyt van dingen te verdonckeren, ende tot dien eynde oock te wege te brengen stercke factien ende vreemde oppinien onder de ignorante gemeynte, hun bedriegende ende verleydende onder schijn ende coleur van de waerheyt ende equiteyt, dewelcke sy tot hare assertien ende practycken (hoe leelijck dselue doch in hen seluen sijn) gebruicken. Dese Landen hebben daervan een beclaechlijcke experientie gehadt, door de dangereuse nieuwicheden ende ierst geboorne oppinien, hier onlanx vuitgebroeyt by de Arminiaensche factie, dwelck soude geweest sijn van een seer quade consequentie voor den staet van dese Landen, Indient (door de voorsichtige sorge ende wisheyt van den doorluchtigen Prince van Orangien ende der heeren Staten) niet verhindert en hadde geworden, voor dat het venijn sich voorder vuitspreyde. Daer is noch een ander soorte van menschen eenige Jaren herwaerts in dese provintien voor den dach gecomen, wy en willen niet seggen, soo dangereux in ciuile ende saecken van handel, als de voorgaende geweest sijn in saecken van religie, nochtans voorseker alsulcke,

alsmen behoorde te mijden, doordien zy oock Inuenteren vreemde nieuwicheden ende projecten, tot dienst ende ten goede (soo zy voorgeuen) van haer Vaderlant, maer Inder waerheyt tenderende tot hun particulier proffijt ende prejuditie van alle hun Landtsluiden. Ende dit syn de grossiers van Amsterdam, dewelcke onder den tytell van de principale Laeckenhandelaers aldaer, in forme van eene missiue, verstroyt in meest alle de steden van Hollant, gepubliceert of vuitgegeuen hebben een seker lichtueerdich schrijuens tegens de societeyt vande coopluiden Aduenturiers van Engelant, Tenderende om In te beelden oft veel eer te verleyden soo veel ende soo menige als sy connen te geloouen ende vande voorsz. societeyt andere oppinie te hebben. Ende hoewel sy wel weeten, dat de argumenten, die sy tegens hen voortbrengen, meestendeels vals ende onwaerachtich zijn, Soo achten sy nochtans genouch gedaen te hebben, als sy slechts door het momaensicht, dat sy aendoen, maecken, datmen hen gelooft ende voor courrant passeert tot haere intentien. Dit boeckxken, gheuolt wesende met niet anders als sotte calumnien ofte valsche onwaerheden, hadden wy gedocht te neglecteren ende in silentium te laten passeren, als wel ende genouchsaem wetende, dat de wijse ende alsulcke, die den cours ende handelinge van de coopluden aduenturiers bekent is, lichtelijck mercken sullen, dat deser luiden allegatien alleenelijck procederen vuit Rancoeur ende boosheyt tegens hun. Maer om dattet geen plaetse oft wortel grijpen en soude in de slechte ende grouer soorte van volck, die met de voorsz. coopluiden niet en hebben geconuerseert, de welcke mogelijck door de Silentie eenige maniere van schult in henluiden mogten apprehenderen. Soo hebben wij (hoewel maer particuliere Leden van de voorsz. Societeyt) goet gedocht alsulcke antwoorde opt voorsz. boeckxken te doen formeren, als wy metter haest hebben connen doen, ende alsoo, dat wy niet en twyffelen, oft het en sal volcomen contentement geuen alle gemodereerde ende onpartijdighe menschen. Welcke onse appologie wy de vryicheyt genomen hebben te presenteren aen uw Ed:, Oitmoedelijck biddende, dat deselue uw Ed: ghelieuen willen met

der seluer authoriteyt de Innocentie van onse societeyt voor te staen teghens de nijdighe ende malitieuse machinatien van dese calumniateurs.

In den iersten. Alsoo dese Lichtueerdige schrijuers int begin oft intreet van hen volgende, seer weerdich discours, schijnen het te willen maecken een saecke van serieuse consideratie, Jae (by haere volgende redenen) van dangereuse consequentie voor den Staet van dese prouintie, dat de Court oft residentie van de voorsz. societeyt van d' Engelsche coopluiden Aduenturiers daerin ter neder soude gestelt oft geestabilieert worden; het is eenen grooten troost voor de voorsz. societeyt, dat dese Grossiers d'ierste zijn, die oynt in twyffel stelden heuluider onderhout oft acceptatie. Sy en hebben noch noyt aen eenige stede oft plaetse gesoliciteert om aengenomen te worden, maer syn dickwils versocht ende gesolliciteert geworden, om hare residentie by vele Princen ende gemeynten van diversche Landen. Ende in wat plaetsen sy oynt geresideert hebben, syn altijt geembraceert ende getracteert geworden met groote Liefde en respect, ende hun vertreck seer beclaecht, jae ende hun wedercomste ernstlijck gesolliciteert met groote ende liberale presentatien, soowel van privilegien als andere prompte beneficien. Soo verre ist daervan, dat sy souden lastich oft hinderlijck geweest syn aen de plaetsen oft volck, daer sy geweest zijn. Daeromme refereren wy tot het oordeel van alle onpartijdige ende Indifferente persoonen, hoe wèl het dese Luiden staet, soo hooch te taxeren eene soo fameuse societeyt, die all bouen de dryehondert Jaer heeft gecontinueert, ende dat altijt in groot respect ende reputatie, soowel in vreemde plaetsen als te huis in hun eygen Lant. Maer, om noch voorder de malitie ende absurditeyt van dese Grossiers te bewijsen ende condt te maecken, en willen wy niet voorder gaen nochte excederen de Limiten van dese provintien; hebben dheeren Staten-Generaal selffs by hare H: M: octroy aende voorsz. Societeyt vergunt, alsmede bij diuerssche Entrecourssen ende tractaten tusschen hen ende syne Ma.teit van Groot Bretaignien, nu tegenwoordich, ende wilen de Coninghinne Ma.teit van hooch Loflijcker gedachten,

niet bekent de proffiten ende beneficien, die dese hare prouintien genoten door de voorsz. coopluiden aduenturiers. Jae, hebben sy dat niet gehouden voor het fondament ende oorsaecke vande priuilegien ende Immuniteyten hen vergunt? Wat groote ende vreemde Impudentie isset dan voor dese Luiden de Actien van hare magistraten in quaestie te trecken, die met soo goeden deliberatie gheconcludeert zyn ende soo lange gecontinueert hebben sonder Interruptie, Jae volcomentlijck op hen te nemen te censureren ende te contradiceren de resolutien van hare Ouerheden. Maer nu willen wy comen tot het examen vant gewicht van de argumenten ende redenen, die zy tegens ons produceren.

Hun ierste, dewelck zy soo groot ende notabel houden ende daerop zy het fondament vande reste leggen, is gefondeert op eene notabele ende manifeste onwaerheyt, soo sy de coopluiden aduenturiers willen verstaen hebben, by tgene sy allegeren; ende soo sy hun niet en meynen, soo en allegeren sy gansch niet ten propooste. Want dat de voorsz. compagnie van coopluiden aduenturiers, tsy ter eerster Instantie van hare Institutie, oft oynt daernaer, wollen vuit Engelant tot Brugghe oft eenige andere plaetse overbrochten, is geheel valsch. Het is wel waer, dat de voorsz. compagnie hunne residentie ierst namen in dese quartieren tot Brugghe in Vlaenderen; maer soo wel daer als tot Middelborch, Bergen op Zoom, Antwerpen ende Calis ende mede in andere plaetsen in Duitslant, daer de voorsz. Societeyt hebben gepriuilegeert gheweest, ende dewelcke by hare residentie sy verrijckt ende verhoocht hebben (in maniere van spreken) tot de hoochste rijckdommen; en hebben sy geen anderen handel gedaen dan in Laeckenen, Kerseyen, ende andere manefacturen van hun Lant, ende op de vente ende traffique van dese wareu sijn hare Chartres gefondeert geweest. Want het hun noynt gepermitteert en is geweest eenige wollen vuit hun Lant te transporteren. Voorts dat sy seggen, dat de Conste ende wetenschap van Laecken maecken by de Vlamingen ierst in Engelant gebrocht is, sy mochten daer voorts wel bygeuoecht hebben, dat de Conste van diuerssche andere manefacturen oock ingebrocht ende nu volcomentlijck geëxer-

ceert worden in Engelant by deser Landen ondersaten, wy en willen niet seggen tot achterdeel van ons Lant, maer voorseker tot groote schade van den handel van de cooplieden aduenturiers ende tot vuitermaten groot proffijt van hun seluen ende dese Landen, daeruan sy leden zijn. Maer wat de redene oft oorsaecke was van de compste van dese luiden in Engelant, is wel voordachtelijck by dese lichte schrijuers ouer geslagen, als een vergeeten dinck. Wy willen daeromme henne memoriën een weynich verversschen. Sijn dese Constenaers ofte Leermeesters in Engelant ontboden geworden, om hun aldaer de Conste van Laecken maecken ende andere manefacturen te leeren, ende hebben sy daerdoor haer Lant verraden om tselue te berooven van soo grooten Tresoor? Neen, het is wel kennelijck, dat sy door oorloghe ende persecutie gedwongen sijn geweest vuit haer Lande te vlieden, sy en conden hen ambachten niet langer doen, nochte oock daer leven sonder perijckel. Ende waer souden zy dan haer toeulucht nemen anders dan in Engelant, daer sy de beste middelen conden crijgen om haer ter neder te stellen ende haere ambachten te doen ende vrijdom, om hare waren thennen meesten proffijte te vercoopen. Alwaer syluiden doen ter tijt ende oynt tsedert beuonden hebben het Genadich faueur van de princen ende de Liefde ende courtoise conuersatie van de gemeynte. Dit is de voorsz. grossiers wel genouch bekent, ende sy weten oock wel, dat ons Lant een Sanctuarie ende receptacle is geweest van hare Lantsluiden inde extremiteit van hare afflictien. Ende sy weten seer wel, dat sy aldaer hebben ende vinden hen tractement soo goet ende hare neiringe soo proffijtelijck, dat sy geen sinne en hebben van in haer Vaderlant wederom te keeren; maer dit verswijgen sy ende latent soo alwillens passeren, jae gebruicken seer malicieuselijck ende ondankbaerlijck tegens ons, tgene hen behoorde te bewegen, ons met meerder Liefde ende vrientschap te omhelsen ende bejegenen.

Ten tweeden. Dese lichte schrijuers letten wel daerop, dat de Societeyt van de voorsz. Cooplieden Aduenturiers veranderden van Brugghe tot Middelborch, maer sy verswijgen gehee-

lijck de redenen oft oorsaecke, waerom sy van daer vertrocken (mogelijck alwillens) vreesende van gelijcke gesuspecteert te worden. Dese oorsaecken waren in die van Brugghe hare hoouaerdie, rijckdom ende oueruloet, dewelck hun dede vergeeten hare schuldige plicht tot haren prince, ende daerby in eene hoouaerdige verachtinge vande Engelsche cooplieden, de welcke door hare trafficque de eenighe autheurs geweest sijn van hare welvaert ende prosperiteit. Wy en affirmeeren niet geerne yets ominieuselick, maer wy bidden oitmoedelick, dat de hoouaerdije ende insolentie van dese Grossiers, beneffens hare onredelijcke remonstrantien, spijtighe verclaringen ende sware clachten tegens de coopluiden adueuturiers, door dewelcke zy soo vett ende florerende syn geworden, Int eynde geen gelijcke oft argere effecten voort en brengen, door het vertreck van de trafficque van de voorsz. coopluiden geheelijck vuit dese prouintien, oft veroorsaecken alsulcke discontentement tusschen syne Ma[teit]. ende de Staten van dese Landen, als geschiede in den jare 1563, ondert Gouuernement vande hertoginne van Parma [1]). Want sekerlijck met meer redene mochte de voorsz. hertoghinne prohiberen ende verbieden vuit dese Landen naer Engelant te voeren eenige materiaelen om spellen, messen, hoeden, lint ende diergelijcke manefacturen te maecken, dan dese Luiden hebben of connen allegeren voor haer pretens, daerby sy soecken te disturberen ende te verhinderen den courranten ende vrijen cours vande trafficque vande cooplieden aduenturiers, die zy exerceren in waren ende manefacturen, gemaeckt vande natiue materialen van hun eygen Lant. Maer om weder te keeren tot het vertreck vande voorsz. Cooplieden van Brugghe tot Middelborch, men heeft (gelijck wy te vooren geseyt hebben) daerop wel gelet, maer gelijck de oorsaecke van hun vertreck verswegen is, soo

---

[1]) Zie v. METEREN, N. H. II. B. fol. 31 vv. (uitg. v. 1647) en fol. 23 v⁰. vv. (uitg. v. 1605). Bij vergelijking van deze beide uitgaven, zal men op eenige plaatsen *bijvoegsels* ontdekken. — Vgl. over de verschillende edities van VAN METEREN het artikel van Dr. R. FRUIN, N. R. IV. dl. 2e. st. bl. 83 vv. dezer *Bijdragen*.

is oock den corten tijt van hun verblijf tot Middelborch in dese luiden discours geheelijck ouer geslagen. Wij en twijffelen niet, oft sy en weten seer wel, dat eenige vande selue Inconuenienten, die de compaignie veroorsaeckten hier te vooren soo ernstlijcken te solliciteren om hun vertreck van Middelborch, ende door oorsaecke vande welcke sy nu op haer vertreck van daer staen (hoewel sy nu tertijt gepresseert zijn met meer ende gewichtiger grieven dan doen) hun te dier tijt oock veroorsaeckten Middelborch te verlaten ende naer Antwerpen te vertrecken, alwaer sy diuerssche jaren resideerden ende genoten meer ende ampeler priuilegien, dan sy te vooren tot Brugghe ofte Middelborch genoten hadden, ende en was nochtans de provintie van Brabant door hare residentie niet veramt nochte de handelinge vande gemeynte door hen verhindert oft gedisturbeert, maer gelijck seer wel kennelijck is, de voorsz. Stadt van Antwerpen, te vooren maer een Arme Visscher Stadt meest vol Ambachtsluiden, visschers ende lantluiden, niet bouen sesse cooplieden daerin ende niet bouen dry schepen daertoe behoorende, die oock maer alleen en dienden dan tot binnenlantschen handel. Dese visscher stadt (seggen wy) principalijck door de residentie vande coopluiden aduenturiers aldaer, wert in corten tijt in schoonheyt ende ornamente van statighe timmeragien, toeloop van traffique, nomber ende confluentie van coopluiden van alle soorten, ende in rijckdom ende prosperiteyt van hun ende hen gemeynte, te wesen een wonder ende admiratie seer naer van alle de werelt, jae ende wy en souden maer de waerheyt seggen, al allegeerden wy, dat ter oorsaecke ende door de residentie vande Engelsche coopluiden in dese Landen, Inde koffers van Keyser CAERLE DE VYFDE ende van Coninck PHILIPS syn Sone daer jaerlycx meer gelts in quamp, dan hen gebrocht wert vuit hun gouden Indien. All dit loopen dese grossiers voorby, omdat zy wel weten, dattet weynich tot hun voordeel dient. Sy obmitteren oock de oorsaecke van der voorz. compaignien vertreck van Antwerpen, ende van hunne wedercompste weynige jaren daernaer tot Middelborch. Wat was de oorsaecke daervan, anders dan de

Tirannie vande ministers vanden Coninck van Spaignien in die Landen, ende de Insolentien gebruickt tegens hare Ma^t. van Engelant, dwelck, gelijck het hare Ma^teit veroorsaeckte vuit eene gratieuse ende Goddelijcke Comiseratie aen te nemen de protectie van de geunieerde prouintien, ende haer te stellen tegens den Spaignaert, soo heeft het tselue mitsgaders het verlies oft schade, die sy voelden doort verlies van de cooplieden aduenturiers, den Spaignaert gemoueert hen te banderen tegens de voorsz. coopluiden, hun disturberende, ierst door d'oorloge, die hen verjoech van Embden in Oosturieslant, daer sy geseeten waren, naer hun vertreck van Antwerpen, ende daernaer hun verjagende van Staden in Duitslant, door een placcaet bij hun secreetelijck vanden Keyser geprocureert, daerby soo wel de voorsz. Societeyt als hare traffique vuit het Keyserrijck gebannen werden. Waerby blijckt, dat de voorsz. coopluiden aduenturiers eenich deel met dese prouintien in hare afflictien hebben gesmaeckt, dwelck hun des te meer respect toeeygent. Ende dit syn de oorsaecken van der voorsz. cooplieden wederkeeren tot Middelborch, alwaer sy nu vele jaren geresideert hebben, ende hoewel sy daer hebben gedreuen, gelijck ten iersten, niet haren geheelen handel ende traffique, maer het minste deel daeruan, synde het meeste gegaen op Hamborch in Duitslant, alwaer sy nu oock hare residentie houden, nochtans syn sy by de voorsz. Stadt van Middelborch vriendelijcken getracteert geworden. Ende hebben hun seluen aldaer oock soo wel gedragen, dat sy ernstelijck versoeken, datse by hunlieden mochten continueren ende blyuen, ende hebben hare Magistraten alle haer vuiterste debuoir gedaen om hun daertoe te dringen. Ende waer het niet om de malitieuse combinatien vande voorsz. Grossiers ende hare continuele affronten aende voorsz. compaignie ende haren handel, (by welcker beyde middelen, gelijck zy de voorsz. cooplieden groot ongelijck doen, soo abuseren sy oock van gelijcken hare goede nabueren ende door hare valsheden ende onwaerheden leyden hun blindeling om haere projecten ende voornemen ten effecte te brengen ende alle den handel in hare handen te Ingrosse-

ren) waer het niet, gelijck wy seggen, om dese oirsaecke, de voorsz. cooplieden souden mögelijck hare residentie noch langer tot Middelborch gecontinueert hebben, hoewel sy eenige andere Inconuenienten hadden verdragen. Het soude te lanck vallen te willen treden in de particulariteyten ende grieuen, die de voorsz. coopluiden aduenturiers hebben tegens de voorsz. Grossiers, ter causen van haerlieden onconscientieusen ende niet als coopluiden handel met hun. Aengaende de saecke vande Tarre, die zy stellen in den hoochsten graet van hare grieuen, sullen de voorsz. Societeyt ende cooplieden sonder twijffel ter behoorlijcken tijt wel gemackelijck doen blijcken, dat dit een groote, groote grieue is vande voorz. cooplieden tegens hun, ende dat door haere valsche Informatien ende remonstrantien sy d'Heeren Staten hierin seer geabuseert hebben, ende door haren onrechten ende inconscientieusen handel de voorsz. compaignie continuelijck verongelijcken in het Tarren van hunne Laeckenen, soot hun selfs belieft, hun dickwils dwingende meer te alloueren voor fauten in Laeckenen, als gansch niet fautich en waren. Dat sy seggen, dat de comp[ie] hare Laeckenen aende Ingesetenen deser Landen tot Middelborch vercoopen tot hooghe prijsen. Laet maer een weynich letten op den handel van dese Grossiers ende eens examineren, in wat manieren diuerssche van hunlieden in corten tijt soo seer rijck ende machtich geworden syn, ende dan salmen wel haest sien ende beuinden, dat zy het Laecken aende Ingesetenen (door het vercoopen ouer de tweede hant) dier maecken, ende niet de cooplieden aduenturiers, die het vuiter ierster hant vercoopen ende hun met kleyne winste contenteren.

Waer sy de compaignie te Laste leggen de autheurs geweest te zyn van 't Innebrengen in dese Landen van geverwede ende bereyde, in stede van witte Laeckenen, ende het vercoopen vande selue in dese Landen geuoordert te hebben, ende dat alsoo door oorsaecke van deser luiden mannelicke oppositie ende voorsichtige prospectie de voorsz. cooplieden tot Middelborch geen vente en conden vercrijgen voor hunne geverwede ende bereyde Laeckenen, sy tot dien eynde geresolueert waren

hunne residentie te veranderen int hert oft midden van dese prouintien, opdat sy hare parsonagie, soo sy het noemen, te beter mochten spelen, tot het effectueren van dit dessein; Wy en connen niet genouch verwonderen in hare Impudentie ende admireren, dat sy niet en veranderen, staende te willen houden soo valsche ende schandelijcke onwaerheyt, wesende sulcx dat hun eygen gewissen ende conscientien hun daerin can convinceren. Want sy weten seer wel, dat doordien de voorsz. compaignie van Coopluiden aduenturiers hun soo seer opposeerden tegens het dessein oft project vant verwen ende bereyden, ende om dat sy tselue aen te nemen absolutelijck weygerden, sy in zyne Ma^teit van Engelants hoochste ongenade quamen, ende datmen hen door oorsaecke van dien hunnen handel, chartres ende priuilegien soo langen tijt onthiel ende deuolueerde aan een nieuwe compaignie, expresselijck geerigeert tot het voluoeren van dit nieuw werk. Sy weten oock seer wel, dat dese nieuwe comp^ie hunnen nieuwen handel continueerden in duytslant ende in dese quartieren ontrent twee jaren, tot dat ten lesten hunne slechticheyt ende swackheyt gediscouureert wesende int aennemen van tgene sy niet en conden effectueren, sy geheel ende schandelijck werden gedissolueert, ende de andere compaignie coopluiden aduenturiers in syne Ma^teits Genadich faueur gerestaureert ende oock in alle hare voorgaende Chartres ende haren voorgaenden handel geconfirmeert ende versterckt by diuersche nieuwe ende fauorable priuilegien hun vergunt. Ende dese haren voorgaenden handel in wit Laecken hebben de voorsz. compaignie geexerceert, soo wel tot Hamborch als tot Middelborch, oynt tsedert hare restauratie tot desen huidigen dage toe. Wat cander meer Injurieux wesen, dan sulcke Imputatien, of hoe can den Satan beter syn pertten spelen, dan dese Luiden, doort opdringen aende gansche werelt van alsulcke groue en tastende onwaerheden, die sy wel wilden datmen geloouen soude, vande voorz. societeyt vande coopliedeu aduenturiers?

Sy leggen de voorsz. cooplieden voorder te Laste, oft ten minsten willen de weirelt doen gelooven, datter een andere

oorsaecke oft redene is, van het veranderen ende comen vande voorsz. Societeyt in dese prouintie, te weten: om opportuniteyt te hebben, om hunne Laeckenen te verseynden van Stadt tot Stadt ende van dorp tot dorp, gelijck Craemers doort Lant, ende dat byden eenen ofte den anderen Indirecten middel sy opene winckels mochten houden om haere Laeckenen metter ellen te vercoopen, om daerdoor te verhinderen ende wech te nemen alle den handel ende neringe vande natuerlijcke borgers Ingesetenen van dese Landen, daer sy in haer eygen conscientien wel beter ende contrarie weten, ende dat de compaignie noynt en heeft gebruickt nochte oynt gemeynt te attenteren het gebruick van eenigen alsulcken handel, maer dat in alle plaetsen (daer sy oynt geweest hebben) sy altijts gearbeyt hebben, ende in geen dingen meer, dan om hen te houden aende merct-Steden van hare residentie, soowel int coopen als vercoopen, ende int exerceren van hunnen geheelen handel. Sy weten, seggen sy, wel anders, ende yeder mensche, die maer kennisse en wil dragen, hoe ernstich de voorsz. compaignie gesolliciteert, ende met wat groote difficulteyt sy een placcaet van d'heeren Staten vercregen hebben (daervan sy de strickste executie noch solliciteren tegens alsulcke Interlopers ende wanderende cooplieden oft traffiquanten, als synde seer pernicieux voor haren negotie [1]). Dat is suffisant om dese Luiden van onwaerheyt te convinceren, ende laet yemant oordeelen hoe onrecht ende absurd het is voor die van Amsterdam, tegens desen wanderenden handel te clagen, als sy seluen hun tollereren ende de Interlopers toe laten vrijelijck met hun te handelen, contrarie het placcaet van de heeren Staten. Tot confirmatie van haer geallegeerde, dat de voorsz. cooplieden

---

[1]) Interlopers = *mercatores interlopi*, die tegen het „Placcaet op de Commercien vande Coopluyden Adventuriers vande Engelsche Natie," op 22 Maart 1599 gegeven en op 22 Mei 1617 hernieuwd, op bedrieglijke wijze („in fraulde ende teghens de meeninghe van hare Majesteyts Privilegien, ende onse letteren van Placcate") handel dreven. — Het Fransch heeft nog de uitdrukking van: commerce *interlope* = trafic en fraude.

niet anders en soecken dan de naturele Ingesetenen van dese prouintien te beroouen van allen haren handel ende trafficq, brengen sy voort ende produceren het voorgaende ende het exempel van hunnen eygenen cours van trafficque op Danswijck, Polen, Moscouien, de Oost Indien, Cipres, Candia ende Siria. Traffiqueren de cooplieden aduenturiers in alle dese Landen? Neen; maer sy sullen mogelijck seggen, datse daerby meynen alle de Engelsche cooplieden van alle compaignien, ende hoewel sy dat doen, soo en connen wy niet gedencken, dat hare eygene herten geloouen, tgene hare tongen ende pennen te voorschijn brengen. Hebben d Engelsche cooplieden die van dese Landen verhindert in hunne traffike op Polen ende dansick, oft veel eer zyluiden hun? Laet den groote menichte ende quantiteyt van henne schepen, gaende ende keerende continuelijck door de Sont, jae gerieuende ende dienende beyde Engelant ende Polen met de waren van beyde plaetsen (niet van hun eygene waren) daeruan getuichnisse geuen. Hebben onse Engelsche traffiquanten op Moscouia hun daervuit verdreuen? Neen; hebben sy niet eer selfs onse coopluiden bynaer geheel daer vuit gebeten, dwelck aen hunlieden te vooren geheellijck geappropriëert was. Wij conden mede soo veel wel seggen vanden handel op Oost Indien ende die andere, die sy allegeren, maer wy willen dit poinct concluderen met een corte Insicht vanden handel, die de coopluiden van dese Landen hebben Immediate tusschen dit ende Engelant, vergeleken met den handel vande coopluiden aduenturiers; datmen daeruyt mach speuren, wie van hun hiermede van d' andere aduantagie gehadt hebben. Het is geweest, ende dat binnen dese hondert jaren, datter binnen de Stadt van London niet bouen 16 oft 18 cooplieden van dese Nederlanden en waren, ende onder deselue niet boven sesse van eenich credit oft estime. Want de coopmanschappen, die sy doentertijt in Engelant brochten, waren meestendeel steene potten, borstelen, poppen ende kinderdinghen ende sulcke andere Cramery van cleyne weerde, somtits wat visch ende nu ende dan eenige stucken Lynwaet, ende dit was haren geheelen handel. Daertevooren ende in ende vele jaren daernaer, den ge-

heelen handel inde rijcke ende costelijcke waren van Duitslant ende Italien was ende consisteerde in de handen vande coopluiden aduenturiers, oft vande coopluiden van die Landen seluer, daeruan te dier tijden florissante ende fameuse compaignien waren. Soo veel haer importatie van waren in Engelant aengaende, was haeren handel in die tijden int veruoeren vande waren vuiten Lande yet meer? Neen; sy waren hierin min geestimeert, dan in d' ander. Indien wy nu ooghe nemen op Engelant ende sien hoe menighe groote ende rijcke cooplieden van dese Landen aldaer wandelen, niet alleen in de Stadt van London, maer oock in meest alle d andere steden ende plaetsen vant Lant; als men ouerdenkt, hoe sy hebben vuitgepickt by naer alle andere vreemde cooplieden, ende daerbeneffens, hoe verre sy getreden syn int exporteren vande Inlantsche waren ende int Inbrengen van alle soorten van vreemde waren; men sal bevinden, datter maer een cleyn deel oft rest ouergebleuen is voor de coopluiden aduenturiers om hen te geneiren. Sy hebben nu in hare Landen in Duytslant ende dese Landen den meestendeel van de trafficque in alsulcke waren van Duitslant ende Italien, als gewoon waren in Engelant ghebrocht te worden door de cooplieden aduenturiers, ende door faute van welcker retouren de voorsz. coopluiden nu gedwongen syn den meestendeel vande penningen van hare waren procederende by wissel te remitteren tot hare groote schade. Laet nu yemant bedencken oft in sich seluen Imagineren, oft dese Luiden hare oprechte meyningen spreken, dese saecken belangende, oft dat sy niet veel eer met onse coopluiden spotten, seggende dat wy hen verhindert hebben, daer by tgene voorsz. het contrarie claerlijck blijckt. Maer wy en trecken ons niet aen, nochte en benijden niet de prosperiteyt vande coopluiden van dese Landen, omdatse onse nabueren syn, vast aen ons gehecht door den bant van eene en deselue religie, ende alsulcke als (in vrientschap synde met onsen Staet) wy altijt gehouden hebben voor onse vrienden. Maer dese grossiers maecken openbaer door hare pracktijcken, dat zy niet alleen haten de coopluiden aduenturiers, maer oock de gansche Engelsche natie, om de

cleyne reste, die hen ouergebleuen is. Waertoe dient anders alle tgene sy hier geallegeert hebben, ende waertoe can anders dienen tgene sy voorders in de conclusie van haren brief voegen, te weten, dat d'Engelschen nu langs de custen van Noorwegen ende Denemarken loopen met cleyne schepen? met wat waren anders als met Laeckenen ende Dozenen in haer eygen Landt gemaeckt, de welcke, soo sy seggen, die van Enchuisen, Hoorne, Vrieslant ende Amsterdam gewoon waren te seynden, als oft alle soorten van schepen henluiden behoorden toegeeygent te worden. Oft als oft het niet soo vry en waere voor d'Engelsche coopluiden, als voor henluiden in die quartieren te traffiqueren, jae inde waren van haer eygen Lant. Wat sullen wy tot dit volk seggen: *Invidiâ Siculi non invenere tiranni majus tormentum.* Sy benijden den handel vande coopluiden aduenturiers, sy benijden de trafficque van alle andere Engelsche coopluiden, jae sy benijden, dat haere eygene nabueren ende Lantsluiden eenige trafficque souden hebben, opdat zyt seluer alles aen hen seluen mochten behouden ende opsloecken.

Ende dus hebben wy beantwoort de Sotte argumenten ende malitieuse aspersien by dese onweerdighe gesellen de fameuse compaignie vande coopluiden aduenturiers toe gheworpen; die, als beurosen serpenten int beginne hen soo hebben verwermt by den handel met die van de voorsz. compaignie, dat niettegenstaende de deucht hun gedaen, sy niet en connen naerlaten haer vypersche of adersche dispositie te laten blijcken int steecken ende besmetten, soo veel in hun is, het credit ende reputatie van hare benefacteurs. By dese practijcke, die sy voorseker geleert hebben vant oude serpent, om haere nabueren te verleyden, hen eygen goet oft proffijt tegens te staen, sy vergelijcken seer malitieuselijck de Cooplieden Aduenturiers bij het Trojaens peert, in allen schijn, oft hare compste in dese prouintie waere, om haren Staet te verraden ende hun te verderuen. Maer de Cooplieden aduenturiers verfoeijen ende abhorreren alsulcke mecanique ende oneerlijcke middelen; ende alle, die hun kennen, ende dese grossiers sullen gewaer worden, dat dit van niet anders en procedeert dan vuit loutere malitie

ende haet tegens de voorsz. coopluiden. Maer indien sy hen enckel gelijcken willen by een peert, soo sullen wy verclaren by wat peert dese grossiers hun wilden gelijcken, te weten, by een vuitgereden peert, dwelck, naerdat zyt gereden ende langen tijt verongelijct hebben, sy nu geerne souden binden aen een magere Cribbe tot Middelborch, daer noch hoey noch hauer en is om tselue te voeden, ende in gelijcken staet souden zy geerne alle hunne nabueren door de geheele prouintie houden, de wile sy ondertusschen alle de prouande ende proffijten hen hebben toevloeijende in hare coffers tot Amsterdam; ende omdat sy twyffelen, dat het veranderen vande cooplieden aduenturiers hunne packhuisen wat leger maecken ende hunnen handel verspreyen souden in andere steden van Hollant, daeromme rasen ende tieren sy alsoo tegens hun. Maer wy willen hun laten rasen, dat sy bersten van quaetheyt, soo sy willen. Wy weten seer wel, dat d heeren Staten van dese Landen wel andere rekeninge maecken vande Societeyt vande coopluiden aduenturiers, dan dese grossiers doen. Ende wy en twyffelen niet, oft de selue heeren Staten sullen wel groote sorge dragen, dat de vrientschap ende alliantie tusschen dese Landen ende onse Engelsche natie niet en verderue, die gehanthaeft, indien niet begonnen is door de traffique ende handel vande coopluiden aduenturiers onder henl., ende welcke haest gevioleert can worden, indien men te veel gehoor heeft aen dit aderen gebroet vande grossiers, die hen opposeren, soo wel tegens tproffijt van hen en hen vaderlant, als vande voorsz. Societeyt.

## BIJLAGE IV.

*Missive vande Court vuyt Londen den laesten Junij* 1621.

AMPLISSIMI, AC MAGNIFICI VIRI DOMINI ET AMICI NOSTRI PLURIMUM COLENDI,

Iam tandem duo ex Deputatis nostris, quos hinc vobiscum tractandi causâ ablegaramus, reversi, nobis fusè retulerunt, quantâ cum humanitate ac liberalitate, Magnificentiae vestrae ipsos acceperint: ita quidem ut nostram hoc nomine gratiarum actionem haudquaquam differendam censuerimus; parati porrô non solum nostram hac in parte obligationem agnoscere, sed etiam benevolentiam illam vestram pari officio, si quid usus venerit, promereri. Iidem nostri Deputati nobis exhibuerunt Concordata utrinque facta de Residentiâ nostrae Societatis in vestrâ Civitate stabilienda; ploeneque exposuerunt, non modò quantas turbas dederint in hac actione quidam, quos minime omnium decebat nostris coeptis adversari; verum etiam quam viriliter Magn^ae^ vestrae istorum vim exceperint et post multum tandem conflictum fregerint, aliquâ quidem ex parte. Concordata autem nos hisce rata et firma habemus; Deum opt. max. precati, ut difficiliora ista initia foelici deinde progressu dignetur compensare.

Interea non possumus satis admirari, quo fato factum sit, ut nos, qui semper antehac, aliis in locis adeo grati hospites fuimus, non solum civitati ubi resideremus, sed et toti Provinciae; nunc repentè in Hollandia adeo vilescamus, ut Illustrib^s^. illius Provinciae Ordinibus digni videamur, quibus ibi commorantibus, novae et omni exemplo duriores commercandi conditiones imponantur.

Coeterum speramus fore, ut nunc, postquam tumultuationes Propolarum deferbuerint ac residerint, Magn^tiae^ vestrae occasionibus diligenter advigilent, ne apud vos deteriori loco simus, quam fuimus Middleburgi; cum nihil commodi ea civitas a

nostrâ Residentiâ, senserit; quod non idem vestra etiam, Deo favente, sit perceptura. Si quo ulteriori subsidio hinc opus fuerit, nos (volente Deo) nostris partibus non sumus defuturi. Quod superest. Deum opt. max. precamur, ut Magn[tias] vestras una cum tota vestra Civitate in florenti statu velit quam diutissime conservare. Dabantur Londini, ultimo Junij Anno Salutis 1621.

Superscriptie:
Amplissimis, Magnificis et Consultissimis viris, Dominis Consulibus et Senatoribus, inclytae Civitatis Delphorum in Hollandia, amicis nostris plurimum colendis.

Erga Magn.[tias] vestras omni officiorum genere promptissimi

Gubernator Assistentes & Societas Mercatorum Aduenturariorum Angliae.

(sign.) Jo: SKYNNER, s. m. p.

(R[ta]. 15 Julij 1621 stil. nou.).

Het zegel als van den voorgaanden brief.

---

## BIJLAGE V.

*Remonstrantie van de Court tegen het placaat van Tarra, van 24 Juli 1630.*

EXHIBITUM XXIJ[en] Febr. 1631.

AAN DE ED. HO. MO. HEEREN STATEN GENERAEL DER VEREENICHDE NEDERLANDEN.

Vertoont reverentel. de Courtmeester ende de Engelsche coopluyden genaempt *Marchands Adventuriers* van Engelandt, dat alsoo Uwe Ho. Mo. hebben onlancx sekere verclaringe gedaen van haere Intentie het Placcaet van Tarra te doen

renoveren, soo hebben de remonstranten goet gevonden dese Verclaringe ende remonstrantie In aller reverentie te presenteren, op dat nyet soude schijnen henluyden tselve by eenich consent ofte prescriptie te prejudicieren, als volcht.

I.

Eerstelijck dat sijluyden noyt geconsenteert hebben tot eenige van dese Placcaten int stuck van Tarra geemaneert, als sijluyden nu mede verclaeren geensints te consenteren totte voorgemelte renovatie: om redenen: Eerst dat deselve Placcaten presumeren tot haerluyder accommodatie gemaeckt te syn, daer ter contrarie, d'selve syn tot haer groot ende merckelijck verlies, Ten tweeden, dat deselve strecken tegen de vrijdom ende liberteyt henluyden by U. Ho. Mo. vergunt int jaer 1587, met dese woorden, (de voorsz. Staten begerende, dat de trafficque vande Engelschen gecontinueert werde binnen dese Landen, ende dat de Coopluyden Jegenwoordich alhier synde ende heure handelinge doende, nyet alleenlijck geanimeert mogen syn alhier te blijven ende heure negotiatie te drijven, maer d'andere oock, die ter cause vande troublen ende andere diergelijcke oorsaecken vertrocken syn, ende hen houden, soo tot Embden, Hamborch, als andere plaetsen, tsy Westwaerts ofte Oostwaerts, alles tot seer grooten achterdeel ende verminderinge vande neringe deser Landen, te courageren ende veroorsaecken hier wederomme te comen, ende in dese quartieren residentie te nemen: Soo ist dat wy, tot onderhoudinge vande voorsz. Concordaten ende entrecoursen, hebben nyet alleenlijck deselve geaggreert ende geconfirmeert, soo wy deselve aggreeren ende confirmeren by desen In alle pointen, Maer beloven oock de voorsz. Coopluyden haere Privilegien ende Vrijheden In voorgaende tijden by hun genooten te handthouden.)

II.

Dat deselve Placcaten strecken tegen het Octroy van Uwe ho. Mo. vant jaer 1598, haer remonstranten vergunt, onder

anderen in dese woorden (In den Eersten Aggre-eerende ende confirmerende mits desen, alle alsulcke privilegien ende gerechticheden, als de voorsz. Societeyt by acte vanden ix[en] Januarij 1587 bij ons gegunt ende gegeuen syn geweest. Voorts dat wy bevonden hebbende t'selve een saecke te syn, dewelcke nyet alleen en streckt om de voorsz. Provincien met goede getrouwe Inwoonderen te vermeerderen ende de trafficque Inde selve Provincien te advanceren ende te bevorderen, maer oock omme te onderhouden de goede ende nabuerlijcke vruntschap ende correspondentie, dewelcke tusschen het Coninckrijcke van Engelandt ende dese Landen lange Jaeren geweest is, ende Indien het Godt belieft, langer sal blyven, vergunt, gegeuen ende geoctroyeert hebben, Vergunnen, geven ende octroyeren by desen, omme uyt crachte ende beneficie haerluyder trafficque ende coophandel inde voorsz. Provincien te water ende te Lande by alle die geenen, dewelcke de voorsz. Societeyt eenichsints aengaen, soo deur haer selven, als haerluyder factoren, dienaers, vrijelijck ende sonder empeschement ofte verhinderinge van yemant ter Werelt, te exerceren ende te drijven, te coopen, vercoopen, permuteren ofte andersints te vertieren ende te veralieneren, als syluyden tot dienste vaude selve trafficque ende Coophandel, ende ten meesten proffijt van henluyden bevinden sullen bequaemelijcxt te syn.)

## III.

Dat deselve Placcaten strecken tegen het *Jus gentium*, omme dat sy schijnen de Remonstranten te restringeren aen eenige conditie van Coophandel, welcke behooren vrij te syn. Want *Emptio venditio est contractus juris gentium, ideoque consensu peragitur. L. origo ff. de contract. empt.* Ende alsoo tegen de natuere van *Commercij:* want *Commercium est emendi, vendendi, permutandi, commeandi, contrahendique facultas libera, Ideoque definit Ulpianus esse invicem jus.* Ende consequentelijck tegen het *jus Civile* ende de nature van *Contractus:* want *contractus ex consensu mutuo est ultro citroque obligatio: sin*

*autem non habet consensum nullus est. L.* 1. *ff. de pactis. L. juris gentium. ff. eodem.* Ende eindelijck sy strecken tegens het *jus Dominij:* want Imperator ait: *Rei suae, quisque arbiter est ac Moderatur.*

IV.

Dat de Placcaten presumeren voor der Remonstranten accommodatie gemaeckt te syn, ende daeromme nyet en behoorden tot haeren grooten naedeel te strecken. Sy presumeren voorts, dat alle laeckenen opde welcke eenige fauten bevonden worden, ter plaetse vande Incoop derselver laeckenen gevisiteert ende getarret sullen worden, maer, met reverentie, seer abusivelijck, sy geven de keure daervan tot den Cooper, die behoort te wesen aen de vercooper, Indien de Placcaten, als geprentendeert is, souden syn tot der Remonstranten accommodatie. Dat verscheyden articulen daerin gestelt syn tot haerder grooten verlies ende preiuditie, waerover sy hebben gedoleert van tijt tot tijt, Jae Syne Co^e^. Ma^t^. heeft gelieft t' redres derselver ten hoochsten te recommanderen aen uwe ho. Mo. by alle syne Ambassadeuren, soo wel ordinaris als extraordinaris, ende echter hebben geene reformatie geobtineert.

V.

Dat in alle Landen daer sy Remonstranten haeren handel drijven, noyt en hebben sulcken disputen vande Tarra gehadt, als hier te Lande. t' Embden ende te Hamburch vercoopen syluyden haere laeckenen opde drooge Tarra, ende nyet op natte tarre, als syluyden hier gepresenteert hebben, ende nochtans vercoopt men op geene Tarre buyten de plaetsen van haere residentie, Jae in uwe ho. Mo. vijants-landt vercoopen syluyden haere Laeckenen, sonder eenige Tarre, tsij natte oft drooge.

## VI.

Dat daer nyet en syn eenige sulcke Placcaten hier te Lande opde Inlantsche laeckenen geëmaneert, omme te constringeren dat de laeckenen binnen een Stadt gemaeckt ende vercoft, moeten binnen een ander Stadt getarret syn, Ende dat naede style van coophandel alle refractie op coopmanschap behoorden In plaetse vant contract te vergoeden.

## VII.

Daeromme versoucken de Remonstranten seer oidtmoedel. dat uwe ho. Mo. geliefte sy de voorsz. Placcaten nyet te renoveren ende dat geen Placcaet mogen in crachte blijven tegen t' Octroye ende vrijdom haer by uwe ho. Mo. vergunt, veel min tegen haer consent: Reverentel. protesterende, als syluyden protesteren hiermede, dat sy in geenderley manieren daertoe consenteren connen, hoewel syluyden wenschten, dat de hande moge voortgaen, met vruntschap op beyder sijden, alsoo syluyden voor haer deel nyet begeeren yemant te vercorten in haeren handel van yets dat hem rechtveerdelijck toecompt, in eenige gebreecken ofte fauten, die in haere laeckenen gevonden soude mogen worden, ofte eenige nieuwicheyt op te brengen, maer haeren handel te drijven ende negotieren als voor desen bekent is, tot voordeel vant Lant, Uwe ho. Mo. regardt nemende op de groote Rijcdom, die den Laeckenhandel Inbrengt, behalven t' employement van werckvolck ende de groote vermeerderinge des handels, soo binnen als buyten s' Landts. Dit doende, etc.

## BIJLAGE VI.

MONSEIGNEUR,

Nous avons appris, par le rapport du Sieur BRASSER, le grand estat que sa Maté faict des rares vertus et merites de v. Exce: et combien elle defere a ses sages conseils; ce que nous a enhardy de la supplier, comme nous faisons tres humblement, qu'il luy plaise representer a sa Maté, comme il est vray, que les commissaires des marchants adventuriers de Londres estants envoijez aux pays bas, en l'année 1598, pour s'informer et prendre inspection oculaire des commoditez et incommoditez des villes maritimes propres pour leur residence, comme il est a veoir par ledict rapport; Lequel le feu Roy JAQUES, de tresglorieuse memoire, trouva fonde en si bonnes considerations, que sa Maté a jugé estre du bien de ses subjects, les marchants adventuriers, qu'ils tinssent leur residence en nostre susdicte ville, comme ils font encores a present. Mais, comme il nous semble y en at il quelques uns, qui desirent ds la transporter ailleurs; pretexants qu'il y auroit manquement en icelle de certaines marchandises dont ils ont besoing. Surquoy nous prions bien humblement v. Exce., qu'il luy plaise d'entendre, qu'il est au pouvoir des dicts marchants adventuriers, de faire en sorte qu'il y aije abondance des marchandises par eux desirees, moyennant qu'ils veullent garder l'ordre par eux ailleurs observé; a scavoir, qu'ils s'obligent de n'achapter lesdites marchandises qu'en la ville de leur residence; ce que la compagnie Angloise ayant faict a Staden, ville nullement marchande, il en est arrivé, qu'il y vint affluence de toutes sortes de marchandises. Et mesmes a commencement de la residence de la compie. susdite en notre ville, les marchants estrangers y vindrent pourveus de tout ce que leur estoit necessaire: et fussent y venus, sans doubte, plusieurs autres, si quelques uns de la compagnie Angloise n'eussent mieux aymé d'achapter leurs marchandises a Amstredam; ce que degousta lesdits marchants et les fit quitter nostre ville. Or, ce qui est fort considerable

en ce cas, Monseigneur, est qu'il y a nulle ville (excepté celle d'Amstredam) ou les marchandises, par la compagnie Angloise desirees, se trovent a present, ou bien se pourront trouver en apres, sans que la dite compagnie s'oblige a ce que dessus; et face que par ce moyen les marchants soyent attirez a choisir leur demeure en la ville de la residence Angloise: de sorte que par le changement de la residence, leur mal ne sera guery s'ils n'y appliquent le susdict remede: duquel se voulants servir en nostre ville, l'occasion et le subject du changement cesseront d'eux mesmes, et continuera la comp^e^. Angloise de jouir ne tant d'autres commoditez en nostre ville qu'es autres elle ne trouvera pas. Nous sommes, Monseigneur, tellement informez de la solide sagesse et tressain jugement de v. Exc^e^, que nous nous asseurons, qu'elle trouvera inutile et mal a propos un changement sans amendement. Supplions pourtant treshumblement v. Exc^e^. qu'il luy plaise nous faire l'honneur de representer l'affaire au vif a sa Ma^té^. a la quelle nous avons escript pour Luy tesmoigner nostre treshumble respect. Et prierons Dieu,

MONSEIGNEUR,

Qu'il Luy plaise donner a v. Exc^e^. treslongue et tressaine vie, au bien de sa Ma^té^. et de ses alliez.

De v. Exc^e^.
Les treshumbles et tresobeissants serviteurs,
Les Bourgemaistres et Regents
de Delff.
par comm^t^. d'iceux,
(signé) J. GROENEWEGEN.

Ce $\frac{17}{27}$ d' Octobre 1634. 1634 $\frac{10}{27}$.

A Delff.

# BRIEVENVERVOER OVER LAND NAAR INDIË DOOR DE O.-I. COMPAGNIE IN DE 17DE EEUW.

DOOR

P. A. LEUPE.

---

Is het algemeen bekend, dat men het aan den ijver en de onvermoeide pogingen van den Britschen zee-officier THOMAS WAGHORN [1]) te danken heeft, dat we in onze dagen in het bezit zijn van eene snellere en geregelder gemeenschap met Indië dan vroeger, zoo gelooven we dat het minder bekend is, dat er reeds in de eerste helft der 17de eeuw een brievenvervoer uit Nederland over land naar Indië plaats had. Het was de Oost-Indische Compagnie, die van dezen weg gebruik maakte, om hare brieven derwaarts te zenden en van daar te ontvangen, en waarvan we reeds met een enkel woord gewag maakten — op bladz. 91 — van de in de noot aangehaalde Overlandreis.

De Bewindhebbers waren te wel overtuigd van het groot belang, dat zij er bij hadden om ook langs een anderen weg, dan die om de Kaap de Goede-Hoop in betrekking met

---

[1]) Zie over hem eenige aanteekeningen achter „Eene overlandreis uit Indië naar Nederland 1674—1675" in de Bijdragen tot T.- L.- en Volkenkunde van N. I. N. V. 6e deel blz. 143.

Indië te komen; vandaar dan ook dat ze nauwelijks voet op het vasteland van Indië bekomen hadden, of ze wenschten pogingen in het werk te stellen om daartoe te geraken. Want in de instructie, die door hen aan den Admiraal PIETER WILLEMSZ. VERHOEVEN, toen deze in het jaar 1607 met een vloot, bestaande uit dertien schepen, de vaderlandsche havens verliet met bestemming naar Indië, werd ter hand gesteld, vindt men reeds het volgende belangrijke artikel opgenomen. „Oock sall alle devoir gedaen werden, om te practiseren, dat men van Calcoutin [1]) op de Nederlanden mocht adviseren, tzy over Ormus, Aleppo ofte Tripoli, de brieven adresserende an den Clariss. BERNARDO JUSTINIANO tot Venetien, ofte andersins over Aegipten langs Aden op Alcayro aen ANTONIO DONADO, die de brieven van daer voorts op Venetien zall adresseren aan den Illustriss. JOHAN VENDRAMYN; op dat de brieven van een van beyden wt Venetien mochten werden gesonden aen den E. GERRAETH REYNST" [2]).

Het mag wel opmerkelijk genoemd worden, dat de laatst aangegeven weg dezelfde is, die nu met zooveel succes wordt gevolgd, en Aden aan den mond der Roode-Zee een station, waar de stoomschepen hunne steenkolenruimen aanvullen.

Het bleek ons niet, dat de Admiraal VERHOEVEN gevolg heeft gegeven of kunnen geven aan den hem door de Bewindhebbers opgedragen last; er verloopen dan ook eenige jaren vóórdat men over dat onderwerp weder iets in de papieren der Compagnie vindt aangeteekend. Het was den 21sten November 1614, dat de Bewindhebbers aan den Directeur ter kust van Coromandel, WEMMER VAN BERCHEM, schreven: „Wy verstaen wt uwer E. missive [3]) dat die van Goa over landt jaerlycx verscheyden pattemaren ofte despeches krygen 't welcke alsoo ons oock seer dienstich soude wesen; indien 't selve by ons in treyn conde gebracht werden, soo gelieve UE. neerstelyck

---

[1]) Calicoet op de kust van Malabaar.

[2]) Destijds Bewindhebber, later Gouverneur-Generaal, 1613—1615.

[3]) Van 30 Augustus 1613.

te vernemen hoe en by wat middelen ofte wegen 't selve te wege soude kunnen gebracht werden en met hoedanige costen, te weten: van de Custe aff tot Bagadet (Bagdad) toe, wandt by aldien UE. daertoe middel wiste te vinden, omme de brieven aldaer te crygen ende van daer op de Custe, wy souden wel raet weten om onse van hier op Bagadet te bestellen, ende wederom de geene van de Custe aldaer comende herwaerts over te crygen, waerop wy per naeste UE. advys sullen verwachten."

De kennis van dit bericht was VAN BERCHEM verschuldigd aan een Haarlemschen schilder CORNELIS CLAESZ. HEDA, die sedert het jaar 1610 zich in Naraspoer, Visiapoer en elders onthield en daar voor den Koning en zijne Rijksgrooten werkzaam was. Hij hield briefwisseling met de onzen op de Kust en deelde hun van tijd tot tijd het nieuws mede, dat er aan het Hof alsmede met de Portugeezen in Goa enz. voorviel; in de volgende jaren 1615 en 1616 wordt hij genoemd derde Raad des Konings.

Nog voordat er antwoord op het bovenaangehaald schrijven van de Bewindhebbers was ingekomen, schrijven ze den 26sten November 1616 aan Gouverneur-Generaal en Raden: „Wy hadden by eenige onser vorige brieven geordonneert, daer op ons oock dienvolgende van daer [1]) eenige hope was gegeven, dat men middel soude kunnen vinden om eenige brieven van daer aen ons over land door Persien over Bagadeth ende andere plaetsen sekerlyck te bestellen. Maer alsoo daerop niet en is gevolcht nochte van daer van eenige naerder mentie in de leste brieven en vernemen, willen wy UE. vermaent hebben daerop te letten ende als noch, soo 't voor dese niet en is geschiet, eenige ordre te stellen oft ten minsten alle mogelyck ondersoeck te doen, daertoe ghylieden per avonture by den lest ingestelden handel op Arabien eenige goede occasie sult mogen vinden. Wy en hebben van Joncker OTTO RANTSON

[1]) Het is niet wel op te maken, welke plaats in Indië hier wordt bedoeld.

die over eenige jaren met onse schepen uytvoer ende overland 't huys gecomen is noyt eenich raport van syne reyse kunnen crygen [1]; verstaen oock dat eenige nu sekere tyt geleden overlandt naer Oost Indyen gereyst syn, daerop wy UwelEdele by onse vorige belast hebben ende als noch belasten ende bevelen wel te doen letten, en geene persoonen off goederen dergeene die in onsen dienst niet syn, wat brieven van voorschrift off recommandatie dat se oock by haer mochten hebben, met onse schepen herwaerts aen te laten comen off aldaer van d' een plaetse op d' ander varen."

Weinige maanden later ontvingen Bewindhebbers eenen brief van den Nederlandschen Consul te Aleppo, CORNELIS PAUW, gedagteekend den 29sten Maart 1617, waarin hij hun bericht, dat er met de karavaan, die van Mekka was teruggekeerd, tijdingen waren medegebracht van het aankomen in de Roode-Zee van twee Hollandsche schepen uit Indië, bevracht met specerijen en andere goederen, die aldaar eene goede markt hadden gevonden. Hij wijst er op welk belang er voor de Compie. in gelegen was dezen handel voort te zetten, daar er door middel der karavanen een groot vertier van specerijen enz. te verwachten was. Hij geeft kortelijk op waaruit eene karavaan is samengesteld, den tijd van vertrek van verschillende plaatsen, terwijl hij er op laat volgen [2]: Hyer door

---

[1]) In de resolutien der Kamer Zeeland den 10den en 11den Julij 1612 leest men, dat TROMONDT SWAEN, dienaar van OTTO RANSSO, den Hoogduitschen Jonker een recepisse heeft gegeven, dat hij al de goederen van de Compie. alhier heeft ontvangen „ende sal voorts met het goet reysen naer Amsterdam." Het werd geconsigneerd aan de Kamer Amsterdam „om met de Bewinthebbers aldaer te volbrengen het contract met hem aldaer ghemaeckt."

[2]) Aengaende de Caruwana van Mecca, daer onder werden verstaen de peregrinen ende coopluyden reysende derwaerts in devotie ende om haer coopmanschap te dryven. Dese gaen te saemen in compaignie ende hebben haeren bestemden tyt van vertrecken als oock wanneer dat in Mecca arriveren, ende weder van daer keeren, het welck jaerlycx eens geschiet, doch

souden UE. oock de middel ende gelegentheyt vercregen hebben om UE. brieven te doen senden aen eenen correspondent in Cayro, ende Alexandrye daer veeltyts gelegentheyt presenteert van schepen op Mercilia (Marseille,) ende Venetia; van waer UE. deselve in posta overlandt condt doen comen ende deselve passage in 't wederom derwaerts schicken van UE. brieven gebruycken."

Het schrijven van Bewindhebbers van 1614, waarvan we hiervoren gewag maakten, was intusschen het volgende jaar op de kust van Coromandel ontvangen, en naar aanleiding daarvan vindt men in de resolutiën van het fort Geldria (Paliacatte) van den 22sten Januari 1616 daarover het volgende opgeteekend:

---

verschricken dese tyden, alsoo de Turcken haer jaerreeckeninge nae de loop van de maene calculeeren.

Alhyer in Aleppo vergaderen de inwoonders van dien, ende van andere omleggende steden, daertoe oock concureeren de Persiaenen, Tartaren ende andere Mahumetaensche natie. Dese Compagnie vertreckt op Damasco, alwaer oock een bysondere vergaderinge geschiet die haer aldaer beyde te samen vougen, ende voorts door de woestyne op Mecca trecken. Haer wordt convoy toegevoecht van de Passas ofte Gouverneurs onder welckers gebiet syluyden passeren, tegen de macht ende aenstoot van de Arrabers. Den Grand Sigr. (Grooten Heer) doet haer oock provisie van eetbaere waeren versorgen ende het water door de woestyne voeren. In Constantinopelen geschiet oock een vergaderinge, dewelcke te water over Cairo trecken, ende altesamen op den bestemden tyt tot Mecca arriveren. Sulcx dat in die tyt aldaer groote traficque geschiet, soo in speceryen, Indigo ende veel andere Indiaensche waeren. Welcke toevoer van alle soodanige goederen UE. schepen souden connen doen, ende met meerder proffyt als de Indiaenen die met haer cleyne scheepkens dickmaels genomen werden, ende oock veeltyts periculiteren.

Ick achte dat UE. deze handelinge in de Roode zee tot Mocha bequaemelyck sullen connen stabilieren ende tot soo groot advantagie als den Spaignaert in Sinus Persicus (de Perzische Golf) Ormons (Ormus) besitt daer de Turcken over de zyde van Persia trafficqueren."

Men weet dat PIETER VAN DEN BROECKE destijds aldaar den handel op touw heeft gezet, hetwelk aanvankelijk met een goeden uitslag werd bekroond.

„Naedemael de E. Mayores syn recommanderende geadvyseert te mogen werden, de bequaeme middelen ende met wat costen te weech soude gebracht connen werden, brieven van de Custe naer Bagadet als van daer herwaerts te becomen, ende verstaen hebbende datter in Visiapour een Armeniaen (Armeniër) naturel? is, voor desen onder Keyser RUDOLPHUS, oock den Hertoch van Saxen gedient, die in de passagien wel ervaeren ende genegen is de Cartha (brieven) aen te nemen, alwaert tot Aleppo ofte voorder toe, derhalven goet gevonden aen S^r. WOLFF [1]) te schryven, den voorschreven Armeniaen in Comp^ie. naer Maslipatam (Mazulipatam) te begeven, om dees aengaende breeder te connen communiceren, mits con promiso dito over syne gedane travaelgen te recompenseren."

De uitslag schijnt evenwel niet gunstig geweest te zijn, want de Directeur, SAMUEL KINDT, berichtte bij zijnen brief van den 15^den April uit Mazulipatam aan de Bewindhebbers: „Hebben volgens UE. advyso laten vernemen door wat middelen jaerlycx advysen van de custe op Bagadet souden mogen senden, ben bericht sulcx seer tedieus [2]) met groote dispence, de periculen van onveylighe passagien seer incerte souden toegaen, door oorsaecke d' oorloghe van den Achabaer [3]) desgelycx den Sabas? [4]) Coninck van Persiën, die men ruchte [5]) den Turck Babilonien affgenomen (heeft?) alsmede d' onveilicheyt omtrent Ormus door de Poortugyssen; waertoe oock qualyck getrouwe Pattamars te becomen (zouden zijn?). Van de S^rs. uyt Visiapour verstaen van seeckeren Armeniaen, presenteerende onse cartas op Aleppo te brengen, mits recompence; hebbe ditos gerecommandeert den voorschr. Armeniaen naer ons comptoir Maslipatan te bewilligben, om dees concerneerende naerder bericht, tot UE. naerder advyso te nemen. Myns beduunckens den vaert van 't patria recht uyt naer de custe ende van hier weder costyn gecontinueert synde, moghen de advysen UE.

---

[1]) De opperkoopman LEONARD DE WOLFF was als diamantkenner in dienst der Compagnie aangenomen en te Visiapoer gevestigd.

[2]) Niet wel leesbaar. [3]) Shah Akbar? [4]) Shah Abbas. [5]) Bericht?

gevouchelyck ter hant comen." Terwijl door den opperkoopman PIETER GILLISZ. RAVESTEYN, op zijn vertrek van Mazulipatam naar Visiapoer staande, reeds den 16$^{den}$ Maart te voren over dat onderwerp aan de Bewindhebbers der Kamer Amsterdam in de volgende bewoordingen was geschreven: „Om UE. advysen van hier over Bagadet te werden toegesonden, gelyck als door de Portugysen van Goa wert gedaen, sal UE. verstaen, dat hare brieven op Ormus te water senden, dat wel twee deelen in den wech van hier oft daer avanceert; want van hier moet men door verscheyden Coninckrycken reysen, die d'een met d'ander in oorloch (zijn?) de Caffylis (karavanen?) door dien lancksaem ende niet segure en reysen; dan achte niet onversocht sal blyven, waertoe te synder tyt mynen dienst aen de Raden sal voordragen om de reyse over Bagadet naer 't patria te doen, om dat UE. de rechte onderrichtinge daervan mochte becomen" [1]).

Het verzenden der brieven van de kust van Coromandel over land naar Bagdad bleek echter aan zoovele moeilijkheden onderhevig te zullen zijn, dat we niet gevonden hebben dat men het heeft beproefd; er verloopen dan ook nu weder eenige jaren voordat de zaak weder bij de hand werd genomen. Het was aan den koopman HUYBERTO VISSNICH voorbehouden er den eersten stoot aan te geven; deze was namelijk in 1623 van Mazulipatam naar Perzië gezonden, om aldaar in het belang van de Compagnie werkzaam te wezen en te trachten den handel te openen. Na in Gamron verlof te hebben verkregen om de medegebrachte goederen op te slaan, vertrok hij naar Ispahan, waar hij door tusschenkomst van eenen Hollander, JAN LUCASZ. HASSELT [2]), vermoedelijk mede een schilder, een firman van den Vorst verkreeg, waarbij aan de Hollanders de handel in zijn rijk werd toegestaan. En daar

---

[1]) Wat er met dien Armeniër verhandeld is geworden blijkt uit de papieren niet.

[2]) Hij kwam eenige jaren later met den Ambassadeur van den koning van Perzië in Nederland.

het uit zijne brieven blijkt, dat hij vroeger eenige jaren in Turkije in den handel had doorgebracht, zoo is het te vooronderstellen, dat hij met de reisaangelegenheden bekend zal geweest zijn, zoodat hij den 15den November 1623 een verslag van zijne verrichtingen over Aleppo naar het vaderland zond, dat op den 19den Januari 1624 door een tweede gevolgd werd, waarin hij zegt: dat hij dat zendt met een bode van een Armeniër, en alzoo de passagiën — door den oorlog — op Aleppo gesloten waren, en de bode een langen en onzekeren weg zoude moeten nemen, zoude hij het kort maken.

Den juisten datum van den aankomst dezer eerste brieven uit Ispahan naar het vaderland gezonden, bleek ons niet, maar daar Bewindhebbers den 2den November 1624 over Aleppo aan VISSNICH schrijven: „Met hetzelve jacht (Heusden) hebben tydinge becomen hoe UE. daermede vertrocken syt geweest op Mocha ende van daer na Ormus, ende dat van daer met het Cargasoen voor Parsia dienstich waert getrocken naer Spahan. Van UE. bejegeningen, goet onthael, openinge van den handel, vercoopinge van de Cargasoenen van Heusden, de Vreede ende Weesp, syn wy over Aleppo verwitticht geworden door uwe brieven uyt Spahan, dato 15 November 1623 ende 19 Januarij 1624 in een packet, 't welck van Liorne (Livorno) ons is toegekomen, in dese maent October;" zoo zoude hieruit blijken dat het pakket nagenoeg een jaar onderweg is geweest. De oorlog tusschen Turkije en Perzië had dit lange oponthoud veroorzaakt. In de geleidende missive van den koopman LAURENS DE CROY — door wiens tusschenkomst het genoemde pakket van Aleppo over Livorno naar het vaderland was verzonden — schrijft deze den 26sten Mei 1624 aan Bewindhebbers: „Het ingesloten pacquet is my behandicht van eenen Armenier, denwelcken niet opgehouden hebben, maer metterdaet (onmiddellijk?) met brieven aan Sr. HUBERT VISSNICH wederom gesonden naer Espahan. Ick hebbe den boede 8 realen van achten [1]) gegeven, volgens het order van Sr. HUBERT

[1]) 1 Reaal van 8° = 6 Shel. = 48 St. = ƒ 2.40.

VISSNICH ende twee r°. van achten aen eenen persoon die my den boede heeft doen vinden, want hy verborgen was ende om de troubelen tusschen deese twee coningen vreesde syne brieven te openbaren. Sr. VISSNICH had eenen anderen boede gesonden op 15 November, denwelcken in de stadt van Rauwan bey Arserom (Erzeroum?) langen tyt is blyven liggen, omdat door de voorgenoemde troubelen niet en dorfde overcomen ende daernaer door manquement van reysgelt is wederom naer Espahan moeten keeren, soodat de brieven dencke de origineelen van dese sullen geweest syn, my ter hant niet en syn gecomen. UE. sullen gelieven de tien realen van 8°. goet te doen aen menheer den Consul CORNELIO PAUW, want ick die hem op reeckeninge hebben gestelt; Sr VISSNICH hadde my geordonneert eenich gelt van den Heer DAVID DE WILLEM in Aleppo te ontfangen, maer d°. WILLEM seyt geen ordre te hebben dat te geven. Hier en manqueeren geen commoditeyten dagelycks om op Persia te schrijven, waerom UE. sullen gelieven my daerin te commanderen ende sullen gedient werden in dat ende alle andere daer my nut sullen toewesen ordeelen [1])."

Hoewel DE CROY berichtte, dat er dagelijks gelegenheid bestond om brieven naar Perzië te zenden, blijkt het echter dat op de spoedige overkomst aldaar niet veel te rekenen viel; want de brieven, door de Bewindhebbers den 24sten December 1624 over land naar Perzië gezonden, waren VISSNICH den 26sten December 1625, toen hij, met de schepen te Gamron aangekomen, de duplicaten ontving, nog niet ter hand gekomen. Een geruimen tijd bleef ten gevolge der onlusten tusschen Turkije en Perzië de moeilijkheid in het verzenden van

---

[1]) Volgen nog eenige berichten, als de overwinning door SHAH ABBAS op de Turken behaald, de verovering van Babilonië, Mossul, alias Ninivé, enz.

Dat er reeds vroeger brieven uit Aleppo in het vaderland kwamen, behoeft dunkt ons geen betoog, althans sedert 1614 dat aldaar een Nederlandsche Consul resideerde, hetzij dan dat deze zijne brieven over Constantinopel dan wel over Frankrijk of Italië verzond.

brieven bestaan; den 17$^{den}$ Augustus 1626 schrijft VISSNICH onder anderen: "Myne gebiedende Heeren, de nevensgaende copyen syn de vierdubbelde van eender inhouden, UE. soo uyt 't leger, Casbin ende Spahan toegesonden; niettegenstaende de groote oncosten tot de bestellinge per Aleppo over deselve brieven gedaen, twijffele ofte door de onseeckerheyt der passagie, vermidts d'oorloghe sullen ter hant gecoomen syn. Op 25 Julio sijn mijn geworden twee UE. missieven van dato 5 Januarij met het retourneren van eenen expressen, die met myn brieven als die van Battavia ende Suratte op Aleppo gesonden hadde; wil verhoopen dat cort naer het schryven derselve, de schepen Dordrecht ende Weesp costy wel sullen gearriveert wesen, 't welck verlange te vernemen. Over de poincten door UEd. myn aengewesen sal UE. hier vervolgens deselve beantwoorden. Aengaende de missieve aen Haare Hooge Moog. geschreven, alsoo den inhouden derselver geenszins de affairen van UE. preiuditierende was, advyserende Haare Hooge Moog. de coompste des Ambassadeurs ende de Batailie tegens de Portegesen voor Gamron geschiet; hebbe deselve ten respecte des waerdicheyts van Haare Hooge Moogende geslooten aen UE. overgesonden; doch bespeure uyt UE. schryven dat beter waere geweest deselve open hadde gelaeten, doch alsoo van cleyne importantye ende myne subiectie (mijns oordeels) niet minder schuldich was, hebbe de openinge oock de bestellinge aen UE. authoriteyt laeten staen [1]). Dat UE. ver-

---

[1]) De Bewindhebbers hadden hem den 5$^{den}$ Januari 1626 geschreven: (Na de ontvangst bericht te hebben van zijne brieven van 6 Mei 1624, 9 Sept. 1624, 9 Febr., 17 Febr. en 10 April 1625):

„UE. sal in toecomende wel doen ende alleen schryven aen ons ende aen niemant anders, want wy de tydingen ende constitutie aldaer best sullen mesnageeren, behalven dat UE. immers ten minste uwe brieven open had behooren te senden, die wy (sulcx goet vindende conden sluyten en aen H. H. M. overleveren oft ten minste hadde UE. behoort daervan copy aen ons te senden, opdat wy conden weten wat gy schryft) maer gelyck als boven geseght is UE. en zal in toecomende aen niemant schryven als aen de Compagnie selffs."

wondert syn sedert myne brieven van den 10$^{den}$ April geen naerder schryven van hier becoomen te hebben, UE. syn verseeckert dat het aen geen naersticheyt, maer aen de onseeckere passagie ontbreeckt, soo door de rebellen van ABASSA PASSIA [1]) als door de belegeringe van Babiloniën, niettemin hebben UE. met brieven van dato 11 September onder coverte aen den Heer CORNELIO HAGA, over Constantinopilen geschreeven, welcken bode wy verstaen dat onderwegen omt brengen der brieven dootgeslaegen is, gelyck oock eenen anderen bode die uyt het leger van Z. M. per Aleppo meenden te gaen, sulcx eenige maenden synde verloopen dat noch op Aleppo noch van Aleppo harwaerts eenige brieven hebben connen gesonden werden."

Bij deze gelegenheid verzond hij op Aleppo, per via de Babiloniën, eene missive van Zijne Majesteit — in antwoord op die van H. H. M. aan den vorst van Perzië gezonden — "op dat sooveel te eerder overcoome." De copieën van deze werden door hem 23 April en 23 Mei 1627 verzonden; bij die van laatstgenoemden datum voegt hij deze woorden: Dese copye al soo heel onseecker is oft op Aleppo, Smiernen (Smirna) ofte Constantinopelen sal aenlangen, sende meer tot voldoeninge van UE. ordre [2]), als uyt vertrouwen dat sal terecht raecken, wesende (wetende?) de cooplieden die dese medenemen selve niet wat passagie sullen connen reysen."

Bij herhaling komen Bewindhebbers in hunne brieven, zoo aan VISSNICH als aan Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, terug op het belang, dat er voor hen in gelegen was, steeds brieven over land uit Indië te ontvangen; en toen VISSNICH verzocht uit zijne betrekking te mogen worden ontslagen, werden Gouverneur-Generaal en Raden aangeschreven [3])

---

[1]) ABBAS PACHA? [2]) Brief van 4 Augustus 1626.

[3]) 25 October 1628. Hij schijnt zijnen vervanger niet afgewacht, maar zich aan 's Compagnies dienst onttrokken te hebben, en is in 1630 in de nabijheid van Aleppo door order van den vizier USREFF PACHA vermoord, daar deze hem voor een spion hield.

Zie een brief van CORNELIS HAGA uit Constantinopel van den 7$^{den}$ Aug.

hem door een bekwaam persoon te laten vervangen, „ende in zyne instructie sullen UE. hem expresselyck bevelen, dat hy met ons over Bagadeth ende Alep ofte Constantinopolen sal hebben te corresponderen, met goede geëxtendéerde brieven, alles in 't breede vervattende, daeraen ons gelegen is, ende dat soodanige brieven sal senden, ten minsten alle twee maenden eens, met het dubbel van de voorgaende."

Zeer gevoelig toonden zich Bewindhebbers in hun schrijven aan Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, den 24sten September 1636, dat zij niet evenals de Engelschen brieven hadden ontvangen. „Den directeur (van Perzië) NICOLAES JACOBSZ. OVERSCHIE schryft in zyne missive aen UE. dato 15 Maert 1635, dat verscheyde brieven over Aleppo aen de Compagnie hadde bestelt en aen Sr. JAN VAN PEENEN geconsigneert; onder anderen een in dato 24 January 1635 die by ons nooyt ontfangen is; synde syn jongste ons over Aleppo toegecomen dato . . [1]) October 1634.

Wy syn daerover te meer verwondert, omdat hy aldaer geen port betaelt, ten sy hem blycke by de handt van voorn. VAN PEENEN dat d' selve wel ontfangen syn. Waeraen het nu voorder mach haperen dat ons de brieven soo wel als d' Engelsche [2]) niet behandicht werden, cunnen niet bedencken; ende also nu geresolveert blyft dat alle Indische retouren sonder distinctie van Battavia naer 't vaderlandt in eene vloote gesonden sullen werden, sullen wy Syn Ed. met een briefgen aenmaenen, dat over Aleppo over verscheyden wegen en aen verscheyden parsoonen gesonden te mogen werden."

Het verzenden der brievenpaketten door tusschenkomst van den koopman VAN PEENEN te Aleppo duurde slechts wei-

---

1632. Kronyk Hist. Gen. 1868 blz. 414. In het Memorandum, door DIRCK SARCERIUS aan zijn opvolger BERCKHOUT in Gamron gelaten, 1655, zegt deze, dat hij „HUBERTI VISNICH omtrent Aleppo (apparent niet anders dan tot een regtvaardige straffe) vermoord is" enz.

[1]) Niet ingevuld.

[2]) Hieruit blijkt dat ook de Engelschen reeds hunne brieven over Aleppo ontvingen.

nige jaren; de opperkoopman WOLLEBRANT GELEYNSZ. DE JONGE, Directeur van den handel in Perzië, berichtte aan de Bewindhebbers, bij zijn brief uit Ispahan van den 5den October met een P.S. van den 20sten derzelfde maand 1641 het onderstaande:

„Desen gaet onder couverte van de Fransche Carmeliter Papen in Spahan morerende, om nu door haer confraters in Bagadet ende Aleppo woonende, by d' eerste offrerende gelegentheyt naer Neederlant aen UE. te zenden; waervan ons toezegginge gedaen hebben; willen hoopen deselve door de goede recommandatie aen ditto's effectn sorteeren ende UE. ter behoorlycke tydt toecoomen sal. Bequaemer middel als over deesen wech hebben voor present niet, alsoo verstaen Sr. VAN PEENEN voortaen zich zelven om eenige brieven harwaerts ofte darwaerts te zenden, niet meer bemoeyt; dier oorsaecke deesen middel moeten gebruycken, te meer (als vooren geseyt) de paepen ons toesegginge gedaen hebben, sorge te willen dragen, dat by d' eerste offrerende gelegentheyt UE. toegesonden werde; dat Godt geeve ende haere beloften presteeren."

De in het begin van dit jaar naar Nederland gezonden brieven, waren mede reeds door hunne tusschenkomst naar Aleppo verzonden, en men had van daar bericht bekomen, dat ze met hunne brieven „per mare" met een Fransch scheepje naar Frankrijk waren afgezonden.

Er zou echter weldra eene andere gelegenheid worden gevonden om de brieven op Aleppo te verzenden en wel over Bassora, aan het einde der Perzische Golf gelegen.

In 1645 was de koopman DIRCK SARCERIUS met eenige ondergeschikten van Gamron derwaarts gezonden, ten einde aldaar het belang van den handel der Compagnie te bevorderen. Hij zond den 9den Augustus 1645 de door hem medegebrachte pakketten, waarbij hij de zijne gevoegd had, van Bassora naar Aleppo met twee expres daartoe afgehuurde loopers; „om by ziekte offte overlyden van d' eene, den anderen als dan de boodschap voorders voltrecken mochte." In den brief ten geleide aan het adres van de Nederlandsche factors aldaar,

de Sieurs JOAN VLASBLOEM en GUILLIELMO BOLLIUS, verzocht hij die pakketten zonder eenig tijdverzuim met de eerste en best voorkomende gelegenheid te willen verzenden.

Deze eerste proef slaagde evenwel niet best; in het door hem gehouden dagboek leest men hierover het volgende:

Ady 16 December, tegen den avondt wierde ons naer langdurigh te gemoet zien, door den Moorschen maeckelaer HAGIA AMETH bericht gedaen, dat een der twee by ons op den 8sten Augustus passato affgesonden expressen naer Aleppo, van daer huyden gantsch sieckelyck op een cameel binnen de stadt was gebracht; item dat denselven in 't opreysen door maele (slechte?) rescontre van roovers, syn metgesel, die dittoos om 't leven hadden gebracht, was quyt geraeckt, ende hy selven swaerlyck verwont, echter den dans noch waere ontsprongen, ende naer groot suckelen, synde syn paert gestoolen, in Aleppo aengelanght, gelyck sulcx by de Nederlantsche factoors aldaer JOAN VLASBLOEM en JEREMIAS BOLLIUS in haere missive van dato 10 October jongstleden, die ons gemelde maeckelaer nu mede ter handt stelde, wierde geconfirmeert, ende dat alvorens terselver plaetse aenquamp, twee maenden in den wegh was geweest, hebbende daerenboven 't pacquet aen onse Heeren Mayores in 't patria, welcke in meeninge waren binnen 3 à 4 dagen met een goet Frans schip per Marseyllen ende soo voorts te versenden, opengebroocken bevonden; recommanderende zylieden mede, dat by al dien in toecomende weder eenige boden quamen per costy te senden, deselve aen de Padres Capucynen wilden addresseren, om als dan aen hunlieden t' overhandigen, sonder den waerom te mentioneren."

Genoemde heeren hadden bij dezelfde gelegenheid eenige Europeesche couranten aan hem toegezonden [1]).

Ook nu missen we de gegevens, waaruit zou kunnen blijken wanneer deze brieven in het vaderland zijn aangekomen; ze worden vermeld in den brief aan de Hooge Regeering te Batavia van den 10den Maart 1646.

---

[1]) Er wordt niet gevonden welke Couranten dit waren, dat te bejammeren is.

Langs dezen weg werden nu voortaan de brieven-pakketten van Suratte, de kust van Malabaar, Ceilon, Coromandel, Bengale, Malakka, Batavia, ja van China en Japan, die langs verschillende wegen te Gamron aankwamen, van daar meestal te water door den Persischen Golf, soms ook over land naar Bassora verzonden, van waar ze eerst met expres daartoe afgehuurde, en later met vaste in dienst der Compagnie aangenomen loopers of koeriers naar Aleppo werden gebracht, om dan met scheepsgelegenheid naar Europa hunne verdere destinatie te bereiken.

Enkele jaren maken hierop eene uitzondering, wanneer namelijk Bassora en omstreken door oorlog of onlusten geteisterd werd, waardoor de Paters Carmeliten meermalen genoodzaakt werden de stad te verlaten en naar Bagdad te vluchten [1]; hadden ze hun klooster weder betrokken, dan gaven ze hiervan aan de bedienden te Bassora of te Gamron kennis, en het brievenvervoer had dan weder op de vroegere wijze plaats.

Het zal wel onnoodig zijn er op te wijzen, dat het verzenden der brieven steeds aan vele wisselvalligheden bleef blootgesteld, en dit zoowel wat het vervoer zelf betreft als den tijd, dien men noodig had om Aleppo te bereiken. We hebben reeds gezien aan welke ontmoetingen de Pattemaars soms blootstonden, en hoe hunne pakketten hun door Arabische roovers ontnomen werden; dit geschiedde niet om in het bezit van die pakketten te geraken, maar ze verkeerden in den waan dat er juweelen in werden verzonden.

Van Bassora werd de weg door de woestijn genomen, hoewel ze gevaarlijker was dan die over Bagdad; ofschoon ook deze niet zonder gevaar was, had de eerste dit voor, dat ze veel korter was, daar men in 28 of 30 dagen te Aleppo kon wezen, terwijl men integendeel van Aleppo tot Bagdad 20 dagen noodig had en van daar tot Aleppo nog 42 dagen, door of langs de steden Tiseer, Tigriet, Mousol, Nissebeen, Koets-

---

[1]) In dergelijk geval werden de brieven van Gamron over Ispahan en Bagdad naar Aleppo gezonden.

hasar, Orpho en Biere [1]), zoodat het meer dan de helft verschilde; de afstand tusschen Aleppo en Alexandrette was niet groot, men legde dien in twee dagen af. Toen de Nederlandsche koopman NICOLAAS MOSTERT, op den 1sten Maart 1665, de pakketten naar Alexandrette had verzonden, ontving hij den 6den daaraanvolgende, met een expressen koerier, brieven uit Gamron van den 9den Januari te voren, met verzoek die zoo dra mogelijk verder te willen zenden. In de hoop dat het scheepje Jezus Marie, waarmede de reeds gezondene pakketten naar Venetië stonden overgevoerd te worden, nog niet zoude zijn uitgezeild, zond hij het laatst aangekomen pakket met een expressen Walach (?), die aangenomen had het in 18 uren over te brengen.

Maar voordat de brieven het vasteland van Europa bereikten, hetzij dan Venetië, Livorno of Marseille, verliep er gewoonlijk wederom een geruime tijd; want niet altijd lagen er schepen zeilree, wanneer de pakketten in Aleppo aankwamen, en waren ze eindelijk aan boord, dan nog liepen ze gevaar hunne bestemming niet te bereiken, maar in handen te vallen van zeeroovers, die den Archipel en de Middellandsche Zee onveilig maakten. Zoo was van de twee pakketten van den 16den Juni 1660, uit Gamron, een aan boord van de St. Jean Baptiste naar Venetië gezonden; dit schip werd door Tripolitaansche zeeroovers in brand geschoten; het tweede pakket werd met het schip door de Algerijnen genomen, zoodat geen van beide terecht kwam. En wanneer men nu bedenkt in welken toestand zich het postwezen in de 17de eeuw in Europa bevond, dan zal het geene verwondering baren, dat de brieven tusschen de zes en zeven maanden onderweg zijn, van het oogenblik dat ze Gamron hebben verlaten, totdat ze te Amsterdam aankomen.

---

[1]) Zie het Dagregister eener overlandreis blz. 108, aangehaald in de noot op blz. 54.

De weg over Bagdad werd gewoonlijk door de Cafila's genomen, omdat men daar overal water vond, en in de woestijn soms in drie à vier dagen niet.

De brieven, die uit Nederland naar Indië werden gezonden, volgden gemeenlijk denzelfden weg; ze gingen van hier ook over Marseille, Livorno of Venetië, soms ook langs de drie wegen te gelijk; zoo schreef onder anderen de koopman JEAN LEGOUCHE, aan den Directeur te Gamron JOAN BERCKHOUT, uit Amsterdam den 5den November 1655: „Mr. Gisteren hebben over Marseille gesonden een gelyck pacquet, desen gaet over Venetiën, en noch een ander met desen post op Livorno, om per d' een off d' andere vias op spoedichste door Sign. NICOLA MOSTAERT van Aleppo UE. toegesonden te worden.

De vergaderinge ten 17ne. tegenwoordich, door de contagieuse sieckte, tot Haerlem gehouden, my dese versendingh gerecommandeert hebbende; Godt geve UE. die op spoedichste moogen toecoomen; die op Suratte aen den Directeur HENDRICK VAN GENT, can UE. hem op 't bequaemste connen laeten toecomen, waermede besluytende, sal naer myne salutatie verblyven van UE. enz."

Wanneer de brieven op de laatste wijze verzonden werden, dan werden hiervan later geene kopieën gemaakt. Het spreekt van zelf, dat de pakketten, naar Indië verzonden wordende, aan dezelfde gevaren waren blootgesteld als die, welke van daar in Nederland kwamen; in oorlogstijden werd dit gevaar nog vergroot door den toeleg der Engelschen of Franschen om zich van de pakketten meester te maken of op ze te houden.

„Het is met reden bedenckelyck — zoo schrijven Bewindhebbers aan de Hooge Regeering den 16den Mei 1670 — dat in de voorschreven brief (28 Febr. 1669) wort geschreven, dat de Carmelitanen in Bassora, aen dewelcke onse brieven, soo gaende als comende, overlandt werden geaddresseert, ende die de sorge van deselve voorttebestellen wort aenbevolen, alle Francen syn; om kennisse van onse saecken ende gelegentheden mitsgaders doen ende verrichten te hebben, laet die natie haer tegenwoordich veel gelegen syn, mits welcke te wenschen waeren, dat men andere vertrouwde luyden ten eynde voorschreven konde uytvinden."

Het jaar te voren (24 Aug. 1669) wordt aan den Directeur van den handel in Perzië, door Bewindhebbers geschreven:

„de brieven na 9 Mey over lant uyt Persien, kunnen wel opgehouden worden by deze of geene Europesche natie, wanneer ze haer daeraen willen laeten gelegen syn; vermits deselve de handen van haere Geestelyckheyt veel moeten passeren, kan haer sulcx niet wel ontstaen, derhalven sal in 't schryven over dien wegh met circumspectie moeten worden gegaen."

We zouden deze aanhalingen wel kunnen vermeerderen, maar het medegedeelde zal wel voldoende kunnen geacht worden; we moeten echter om der waarheidwille er bijvoegen, dat men van onze zijde er ook wel op uit was, om in oorlogstijden zich van de brieven meester te maken. Van Bassora schrijft de resident den 5den Augustus 1665, aan de Bewindhebbers, dat de Engelschen mede pakketten brieven ontvangen hadden „op welcke om te attrapperen zal worden aengeleyt, om te ondernemen of daeruyt niet eenig voordeel ten dienste van de Generale Compagnie in Indië te vernemen waeren." De Engelschen en de Hollanders waren kooplieden en hadden er belang bij, om zooals men dit wel eens noemt, elkander een vlieg af te vangen. De tijd, dien de brieven uit Nederland naar Perzië onderweg waren, was gewoonlijk ook tusschen de vijf en zes maanden, wanneer ze langs de hiervoren aangehaalde wegen werden verzonden. Het maakte eene uitzondering, dat de brieven van de Bewindhebbers van den 29sten Januari, 1665 binnen de vier maanden te Gamron en wel op den 24sten Mei waren aangekomen [1]); nog korter waren de brieven onderweg geweest, die uit Amsterdam den 8sten Mei van hetzelfde jaar waren verzonden. „Soo deese dus verre, om per eerste occassie te zenden, getermineert lach, gewert ons per via de Aleppo, op primo deses, UE. H. Achtb. gesonden packet N. 3 over den wegh van Marseille, de dato 23 April deses jaers uyt Middelburgh gesonden en bygevoegde uyt Amsterdam van 8 Mey, *dat al spoedich overgelopen is,*"

---

[2]) Ze hadden daaruit met verwondering vernomen, dat de Engelschen den oorlog tegen den Nederl. Staat hadden begonnen, zonder oorlogsverklaring te nemen, en aanhaling van een aantal schepen, enz.

Missive, Gamron 24 Juni 1665.

schrijft de resident JOAN DE VOGEL den 5[den] Augustus 1665, aan de Bewindhebbers uit Bassora, derhalve binnen de drie maanden [1]).

Wanneer soms door eene of andere omstandigheid, brieven uit Nederland over Kaïro werden gezonden, dan hadden deze geene spoedige reis; dezelfde brieven, waarvan hiervoren de aankomst gemeld wordt op den 24[sten] Mei 1665, kwamen te Gamron over Kaïro den 7[den] November 1665. "Een derde packet van opgemelden datum (23 April en 8 Mei) is door eenige Arabische roovers verscheurd, en weinig papieren in Aleppo gebragt, die ons syn toegekomen. Het packet dat over Al Cayro was gesonden, kwam ons eerst den 7[den] November met brieven van den 29[sten] en 30[sten] January 1665, sulcx dien wegh niet sal behooren te worden gebruyckt, synde 't selve te verre van de handt en de bestelling onseecker [2])."

Ook over Smirna hadden de brieven eene lange reis; de brieven van 15 Mei 1671, en die van 29 Augustus van hetzelfde jaar, werden eerst te Gamron den 19[den] en 26[sten] November 1672 ontvangen,' "houden aldaer (Smirna) de packetten op, tot dat er Armenische coopluyden naer Spahan reysen; van daer doordien sy langsaem reysen, het oponthoudt. Wy hebben derwaerts geschreven [3]) om in het vervolg ze met een expressen op Spahan te zenden, ende zoo ze geen trouwe loopers hebben, alsdan over Aleppo aen de Heeren FOUQUIERS [4]).

---

[1]) In de eerste dagen van November 1667, werden te Gamron ontvangen brieven uit Nederland, loopende tot den 14[den] Mei en *Nederlandsche Gazettes* van den 30[sten] Juni, waaruit ze met groote belangstelling vernomen hadden den roemrijken tocht van DE RUYTER naar de Teems, enz.

Missive, Gamron 3 December 1667.

De namen der Couranten worden niet opgegeven; in 1678 worden Amsterdamsche en Haarlemsche Couranten genoemd, die van Aleppo ontvangen waren.

[2]) Brief van Gamron aan de Bewindhebbers, van 19 November 1665.

[3]) Aan de Heeren GROENINCX, HEUSCH en BROEN.

[4]) Missive van Gamron, 27 Januari 1673.

Een enkelen keer vindt men vermeld, dat er te Bassora brieven aankwamen over Tripoli en Groot-Kaïro [1]).

In 1683 schreven de bedienden in Gamron aan Gouverneur-Generaal en Raden van Indië [2]), betreffende het over land zenden der brieven uit Nederland, het volgende: „Dat de brieven van onse Edele Heeren Principalen, die haer Ed. Hoogh. Achtb. gewoon syn over den ordinaire landtwegh, uyt het lieve Patria naer costy over te remitteren, soo nu en dan al wat vry lange suckelen, en ons seer spade komen in handen te geraecken, en is niet de negligentie der Aleppische Consul, dan wel haere wandevoir te imputeren. Maer daervan d' oorsaecke, dat die over Livorne en Venetiën gesonden werden, die nooyt soo spoedigh dan die over Marseille te recht comen, maer al ten meesten deele te soeck raecken, gelyck oock haer Ed. Hoogh. Achtb. daervan voor ettelycke jaeren bericht is gedaen geworden; niettemin naer die waere constitutie eerstdaegs nogh grondiger ons van voorsz. consuls te informeren trachten sullen, onder exhortatie tot dier snelste voortportinge, gelyck oock 't elckens p^r^. ons sulcks is geeffectueert, en door die Mess^r^. nooyt daerinne gemanqueert, maer de behoorlycke sorge tot dato vigelanter gedraegen geworden; dat oock genoegsaem consteert uyt de laeste brieven de datis 30 November en 25 February, mitsgaders 8 Juny 1682, welcke ons door haere vlyt redelyck spoedig syn toegebracht, en vervolgens door ons op soodaenige tyden en wyse naer d' Indische quartieren voortgeschikt, als UEd. Groot Achtb. (soo verhoopen) reets uyt onse geringe letteren, op den 19^den^ April pr. 't jacht t. w. [3]) Van der Goes, over Ceylon afgevaerdight, in 't largo gebleecken sal wesen" enz.

De Bewindhebbers kwamen hiertegen op; ze schreven aan de Hooge Regeering te Batavia [4]):

„Soo men aen het voorverhaelde schryven van den 19^den^ Juny 1683 [5]) soude kunnen defereren, soude de brieven die

[1]) Missive, Bassora 19 Augustus 1665. [2]) Den 31^sten^ Juli.
[3]) Het wapen. [4]) Den 24^sten^ Juni 1684. [5]) 31 Juli 1683.

hier van daen over Marseille gaen, doorgaens spoediger voortganck erlangen ende eerder overcomen, als die over Livorne gesonden werden, dat geensints kan wesen, alsoo wy gewoon syn te gelyck een stel over Marseille en een over Livorne te laten gaen. Evenwel sal het niet ondienstigh wesen, dat sulcx naerder ondersocht wordt; mogelyck dat de gelegentheden om voort te raecken tot Marseille meerder voorvallen als tot Livorne."

In hetzelfde jaar 1684, op den 11$^{den}$ December, melden Bewindhebbers aan dezelfde Regeering: „dat zy berigt werden dat in eenige maenden geen schepen van Aleppo in Italie noch Franckryck zyn aengekomen, zoo dat ze in lang geen brieven uyt Persiën vernomen hadden."

Er lag in dit bericht stilzwijgend opgesloten, òf dat er dus ook uit die havens geene schepen te Alexandrette waren aangekomen, waardoor hunne brieven konden worden overgevoerd; òf wel dat de daar aanwezige geene lading hadden kunnen bekomen en derhalve niet konden vertrekken.

Zoo was in den loop der 17$^{de}$ eeuw, het brievenvervoer naar en van Indië geregeld; liet het veel te wenschen over wat spoed, veiligheid en kosten betrof, men zal echter gereedelijk met ons willen toestemmen, dat de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie noch kosten noch moeiten spaarden, om ook langs dien weg in correspondentie met Indië te blijven.

---

## AANTEEKENING OP BLZ. 70.

Op welke wijze de brieven uit Nederland in Italië kwamen in de eerste helft der 17$^{de}$ eeuw, lezen we in de volgende resolutie van H. H. M. van den 10$^{den}$ September 1633:

DANIEL NYS, Nederlands coopman te Venetien, levert by request over, dat hy veele jaren onder syn couverte van dese

landen tot Venetien en nae Constantinopolen et vice versa, gesonden had, al de brieven van H. H. M., zoo oock voor de Duytsche vorsten; ter belooning waervoor zyne zoonen PHILIPS, JAQUES en JOHAN van dese vorsten hadden bekomen, het Generael Postmeesterschap, en Commissie om de brieven op en af te zenden, namelijck over Franckfort, Stutgardt, Tubingen, Dutlingen, Schaffhausen, Zurich, Sploech, Bergamo, Venetien in 9 a 10 dagen, zonder 's vijandts bodem te raken.

Hy verzoeckt voor zyne zoons almede met het Gen. Postmeesterschap begunstigt te worden, om langs dien weg of andere bequame wegen, om? de brieven in alle diligentie en getrouwicheyt op- en aff te senden; hebbende tot dien eynde een bequaem persoon te Ceulen aengestelt.

Ten zelfde dage werd commissie gegeven voor zijne drie zoons als Generale Postmeesters „van wegen dezen Staet in Duytschland en gantsch Italië, mitsgaders de Levant en de Archipelago."

In 1688 werd er bij H. H. M. „een concept beraamd om de route der posten te verleggen, gedurende by den tegenwoordigen toestand van zaken, om te blijven langs de oostzijde van den Rijn," zijnde de oude route van de posten van Holland op Duytschlandt, Switserlandt en Italien: van 's Gravenhage en alle Hollandsche steden over Nimwegen, door het land van Cuyck op Roermond, alwaer geschiet de vereeniging met die van Braband, en loopen over Erkelens op Cuelen; vervolgens over den Eyfeld, over de Moezel en den Hondtsrugh op Kreutsnacht. Van daer passeren sy aen de westzyde van den Palts, als: Altzey, Franckendael en Spiers op Rheinhausen, synde dicht onder Philipsburgh; alwaer door een commies van den heer Prins van Taxis, de brieven naer Switserlandt en Geneve, van die naer het Rijck en Italien worden afgescheyden; gaende de eerste over Straesburgh en Huningen op Bazel, en die naer Duytschlandt en Italien over Kanstadt op Augsburgh, alwaer weder de separatie naar het Rijck en Italien geschiedt."

Nieuwe route die de posten uyt de Vereenichde Nederlanden

souden kunnen loopen, gedurende de tegenwoordige conjecturen met Franckrijck:

Op Utrecht, Arnhem, Emmerick, Rees, Wesel, Lipstadt, Cassel, Neurenborgh, Augsburgh.

Die naer Franckfort kunnen de zijde van Dusseldorp houden, en (soo lange de Franschen over de Rijn gaen) met die van de Stadt Ceulen, door den Westerwald aen de Oostzyde van den Rijn derwaerts loopen; sijnde de route van de soogenaemde coopmanspost. Want de tegenstaende postroute over de Moesel is den loop der Keyserlycke posten, om Braband te favoriseren voor die van de Vereenichde Nederlanden.

Resolutie van H. H. Mog. van den 13$^{den}$ November 1688.

---

# EEN BRANDENBURGSCHE ZENDING IN NEDERLAND IN 1685.

DOOR

**Dr. P. L. MULLER.**

(Uit de papieren van het Kon. Pruis. Geh. Staats-Archief.)

---

In de zeventiende eeuw bezitten gezantschapsberichten nog een andere waarde dan als bron voor de kennis der geheime plannen en drijfveeren van vorsten en staatslieden. In dien tijd geven zij tevens nog een beeld van den toestand van het land, waaruit zij geschreven worden, van het karakter van personen niet alleen, maar ook van het volk, van de daar heerschende zeden en denkbeelden. Gekleurd zijn die beelden natuurlijk, en men mag ze slechts met voorzichtigheid gebruiken; maar, waar men ze door andere berichten kan controleeren, zijn zij een zeer nuttige bron ook voor de inwendige geschiedenis der volken.

Natuurlijk hangt het geheel van de persoonlijkheid van den schrijver af, en zou het een dwaasheid zijn hieronder *alle* berichten te willen opnemen.

Over Nederland bestaat een menigte berichten, die waarlijk verbazend is. Geen staat bijna of hij had, zoo al niet zijn ge-

zant, dan toch een min of meer officiëel erkend agent in Den Haag, die van uit dat middelpunt van het diplomatiek verkeer zijn reeks berichten zond. Het Pruisisch staatsarchief bevat daarvan een enorme verzameling van zeer verschillend karakter en gehalte.

Die, welke ik tot onderwerp van deze bladzijden heb gekozen, kwamen mij daaronder bijzonder belangrijk voor. Zij betreffen een zending van een der voornaamste staatsdienaren van den grooten Keurvorst, een zending, die tot doel had de beide Protestantsche hoofdmogendheden te hereenigen tot den grooten strijd voor de onafhankelijkheid van Europa tegen LODEWIJK XIV.

## I.

In het voorjaar van 1685 stond het bitter slecht met de Statenvrijheid (om een woord van den grooten Keurvorst te bezigen) en met de onafhankelijkheid der volken van Europa.

Frankrijk had een geweldigen oorlog gevoerd, alleen tegen een machtige coalitie, en had overwonnen. Bij den vrede van Nijmegen had het voorwaarden bedongen, die het in staat stelden om gedurig nieuwen roof aan zijn naburen te plegen. Zijn vijanden waren door dien vrede verdeeld geraakt, een nieuwe coalitie had in 1684 smadelijk het hoofd in den schoot moeten leggen, en de hoofdaanvoerder in den strijd, de Prins van Oranje, was zelf in een allergevaarlijksten toestand gebracht. Want, zoo geheel Europa in een heillooze verwarring en onmacht verkeerde, de Nederlandsche Republiek was er misschien het slechtst van allen aan toe.

Zoodra de oorlog met Frankrijk na 1674 een min gunstigen keer begon te nemen, was de oude oppositie der Staten van Holland en vooral van Amsterdam weder ontwaakt. Zij begon het den Prins hoe langer hoe moeilijker te maken, wijzende op den ontzettenden last, dien de oorlog op het land deed drukken en op de hopeloosheid van den strijd. Eindelijk, in 1678, behaalde zij, door den vrede van Nijmegen door te drijven, de overwinning. Van toen af begon een verbitterde strijd om de

oppermacht, een strijd, helaas veelal met onedele wapens gevoerd. Omkooping en een met de vrijheden der steden onvereenigbare inmenging in benoemingen werden door den Prins aangewend om zich in zijn gezag te handhaven; een even onverantwoordelijke halstarrigheid om het noodige geld te weigeren was het wapen der oppositie. Zoo werd de verbittering steeds grooter.

De Prins, die meer oog had voor de algemeene belangen van Europa dan voor die van de Hollandsche steden, en die aan den strijd tegen de Fransche overheersching alles wilde opofferen, en de stad, die niets dan haar handelsbelang zag, stonden weldra even vijandig tegenover elkander als in 1650. Kwam het tot een uitbarsting — en velen vreesden dat WILLEM III zou trachten te volbrengen, wat aan WILLEM II mislukt was — dan was het ergste te vreezen. Wat er ook geschiedde, met de Republiek was het gedaan, hetzij de stad zich onderwierp, wat den Prins de volstrekte oppermacht zou geven, hetzij zij zich in de armen wierp van Frankrijk, wat een nieuw en erger jaar '72 zou te voorschijn roepen. Gelukkig dat de Prins een helder oog had voor het gevaar, om aan zulk een poging zelfs maar te denken. Maar ook zooals de toestand nu was, verlamde de oppositie van Amsterdam alles, wat hij tegen Frankrijk kon beproeven, en D'AVAUX, LODEWIJKS slimme en in zijne middelen voor niets terugdeinzende gezant, liet niet na de stad op alle mogelijke wijzen in haar stelsel te steunen.

Tot nu toe had zij denzelfden steun gevonden bij den Brandenburgschen gezant V. DIEST, die, een creatuur van den zeer Franschgezinden Geheimraad MEINDERS, eenigen tijd met D'AVAUX in alles samenging en ook den twist tusschen den stadhouder van Friesland, Prins HENDRIK KASIMIR V. NASSAU [1])

---

[1]) Het geschil had zijn oorsprong daarin dat de Prins niet, zooals zijn neef hem beloofd had, door dezen was ondersteund in zijn poging om in 1683 het leger met 16,000 man te doen vermeerderen. Het rees van lieverlede zoo hoog, dat de Friesche stadhouder zich geheel aansloot bij de anti-stadhouderlijke oppositie.

en den Prins zooveel mogelijk aanstookte. Toen deze eindelijk door bemiddeling van de vorstin van Anhalt [1]) was bijgelegd, bleven toch in Friesland en Groningen de invloedrijkste leden van de Staten-vergadering de plannen van den Prins dwarsboomen, zoodat deze slechts door drie provinciën, die door de regeeringsreglementen onder zijn invloed stonden, en zoo nu en dan ook door Zeeland gesteund werd.

Zoodoende was de Republiek machteloos.

In Engeland was KAREL II gestorven, en van zijn opvolger hoopte niemand veel goeds; de binnenlandsche beroerten, die de regeering van een Katholiek vorst deed verwachten, zouden dit land in alle geval buiten staat stellen om zich tegen LODEWIJK te verzetten. Spanje was zoo diep gezonken dat het *niets* vermocht. Van het Duitsche rijk had LODEWIJK ook weinig te vreezen; al was ook de Franschgezinde partij niet zoo sterk meer als vroeger, toch had de vruchtelooze poging van het jaar '84, om een rijksoorlog te beproeven, bewezen dat het te weinig macht had om zich te beschermen. En de Keizer had den Turken-oorlog te voeren en vond het daarenboven meer overeenkomstig met zijn plicht zijn Protestantsche onderdanen te vervolgen dan zich tegen de Fransche rooverijen aan te kanten. Zoo was de algemeene toestand van Europa in het begin van 1685. Alles sidderde voor Frankrijk, maar niemand wilde of durfde een hand uitsteken, en elke nieuwe vertreding van het volkenrecht, door LODEWIJK gepleegd, werd goedschiks kwaadschiks gedragen.

De groote Keurvorst, die Brandenburg tot den tweeden staat van Duitschland had verheven, begreep evengoed als zijn neef, den Prins van Oranje, waarheen het voortduren van dien toestand voeren moest. Van 1679 tot 1684 toe had hij, geen heil ziende in een oorlog, steeds aan het behoud van den vrede gearbeid. Hij was het vooral geweest, die de coalitie, door het Associatie-verdrag ontstaan, had omvergeworpen, maar

---

[1]) Dochter van FREDERIK HENDRIK en beider tante.

nu begreep hij, dat een langer bewaren van den schijnvrede een zelfmoord was. Want dat LODEWIJK de Protestanten-vervolging in zijn eigen land zou doen volgen door een aanval op het Protestantisme in Duitschland, geloofde hij zeker. En dat hij daarenboven alle kans om Brandenburg tot een machtigen, onafhankelijken staat te verheffen moest opgeven, zoodra LODEWIJK, zooals te voorzien was dat geschieden zou, voordat het twintigjarig Bestand geëindigd was, de oppermacht in Duitschland had verkregen, wist hij even zeker. Hem, het hoofd der Duitsche Protestanten, zou dan het verderf zelfs het eerst treffen. Hij moest dus alle krachten inspannen om het werk op te vatten, dat hij in het vorige jaar den Prins gedwongen had op te geven. Reeds in het najaar begon hij daarmede. Ook *zijn* positie was hachelijk. Oostenrijk haatte hem; bij geen der Duitsche vorsten vond hij steun. Slechts met één land kon hij zich verbinden, met de Republiek. Maar daarmede lag hij volkomen overhoop.

Hij had het den Staten niet vergeven, dat zij hem bij den vrede van Nijmegen alleen hadden gelaten, dat zij hem daardoor gedwongen hadden zijn lievelingsplan, de verdrijving der Zweden van den Duitschen grond, op te geven. Terstond had hij een onmatigen eisch betreffende de hem door den Staat verschuldigde subsidiën gedaan, en alle pogingen van den Prins om de goede verstandhouding, waarvan zooveel afhing, te herstellen, leden schipbreuk op zijn halstarrig vasthouden aan die eischen [1]).

Toen daarenboven zijne Afrikaansche compagnie in botsing kwam met de West-Indische, vond hij daarin een aanleiding tot nieuwe klachten en nieuwe vorderingen van schadevergoeding. En tevens zond hij een verklaard vriend van Frankrijk, V. DIEST, als gezant, die den toestand gedurig erger maakte.

---

[1]) GODART VAN RHEDEN, heer van Amerongen, was drie jaren vruchteloos te Berlijn geweest om het geschil te vereffenen, en deze was nog wel persoonlijk zeer gezien bij den Keurvorst, met wien hij het bekende verbond van 1672 gesloten had.

Toen nu eindelijk het Associatie-tractaat tusschen de Republiek en Zweden tot stand kwam, zag men het zonderlinge schouwspel dat de Keurvorst zich verbond met degenen, aan wie hij den Nijmeegschen vrede te wijten had, en dat hij met de Hollandsche Regenten zijn natuurlijken bondgenoot, zijn vroegeren pupil, den Prins, in alles dwarsboomde.

Dat maakte den toestand geweldig moeilijk. Want nu hij eenmaal weder den vroegeren weg op wilde, en een nieuwe coalitie in het leven wenschte te roepen, moest de Keurvorst afbreken wat hij ijverig had helpen opbouwen. Hij had Amsterdam krachtig ondersteund en nu zou hij weder daar den meesten tegenstand vinden. Want, wat er ook gebeurde, in zijne vorderingen was hij te ver gegaan om ze terug te nemen, en Amsterdam had waarschijnlijk niet den minsten lust daarvoor de beurs te openen. Er was slechts éen kans, dat het er toe besloot, als het tot het inzicht kon worden gebracht, dat de vredespolitiek verderfelijk was. Gelukkig kwam hierbij LODEWIJK XIV zelf hem helpen, die in het voorjaar van 1685 de vervolgingen tegen de Protestanten zoo ijverig hernieuwde, dat ook Amsterdam voor den algemeenen ondergang van het Protestantisme bevreesd begon te worden en dat vele regenten inzagen, dat slechts in eendracht redding was.

Van den Prins verwachtte de Keurvorst slechts ondersteuning. Voor hem was het een straal in het donker, een eerste terugkeer tot een beteren tijd. Zelfs al had hij niet hooghartig genoeg gedacht om den Keurvorst zijn vroeger gehouden gedrag te vergeven, zelfbehoud moest hem dit verbond doen aannemen. In den winter [1]) had hij dan ook door den Predi-

---

[1]) Toen de Keurvorst ook reeds V. DIEST een anderen toon had doen aanslaan en hem toenadering tot den Prins had bevolen, wat deze terstond met verzekering van zijn wensch om met den Keurvorst samen te werken beantwoordde. Sinds dien tijd was V. DIEST dan ook druk in de weer, vooral bij Amsterdam, om op een verzoening met den Prins aan te dringen, waartoe de oppositie, en vooral haar hoofden HOP en HUDDE, tot groot verdriet van de middelpartij, die door V. BEUNINGEN werd aangevoerd,

kant GAULTIER den Keurvorst eenige openingen gedaan, en deze beloofde hem een zijner bekwaamste staatslieden te zenden.

Deze moest trachten de Staten te bewegen om de vorderingen van den Keurvorst, tot een matige som teruggebracht, in te willigen, Amsterdam overhalen zijn oppositie te staken, en ten derde een nieuw verbond sluiten.

Voor deze moeilijke taak was V. DIEST niet berekend. Zelfs al ware dit het geval geweest, hij was niet genoeg te vertrouwen. De Keurvorst koos in zijn plaats denzelfden man, die in het voorgaande jaar naar Holland was gereisd om daar het Twintigjarig Bestand door te drijven; den eenigen, dien hij in staat rekende om het toen gebouwde weder af te breken.

Het was de geheimraad en opperpostmeester PAUL VON FUCHS, een man met alle geheimen der politiek bekend, door zijne zending in het vorige jaar ook meer in het bijzonder met de Hollandsche zaken, en bij beide partijen goed aangeschreven. Want hij had vriendschap weten aan te knoopen met de Amsterdamsche regenten, zonder zich bij den Prins gehaat te maken, die, zoodra hij van het plan hoorde om hem naar de Republiek te zenden, het zeer toejuichte.

Het was een eigenaardige eigenschap van dezen diplomaat dat hij steeds met alle partijen op een betrekkelijk goeden voet wist te staan, zoodat hij niet alleen na den dood van FREDERIK WILHELM zijn hooge betrekking bleef behouden, maar zelfs de eenige was, die niet in den val van DANCKELMANN werd medegesleept, waarbij hij wel zijn post van opperpostmeester verloor, maar toch voor het oog der wereld althans niet als de andere ministers in ongenade viel, en zijn plaats in den geheimen raad behield, hoewel zijn politieke rol toen was afgespeeld.

De slimheid, welke zijn naam eer aandeed, waarmede hij elke moeilijkheid wist op zijde te schuiven en zich naar elke omstandigheid te schikken, de menschenkennis, die hij bij het behandelen

---

niet kon besluiten. Zij vreesden steeds dat de Prins de privilegiën der stad zou vernietigen. Vgl. Relationen V. F. W. V. DIEST aus dem Haage 1684 en 85. (HS. K. Pruis. Geh. Staatsarchiv.)

der zaken ten toon spreidde, maakten hem in het bijzonder voor de taak berekend, die hem nu was opgedragen. Zijne brieven geven tevens een zoo helder beeld van den verwarden toestand van de Republiek, en tegelijk van de daar heerschende, ons wel wat wonderlijk voorkomende zeden, dat men niet anders dan bewonderen kan dat hij in zoo korten tijd zooveel inzicht in de zaken niet alleen, maar tevens in het karakter der Nederlanders had weten te verkrijgen. Zij geven soms een zekeren humor te kennen, die hem ten allen tijde en in alles bijbleef en hem zelfs het onaangenaamste met groote gelatenheid deed dragen.

Grooten ijver voor de hem opgedragen belangen en een juiste waardeering van het gewicht daarvan kan men hem ook niet ontzeggen, ja aan zijn beleid moet voor een goed deel de verzoening van Brandenburg en Nederland en zelfs die van den Prins en Amsterdam worden toegeschreven. Juist daarom is dan ook zijn werkzaamheid hier te lande zoo merkwaardig.

## II.

In Mei 1685 vertrok FUCHS van Berlijn, voorzien van de noodige geloofsbrieven, niet alleen zooals gewoonlijk aan de Staten-Generaal en den Prins, maar ook aan de stad Amsterdam, Prins HENDRIK KASIMIR VAN NASSAU, den Veldmaarschalk vorst GEORGE FREDERIK VAN WALDECK, FAGEL, den heer van Amerongen en de Stenden van Oost-Friesland. Met deze laatste én met WALDECK had de Keurvorst kleine geschillen, meest van geldelijken aard, die hij tegelijk afgedaan hebben wilde.

FUCHS ontving daarenboven een zeer uitgebreide instructie, waarin de Keurvorst zijn inzichten aangaande alle toen hangende quaestiën duidelijk blootlegde. In den aanhef werd gezegd dat, daar de dood van den Koning van Engeland en het sluiten van het Twintigjarig Bestand de meeste vroegere verbintenissen vernietigd hadden of althans geheel van aard doen veranderen, het noodig was dat de Keurvorst zich nauw met de

Staten-Generaal en den Prins van Oranje verbond, die in alle opzichten dezelfde belangen als hij hadden.

FUCHS moest dus (art. 1) zich in hoedanigheid van Envoyé Extraordinaire naar den Haag begeven en aan V. DIEST vragen of hij zijne laatste instructie reeds had opgevolgd [1]).

2°. Hij moest zich bij de Staten in een publieke audiëntie of door een memorie, al naar hem het beste voorkwam, aanmelden.

3°. Ingeval hij een audiëntie koos, bleef het aan zijn bekende "dexteritāt" overgelaten, hoe hij van de oprechtheid van de bedoelingen zijns meesters de verzekering wilde geven.

4°. Dit laatste moest hij ook doen in de te houden conferentiën met de gedeputeerden, en daarin daarenboven verklaren, dat de Keurvorst in alles met de Staten samengaan wilde.

5°. [2]) Om dit laatste doel te bereiken, moest hij bovenal de bestaande geschillen uit den weg trachten te ruimen, die, een ware steen des aanstoots, alle goede verstandhouding onmogelijk maakten. De Keurvorst vroeg wel niets onbillijks, maar wilde toch er over onderhandelen. Voor alles moest hij daarom aan de Staten een verklaring vragen omtrent de aan AMERONGEN bij zijn vertrek uit Berlijn medegegeven memorie [3]).

6°. Van hetgeen hij thans als ultimatum stelde, zou de Keurvorst FUCHS tijdig kennis geven, zoowel omtrent de subsidiën als over het "Wappen von Brandenburg" [4]).

---

1) Daarin werd aan V. DIEST bevolen de goede verstandhouding met de Staten-Generaal in alle opzichten te doen voortduren (beter ware gezegd te hernieuwen) en met den Prins in alles samen te gaan *et consiliis et actionibus*. Instr. van 30 Maart en 10 April in de Relationes van V. DIEST über 1685.

2) In het eerste concept der instructie stond een ander vijfde artikel, waarin FUCHS bevel kreeg om de Staten te polsen over een verbond ter bescherming der verdrukte Fransche Protestanten. Dit werd later geschrapt, waarschijnlijk uit voorzichtigheid.

3) In deze memorie, gedateerd van 7 tot 17 November 1684, had de Keurvorst al zijn eischen blootgelegd en verklaard hierop te blijven staan.

4) Dit Brandenburgsch schip was op de kust van Guinea door twee Ne-

7°. Wat den Prins betrof, dien moest FUCHS zijn dank betuigen dat hij zijn goede diensten tot vereffening der geschillen had aangeboden.

8°. Hoewel de Keurvorst er belang bij had, dat de onafhankelijkheid der Hollandsche steden bewaard bleef, moest FUCHS zich toch zoodanig tegenover Amsterdam gedragen, dat de Prins en diens vrienden er geen argwaan over konden opvatten. Hij moest er echter wel heengaan om persoonlijk met de regenten te spreken. Het zou den Keurvorst zeer aangenaam zijn als alle geschillen in de Republiek bijgelegd werden.

9°. Aan FAGEL en AMERONGEN moest FUCHS de belangen van den Keurvorst aanbevelen.

10°. Hij moest nauwkeurig acht slaan op de verhouding van Engeland tot de Staten [1]), waarvan de meerdere of mindere voldoening van de Brandenburgsche eischen grootendeels afhing. Omtrent Koning JACOB moest hij zich niet ongunstig uitlaten, ja zeggen dat de Keurvorst van hem meer dan van zijn voorganger een inmenging in de algemeene belangen van Europa hoopte, hoewel hem natuurlijk 's Konings overgang tot het Katholicisme speet. Opdat hij steeds goed op de hoogte zou zijn van hetgeen in Engeland voorviel, moest de Brandenburgsche gezant aldaar, SPANHEIM, met hem in correspondentie treden.

11°. Omtrent de Spaansche subsidiën [2]) moest hij de hulp der Staten en van den Prins inroepen. Daar de Spaansche Gouverneur der Nederlanden beloofd had er op aan te dringen, kon men er vrij over spreken.

13°. Hij moest met den Prins, FAGEL en de Keizerlijke gezanten over de maatregelen spreken, die tegen Frankrijk

---

derlandsche genomen. De zaak maakte veel gerucht en de Keurvorst eischte hooge schadevergoeding.

[1]) Die op het oogenblik, door de bekende Bantamsche geschillen, niet te best was.

[2]) Spanje was sinds het jaar 1678 eenige millioenen thaler ten achter van de bij het tractaat van 1674 bepaalde subsidiën.

genomen moesten worden, als LODEWIJK de geheele Spaansche successie voor zijn zoon eischte, maar hierbij de grootste voorzichtigheid en discretie in acht nemen om niemand achterdocht te geven. Daarom moest hij D'AVAUX van de goede bedoelingen des Keurvorsten verzekeren.

Een paar andere punten betroffen de Bentheimsche, Keulsche en Oost-Friesche zaken; zij zijn voor ons onderwerp van geen belang. — Buitendien ontving FUCHS nog een tweetal instructiën. In de eerste werd hem aanbevolen om bij den Prins te vernemen of hij reeds eenige schikkingen omtrent zijne erfenis had gemaakt. Voor den Keurvorst was dit van het grootste belang, daar volgens het testament van FREDERIK HENDRIK de erfenis aan LOUISE HENRIETTE, de eerste echtgenoote van den Keurvorst, moest komen, als de mannelijke lijn uitstierf, maar dit had slechts tot het derde geslacht bindende kracht. De andere instructie, een geheime, beval FUCHS aan om den Prins en de „welgezinden" [1]) te beduiden, dat de Keurvorst niet op zijn recht wilde blijven staan, maar als hij redelijke voorwaarden kreeg, gaarne iets van zijn eischen wilde terugnemen. Er werd bij gezegd, dat hij zijn voorwaarden niet kon opgeven daar die naar de tijdsomstandigheden moesten geregeld worden.

Verder kreeg FUCHS daarin bevel om met van BEUNINGEN over sommige (er staat niet bij welke) zaken te blijven correspondeeren, maar met de grootste voorzichtigheid om den Prins niet te kwetsen.

Al deze stukken waren gedateerd van den 28$^{sten}$ April, (oude stijl) [2]). De bedoeling van den Keurvorst was in deze instructiën duidelijk uitgedrukt omtrent alle zaken, behalve de eigenlijke hoofdzaak, het verbond tegen Frankrijk. Mogelijk is het, dat hij dit niet aan het papier durfde toevertrouwen, want uit

---

[1]) Het is merkwaardig dat dit woord toen in de diplomatie zulk een rol speelde. Ieder staatsman heeft het in den mond, als hij van zijn aanhangers spreekt. De Franschen en twee jaren vroeger V. DIEST noemden zoo de antistadhouderlijken; thans waren het de vertrouwden van den Prins.

[2]) 8 Mei Sti. No.

alles blijkt, dat het officiëele doel der zending slechts een gedeelte van den last uitmaakte, dien FUCHS uit te voeren had.

Over Hanover en Keulen, waar hij met de leidende staatslieden gewichtige, en vooral op de vereeniging van de Noord-Duitsche staten tegen Frankrijk betrekking hebbende, gesprekken hield, reisde hij naar den Haag, waar hij den 25sten Mei aankwam. [1])

Dadelijk na zijn aankomst ontving hij een bezoek van den heer VAN AMERONGEN, met wien hij te Berlijn zeer vriendschappelijke betrekkingen had aangeknoopt, en van den heer VAN HEECKEREN, den eersten gedeputeerde tot de Buitenlandsche Zaken. Beiden verzekerden hem, dat zijn komst den Staten en vooral den Prins hoogst aangenaam was, en dat men in de Republiek niets liever wenschte dan een goede verstandhouding met den Keurvorst.

In den laten avond verscheen AMERONGEN ten tweeden male bij hem, om hem in vertrouwen den stand van zaken bloot te leggen. Hij kwam hem vooral waarschuwen tegen de zonderlinge geruchten, die de Franschgezinden omtrent zijne komst verspreidden.

En niet alleen onder de geringere klasse, ook bij de regenten waren die in omloop.

Zoo pas was de Pensionaris van Amsterdam, Mr. JACOB HOP, bij AMERONGEN geweest, en had hem medegedeeld, dat in Amsterdam verhaald werd dat FUCHS met den Prins kwam onderhandelen over een aanslag tegen de stad, hetgeen in dezen tijd licht kwaad bloed kon zetten, daar de verwijdering tusschen den Prins en de stad grooter was dan ooit.

Nog vreemder waren echter de geruchten, die in het Noorden over de plannen van den Keurvorst liepen. RUMPF had uit Stockholm geschreven, dat men daar zeker wist, dat Brandenburg een verdrag gesloten had met Frankrijk en Engeland om Nederland onderling te verdeelen; en MOERING berichtte hetzelfde uit Koppenhagen.

---

[1]) Hierop beginnen de berichten van FUCHS uit Nederland. Het eerste is van 26 Mei.

De Resident VALCKENIER te Regensburg, (die trouwens altijd vijandig tegen den Keurvorst was gezind geweest en daarvan vele blijken had gegeven) [1]) had zelfs weten te verhalen, dat de Keurvorst van plan was een „Kurfurstentag" te doen bijeenroepen, om daar den Keizer een coadjutor te doen toevoegen, en dat hij ook niets weten wilde van een hernieuwing van het Lauenburgsche verbond. [2])

Hoe ongerijmd ook, het was zaak deze geruchten snel te doen weerleggen, en in overeenstemming met AMERONGEN haastte FUCHS zich dan ook een brief aan V. BEUNINGEN, met wien hij het vorige jaar bevriend was geworden, te schrijven, wien hij daarbij verzocht een vertrouwd persoon naar den Haag te zenden ten einde dien de inzichten van den Keurvorst omtrent de Republiek mede te deelen. V. BEUNINGEN schreef

---

[1]) Hij had nl. in Augustus geschreven, dat de Keurvorst op den Rijksdag pogingen had aangewend om de Republiek van het twintigjarig Bestand te doen uitsluiten. FREDERIK WILHELM ontkende dit ten sterkste, en tusschen V. DIEST en FAGEL gaf het aanleiding tot gesprekken, waarin de Raadpensionaris zich alles behalve eerbiedig omtrent den Keurvorst uitliet, wat trouwens niet te verwonderen was, als men bedenkt dat de Keurvorst door FUCHS en DIEST zoo druk in Holland geintrigeerd had, dat alleen daaraan de aanneming van den wapenstilstand door de Republiek, welke die van het Rijk, Zweden en Spanje ten gevolge had, toe te schrijven was. Zelfs de anders zoo kalme WILLEM III was daar zoo over verontwaardigd, dat V. DIEST schreef „dasz des Printzen gemüth nicht genug calmert und in stande seijn soll sich deswegen (eene bemiddeling van den Keurvorst tusschen Amsterdam en den Prins) vernehmen zu laszen."

[2]) Volgens Prof. DROYSEN (Geschichte der Preussische Politik, III.) berichtte FUCHS den 5 en 15 Maart (men bedenke wel, dat FUCHS toen nog hoog en droog te Berlijn was) behalve deze nog vele andere dingen; zoodat men zeide dat de Prins aan den Keurprins de erfopvolging en het stadhouderschap had beloofd; dat hij aan Prins HENDRIK KASIMIR de survivance van zijn hooge posten had toegezegd enz. Dit alles is mij niet mogen gelukken in den blijkbaar bedoelden brief van 26 Mei te vinden.

Ook vergist zich DROYSEN, als hij zegt dat FUCHS terstond naar Amsterdam kwam. Misschien brengt het gebruik dan eens van ouden dan van nieuwen stijl hem hier in de war. In alle geval dient men zich voor de groote onnauwkeurigheid van DROYSEN zeer in acht te nemen.

hem echter terstond terug, dat hij liever had dat de gezant zelf te Amsterdam kwam, hetgeen zeker veel zou uitwerken.

Na zich daarop met V. DIEST over den stand van zaken nog nader te hebben onderhouden, ging FUCHS den 27sten zijn eerste bezoek bij den Prins afleggen. Hij vond dezen op zijn geliefd Honselaersdijck, en werd met groote voorkomendheid ontvangen. Meer dan twee uren duurde het onderhoud, waarin de Prins zich bitter beklaagde over de houding van Frankrijk, dat hem, hoewel hij sinds het sluiten van het Bestand geen vin verroerd had, toch van een groot gedeelte van zijn inkomsten had beroofd door het Prinsdom ORANJE in beslag te nemen. Aan den invloed van D'AVAUX schreef hij het ook vooral toe, dat elke poging tot een schikking met Amsterdam mislukte. Verder waarschuwde hij FUCHS tegen den Engelschen gezant SKELTON, die het gerucht verspreidde, dat ARGYLE door den Keurvorst met geld werd ondersteund. [1])

Geen woord werd in het geheele gesprek gezegd over de houding van den Keurvorst in de laatste jaren, een houding, waarover niemand meer dan de Prins te klagen had.

Integendeel gaf deze aan het einde van het gesprek blijk van zijn grooten politieken tact door FUCHS uit eigen beweging mede te deelen, dat hij omtrent de erfopvolging van ORANJE niets ten nadeele der Brandenburgsche prinsen had beschikt, waardoor hij zoowel FUCHS als zijn meester zeer voor zich innam. Of hij er de lucht van had dat FUCHS ook daaromtrent berichten kwam inwinnen, blijkt niet; mij komt het waarschijnlijk voor, dat hij het vermoedde, zonder eenigen anderen grond dan de waarschijnlijkheid. In alle geval was het een zeer gelukkige greep.

Na zijn gesprek met den Prins had FUCHS een ander onderhoud, even lang en over dezelfde onderwerpen loopend, met den Raadspensionaris.

---

[1]) Men zal zich herinneren, dat deze juist toen ter tijd den ongelukkigen aanslag tegen Schotland beproefde; en dat de Hertog van MONMOUTH zich tegelijk in Holland tot zijn onderneming tegen Engeland gereed maakte.

Drie dagen later had de publieke audiëntie bij de Staten, Generaal plaats, die FUCHS op raad van FAGEL en AMERONGEN, terstond had aangevraagd. Hij hield hierbij een korte redevoering in het Fransch, waarin hij het officiëele doel zijner zending blootlegde, en verzocht dat men spoedig met hem in conferentie daarover zou treden.

De reden waarom hij zijne redevoering in het Fransch hield is zonderling genoeg. Geen der toen aanwezige veertig leden der Vergadering verstond nl. zoo veel Duitsch, dat hij zijne geloofsbrieven, die in het Duitsch waren, had kunnen lezen. ROMSWINCKEL en BLASPEIL, de voorgangers van V. DIEST, hadden zich steeds van het Hollandsch bediend, wat hun en door hun lang verblijf in Nederland, en doordat zij uit het Kleefsche waren, gemakkelijk viel.

Den 6[den] Juni had FUCHS daarop een eerste conferentie met de acht gedeputeerden tot de Buitenlandsche Zaken, waaronder zich FAGEL en AMERONGEN bevonden. Hij leverde er volgens gewoonte schriftelijk de eischen van den Keurvorst in, die daarop door de gedeputeerden aan de Staten-Generaal, en door dezen weer aan hun respectieve meesters werden voorgelegd, zooals de omslachtige samenstelling van onzen staat dat eischte. Zeker zouden er dus eenige weken verloopen, vooraleer de gedeputeerden genoegzaam geïnstrueerd waren om de eigenlijke onderhandelingen te beginnen.

FUCHS maakte van dien tusschentijd gebruik om conferenties met den Prins, FAGEL en AMERONGEN te houden, en bij de leden van het corps diplomatique de noodige visites te maken, wat in dien tijd van étiquette een zaak van gewicht was.

De gewoonte was dat een Envoyé Extraordinaire bij alle andere vreemde ministers zijn komst aankondigde; bij hen, die den rang van Ambassadeur hadden bracht hij zelf daarop het eerst een bezoek; van de andere Envoyés en Residenten ontving hij het eerste bezoek, dat hij dan binnen kort moest beantwoorden.

Hij was daardoor genoodzaakt het eerst D'AVAUX te bezoeken, dien hij voornamelijk kwam tegenwerken. Beide diplomaten, hoewel D'AVAUX niets goeds van FUCHS verwachtte, betuigden

elkander hunne diepe hoogachting en de genegenheid hunner meesters voor elkander.

Van meer beteekenis was zijn gesprek met den ridder KRAMPRICH, die sinds jaren den Keizer in den Haag vertegenwoordigde, en die den zonderlingen titel van Resident-Plenipotentiaire voerde, (wat groote moeilijkheden in de étiquette gaf). Deze betuigde hem dat hij hoopte, dat Koning JACOB geen poging zou doen om den godsdienst in Engeland te veranderen. Hij voegde er bij, dat men dit ook in Spanje hoopte; dat de Spaansche gezant in Engeland, DON PEDRO RONQUILLO, het den Koning had aangeraden, die, hierover verbaasd dat een Spanjaard hem van gewetensvrijheid sprak, hem toevoegde: „Est ce que ceci se pratique en Espagne?" waarop RONQUILLO antwoordde, „Sire, c'est pour cela que nos affaires sont si mal." Het was maar jammer dat de Spanjaarden toch op den ouden weg bleven voortgaan.

Omtrent den Prins en FAGEL kon FUCHS reeds den 4den schrijven, dat zij hun best deden om het vergelijk tot stand te brengen. De Prins had hem verzekerd, dat hij voor zes provinciën instond dat zij in alle redelijke eischen zouden toe stemmen, echter niet voor Holland. Maar ook de antistadhouderlijken waren druk in de weer. HOP had wederom zijn vrees te kennen gegeven, dat het eigenlijke doel van FUCHS zending de regeling van de opvolging in het stadhouderschap betrof. Het was dus dringend noodig dat FUCHS zelf naar Amsterdam ging, waarop ook FAGEL zeer aandrong. Ook in Friesland waren de vijanden des Prinsen zeer machtig, en de geheele toestand scheen aan FUCHS zoo donker, dat hij in zijn brief aan den Keurvorst zegt:

„Gott der Allmägtige verhüte dasz die passiones und intrigues, welche jetzo im Staat regiren, demselbe nicht den garausz machen, welches sehr zu befürchten."

Want ook binnen in Holland was een hevige strijd ontbrand tusschen de ridderschap en Amsterdam en Leiden over het betalen der troepen, en voortdurend bleef Amsterdam zich verzetten tegen het invoeren van de nieuwe regeling der convooien

en licenten, die door de andere steden en vooral door Rotterdam werd voorgestaan.

Zoo verdeeld was de Republiek nog nooit geweest, zoodat de vrees van FUCHS niet ongegrond kon genoemd worden.

Hij besloot echter zijn best te doen om tot het bijleggen er van mede te werken. Hij kwam daardoor de laatste bevelen van den Keurvorst na, die hem bij een schrijven van den 2$^{den}$ Juni dit bijzonder op het hart had gedrukt.

Diensvolgens reisde hij den 7$^{den}$ naar Amsterdam, alwaar hij reeds den volgenden morgen in het Heeren-Logement, waar hij was afgestapt, een bezoek van zijn vriend VAN BEUNINGEN ontving, die dit jaar regeerend burgemeester der stad was.

Reeds toen begonnen zich teekenen van groote melancholie bij den ouden staatsman te vertoonen, en hij was dan ook volkomen wanhopig over den toestand van zaken.

Hij beweerde, dat de Prins niet volgens de privilegiën regeerde [1]), en dat daarom alleen de stad zich tegen hem verzette, die hem in het geheel niet van zijn macht berooven wilde, wat den ondergang van den Staat na zich zou sleepen. Ook

---

[1]) Deze klacht was reeds oud. Toen de Prins in September 1684 zijn geschil met Amsterdam door den geneesheer MARÉCHAL wilde bijleggen, zond de stad NIKOLAAS WITSEN naar den Haag, die verklaarde dat de stad in goede eendracht met den Prins leven wilde, mits 1$^{0}$ de Provinciën volgens de Unie en haar privilegiën werden geregeerd; 2$^{0}$ dat alle ambtenaren hunne instructiën nakwamen; 3$^{0}$ dat de lasten meer gelijkmatig verdeeld werden; en 4$^{0}$ dat er geen belastingen werden geheven, die den bloei van den handel in het hart troffen. Daar de Prins dit alles beloofde, was de staat van oorlog voor 1685 aangenomen. Maar kort daarop had 's Prinsen doorreis door Amsterdam plaats, en zijn weigering om de gast van de stad te zijn, hetgeen zelfs VAN BEUNINGEN tegen hem in het harnas joeg; en daarop volgde in November de verkiezing der Dordtsche mannen van achten en het geschil tusschen het Hof van Holland en de stadsregeering dientengevolge, wat de Amsterdammers opnieuw voor een verkrachting hunner privilegiën, ja voor geweld van de zijde van den Prins deed vreezen, en sinds dien tijd was de toestand onveranderd gebleven. De correspondentie van V. DIEST over 1684 behelst hierover een tal van hoogst belangrijke bijzonderheden.

persoonlijk beklaagde hij zich over den Prins, die hem volgens zijn zeggen vervolgde. FUCHS ontkende dit laatste en gaf nog niet alle hoop op een schikking verloren, als bij beide partijen goede wil bestond. VAN BEUNINGEN antwoordde, dat dit bij de regeering der stad wel het geval was, en dat deze geen kennis droeg van de uitrusting der schepen voor MONMOUTH, waar de Prins even sterk over klaagde als SKELTON.

FUCHS geloofde dit; en hoewel de Brandenburgsche commissaris te Amsterdam, ROMSWINCKEL hem denzelfden dag mededeelde, dat de Helderenberg, een van de door MONMOUTH gewapende schepen, waarop zich, zooals men weet, de Hertog zelf met GREY en andere hoofden van de onderneming bevond, in zee was gestoken, berichtte hij aan den Keurvorst dat de stadsregeering er geen schuld aan had, maar dat de zaak alleen door particulieren werd bevorderd.

Naar het schijnt zag FUCHS daarin juist, en had de regeering er geen deel in; maar hij vergat, dat het niet verhinderen van het uitzeilen der schepen hier evenveel beteekende als het bevorderen er van. En zeer zeker zagen de Amsterdamsche regenten gaarne het optreden van een jong pretendent naar de Engelsche kroon, daar het vooruitzicht dat de Prins die eenmaal zou bezitten hen met nog grooter vrees voor hun onafhankelijkheid vervulde dan de machinatiën betreffende de keuze te Dordrecht, die in het vorige jaar zooveel kwaad bloed hadden gezet.

Kort daarop werd FUCHS door den presideerenden burgemeester CORVER ontvangen. Hij had gaarne een openlijke audiëntie bij de vroedschap gehad, maar CORVER verklaarde dit, als strijdig met de gewoonte, ondoenlijk. Het zou bovendien licht argwaan verwekken in de overige steden, alsof Amsterdam zich souvereiniteitsrechten aanmatigde. Ook HUDDE en BORST VAN WAVEREN, die met CORVER en VAN BEUNINGEN het viertal burgemeesters uitmaakten, gaven hem gedurende de zes dagen van zijn verblijf de volkomenste bewijzen van hun achting voor den Keurvorst, en van hun wensch om met den Prins tot een vergelijk te komen. FUCHS zag dan ook bij zijn vertrek de zaak

niet meer zoo donker in; hij begreep dat de grootste zwarigheid in het point d'honneur lag, daar zoowel de Prins als de stad niet den schijn wilden hebben van uit vrees voor den ander toe te geven. En dit bezwaar achtte hij bij zulke verstandige mannen als de Prins en de Amsterdamsche regenten niet overwegend.

FUCHS bracht voor zijn afreis, die den 15$^{den}$ plaats had, nog een dag door bij den Admiraal TROMP, sinds 1676 graaf TROMP, die hem op zijn buiten Trompenburg feestelijk onthaalde en op zijn gewone bruyante manier van zijn genegenheid voor den Keurvorst, als lid van de familie Oranje, verzekerde.

Bij zijn afreize ontving hij nog een bewijs van de gastvrijheid der stadsregeering. Toen hij zijn rekening in het Heeren-Logement betalen wilde, verklaarde de waard dat de Burgemeesters hem verboden hadden geld van den gezant aan te nemen. En FUCHS, die naar het schijnt veel van lekker eten hield, beklaagde er zich van achteren over, dat hij meestal aan tafel de gast van den Markgraaf VAN ANSPACH, die er ook logeerde, was geweest, daar zijn dienaren op stadskosten bijna beter waren onthaald dan hij door den Markgraaf.

FUCHS verklaarde zich dan ook bij zijn terugkomst in den Haag hoogst voldaan over de regenten. Hij had ze geneigd gevonden om in redelijke eischen van den Keurvorst toe te stemmen, wat hem een pak van het hart nam, en eenigszins beangst over hun geïsoleerden toestand, waaruit zij gaarne wilden geraken door een vergelijk met den Prins.

Maar den waren weg schenen zij daartoe echter niet in te willen slaan. Althans reeds den 17$^{den}$ beklaagde zich de Prins wederom tegen FUCHS, dat zij hem in alles dwarsboomden. Zoo pas had hij op verzoek van zijn schoonvader aan de Staten voorgesteld om de Schotsche regimenten in Staatschen dienst naar Engeland te zenden, en de stad had beweerd het in geen geval te kunnen toestaan; nauwelijks echter had SKELTON hetzelfde gevraagd, of de Amsterdamsche gedeputeerden stemden het toe. Het was dus duidelijk, dat zij het alleen

geweigerd hadden omdat *hij* het vroeg. En dergelijke dingen vielen nog dagelijks voor, zoodat de goede wil, om tot een verbond te komen, geheel scheen te ontbreken.

Ondertusschen had FAGEL hem aangeraden ook de tweede stad van Holland, Rotterdam, te bezoeken, om ook daar de belangen van den Keurvorst aan te bevelen. In alles het tegenovergestelde van Amsterdam, was te Rotterdam de regeering geheel Prinsgezind. En FUCHS, die zich zoo goed had weten te vinden met de streng antistadhouderlijke Amsterdamsche regenten, wist zich even aangenaam te maken bij zulke ijverige voorstanders van het stadhouderschap als de schepen en Luitenant-Admiraal WILLEM BASTIAENSZ en de Burgemeester ROOSEMALE. De laatste, want in gastvrijheid stonden de Rotterdammers bij Amsterdam niet achter, ontving FUCHS terstond in zijn eigen huis, en gaf hem ter eer 's avonds een groot gastmaal, waarop de edelachtbare magistraten en hun deftige gasten, (ook V. DIEST was medegekomen) met veel vuur het welzijn van den Staat, den Prins en den Keurvorst dronken. De Rotterdamsche regenten verklaarden zich bereid om alles tot redding van het land op het spel te zetten, en de admiraal BASTIAENSZ ging zoover van te zeggen: Ik heb een vijf à zes ton liggen, daarvan wil ik ieder oogenblik een derde, ja is het noodig ook het overige geven, als het tot redding van den Staat kan dienen. Op Amsterdam, waarmede Rotterdam toen vooral omtrent de convooien- en licenten-regeling overhoop lag, werd natuurlijk dapper gescholden.

Ook hier beloofde men zijn best te zullen doen om den Keurvorst alle voldoening te verschaffen.

FUCHS had nu gaarne de conferenties met de gedeputeerden willen beginnen; maar nu was de Prins naar Dieren en FAGEL naar zijn buiten Leeuwenhorst gegaan, in wier afwezigheid de tijdelijk eerste gedeputeerde, de Nijmeegsche afgevaardigde VERBOLD, niet wilde handelen. Deze echter, die als alle Geldersche gedeputeerden goed Prinsgezind was, (Gelderland werd volgens het in 1674 ingevoerde reglemend geregeerd) liet niet na hem te verklaren, dat men in een paar uur klaar kon ko-

men, als de Keurvorst genoegen wilde nemen met hetgeen de Staat geven kon. Maar voor alsnog kon FUCHS, die door zijn meester gedurig werd aangespoord om ijverig voort te gaan, niets uitvoeren, en hij deed dan ook een tochtje naar Kleef om daar den loop der posten, (hij was, zooals men weet, Brandenburgsch opperpostmeester) beter te regelen. Vooraf echter bezocht hij nog den ouden VAN BEVERNINGH op zijn buitenverblijf Teylingen. Gaarne had hij ook hem tot helper in zijn pogingen gehad, maar de oude en altijd aan een goed leven gehechte diplomaat wilde zich door niets in zijn rust laten storen. Hij bood echter als blijk zijner hoogachting voor den Keurvorst aan, hem een van de twee kaneelboomen, die hij bezat, af te staan. En als het waar is, wat FUCHS schrijft, dat er slechts één derde exemplaar in Europa gevonden werd, was dit voor den zeldzaamheden beminnenden FREDERIK WILHELM een kostelijk geschenk.

## III.

Toen FUCHS den 6den Juli in den Haag terugkeerde, vond hij de zaken rechtstreeks niet verder gekomen. Maar toch was er iets gebeurd, dat van groot gewicht was, ook voor zijn belangen: Amsterdam had er nl. in toegestemd om de nieuwe „lijst" (regeling) der convooien en licenten in te voeren. Sinds jaren was het voor de eerste maal dat Amsterdam gezwicht had. FUCHS hoopte er het beste van, en ook de Prins betuigde er zich zeer tevreden over. Om het ijzer te smeden terwijl het heet was, had hij terstond aan VAN BEUNINGEN geschreven om hem de goede bedoelingen van den Prins mede te deelen, die hij waarschijnlijk met de helderste kleuren afschilderde om den melancholischen burgemeester te winnen. Op dezen echter maakte het weinig indruk, althans hij schreef terug, dat hij hoopte, dat Z. H. hem niet ongenegen zou zijn, maar dat hij overigens zich van het openbare leven wilde terugtrekken, daar het in de tegenwoordige tijden niet mogelijk was den Staat te dienen.

FUCHS deelde in die sombere denkbeelden niet. Zijne brieven aan den Keurvorst van 7 en 10 Juli ademen een vrij vroolijken en opgewekten geest. Hij hoopte veel goeds van den toorn des konings van Engeland tegen Amsterdam [1]), dat, daardoor bevreesd, lichter tot het doen van verdere concessies zou gebracht worden. Tevens zond hij den Keurvorst een kopie van den brief, waarmede hij den 7den VAN BEUNINGEN'S sombere bedenkingen had beantwoord, dien wij daardoor dan ook bezitten. Hij had hem daarbij kopie gezonden van de laatste bevelen van zijn meester, (waarin deze zeer op een schikking in Holland aandrong en over het gedane zijne goedkeuring te kennen gaf). Hij had er bijgevoegd, bij dat de Prins hoopte dat men, nu de convooien licent-quaestie geëindigd was, tot een vergelijk zou kunnen komen; VAN BEUNINGEN mocht ook niet zijn post verlaten; het was een slecht stuurman, die in een storm het roer liet varen; en hij in de eerste plaats moest zijn ambt blijven bekleeden totdat de verzoening tot stand was gebracht.

Den 13den kon FUCHS schrijven, dat zijn beide laatste brieven aan VAN BEUNINGEN een goede uitwerking hadden gehad. HOP, een vlagvoerder der antistadhouderlijke partij, had aan AMERONGEN verzekerd dat de stad oprecht een verzoening wenschte, en kort daarop verklaarde hij hetzelfde aan FUCHS zelf; de stad zou de uitvoering van het besluit omtrent de convooien niet verhinderen.

Tegelijkertijd kon hij schrijven, dat men in de Staten van Holland begonnen was zijn eischen te bespreken. Hij ging daarom bij al de leden in hun bijzondere stadslogementen rond, en toen de Staten de zaak in handen van een commissie hadden gesteld, haastte hij zich die heeren bij zich te noodigen; „denn" voegt hij er bij „wenn mann was gutes alhier ausrichten will, musz man sich nicht allein durchplaudern, sondern auch durchessen und durchtrinken konnen, welches letzere zwar mich etwas incommodirt, aber weil es zur sache thut, werde ich sehen damit durch zu kommen." En

[1]) Daar MONMOUTH er zijn expeditie had uitgerust.

een veertien dagen later ging hij zelfs nog eens naar Amsterdam, waar hij met de Burgemeesters zeer vertrouwelijk, ook weder onder een glas wijn, den stand van zaken besprak, en grooten lof van hen inoogste over de behendige wijze, waarop hij zich in de gunst der Hollanders wist in te dringen. Groote ondersteuning vond hij ook bij de predikanten, die in die dagen [1]) overal verkondigden, dat slechts een vereeniging met Brandenburg den Protestantschen godsdienst kon redden. Sommige synoden zonden adressen in dien zin aan de Staten. Overal ontwaakte door de vervolgingen in Frankrijk en nu ook in Engeland, de oud-Protestantsche geest, die strijd tegen het Pausdom wilde.

Maar hoewel FUCHS niet zwaartillend was, en zoowel van zijn meester als in Holland geprezen werd, hij vond het werk, dat hij doen moest, verre van aangenaam, en schreef den 16den dat, als hij geweten had dat er zooveel moeilijkheden te overwinnen waren en vooral dat men op zooveel verschillende plaatsen moest ageeren, hij zeerzeker gevraagd zou hebben om van dezen post verschoond te worden. Overigens ondersteunde de Prins hem ijverig; niet alleen had hij aan zijn representant in Zeeland, ODIJK, en ook aan Prins HENDRIK KASIMIR het belang van den Keurvorst op het hart gedrukt, maar hij wilde ook er om in den Haag blijven, hoe gaarne hij anders naar zijn geliefd Dieren ware vertrokken. En waarlijk, wel moesten alle krachten worden ingespannen; want den 20sten werd bekend dat men in Holland slechts bieden zou wat reeds AMERONGEN had geboden, nl. 400000 Rijksdaalders (1 millioen gulden), en FAGEL hing hem, toen hij hem dit mededeelde, een treurig tafereel op van den toestand, waarin zich de geldmiddelen van de Republiek bevonden. Alle troepen hadden ten minste een jaar soldij te vorderen, en de Keizer, de Koning van Denemarken en de Brunswijk-Luneburgsche Vorsten werden voortdurend dringender in hun aanzoek om de achterstallige subsidiën van

[1]) Men zal zich herinneren, dat den 19en Juli MONMOUTH in den slag bij Bridgewater geslagen en daarmee de opstand in Engeland gedempt was.

vóór 1676 betaald te krijgen. En nu moest men den Keurvorst, die deze ontvangen had, nog voldoen over de twee volgende jaren. Waarlijk, het was te vreezen dat men zooveel lasten niet zou kunnen dragen.

Men moet echter niet denken, dat de Keurvorst die subsidiën van vóór 1676 geheel betaald gekregen had; integendeel waren enkele provincien met hare quoten zeer ten achter. De obligatiën, die zij daarvoor uitgaven, stonden zeer laag, en V. DIEST mocht blijde zijn dat hij voor die van het Arnhemsche kwartier 70 pc. kreeg, wat slechts door den invloed van den ouden baron van GINCKEL gebeurde, daar er anders veel kans was geweest, zooals FAGEL verzekerde, dat het kwartier niets had betaald. De obligatiën, die de Brunswijk-Luneburgsche hertogen ten laste van het kwartier hadden, waren tot op 50 pc. gedaald, en niemand wilde ze gaarne voor dien prijs nemen. FAGEL drong er dus sterk op aan, dat de Keurvorst genoegen zou nemen met het aanbod van Holland. FUCHS berichtte dit dan ook dadelijk aan zijn meester. Hij voegde er echter bij, dat de opgewondenheid in Holland over de geloofsvervolging in Frankrijk en de vrees dat ook Engeland, nu MONMOUTH's opstand gedempt was, dien weg zou inslaan, er veel toe bij zou dragen om de Hollanders tot toegeven te stemmen, daar zij algemeen van oordeel waren dat slechts in de nauwe aaneensluiting van alle Protestantsche Staten nog redding was te vinden.

De Keurvorst, die tot nu toe weinig anders had geschreven dan om FUCHS' gedrag goed te keuren, schreef hem nu den 7den Augustus [1]: Dat hij wel tevreden was met het aanbod der Staten, maar dat hij terstond niet 100000 maar 150000 Rijksdaalders wilde betaald hebben. Wanneer de Staten dat niet toegaven, moest FUCHS vertrekken; daarenboven moest er nog een schadevergoeding gegeven worden voor het Wappen von Brandenburg. Zijne andere vorderingen, *f* 58000 voor achterstal-

[1]) Er bestaat nog een ander concept van dien brief zonder datum, dat zelfs ouder schijnt. In de hoofdzaak komen beide „rescripta" (dit is de officiëele term) overeen.

lige subsidiën van 1673 en 25000 Rijksdaalders voor hetgeen men nog van vóór 1676 ten achter was, zou hij in dat geval laten vallen. Hoe AMERONGEN kon beweren dat de Keurvorst in 1683 verklaard had met een half millioen guldens tevreden te zullen zijn, begreep hij niet; bij, herinnerde zich niet zulks ooit gezegd te hebben.

In een naschrift voegde hij er bij, dat hij ook te vreden zou zijn met 300000 Dijksdaalders in eens. Wilde men ook dit niet, dan moest FUCHS den Prins vragen of hij voor 200000 Rijksdaalders al zijne pretentiën over wilde nemen, die te zamen 800000 beliepen.

Deze brief verraste FUCHS onaangenaam. Den 8sten Augustus was het besluit in Holland gevallen en dadelijk aan de Staten-Generaal bekend gemaakt. FAGEL, die hem dit terstond kwam aanzeggen, verklaarde hem niet te mogen mededeelen wat de condities waren; zijn eed verbood hem dit eer het besluit ook in de Staten-Generaal was doorgegaan. Hij verhaalde hem tevens, dat de Prins en hij zelf persoonlijk alle gedeputeerden er over hadden gesproken, behalve de Amsterdamsche, met wie de Prins geen communicatie hield, maar dat het toch alleen de achting voor den persoon van den Keurvorst was die het besluit mogelijk had gemaakt. Want FUCHS moest wel bedenken, dat men den Keurvorst thans tot niets verplichtte. In 1683, toen AMERONGEN 100000 Rijksd. terstond en 400000 in 10 jaren aanbood, had men er de voorwaarde aan verbonden, dat de Keurvorst Spanje zou te hulp komen, zoodat er een wederdienst geëischt werd. FAGEL, die tegen FUCHS steeds oprecht te werk ging, zeide verder niet te gelooven, dat men meer verkrijgen kon: Holland zou bijna zeker bij zijn aanbod blijven. Hij ried hem verder aan twee memories bij de Staten-Generaal in te dienen, een om de onderhandelingen te doen verhaasten, en een om de zaak van het Wappen von Brandenburg ten einde te brengen; een raad, waaraan FUCHS terstond gevolg gaf.

Den volgenden dag kwam VERBOLD hem berichten, dat men den 10den een conferentie met hem zou houden, en dat men over het Wappen von Brandenburg aan de West-Indische Com-

pagnie zou schrijven. Het houden van een conferentie was daarom noodig, omdat de Staten-Generaal officiëel kennis moesten dragen van het al of niet aannemen van het aanbod.

FUCHS schreef nu aan den Keurvorst, dat hij noodzakelijk moest weten waarop Z. D. wilde blijven staan; anders zou de zaak nog langer duren. Hij ried hem om het in Gods naam maar aan te nemen, en dan de som of ten minste twee derden daarvan in lijfrente voor zijn kinderen in Holland te beleggen, die 10 pc. sjaars gaven; zoodat die daardoor in eenige jaren een aardig vermogen zouden hebben [1]).

Den 10den had hij het rescript van den 7den ontvangen, zoodat hij wist waar zich aan te houden, toen in den voormiddag de conferentie met de acht gedeputeerden begon.

Daar Holland nu eenmaal een koopmansland was en men gaarne de handelsgewoonten volgde, begon hier een grappig bieden en loven. De President VERBOLD vroeg wat de Keurvorst eischte, waarop FUCHS zeide: 800,000 Rijdsd. (2 millioen). De Hollanders boden daarop 200,000. FUCHS speelde toen den verontwaardigde en zeide, dat men door AMERONGEN reeds het dubbele had geboden. De gedeputeerden beweerden, dat dit was geweest om Brandenburg tot den oorlog met Frankrijk aan te lokken. Zoo kwam men eindelijk tot de eigenlijke som. De gedeputeerden verklaarden, dat de Staten in consideratie van Zijne Doorluchtigheid 100000 in eens en 300000 in 10 jaren geven wilden, waaronder dan ook de schadevergoeding voor het Wappen von Brandenburg zou begrepen zijn.

FUCHS daarentegen verklaarde niet gemachtigd te wezen om dit aan te nemen; de Keurvorst eischte 150000 in eens en 300000 in termijnen, alles er onder begrepen. Nu was de comedie uit en nam de zaak een ernstigen keer. FAGEL en WERKENDAM, de leden voor Holland, riepen dat het hun hoofd zou kosten, als zij meer dan hun bevolen was toestonden; die der andere provinciën. dat zij nooit boven het bod van Holland mochten

---

[1]) Hij schreef later dat Holland tegenwoordig slechts 7 pc. gaf, maar de andere provinciën 10. Deze waren echter niet zoo zeker.

gaan. FUCHS kon niet anders doen dan zeggen, dat hij er den Keurvorst over schrijven zou.

Hij deed dit dan ook terstond na het uiteengaan. Hij liet niet na op te merken, dat nu alles weder op losse schroeven was gesteld. Hij vreesde nooit meer van Holland te zullen verkrijgen; het eenige, wat hij kon doen, was de zaak van het Wappen v. B. er buiten te houden, welke de Keurvorst dan later kon zien af te doen. Hij zou echter natuurlijk niet sluiten zoo hij geen 150000 Rijksd. kreeg, maar hij kon niet nalaten zijn meester op het hart te drukken, dat hij nog blijde mocht zijn de 400000 te krijgen; want in Holland beschouwde men die som niet als achterstallige gelden, maar als vergoeding voor gepresteerde diensten. De andere Staten, die pretensiën hadden, zouden *niets* krijgen.

FUCHS zocht als naar gewoonte raad bij den Prins. Deze verklaarde er niets op te weten; misschien echter zou een tweede bezoek aan Rotterdam en Amsterdam goed doen. Toevallig had de zoon van den Admiraal BASTIAENSZ, die Pensionaris van Rotterdam was, hem bij zich gevraagd, en hij maakte daar dadelijk gebruik van. Te Rotterdam werd hij hoogst feestelijk ontvangen. Na het middagmaal besteeg het gezelschap, (de burgemeester ROOSEMALE en de baljuw van ZUILEN VAN NYEVELT, beiden ijverige Prinsgezinden, waren er bij, het Admiraliteitsjacht, en voer op de Maas heen en weder, waarbij bij elke gezondheid, die uitgebracht werd, en het waren er vele, kanonschoten werden gelost. De Pensionaris liet aan het toen op de kaaien te zamen geloopen volk twee vat wijn geven, zoodat weldra volk en regenten even dronken waren, en Rotterdam weergalmde van vreugdekreten ter eere van den Prins en den Keurvorst. FUCHS had ondertusschen den heeren burgemeesters en baljuw het hoofd zoo warm gemaakt, dat zij hem beloofden terstond naar den Haag te zullen gaan, om met FAGEL te bespreken hoe men de Brandenburgsche eischen zou kunnen inwilligen. En toen FUCHS in den avond vertrok, zetten zij het feest voort en besloten niet naar bed te gaan, om zich niet te verslapen; zoodat zij reeds den volgenden morgen om acht uur

met zware hoofden in den Haag kwamen. FUCHS had de beleefdheid gehad hun zijn koets tot Delft te gemoet te zenden, zoodat zij althans niet den geheelen weg in de schuit behoefden af te leggen. In den namiddag besprak hij met FAGEL den toestand, en deze verklaarde, dat alles van Amsterdam afhing, want dat, nu Rotterdam wilde toegeven, het overige van Holland wel volgen zou.

Den 13den daar gekomen, werd FUCHS wel zeer hartelijk door VAN BEUNINGEN en den toenmaals presideerenden Burgemeester WITSEN, dien hij nog niet kende, ontvangen, maar zij beweerden dat Holland onmogelijk meer *kon* bieden. Hij vertrok dus spoedig, met achterlating van V. DIEST, die nog trachten moest den burgemeester HUDDE, zijn persoonlijken vriend, over te halen. Hij liet hem daarom het laatste rescript van den Keurvorst, dat hij een weinig veranderd had, [1]) om het HUDDE in diep geheim te toonen. Daar men echter te Amsterdam wist wat dit bevel inhield, had ook dit niet de minste uitwerking.

FUCHS was dus ten einde raad. In tamelijk opgewonden termen schreef hij dit den 20sten Augustus aan den Keurvorst. Hij ried hem aan om aan te nemen wat geboden werd, want iedereen beweerde, dat het aanbod van de Staten hunne krachten eigenlijk reeds te boven ging. Bleef men er op staan om het Wappen von Brandenburg afzonderlijk te behandelen, dan liep men gevaar dat de geheele onderhandeling wierd afgebroken en dat de Staten *niets* betaalden.

Hij vroeg nu het volgende aan den Keurvorst:

„1°. Wann es mir unmüglick in primo termino 150m Rthl. contant zu erhalten, ob Ich dan auf die offerte von 100m contant schlieszen solle?

„2°. Ob Ich wegen der jetzigen 300m Rthl in terminen, die angetragene termine von 10 Jahren, wan Ich sie kurtzer zu erhalten nicht vermag, acceptiren soll?

---

[1]) FREDERIK WILLEM vroeg nl. zooals men weet, slechts 40000 Rijksdaalders behalve de schadevergoeding voor het Wappen von Brandenburg. Om nu dit laatste te gelijk te kunnen krijgen, veranderde FUCHS dit in 450000, waarvan 150000 in eens, zooals hij ook in de conferentie gevraagd had.

„3°. Wan man an seiten des Staats darauf bestehen solte, dasz die praetension wegen des Wappens von Brandenburg mit unter die 400m Rthl. begriffen seijn sollte, ob ich solches eingehen mag?"

Vier dagen later schreef hij, dat het onmogelijk was het bevel van den Keurvorst op te volgen aangaande de 300000 Rijksdls. contant. Hij kon nog eerder 500000 in termijnen krijgen, want er was geen gereed geld in voorraad. Te Amsterdam had men hem verzekerd, dat men den Keurvorst eerder het dubbele in termijnen wilde geven dan 150000 in eens.

De Keurvorst echter gaf weinig gehoor aan zijn wenschen. Hij schreef hem den 24sten Augustus, dat hij maar bij Amsterdam moest volhouden. Wat zijn drie vragen betrof, als hij geen 150000 in eens kon krijgen, moest hij het vroeger vermelde aanbod aan den Prins doen, en nam deze het niet aan, aan de stad Amsterdam.

Als hij de 150000 kreeg, kon hij de termijnen van 10 jaar aannemen. Het Wappen von Brandenburg moest afzonderlijk worden behandeld.

Gelukkig was het niet noodig dat FUCHS deze orders, die weinig kans hadden van een goeden uitslag te bewerken [1]), uitvoerde. Want tot ieders verwondering namen de Staten van Holland den 27sten het besluit om *f* 375000 [2]) in eens te geven, en ter afdoening van de overige pretensiën van den Keurvorst *f* 100,000. Het laatste was niet dan met moeite doorgedreven, daar de meeste steden slechts 75000 hadden willen geven. Maar, zooals FAGEL zeide, de overtuiging dat men tot elken prijs den Keurvorst moest tevreden stellen om dan een nauwer verbond met hem te kunnen aangaan, behield de overhand. Het is echter volstrekt niet duidelijk, hoe het kwam, dat Amsterdam, waar men zich nog zoo kort geleden zoo bepaald tegen FUCHS had uitgelaten, zoo spoedig van meening

---

[1]) Het aanbod van den Prins oordeelde FUCHS zelf in een schrijven van den 28sten onaanneembaar.

[2]) 150,000 Rijksdls.

veranderde. Naar de reden hiervan heb ik vruchteloos in FUCHS' brieven gezocht.

FUCHS was innig tevreden dat de zaak zoo was afgeloopen. Hij schreef den volgenden dag, dat het hem zeer zou gespeten hebben, als hij om een zoo klein verschil als 50000 Rijksdls. onverrichterzake had moeten vertrekken. Thans had de Keurvorst zelfs meer dan hij verlangde; want de schadevergoeding, die hij voor het Wappen von Brandenburg eischte, bedroeg slechts *f* 75000, en de overige pretensiën had hij laten vallen. Maar toch kon FUCHS niet na laten daarover uit te roepen „Wollte Gott dasz ich Eur. Churf. Durchlt. hatte zweij mahl so viel konnen zu wegen bringen." Voorwaar een zonderlinge uitroep, en die bewijst hoever hij zich in zijn ijver voor zijn meester liet vervoeren, als men het ten minste niet opvat als een eenigszins bruyante verzekering van zijn gehechtheid aan zijn vorst.

Hoeveel hij den Prins en FAGEL verschuldigd was, erkende hij daarbij dankbaar. Hij had onmogelijk meer van hen kunnen verlangen. En ook de overige Hollandsche staatslieden hadden hun best gedaan. Hij gaf zijn tevredenheid daarover duidelijk te kennen door aan het einde van den brief te schrijven:

„An den guten willen des Staats hat es nicht gefehlt, deszen ich Eur. Churf. Durchlt. auf mein gewiszen versicheren kann, und hat derselbe ein weit mehres gethan als sein jetziges vermögen ist und einiger mensch gedacht hatte."

## IV.

Toen eindelijk het eerste en officiëele onderwerp van zijn zending gelukkig ten einde was gebracht, ging het andere als van een leien dakje.

Maar hierover bestaan, helaas, slechts zeer weinig brieven. Het tweede doel zijner komst in Holland, de verzoening van den Prins en Amsterdam, was, zooals men gezien heeft, zijn verwezenlijking in zooverre nader gekomen, dat de stad hare oppositie quand même staakte.

Daartoe had FUCHS betrekkelijk veel bijgedragen, doordat hij tijdens zijn bezoeken aan Amsterdam het groote doel van den Prins, het herstellen der coalitie tegen Frankrijk en het onberekenbare nut daarvan, aan de regenten had duidelijk gemaakt, die hem eerder geloofden dan den Prinsgezinden. Maar, zooals hij zelf dikwijls laat doorschemeren, het ontwaken der godsdienstige hartstochten, de vrees voor een tweede vereeniging van Engeland en Frankrijk tegen de Republiek hadden daartoe nog meer bijgedragen.

Niet meer gedwarsboomd in zijn plannen en vooral niet meer verhinderd in de uitbreiding van de verdedigingsmiddelen des lands, veranderde ook spoedig de Prins zijn houding tegen de Amsterdamsche regenten; en twee jaar later was JACOB HOP in plaats van de aanvoerder der Franschgezinde oppositie de vertrouwde, die tusschen den Prins en den Keurvorst gebruikt werd om hetzelfde verbond te bevestigen en uit te breiden, dat in dezen tijd door FUCHS en de gedeputeerden werd gesloten.

Daaraan ging deze terstond nadat de quaestie der subsidiën ten einde was gebracht, met FAGEL beginnen.

Beiden stelden een concept verdrag [1]) op, dat in schijnbaar weinigbeteekenende woorden werkelijk niet minder dan de hereeniging van Brandenburg en Nederland inhield.

Uiterlijk scheen het alleen de bestaande geschillen te regelen; er werd slechts in gezegd, dat men het in 1678 gesloten verdrag tot het jaar 1700 verlengde, en dat men, ingeval een van beide partijen in oorlogsgevaar geraakte, onderhandelen zou om in alles samen te gaan. Dit artikel, dat heel onschuldig tusschen de andere die op geld- en handelszaken betrekking hadden instond, duidde de eigenlijke strekking van het tractaat aan.

---

[1]) Niet onaardig is de Hollandsche tekst, dien FUCHS hiervan aan den Keurvorst mededeelt, en die, hoewel er vele Germanismen in voorkomen, bewijst dat hij al vrij spoedig Hollandsch had geleerd. Hij schijnt zich ook in zijn gesprekken te Amsterdam en Rotterdam van die taal bediend te hebben. Met van BEUNINGEN correspondeerde hij echter in het Fransch.

Toen beide staatslieden hun concept gereed hadden, bezocht FUCHS den Raadpensionaris op zijn Tusculanum Leeuwenhorst, tusschen den Haag en Leiden, en zij maakten er één uit, dat vervolgens door FAGEL aan de Staten-Generaal voorgelegd, en door hen terstond goedgekeurd werd. Daarop werden er nog een drietal conferentiën over gehouden, waarin, dewijl FAGEL en FUCHS alles vooruit geregeld hadden, niets van belang geschiedde, en den 2den September werd het tractaat geteekend, dat niet veel meer dan een week later, den 11den, door den Keurvorst geratificeerd werd.

Reeds vroeger had deze den gezant bevolen zijn innigen dank aan den Prins, aan FAGEL en aan AMERONGEN te betuigen voor hun krachtigen bijstand. En hij had er reden toe. Want elf tonnen gouds waren voor Brandenburg in die dagen een zeer aanzienlijke som. En daarenboven was het eerst door de regeling dezer netelige geldquaestie, dat FREDERIK WILHELM uit zijn geïsoleerde stelling geraakte. Hij had thans weder zijn natuurlijken bondgenoot ter zijde, zoodat hij kort daarop de eerste daad van verzet tegen Frankrijk kon plegen door in het Potsdammer Edict te antwoorden op de herroeping van het Edict van Nantes, waardoor hij zijn plaats innam aan het hoofd van de Duitsche Protestanten.

Wat van hem geldt, geldt ook van de Republiek, maar bovenal van den Prins. Zonder de regeling der Brandenburgsche eischen was het verbond onmogelijk geweest, dat hem in 1688 in staat stelde om de kern zijns legers naar Engeland over te voeren. Hij kon dit slechts doen, toen hij zeker was dat, zoo Frankrijk in zijn afwezigheid de Republiek aanviel, een Duitsch leger terstond te hulp zou ijlen.

Zoodra het tractaat geteekend was, verliet FUCHS den Haag en vertrok over Dieren, waar hij afscheid van den Prins nam, en over Leeuwarden en Embden naar Berlijn, waar hij in October terugkeerde.

V. DIEST had te zorgen dat de ratificatie geschiedde, hetgeen in Holland eenige moeite inhad. D'AVAUX wist te Amsterdam moeilijkheden te verwekken, en zoo duurde het tot in October voordat de stad teekende. Had niet juist van pas de herroe-

ping van het Edict van Nantes geheel Nederland in rep en roer gebracht, het zou misschien nog langer hebben geduurd, maar deze deed alle oppositie verstommen.

Zoo moest LODEWIJK XIV er zelf toe bijdragen om het groote werk der hereeniging zijner vijanden te helpen voltooien.

# BLADVULLING.

## OVER EENE GEPRESUMEERDE MUNT VAN GRAAF WIGMAN VAN HAMELAND

DOOR

**L. J. F. JANSSEN.**

---

Bij LELEWEL *Numism. du moyen âge,* Atlas Tab. XIV, worden onder de Comtes de Hameland (van EVERHARD, + 898, af tot op CONRADINUS, + 1268) vier WIGMANS vermeld, te weten: "VIGMAN, + 944,

VIGMAN le jeune, + 967,

VIGMAN V, omstreeks 990,

VIGMAN VI, + 1016,

en op bl. 125 van den tekst geeft hij bericht en opheldering over een paar zilveren munten, uit de muntvondst van Trchrébougne (Polen), waarvan er twee zijn afgebeeld op Pl. XXI, 4, 5 van zijn werk; en hij knoopt daaraan het vermoeden, dat die twee behooren aan eenen graaf WIGMAN van Hameland, en wel aan *le jeune* (+ 967).

Op eene dier twee munten leest hij, en terecht, op de vz. COM WIGMAN (zie ook op de vz. der tweede, doch dáár onduidelijker geworden); en op de kz. zou volgens Lelewel staan:

ERBISI

DOISIS;

terwijl op de kz. van de andere (N°. 5) zou gelezen worden:

ERBISI

DORISI [1]).

Voorts deelt hij t. a. pl. als zijne gissing mede, dat in den naam ERBISI een Saksische plaatsnaam zou schuilen, overeenkomstig met ERBSDORF (van welken naam in Saksen meer plaatsen zijn) en wel bepaaldelijk de naam van Ebersdorff, een kasteel in Voigtland, de residentie der graven Reuss-Lobenstein, waar vroeger eene *villa regalis,* onder den naam van Lobedenburg was. Dáár nu zou het atelier van den muntmeester geplaatst zijn geweest op het oogenblik dat graaf WIGMAN zijn opstand begon, en hij besluit aldus: „Il n'y avait pas d'autre WIGMAN qui ait pu frapper une monnaie à Ebersdorff que le seul VIGMAN le jeune, avant sa mort arrivée en 967, après qu'il fut vaincu par le roi de Pologne, Misco. Cette monnaie avait cours en Pologne et fut retrouvée dans le trésor de Trchrébougne. Le victorieux roi de Pologne Mesco ou Miecislav renvoya l'épée de VIGMAN à son allié l'empereur OTTON, comme trophée de la victoire, et il vit les espèces du vaincu circuler dans ses états."

Hierop maakt de hr. RÜHLE VON LILIENSTERN in eene recensie van LELEWELS werk, geplaatst in de Berl. Jahrb. f. wiss. Krit. 1830 Aug. S. 240, de volgende aanmerking:

„Die Münzen von WIGMANN (Pl. XXI, 4, 5) mit der zweizeiligen Legende auf der Rückzeite theilt Verfasser dem Grafen von Hameland zu, mit der Münzstätte Ebersdorf im Voigtlande; man könnte aus der verstümmelten Schrift indessen eben so leicht HENRICI DORIS(tat), als ERISI DORISI herausbuchstabiren."

Deze opmerking is onjuist, en kan daarom tegen de gissing Lelewel niet gelden. Immers het is voor een eenigszins in palaeographie geoefende onmogelijk op de kz. dier munten iets anders te lezen dan ERBISI DORISI, wanneer men slechts de afbeeldingen bij Lelewel oplettend vergelijkt. Daar evenwel die legende deels door den gebrekkigen stempel en deels door

---

[1]) De derde munt, waarop die legende met een kleinen variant zou voorkomen, is bij Lelewel l. c. niet afgebeeld.

afslijting aan de rechterzijde iets geleden heeft, zal men het er mijns oordeels voor mogen houden, dat er te lezen is:

ERBIST

DORIST.

DORIST heeft dan ook te recht reeds von Lilienstern "herausbuchstabirt." Dat DORIST, of DORISI, op het ééne muntje (N°. 4) minder duidelijk is dan op het andere (N°. 5), is hieraan toe te schrijven dat de letter R 't onderst boven gestempeld is.

Over de legende op de voorzijde heeft zich von Lilienstern niet uitgelaten. Het zou ook onmogelijk zijn de lezing van Lelewel met grond te betwisten; want er staat: COM WIGMAN, hebbende de letter G den vorm van eene Grieksche σ: COMes WIGMANnus is dus boven twijfel verheven. Maar of men nu in DORIST den naam van onze aloude en beroemde handels- en muntplaats Dorestat te zoeken hebbe, zou ik niet durven beweren [1]). De spelling van dien naam is wel doorgaande DORESTAT of DORESTATVS, DORSTAT en DVRSTAT, maar in die barbaarsche muntslagtijden heeft men aan een enkele verkeerde letter geen gewicht te hechten, en bovendien, op ééne enkele munt (een denier van LOTHARIUS (840—855) komt de naam DORISTATVS voor. Maar ingeval DORIST ons Duurstede ware, zou men bezwaarlijk in ERBIST den plaatsnaam Ebersdorff durven zoeken, omdat het niet aannemelijk is dat er twee verschillende muntplaatsen op ééne en dezelfde munt zouden staan. Hoe dit op te lossen is weet ik niet, en beveel het aan de overweging van meer bevoegden. Ik kan echter evenmin verklaren, dat in het werk van wijlen den Hr. V. D. CHIJS, over de oude vaderlandsche munten, met geen woord gewaagd wordt van dit vraagstuk, dat Lelewels mededeeling en gissing niet zijn aangevoerd, dat de geheele munt van graaf WIGMAN met stilzwijgen is voorbijgegaan.

[1]) Dorestat behoorde, volgens de bekende rijksverdeeling van 839, met het hertogdom Friesland (tot aan de Maas), de Betuwe en Hameland tot het aandeel van Lotharius.

en dat het binnenste hol zou zijn. In die vooronderstelling beproefde hij voorzichtig de opening te bewerkstelligen, zooveel doenlijk met sparing van het dikke kopergroen, waarmede het geheel van buiten overdekt was. Zijne proefneming gelukte, het voorwerp verdeelde zich in tweeën; de eene helft bleek een dekseltje, de andere een doosje te zijn; het dekseltje was inwendig van zilver, het doosje van koper, beide aan de binnenzijde ongedeerd en nagenoeg den oorspronkelijken spiegelglans van het metaal nog vertoonende.

Dr. J. H. A. SCHEERS te Nijmegen, die gewoon is mij van de meest belangrijke ontdekkingen in zijne streek spoedig bericht te geven, bleef ook nu niet in gebreke mij die vondst weldra te melden, en berichtte tevens, dat hij het voorwerp had aangekocht voor de stadsverzameling van ondheden (waarvan hij medebestuurder is), terwijl hij de goedheid had ter mijner betere voorlichting er eene schetsteekening van over te zenden.

Uit die teekening bleek voldoende, dat de boven- en onderbuitenzijde van het doosje bestond uit een romeinsch medaillon (van muntmeter 30 middellijn) ter volle grootte van het doosje, terwijl de dikte van het geheel 3 streep was. De ééne zijde van het doosje vertoonde de voorzijde van een medaillon van keizer MARCUS AURELIUS ANTONINUS; de andere, de keerzijde van een dito van diens zoon en opvolger COMMODUS. Beide waren, wat beeldwerk en opschrift betreft, in goeden, antieken stijl, doch een weinig gecorrodeerd en afgesleten en op enkele plaatsen onduidelijk. Ofschoon er ten aanzien van beeldwerk en opschriften geen aanleiding bestond om de romeinsche afkomst van het geheel te betwijfelen, was het natuurlijk dat ik mij daarvan door een onderzoek van het oorspronkelijke wenschte te overtuigen. Doosjes, geheel gelijk als dit, waren mij uit de romeinsche oudheid nog niet voorgekomen. Romeinsche medaillons in goeden stijl na te maken en door kunstbewerking er eene antieke tint aan te geven is, in onzen tijd vooral, niet ongewoon. Ook is bekend, dat nog in zeer laten tijd echte romeinsche munten en medailles gebezigd

werden om er moderne voorwerpen van weelde, als vazen, bekers enz., mede te versieren. Daar nu bovendien uit de ontvangene berichten was gebleken, dat het metaal aan de binnenzijden van het doosje zich nog blinkend, bijna als nieuw, vertoonde, verzocht ik den heer SCHEERS mij het oorspronkelijke stuk op beziens te zenden, en daarbij nog te willen voegen al zulke nadere berichten over de vondst en de vroegere bezitters als hij meenen zou tot mijne voorlichting bij de beoordeeling van de echtheid nog te kunnen dienen. Met bereidwilligheid werd door den heer SCHEERS aan dit verzoek voldaan, en het gevolg hiervan was, dat er voor mij geen redelijke twijfel meer overbleef aangaande de romeinsche afkomst van het doosje. De lezer moge zelf over de gegrondheid oordeelen, naar de volgende mededeeling van onze bevinding. In de eerste plaats het nader bericht van den heer SCHEERS, door hem op de vindingsplaats van den laatsten bezitter ingewonnen. Wij geven dit liefst met zijne eigene woorden:

„De vinder," zoo schreef de heer SCHEERS, „is een visscher, die echter hier aan den Waal-oever, onder de vele visschers, bezwaarlijk meer uit te vinden is. Hij stond den 29sten Augustus 1868 aan den oever te visschen, bij een steenen kop, aan de Winseling, een weinig beneden het fort Krajenhoff, en zag vóór zich in het water, op een kleinen afstand, p. m. ½ voet diep onder het water, in het rivierzand een voorwerp liggen, overeenkomstig met eene munt. Meenende, dat het „oud geld" was (zooals deze lieden hier de dikwijls gevonden wordende romeinsche munten noemen), raapte hij het op en verkocht het weldra aan een nijmeegschen opkooper, met name GRAND JEAN PERENOT COMTESSE. Deze man is een timmermansknecht, liefhebber, en vrij goed kenner van oudheden en schilderijen en die daarmede nog al wat verdient.

Aan dezen was de bijzondere dikte der gewaande munt in het oog gevallen, en die dikte, gepaard aan hare lichtheid, had hem doen vermoeden dat zij zou opengaan en van binnen hol zou zijn, evenals de bekende schroefpenningen uit lateren tijd; ofschoon er door de vaste sluiting en het dikke

kopergroen geen spoor van vroegere opening, zelfs geen naadje aan de buitenzijde te bemerken was. Om nu de vermeende opening te bewerkstelligen had hij het doosje een uur lang „in zuiver water opgekookt en daarna op een gloeiend heet ijzer gelegd", ten gevolge waarvan hij, volgens zijn zeggen, den stoom of waterdamp hier en daar uit een reetje zag opkomen, waardoor hij voor zich de zekerheid erlangde dat het van binnen hol was. Dit wetende, had hij nog gedurende meer dan een uur met groote voorzichtigheid en geduld beproefd om door draaien de twee helften van elkaar te krijgen, hetgeen hem eindelijk tot zijn groot genoegen gelukt was. Bij die kunstbewerking evenwel is het doosje niet beschadigd geworden, is er niets los geraakt en is het mitsdien ook niet opnieuw gesoldeerd [1]), terwijl het uit de dichte (volgens hem hermetische) sluiting wel te verklaren is, dat er geen lucht of water ingedrongen en het inwendige zoo goed bewaard gebleven is. Ziedaar bijna met de eigen woorden de opgaven, die mij door GRAND JEAN gedaan zijn, onder verzekering dat zij de waarheid bevatten. Ik kan hieraan ook niet twijfelen, omdat zijne vrouw mij de zaak geheel op dezelfde wijze verhaald heeft, toen ik hem voor 't eerst aan zijn huis ging opzoeken, maar niet thuis vond. Deze vrouw kende mij niet, veel minder mijne oogmerken, en zij dreef er den spot mede, „dat haar man twee uren had kunnen *verknoeien* aan zulk een ouden *klungel.*" Bovendien wat zou GRAND JEAN er aan gehad hebben om te liegen; hij had het voorwerp reeds verkocht, en hij heeft daarvoor ook te veel ambitie en gevoel voor wetenschappelijk onderzoek; want voor zijn stand is hij zeer ontwikkeld en heeft veel kennis van oude zaken. Ik voeg er nog bij, dat hij mij het stuk niet te koop had aangeboden. Eenigen tijd vooraf had ik hem verweten, dat hij met zijne hooge prij-

---

[1]) Dit ziet op eene door mij gedane vraag aan den heer SCHEERS, ontstaan door de opmerking van een helder blinkend plekje binnen in het doosje, dat mij toegeschenen was door smelting van metaal veroorzaakt te zijn.

zen de gemeentekas benadeelde en oorzaak was dat veel wat hier gevonden werd naar elders vervoerd werd. Daarom had hij gedacht, dat ik het voorwerp wel niet zou koopen; dat het mij te duur zou zijn, en dit te meer, omdat ik nog zeer onlangs eenige oude zaken van geringe waarde wegens den hoogen prijs, door hem gevraagd, geweigerd had aan te koopen, terwijl hem toch diezelfde prijs was gegeven door een duitschen liefhebber, die hem dikwijls placht te bezoeken. Zoodra ik nu van de vondst hoorde, ging ik uit eigen beweging naar hem toe en kocht het voorwerp, nu zonder afdingen op de door hem gevraagde som, uit vrees dat het mij anders licht ontgaan kon."

Het onderzoek van het doosje zelf, door mij bewerkstelligd, gaf mede geene aanleiding om de geloofwaardigheid dezer opgaven te betwijfelen, of bedrog ten deze te vermoeden. Wel bleek, dat het kopergroen der buitenzijde een weinig geleden had, oogenschijnlijk echter eerst in zéér laten tijd, denkelijk ten gevolge van de bewerking tot opening. Ook waren beeldwerk en opschriften der medaillons, ten gevolge van oude en vroegere afslijting, hier en daar onduidelijk geworden; maar over 't algemeen was de dikke laag goed kopergroen, waarmede het doosje van buiten geheel bedekt was, onbeschadigd; zij had slechts aan ééne zijde van het doosje eene doffere en donkerder kleur dan het antieke kopergroen pleegt te hebben; maar hierover den heer SCHEERS ondervraagd hebbende, ontving ik deze alleszins bevredigende opgave van de oorzaak: dat op die zijde bij toeval ten zijnen huize een druppeltje olie gevallen was, en daardoor de doffere, donkerder kleur van het kopergroen ontstaan was.

Beeldwerk en opschriften der medaillons droegen den antieken stijl die, gelijk men licht bevroeden kan, nu nog beter aan de oorspronkelijke stukken dan aan de vroeger ontvangen teekening herkend kon worden. Het bruinkleurig koper, binnen in het doosje, vertoonde zich geheel vrij van kopergroen; het was slechts een weinig dof van kleur en, volgens het oordeel van een deswege geraadpleegden goudsmid, van *geel* koper. Op enkele plekjes zag men er goudglans aan. Dit deed mij vermoeden,

dat het oorspronkelijk verguld zou geweest zijn. Maar de goudsmid, daarover geraadpleegd, verklaarde dat de goudkleurige spikjes niet van goud, maar door een natuurlijk proces ontstaan waren. Het zilveren dekseltje aan de binnenzijde was nog helderder dan het koper; het was zonder eenigen aanslag van vuil, zoodat men er zich nog vrij goed in spiegelen kon. Alleen bespeurde ik er kleine krasjes op, die evenwel te onbeduidend schenen om veroorzaakt te zijn door latere schoonmaak, maar die deden vermoeden dat zij ontstaan zouden zijn door heen- en weerschuiven van voorwerpen, die er eertijds in bevat geweest waren. Twee in elkaar besloten cirkels, die flauw in het deksel ingegroefd waren, strekten tot bewijs dat het schijfje van het dekseltje op eene draaimachine gemaakt was.

Het is bekend, dat koperen en bronzen voorwerpen uit den romeinschen tijd, b. v. munten die, nog onbesmet van kopergroen, in helder water geraakt zijn, na eeuwen daarin gelegen te hebben, hun oorspronkelijken metaalglans plegen te behouden. Of dit ook met zilveren voorwerpen het geval is, durf ik niet verzekeren. Bekend is mij evenwel, dat zilver niet door roest of kopergroen wordt aangetast, maar na langen tijd *onder de aarde* gelegen te hebben soms een valen of zwartachtigen aanslag krijgt. Ik weet niet of dit verschijnsel zich ook voordoet bij zilveren voorwerpen die in het *water* gelegen hebben, of die door hermetische sluiting tegen de aanraking van water (gelijk het geval schijnt geweest te zijn met ons doosje) beveiligd waren. Zoo ja, dan zou ik wegens de vele andere bewijzen die voor de romeinsche afkomst van het doosje pleiten, liefst vooronderstellen, dat de jongste bezitter dit zilveren schijfje vóór den verkoop van het doosje een weinig gereinigd had, ofschoon hij zulks niet erkend heeft. Over het algemeen zijn de bewijzen voor de romeinsche oudheid van het doosje te sterk, dan dat zij op grond van den blinkenden staat van dit zilver zouden kunnen ontzenuwd worden.

Hier komen vooral in aanmerking: de medaillons zelve, met hunne beeldwerken en opschriften. Bij de beschouwing daarvan is enkel te betreuren, dat de staat der ommezijden (die tegen

het metaal van het doosje en van het deksel bevestigd en onzichtbaar zijn) geen onderzoek gedoogd hebben. Van zulk een onderzoek zou te groote beschadiging van het voorwerp het gevolg zijn geweest, en het was daarom niet doenlijk. Wij weten dus niet in hoever de medaillons, vóór zij ingezet werden, afgezaagd of afgevijld waren. Dat zij dit echter geweest zijn, mag uit de lichtheid en geringe hoogte van het doosje besloten worden. Wij weten dan ook niet, of die afgezaagde of afgevijlde ommezijden nog bewijzen zouden opleveren voor den hoogen ouderdom van deze hunne bewerking. Alleen kunnen wij opgeven, deels met zekerheid en deels met waarschijnlijkheid, welke beeldwerken en opschriften op die ommezijden gestaan hebben.

Wij beginnen met de beschouwing van N°. 2. b., zijnde de keerzijde van het medaillon van keizer COMMODUS.

Het beeldwerk vertoont: ROMA of VIRTUS, rechtsgekeerd zittende op een hoop langwerpige schilden, de linkerhand houdende op den steel van een stuurriem, die aan hare zijde met zijne wiek op den grond staat [1]), en met de rechterhand zich steunende op haren zetel, terwijl zij omziet naar eene VICTORIA, die achter haar een rond schild met beide handen komt aanbrengen, om eene tropee te voltooijen, die links van ROMA opgericht is; op den grond, aan hare rechterzijde, staat een helm, die nevens de schilden, waarop zij gezeten is, den buit der over-

[1]) Wij meenden eerst, dat het voorwerp, waarop zij hare linkerhand houdt, een *parazonium* was; maar bij nauwkeurige beschouwing hebben wij dit gevoelen moeten prijsgeven, deels op grond dat het voorwerp voor een *parazonium* een weinig te dun is, en de bandelier, die gewoonlijk aan het parazonium gezien wordt, hier ontbreekt, deels en vooral, omdat men, in geval het een *parazonium* ware, geen weg zou weten voor het scherphoekig voorwerp, dat bij de knie van ROMA gezien wordt, en dat niet kan gehouden worden voor een gedeelte van haar gewaad, maar geheel overeenkomt met een gedeelte van de wiek van een stuurriem, zooals die veel op romeinsche beeldwerken, vooral munten, pleegt voor te komen, b. v. van POSTUMUS, VICTORINUS TETRICUS e. a., als attribuut in de hand van CONCORDIA, FORTUNA en PROVIDENTIA; zie b. v. J. DE WITTE, *Empereurs des Gaules*, Pl. II. 20, V, 64, XXIX, 75.

winning vertegenwoordigt. Onder het beeldwerk, in de afsnede, leest men: VIRTVS AVGVSTI; het randschrift luidt: [P. M.] TR. P. XI. IMP. VII. COS. II. P. P.

Wij behoeven nauwelijks aan te stippen, dat uit dit opschrift, met name uit de aanwijzing van de XI$^{de}$ TR*ibunicia* P*otestas*, terstond blijkt, dat het beeldwerk niet kan behoord hebben aan een medaillon MARCUS AURELIUS ANTONINUS, tot welk vermoeden anders de bovenzijde van 't doosje, die met diens borstbeeld voorzien is, op 't eerste gezicht aanleiding zou kunnen geven. Het is toch bekend dat MARCUS AURELIUS slechts driemaal *imperator* was, en dus geen zevenmaal met de *tribunicia potestas* kan bekleed geweest zijn. Maar niet even aanstonds valt mogelijk in het oog, dat dit beeldwerk ontleend is aan een medaillon van COMMODUS. Wij toch bekennen gaarne daarnaar eerst een weinig gezocht te hebben. Immers in geen der meest bekende numismatische werken van den vroegeren tijd en in geen enkel der latere (zoover mij die toegankelijk waren, en daaronder behooren ECKHEL, MIONNET, RASCHE en COHEN) vond ik dit beeldwerk van een medaillon voorgesteld of beschreven. Alleen trof ik het aan in een oud, maar vrij zeldzaam geworden plaatwerk van antieke medaillons uit het kabinet van LODEWIJK XIV, bestaande uit 41 platen in-folio, zonder tekst, maar den titel voerende van *Numismata moduli maximi, vulgo medaiglioni, ex cimeliarcho* LUDOVICI XIV, etc [1]).

In dat werk is op Pl. 13 dezelfde ommezijde van een medaillon van COMMODUS afgebeeld, maar p. m. $^1/_3$ grooter en ook fraaier dan ons origineel; de voorzijde er van vertoont het borstbeeld van COMMODUS, rechtsgekeerd, en het randschrift is: M. COMMODVS. ANTONINVS. PIVS FELIX AVG. BRIT.

---

[1]) Zie over dat werk EBERT, *Bibl. Lex.* in voce *cabinet*, en NAGLER, in *voce*.

Daar ECKHEL dit werk moet gekend hebben, blijkens zijne opgave in de D. N. *vol.* I. p. CLIV$^b$ VIII, bevreemdt het ons, bij hem geen vermelding van dit medaillon te hebben aangetroffen.

Hieruit blijkt dat dit medaillon tot de zeldzame behoort, en op die zeldzaamheid mag wel bijzonder gelet worden bij de beoordeeling van de oudheid van ons medaillon, omdat een modern namaker de origineele type wellicht alleen te Parijs in de keizerlijke verzameling zou hebben kunnen vinden. Of dat origineel daar heden nog aanwezig mocht zijn, en of ons eene vergelijking mogelijk zou wezen met de genoemde afbeelding uit den tijd van LODEWIJK XIV en met het medaillon van ons doosje, was eene vraag, die natuurlijk bij mij moest oprijzen. Ik wenschte daaromtrent zekerheid te erlangen en wendde mij tot den opzichter van het keizerlijk kabinet van medailles te Parijs, den heer CHABOUILLET, met verzoek om voor mij van het bedoelde medaillon een afgietsel te laten vervaardigen, zoo het zich, in weërwil van de vele omwentelingen die sedert LODEWIJK XIV ook over die verzameling waren heengevaren, daar nog bevinden mocht. Weldra werd mijn wensch door den heer CHABOUILLET vervuld en aan het verzoek op uitstekende wijze voldaan. Hij zond mij twee galvanoplastische afgietsels, een van de voor- en een van de keerzijde van het nog te Parijs aanwezige medaillon, welke afgietsels zoo voortreffelijk zijn, dat zij het origineel volkomen vervangen kunnen, zoodat ik mij vleien mag thans, door de uitgave er van (zie N°. 1), niet alleen tot opheldering van ons medaillon bij te dragen, maar ook over 't algemeen, wegens de groote zeldzaamheid van dat stuk, aan liefhebbers der oude numismatiek eenigen dienst te bewijzen. Uit eene vergelijking met ons medaillon en met de vroegere fransche afbeelding uit den tijd van LODEWIJK XIV, blijkt zeer duidelijk, dat de fransche kunstenaar ten tijde van LODEWIJK XIV zich te veel vrijheid veroorloofd heeft, zoowel in de beeldwerken (die grooter en fraaier zijn dan van het origineel) als ten opzichte van het karakter van het opschrift; voorts, dat het origineele medaillon te Parijs, ofschoon het beeldwerk in alle bijzonderheden met dat van ons doosje overeenkomt, ten aanzien van de plaatsing van het opschrift verschilt, zoodat beide stukken, hoewel gelijk in ouderdom, afkomst en stijl, evenwel niet met een en denzelfden stempel

kunnen geslagen zijn. Intusschen is over 't algemeen de vroegere, vergroote en verfraaide, afbeelding van het parijssche medaillon getrouw genoeg om de beteekenis van de voor- en keerzijde van 't origineel te kennen. Men weet dan nu tevens met volkomen zekerheid, dat de voorzijde van het medaillon van ons doosje het borstbeeld van COMMODUS moet hebben vertoond en van het evengenoemde randschrift voorzien zal geweest zijn.

Wordt in het randschrift op de keerzijde de tijd nauwkeurig bepaald door de XI$^{de}$ *tribunicia potestas*, die met het jaar 186 onzer tijdrekening samenvalt, de bijnaam BRIT*annicus* in het randschrift der voorzijde wordt tevens verduidelijkt; deze toch staat in verband met de overwinning, op de keerzijde voorgesteld. COMMODUS erlangde dien bijnaam na zijne zegepraal op de Britten, zij het dan ook enkel uit vleierij, daar niet hij, maar zijn veldheer MARCELLUS die overwinning behaald had, na twee jaren te voren naar Britannië gezonden te zijn [1]). Het is ongetwijfeld die overwinning, waarop in het beeldwerk van ons medaillon gedoeld wordt: ROMA of de Krijgsdapperheid (VIRTUS), zittende en uitrustende op de wapenen der overwonnenen, terwijl zij omziet naar VICTORIA, die achter haar aankomt om eene tropee te voltooien.

Korter kunnen we zijn ten aanzien van de zijde van ons doosje die het borstbeeld van een medaillon van MARCUS AURELIUS ANTONINUS vertoont. De inhoud daarvan is zeer duidelijk. Uit het randschrift M. ANTONIUS AVG. TR. P. XXXIX blijkt, dat het stuk uit het jaar 175 onzer jaartelling is. Daarmede komt het 29$^{ste}$ zijner *tribunicia potestas* overeen. Dat jaar was voor den edelen MARCUS AURELIUS bijzonder merkwaardig. In het oosten was een valsch gerucht verspreid, dat hij zou gestorven zijn. Ten gevolge daarvan had zich AVIDIUS CASSIUS, die toen als bewindvoerder in Syrië was, tot keizer laten uitroepen. Dit noopte M. AURELIUS om zijn zoon COMMODUS

---

[1]) Appellatus est COMMODUS etiam Britannicus ab adulatoribus, cum Britanni etiam imperatorem contra eum deligere voluerint. AEL. LAMPRIDIUS in *Comm. Antonin.* Cap. 8.

naar Duitschland tot zich te ontbieden, hem de *toga virilis* te verleenen en met hem naar het oosten te snellen, ten einde het oproer te dempen en den oproerling CASSIUS te bedwingen [1]). Maar middelerwijl werd CASSIUS om het leven gebracht. Desniettemin zette de keizer zijn tocht voort, trok door Aegypte en Syrië, schonk aan de steden, waaronder vooral Antiochië, die voor CASSIUS partij gekozen hadden, vergiffenis, en keerde over Griekenland naar Italië terug. Wij weten intusschen niet op welk der in dat jaar voorgevallen feiten dit medaillon zou geslagen zijn. Wanneer wij de keerzijde (die aan het onze niet te kennen is) met waarschijnlijkheid vermoeden dezelfde te zijn als die van een medaillon, waarvan grootte en voorzijde volkomen met het onze overeenkomen, en waarvan zich mede een exemplaar in de keizerlijke verzameling te Parijs bevindt [2]), dan zou men op de kz. te zoeken hebben: een zittenden APOLLO, die de luit en het *plectrum* houdt, en aan wiens rechterhand een boom staat. Onwillekeurig rijst daarbij de gissing op of dit zou kunnen geslagen zijn op zijn verblijf te Athene, ook toen nog de zetel van kunsten en wetenschappen, door M. AURELIUS zoo uitstekend beschermd en beoefend. JUL. CAPITOLINUS (Cap. 27) schrijft: (M. AURELIUS) orientalibus rebus ordinatis, Athenis fuit et initialia Cereris adiit, ut se innocentem probaret, et sacrarium solus ingressus est." Doch wij hechten aan die gissing in geenen deele.

Na het aangevoerde zal het wel niet noodig zijn nog uit te weiden over den tijd, waartoe ons doosje te brengen is.

Aangezien het jongste medaillon van het jaar 186 is, terwijl het oudste slechts 11 jaren hooger opklimt, mag men wel vooronderstellen dat het in of kort na 186 onzer jaartelling zal samengesteld zijn. De kleine afslijtingen toch,

---

[1]) JUL. CAPITOLIN. in *Antonin. philos.* cap. 22, en AEL. LAMPRIDIUS in *Comm. Antonnin.* Cap. 2.

[2]) Beschreven bij COHEN, II, 508, p. 366 en door hem op 600 fr. geschat.

die men aan de medaillons ontwaart, strekken niet tot bewijs dat zij reeds vóór het inzetten veel gebruikt en dus later dan 186 na Christus tot een doosje zouden samengesteld zijn, want die afslijtingen kunnen zeer goed ontstaan zijn tijdens het gebruik zelf van het doosje, nadat de medaillons er reeds ingezet waren.

Over dat gebruik, die oorspronkelijke bestemming van het doosje, meenen wij eveneens kort te moeten zijn. Geen opschrift noch eenig daarin of daarbij gevonden voorwerp geeft hieromtrent inlichting. Gebrek aan vergelijking met geheel gelijke doosjes uit de romeinsche oudheid, doch waarvan de bestemming bekend is, beneemt alsnog het uitzicht op zekerheid. Alleen het doosje zelf moet tot wegwijzer dienen. En dit in het oog houdende, zal men in 't algemeen moeten erkennen, dat het niet geschikt was om er vele of velerlei voorwerpen in te bergen. Wanneer men daarbij let op het blinkend metaal aan de binnenzijden, vooral op het spiegelend zilveren schijfje van het dekseltje, zal het vermoeden wel gewettigd zijn, dat het een vrouwelijk toiletdoosje geweest is en tot spiegelen zal gediend hebben.

Dit sluit echter geenszins het denkbeeld uit (integendeel de doosvorm schijnt het te bevestigen), dat het tot berging van kleine toiletzaken, van vrouwelijke kleinoodiën, b. v. vingerringen, spelden, mantelhaakjes, zal gediend hebben. Wanneer het enkel als toiletspiegeltje moest beschouwd worden, zou het waarschijnlijk van een handvatseltje voorzien zijn geweest, 't geen er nooit aan bevestigd was. De toiletspiegeltjes der ouden waren, gelijk overbekend is, niet zelden, gelijk het onze, van zilver en van ronden en vierkanten vorm; maar zij waren gewoonlijk grooter dan ons doosje, waarover men vooral het groote werk van GERHARD over de etruskische spiegels met vrucht kan raadplegen. Het spiegelen zal bij ons doosje slechts eene bijbestemming geweest zijn, evenals men tegenwoordig nog wel aan naaidoosjes, haarborsteltjes enz. soms ingezette kleine spiegeltjes aantreft.

De krasjes in het zilveren spiegeltje, waarvan boven gespro-

ken is, zouden dan ontstaan kunnen zijn door de schuring van die harde toiletkleinoodiën, waarvan het doosje eertijds de bewaarplaats zal geweest zijn.

Mogen nu ook al doosjes, geheel gelijk aan dit, onzes wetens niet voorkomen onder de vele toiletzaken, die van de ouden tot ons zijn overgekomen (en waarover men vooral bij BÖTTIGER in zijne *Sabina*, BECKER in zijn *Charikles* en *Gallus*, en WEISS in zijne *Kostümkunde* onderricht kan vinden) zoo aarzelen wij toch niet het onze tot het vrouwelijk toilet terug te brengen, terwijl wij het mogelijk achten, dat het nevens andere toiletzaken in eene grootere *cista* besloten is geweest. En vraagt iemand, wie de romeinsche of bataafsche schoone moge geweest zijn die dit kleinood bezat en gebruikte; of het wellicht voor een souvenir zou te houden zij van een geliefde, uit den tijd van COMMODUS als strijder uit Britannië behouden wedergekeerd, de beantwoording van zulke vragen moge de verbeelding des dichters streelen, het proza der wetenschap kan daarvoor geene bijdragen leveren.

LEIDEN, 6 April 1869.

Sub anno domini 1369 dicta pestilentia seu epidemia gravissime adhuc invaluit in oppido Leydensi et locis circumvicinis, ita quod eodem anno ultra tria milia hominum, prout plures aestimabant, ex dicto oppido de dicto morbo lamentabiliter sunt exstincti; de quibus hominibus utriusque sexus diversaeque aetatis ut plurimum erant pueri et adolescentes; mulieresque impregnatae fere omnes ante partum cum foetu, proh dolor, obierunt. [1]).

Item eodem anno circa kalendas mensis Septembris, postquam antea fratres ordinis domus Teutonicae ecclesiam Scti Petri in Leyden usque ad spatium centum annorum vel amplius, prout quidam asserebant, occupassent et in possessione ejusdem ecclesiae fuissent, instituti erant duo seculares sacerdotes per archidiaconum Trajectensem ad praesentationem ducis Alberti, gubernatoris Hollandiae, Zelandiae etc. in eamdem, quorum unus vocabatur dominus PHILIPPUS THOMATIS alterque dominus PHILIPPUS JACOBI de oppido Leydensi oriundi. Cui domino PHILIPPO JACOBI cedenti et per liberam ipsius resignationem eodem anno successit dominus FLORENTIUS DE ALCMADE ad praesentationem dicti domini ducis ALBERTI [2]).

---

lijke vordering in het Bisdom van Utrecht is voorgevallen blijkt uit het belangrijke stuk, dat staat afgedrukt in de *Kronijk van het Histor. Genootschap*, Jaarg. XIII, bl. 169 en vlg.

[1]) Ook PHILIPPUS DE LEIDEN spreekt van deze sterfte van 1369, p. 180; „cum tunc maxima mortalitas regnaret in Leyden et de potentioribus dictae villae plures succumberent.” Dat de pest werkelijk veel aanzienlijken heeft weggerukt blijkt uit het Memoriale fautorum, waaraan deze aanteekeningen ontleend zijn. Terwijl er immers doorgaans niet meer dan vier of vijf fautores ’s jaars op de sterflijst voorkomen, worden er in dit jaar, 1369, vijftig opgenoemd, alleen in Augustus zeventien. — Ook te Schoonhoven „was de sterfte dat jaar groot.” (DE LANGE V. WIJNGAERDEN, *Beschr. van Gouda* I, bl. 724). Van andere steden wordt het niet gemeld.

[2]) Over den twist tusschen de Duitsche Heeren en de burgerij van Leiden, vergelijk de aant. op het jaar 1371, en verder PHILIPPUS DE LEIDEN, *de cura Reipublicae*, casu III, en Matthaei *Analecta* t. v. p. 369 (edit. in 4⁰).

en ook naar den *tractatus de cura reipublicae* van Philips van Leiden, die een der eerste oprichters van het kapittel van St. Pancras en kanunnik aldaar geweest is. — Waar de lezing niet volkomen zeker was hebben wij de woorden tusschen vierkante haakjes gezet.

Anno domini 1367 circa festum sanctorum omnium Dominus URBANUS papa quintus sanctam sedem Romanam, postquam in civitate Avinionensi aut locis circumvicinis circiter per 74 annos extra proprios limites peregrinando exsulasset, tandem, domino annuente, ad magnam Romam sanctorumque PETRI et PAULI apostolorum limina, tamquam ad proprium ipsius locum cum ingenti devotione transtulit et reduxit.

Sub anno domini 1368 circa tempus quadragesimale incepit apparere de sero versus partes septentrionales et parum declinans ad occidentem, non longe a terra, quidam cometa barbatus et duravit fere usque ad nativitatem beati JOHANNIS BAPTISTAE. Quam apparitionem sequebatur in aestate, autumno ac hieme sequentibus gravis pestilentia seu morbus quem physici epidemiam vocant, unde valde multi homines utriusque sexus diversaeque aetatis in civitate et dioecesi Trajectensi, in Hollandia, Zelandia, Brabantia, Flandria, Anglia ac ceteris partibus occidentalibus, ut de aliis regionibus et partibus nobis ignotis taceamus, circumquaque subito moriebantur [1]).

Item eodem anno exactionatus generaliter fuerat clerus per dominum URBANUM papam quintum, ad instantiam et ad opus illustrissimi principis domini LUDOVICI DE BEEM, Romanorum imperatoris, ad resistendum cum subventione, ut praemittitur, a clero recepta domino de Melanen, protunc contra sanctam ecclesiam insultanti [2]).

---

[1]) De Vermeerderde Beka zegt: „In denzelven jaer ons Heere 1368 storven binnen der stat van Utrecht elf duysent menschen." Hetzelfde beberichten het *Chron. de Trajecto* en Joannes a Leidis.

[2]) De Keizer heette KAREL (IV) niet LODEWIJK. Wat er over de pause-

Sub anno domini 1369 dicta pestilentia seu epidemia gravissime adhuc invaluit in oppido Leydensi et locis circumvicinis, ita quod eodem anno ultra tria milia hominum, prout plures aestimabant, ex dicto oppido de dicto morbo lamentabiliter sunt exstincti; de quibus hominibus utriusque sexus diversaeque aetatis ut plurimum erant pueri et adolescentes; mulieresque impregnatae fere omnes ante partum cum foetu, proh dolor, obierunt. [1]).

Item eodem anno circa kalendas mensis Septembris, postquam antea fratres ordinis domus Teutonicae ecclesiam Scti Petri in Leyden usque ad spatium centum annorum vel amplius, prout quidam asserebant, occupassent et in possessione ejusdem ecclesiae fuissent, instituti erant duo seculares sacerdotes per archidiaconum Trajectensem ad praesentationem ducis Alberti, gubernatoris Hollandiae, Zelandiae etc. in eamdem, quorum unus vocabatur dominus PHILIPPUS THOMATIS alterque dominus PHILIPPUS JACOBI de oppido Leydensi oriundi. Cui domino PHILIPPO JACOBI cedenti et per liberam ipsius resignationem eodem anno successit dominus FLORENTIUS DE ALCMADE ad praesentationem dicti domini ducis ALBERTI [2]).

---

lijke vordering in het Bisdom van Utrecht is voorgevallen blijkt uit het belangrijke stuk, dat staat afgedrukt in de *Kronijk van het Histor. Genootschap*, Jaarg. XIII, bl. 169 en vlg.

[1]) Ook PHILIPPUS DE LEIDEN spreekt van deze sterfte van 1369, p. 180; „cum tunc maxima mortalitas regnaret in Leyden et de potentioribus dictae villae plures succumberent.” Dat de pest werkelijk veel aanzienlijken heeft weggerukt blijkt uit het Memoriale fautorum, waaraan deze aanteekeningen ontleend zijn. Terwijl er immers doorgaans niet meer dan vier of vijf fautores 's jaars op de sterflijst voorkomen, worden er in dit jaar, 1369, vijftig opgenoemd, alleen in Augustus zeventien. — Ook te Schoonhoven „was de sterfte dat jaar groot.” (DE LANGE V. WIJNGAERDEN, *Beschr. van Gouda* I, bl. 724). Van andere steden wordt het niet gemeld.

[2]) Over den twist tusschen de Duitsche Heeren en de burgerij van Leiden, vergelijk de aant. op het jaar 1371, en verder PHILIPPUS DE LEIDEN, *de cura Reipublicae*, casu III, en Matthaei *Analecta* t. v. p. 869 (edit. in 4⁰).

Item hoc anno avaritia suadente quorumdam attenuari notabiliter coepit moneta. In quo facto communitas valde fuit gravata.

Hoc anno domini 1370, licet dicta mortalitas in partibus nobis notis cessaverit, tempora tamen ibidem in omnibus victualibus tam cara exstiterunt, sicut umquam fuerunt de quibus hi qui quadraginta annos habebant poterant reminisci.

Item hoc anno Dominus Urbanus papa praefatus circa festum Remigii iterum ad civitatem Avinionem cum suis cardinalibus est reversus. Et statim post, ante natale Domini nostri JESU CHRISTI, in domino feliciter obdormivit. Cui successit GREGORIUS XI.

Item hoc anno moneta pecuniarum iterum erat deteriorata: quare antiquum scutum aureum, quod ab initio valuit 18 grossos, et sub anno 67 valuit 34 grossos, tunc inciperet valere fere 50 grossos, ita quod communitate nimium de hoc conquerente placka sedecim denariorum pro duodecim denariis jussa est recipi.

Sub hoc anno domini 1371, in crastino animarum domin, domus Teutonicae ad regimen ecclesiae Sti Petri, suffragante Romanorum imperatore, praehibitis magnis laboribus et expensis, composito cum aliis rectoribus secularibus redierunt.

Et hoc anno juxta valorem monetae segetes in bono foro erant, sed moneta argentea etiam ratione mercatorum, qui auream monetam plus diligebant, in tantum adhuc deteriorata exstitit, quod antiquum scutum de Francia solveretur 27 plackis cum dimidia.

Item hoc anno vacante sede Trajectensi GREGORIUS papa XI episcopatum liberaliter contulit domino ARNOLDO DE HOERN, juveni recommendato.

Item eodem anno villa de Woerden, procurante et ad effectum perducente strenuo et ingenioso armigero WILHELMO DE

NAELDWIC, fossato quodam parvo cum aggere terreo primitus institit communita [1]).

Hoc anno domini 1372 adhuc deteriorata exstitit moneta, ita quod antiquum scutum de Francia solveret 29 plackas.

Item hoc anno postquam diu cum magna diligentia capitulum nostrum pro confirmatione nostri collegii laboraverat et quamplures inutiles expensas fecerat, tandem vir probus, discretus, honestus et perpetua memoria dignus dominus THEODORICUS VOPPONIS, persona seu investitus parochialis ecclesiae de Haerlem, confirmationem dicti nostri collegii nobis gratiose et liberaliter impetravit et obtinuit a domino GREGORIO papa XI, anno sui pontificatus primo, VI° kalendas Decembres.

Et quamquam dicto domino THEODORICO pro tam ingenti beneficio nobis, ut praemittitur, impenso sufficienter regratiari non sufficiamus, verumtamen ne beneficii accepti omnino immemores essemus ad perpetuam rei memoriam eidem, quamdiu vitam duxerit in humanis, nostrum promisimus famulatum et post obitum suum promisimus eidem, quod nostrum collegium anniversariam ipsius, tamquam si noster concanonicus exstitisset, cum solemnitate vigiliarum, missarum, candelarum et distributionum singulis annis in perpetuum die ipso obitus sui fideliter peragat. Super quibus omnibus et singulis sic ut praemittitur conservandis successores nostros et eorum conscientias seriosius quo possumus oneramus [2]).

Item hoc anno dicta villa de Woerden, suffragante dicto armigero WILHELMO DE NAELTWIC, libertatem tamquam oppidum a duce ALBERTO gubernatore Hollandiae obtinuit [3]).

---

[1]) Over het bevestigen van Woerden wordt nog nader gesproken op het jaar 1373. Vgl. PHILIPPUS DE LEIDEN, *de cura Reipubl.* p. 210, 245, 6.

[2]) Over de oprichting van het kapittel van St. Pancras, vgl. PHILIPPUS DE LEIDEN, *de cura Reipubl.* p. 44 en de brieven in de *Historia Episcopatuum* I, p. 455 sq.

[3]) Zie het Handvest van Sinte Gregoriusdach 1371 (d. i. 12 Maart 1372) bij van MIERIS, Charterboek, III, bl. 256.

Hoc anno domini 1373 antiquum scutum solvit inter mercatores 30 plackas. Insuper suasu quorumdam nescio quorum iniquorum exstitit adhuc nova moneta argentea, quae taxabatur pro octo denariis, quam nullus pene recipere libenter voluit, quare populus per eam decipi timuit propter deceptiones praecedentes.

Item hoc anno dictus WILHELMUS DE NAELTWIC, balivus Rijnlandiae et Woerdenlandiae cum quibusdam aliis balivis et nobilibus ingressi orientalem Frisiam, cum navibus hostiliter pergentes et venientes in insulam dictam de Schellinghe multos ibidem occiderunt et reliquos fugaverunt totamque insulam incendio vastaverunt et spoliaverunt. Et in recessu abinde PHILIPPUS DE TETRODE cum his, qui in navi ejus erant, capti sunt in nocte a Frisonibus et ad Stauriam deducti, qui tamen postea in fide sua ad patriam redierunt [1]. Et expost anno sequenti, durante adhuc tempore fidei suae idem PHILIPPUS ex magna inundatione aquarum in torrentem inter Lisse et Sassenem de equo suo cecidit, et cum esset armatus ibidem submersus luctuose interiit [2].

Item hoc anno cives Trajectenses novum castrum construxerunt apud pagum dictum de Nuwevaert, quod vocaverunt Ghildenburch, et a Leika ibidem fossatum foderunt, per quod merces suas veherent ad Trajectum: unde offensi quidam procuraverunt, quod dux ALBERTUS ad dictum castrum debellandum et fossatum praedictum obstruendum suum exercitum convocaret, sed tamen episcopo cum domino DE GHENP filio domini DE BREDERODE interloquentibus et multum super hoc laborantibus, in arbitros tandem, cessante protunc bello, exstitit

---

[1] Van dezen tocht spreekt, maar slechts ter loops, en minder juist, JOANNES A LEIDIS lib. XXXI. c. 23.

[2] Over de vreeselijke doorbraken en overstroomingen in 1374 en 75 meer uitvoerig op die jaren. De kronieken, met name HEDA en JOANNES A LEIDIS, gewagen er van. Vgl. ook wat PHILIPPUS DE LEIDEN er van zegt, de cura Reipubl., p. 210, 213.

compromissum [1]). Et occasione bellorum, quae pro dicto castro destruendo futura timebantur, dictum oppidum de Woerden adhuc secundo fossato, procurante dicto WILHELMO DE NAELTWIC, erat communitum et in magna parte muratum.

Hoc anno domini 1374 circa festum Epiphaniae Domini, flante vento validissimo et fluviis et rivis aquis multis repletis, multi aggeres confracti sunt in partibus istis, ut de ceteris provinciis orientalibus et occidentalibus, ubi tum fama referente aquae multum invaluerant, taceamus. Sed obstante gelu et glacie crescentia aquarum multum impedita fuit in nostris terminis usque ad sabbatem ante Invocavit [Mart. 8]: nam tunc, glacie penitus in aquam resoluta, tanta nobis venit aquarum inundatio, quantam nullus antiquorum, qui octoginta annos vel amplius habere putabantur, meminerat se vidisse et vix post tres menses in toto recessit.

Et tunc quidem discordia inter dominum nostrum Hollandensem et Trajectenses, cujus supra fit mentio, nondum adhuc erat sopita sed potius de novo irritata, novit Deus ex quorum culpa: venerunt quidam navigio armata manu de Trajecto usque ad villam de Woirden et, ut dicebatur, cum obsides adoptatos, fugientibus ditioribus eiusdem villae, ad recuperandum damnum, quod sibi dixerant injuste illatum, habere non possent, etiam contra jussum civitatis Trajectensis, stantibus adhuc treugis, dictam villam combusserunt et spoliaverunt et quosdam ex eadem, quos invenire poterant, capturarunt murosque confregerunt. Et ex post nostrates et Trajectenses se mutuo prout poterant rapinis, incendiis et captivitatibus invaserunt. Et aestate adveniente Dux ALBERTUS, gubernator terrarum nostrarum, praefatum castrum dictum Ghildenburch cum magno populi sui et etiam multorum stipendiariorum exercitu potenter usque ad terminum unius mensis obsedit et

---

[1]) Over den oorlog tusschen Holland en Utrecht wegens Gildenborch, zie de kronieken, inzonderheid de Vermeerderde Beka. Vgl. PHILIPPUS DE LEIDEN cas. LXI, p. 210 sq.

transacto mense obtinuit et domino de Vianen custodiendum commisit et ad propria rediit; sed tum breviter post, hac eadem aestate, Trajectenses venientes tempore noctis ad praefatum castrum ipsum subtiliter perforando et fumum per incendia ad hoc apta multiplicando ipsum castrum debellando recuperant.

Ceterum hoc eodem anno circa festum Sanctorum Gereonis et Victoris [Oct. 10] flante iterum vento rupti erant in multis passibus aggeres inter Sparenwoude et Amsterdamme, nec non agger apud Westfrisiam dictus vulgariter Vriesendyc, ita quod ex hoc aqua in multis partibus adhuc amplius quam supra narratur se extulit et excrevit usque ad quantitatem dimidii pedis, sed non per multos dies in tanta altitudine permansit. Multa tum valde pecora in pascuis hinc inde ex eadem inundatione aquarum submergebantur et magna multitudo populi, quae de villis et pagis tum propter aquarum intolerantiam, tum propter timorem hostium Trajectensium ad oppidum Leyden confugerat, ibidem per hemeriam seu dissenteriam ex frigore aquarum contractam interiit et obiit.

Item et attenuata adhuc exstitit moneta, ut scutum de Francia solveret 31 plackas.

Hoc anno Domini 1375 circa festum paschae fuit concordia facta inter terram nostram et episcopum ac civitatem Trajectensem, sub hac conditione, quod Trajectenses castrum dictum Ghildenburch per se et personaliter everterent et quod possent quamdam aliam habitationem facere apud fossatum, quod de Lecka pertrahitur ad Trajectum, cujus tamen muri seu parietes spissitudinem duorum lapidum non excederent, prout nobis haec enarrabantur [1]).

Item hoc anno praedicto circa festum sancti Victoris [Mart. 6], vento iterum flante vehementi, rupti et confracti fuerunt enormiter aggeres in Westfrisia, in Sparenwoude, apud Amsterdamme,

---

1) Zie het Handvest bij VAN MIERIS, *Charterboek*, III, blz. 305.

in Zuythollandia, in Zelandia et in diversis aliis partibus Flandriae et Brabantiae, ut de aliis partibus nobis ignotis taceamus, ita quod aquae in oppido Leyden, sicut et locis circumvicinis pene in tantam altitudinem se extulerint, sicut in anno immediate praecedenti et prout ibidem enarratur. Quapropter quamplures de Westfrisia terram et possessiones suas immobiles, quas ibidem habere viderentur, omnino relinquentes ad Oestfrisiam se cum uxoribus et liberis penitus transtulerunt, et quod Hollandia et Westfrisia propter inutile regimen praesidentum in iisdem sic perturbatae et exterritae fuerunt, quod vix speraverunt aliquid utile auxilium invenire, et nisi per partes et portiunculas hinc inde novos aggeres circa occidentales partes Reni et alibi sibi facerent, timerent suas terras et habitationes perdere et pene totam illam provinciam verisimiliter desolandam.

Item hoc anno refrigescente caritate [1]) et deficiente justitia in tantum, proh dolor, abundavit multorum iniquitas, quod in nostra Hollandia, ubi nobis magis innotuit, plures latrunculi seu spoliatores in arundinetis et silvis ac aliis locis occultis sic itinera et vias publicas obsederunt. . . . . . . . . . . quod itinerantes sive per aquas sive per terras manus eorum vix evadere se crederent, maxime cum quidam ab iis territi vix effugerunt, quidam exspoliati evaserunt et quidam etiam non solum exspoliati, sed et interfecti penitus corruerunt, quod et satis mirabile fuisset praeteritis temporibus enarrare [2]).

---

1) Over die duurte, caristia, spreekt ook PHILIPPUS DE LEIDEN, p. 40.

2) Een even ongunstige voorstelling van den toenmaligen toestand geeft ook PHILIPPUS DE LEIDEN in casu LXI, p. 210: „Bene redituati (rijke renteniers) et divitias tunc magnas quasi possidentes de mane cum exsurgerent omnibus se nudatos invenerunt; aggeres ubique confracti sunt;.... et caristia supervenit, et illa adversariorum pessima, moneta vorax, (het verminderen van de muntgehalte) quidquid supererat arripuit. Et clamavit terra et non est qui illam consoletur. Silentium et timor incubuit super eam. Et haec infelicitas et miseria, labor et dolor duravit quasi per annum et ultra."

Hoc anno domini 1376 circa autumnum apparuit de sero cometa circa partes septentrionales sursum emittens radios. Posthoc invaluit mortalitas in Zelandia et quibusdam aliis partibus apud Ysalam superiorem. Erat etiam magna inundantia aquarum, ita quod multi aggeres confracti fuerunt, maxime in Zuyt-Hollandia, Zelandia et Flandria. Qualiter autem hoc anno actum sit cum moneta et quibusdam aliis, nihil amplius scribere praesumo, cum non possit aliud generare nisi taedium et moerorem [1]).

Hoc anno domini 1377 mensis Februarii die nono structura ecclesiae nostrae novae cum columnis seu pilis originem cepit salubrem, domino annuente [2]).

Hoc anno domini 1379 in mense Martio, defuncto domino GREGORIO papa XI, in civitate Romana electus erat in papam, prout dicebatur, dominus BARTHOLOMAEUS, archiepiscopus Berrensis et vocatus URBANUS SEXTUS. Et expost anno ab obitu dicti domini GREGORII vel plus elapso, fama venit quod undecim Cardinales, a civitate Romana quodammodo elongati et in terra comitis Fundorum moram trahentes, negabant dictum dominum BARTHOLOMAEUM canonice sed propter metum fuisse electum et alium eligebant in papam, qui tunc cardinalis erat et prius episcopus Cameracensis esse consueverat, et hunc vocabant CLEMENTEM SEPTIMUM, et isti duo mutuo sibi insultabant, ita quod cuncti Catholici pene ex hoc tam perplexi erant, quod nesciebant quem dictorum duorum deberent tamquam verum papam reputare et venerari.

Hoc anno domini 1379 praemissa adhuc perduravit discordia

---

[1]) Bij VAN MIERIS, III, bl. 326, komt voor een nieuwe muntverandering van Hertog ALBRECHT, van 10 Juli 1376.

[2]) VAN MIERIS, *Beschr. van Leiden*, I, bl. 63, toont van deze verbouwing niets te weten; hij past de berichten aangaande de oudere kerk ten onrechte toe op het thans nog bestaande, in 1377 aangevangen, gebouw.

inter duos papas, ut ita loquamur, quorum unus nuncupatur URBANUS, qui commoratur Romae, alter CLEMENS, qui residet Avinione. Sed major pars Christianitatis potius adhaesit URBANO, rege Franciae cum quibusdam sibi adhaerentibus CLEMENTEM praeferente. Item hoc anno praedicto antiquus hostis diabolus tam de zizania discordiae in Christianitate seminavit, ut vix aliquod regnum, provincia vel civitas inveniretur, ubi pax et quietudo inesse probaretur.

Hoc anno Salvatoris 1380 in quibusdam locis Northollandiae lapides grandinum in quantitate ovorum gallinarum ceciderunt segetibus et cespitibus plurimum nocivi.

Item anno domini 1381, feria secunda post dominicam in passione domini, quae fuit prima dies Aprilis, dominus FOLKERUS episcopus Gibelethensis [1]), natione Stauriensis in partibus Oestfrisiae et monachus ibidem, suffraganeus domini episcopi Trajectensis, consecravit quinque altaria in ecclesia nostra: primum in parte excellentiori lateris aquilonaris sub fenestra vitrea situm dedicavit in honore Sti Salvatoris, reliquum in eodem latere sub honore beatae Virginis MARIAE, in parte meridionali excellentius ibidem consecravit in honore sanctae crucis et beati NICOLAI, quartum vero in honore beatae MARIAE MAGDALENAE, et quintum in parte boreali contiguum parieti laterali in honore beati MICHAEL et BENEDICTI.

Item praedicto anno domini 1381, ipso die BARTHOLOMAEI apostoli jam discedente, circa medium noctis immediate subsequentis horribile fuit ignis incendium in oppido nostro Leydensi, quale infra 62 annos visum non fuerat in praedicto oppido, quum magna pars oppidi dicti est combusta, juxta relatum quorumdam protunc existentium [2]). Quod quidem praedictum

---

[1]) *Gibeleth* of *Biblium*.

[2]) Van dien brand van 1319 is van elders niets bekend; evenmin van dezen.

incendium contigit et incepit in parte domus posteriori, in qua YSEBRANDUS dictus HOFFELANTZOEN, spurius, habitare consueverat, supra Renum, ipso tamen fortiter asserente, illud non de proprio sed alieno igne, vulgariter dicto moertbrant, potius evenisse, quamvis in hoc nemo sibi credat. Quare trium dierum aut quatuor spatio post dictum incendium circiter elapso, vasculum quoddam luteum cum stuppa et sulfure intra aquaeductum domus suae se affirmabat utique reperisse. Quod ostendens et ad adspectus justitiariorum deducens, dicti justitiarii cum pluribus, qui cum eis hoc inspexerant, per evidentia signa frivolum judicabant fore et fictitium. Quare verisimiliter de proprio igne ab omnibus creditur accidisse, ipso nescio qua ratione contra hoc penitus murmurante. Fuerunt quoque in praedicto incendio quamplures domus, circiter decem octo vel viginti, combustae, ab illo vico, qui dicitur Roghenbroets stege, situatae supra Renum, usque ad domum PETRI GOBBURGIS exclusive, et retro ultra vicum dictum die Stincsteghe usque ad domum dictam dat Raethuys inclusive, versus magnam plateam, ubi incendium saepedictum, auxiliante turri lapidea, in qua campana pendet horarum, nec non populo fortiter aquis et ceteris instrumentis, dictis brantledders reluctante, mirabiliter fuerat effugatum. Praeterea eodem exstincto incendio tres viri juvenes et elegantes in quadam domo exusta temere permanentes, quodam lapideo pariete corruente, fuerant oppressi et lamentabiliter suffocati, quarto vix vivo ac superstite evadente.

Item anno domini 1381, die octava mensis Junii, qui fuit sabbato post festum pentecostes, fundatus est chorus novus ecclesiae nostrae, admirantibus pluribus de latitudine fundamenti.

Item in hoc anno videlicet 1381 tanta exstiterat epidemia per universum mundum dispersa, qualis a seculo ab hominibus visa non fuerat nec audita, et permaxime in Alemannia, utpote in Colonia et in villis ibidem circumvicinis, quum etiam in Picardia, in Francia, scilicet Hannonia, in Flandria et usque quaque in partibus Hollandiae et Kanmariae prope nos. Nam in

Haerlem, ut a vulgo rumor cotidie exiebat, a festo beati JOHANNIS BAPTISTAE usque ad omnium sanctorum quolibet dierum ad tumulandum quadraginta vel quinquaginta ad ecclesias saepissime deferebantur; imo prout relatione veredicorum didici, pluribus interim diebus circiter octoginta vel centum sepeliebantur. Et in nostra Leydenei civitate, inchoante autumno, in qualibet parochialium ecclesiarum tres aut quatuor dabantur et amplius sepulturae [1]), cunctis undique morientibus de quadam nigra et venenosa pustula, quam medici communiter appellant anthracem, vel quadam tumente plaga in cute corporis sub astellis vel inguinibus suborta, nimirum uno vix de decem praedicta plaga intoxicatis, ut existimo, convalescente.

Anno domini 1382, in die inventionis stae crucis (Mai. 3.) populis ad processionem in deportatione sacrosancti sanguinis de cunctis mundi climatibus Brugis concurrentibus, Gandavenses diuturno contra suum comitem litigio per tractum trium annorum et amplius attriti et pene [necessitate] quo ad hoc victualium eos urgente, et treugis seu concordiis eisdem persaepe a dicto comite non servatis, malentes mori potius, quam patrias leges infringi, congregata multitudine populi cum suo ductore PHILIPPO DE ARTEVELT, ad locum prope Brugis cum armis et machinamentis se hostilibus prostraverunt. Quo comperto, dicta processione cum solemnitatibus debitis et consuetis peracta et quantocius praefato comite cum civibus Brugen-

---

[1]) Er waren drie parochie-kerken te Leiden; het getal begrafenissen 's daags, hoewel aanzienlijk, komt in geen verhouding tot hetgeen uit Haarlem bij gerucht werd opgegeven. In het algemeen schijnt de voorstelling overdreven te zijn. Zeker is het dat van de fautores van het kapittel van St. Pancras gedurende het jaar 1381 nauwlijks meer dan gewoonlijk gestorven zijn; daarentegen woedde de pest in het volgend jaar met groote hevigheid, zoodat in zeven maanden acht en twintig benefactores stierven, en van deze slechts vier niet aan de pest. In 1369 had echter het aantal sterfgevallen nog ruim het dubbel bedragen. Bij de vreesselijke sterfte van 1348 is deze, van 1381, volstrekt niet te vergelijken, en onze auteur noemt ze dus verkeerdelijk de hevigste van zijn eeuw.

sibus ad expugnandum eos nimium impetuose obnitentibus et aggredientibus, praedicti Gandavenses viriliter et fortiter, tamquam pro lege patriae morituri, cum acie bene ordinata praedictos cives egressos et armigeros comitis Flandriae tam equites quam pedites tergiversantes et fugantes secus viam passim interfecerunt et nulli parcentes hostiliter necaverunt, et ita absque intermissione letaliter caedendo prope noctem ad villam properantes ipsam, cunctis admirantibus, deo sic permittente ceperunt, ibidem cunctos de nocte et die sequenti illucescente, quos sibi exosos et dicto suo comiti adhaerentes invenerant, perimentes, comite tamen Flandriae quo vel qualiter ignoro, Deus scit, in dicto conflictu cautius evadente.

Item anno domini ut supra [1382] mense Maii die 21 post meridiem hora quasi secunda, fuit terrae motus factus in Leyden et, ut referebatur, quasi in omnibus oppidis et villulis Hollandiae et Zelandiae, in Trajecto nec non in Brugis, ut de ceteris partibus taceam, per tantum tractum temporis, quo dominica oratio convenienter perlegi poterat et distincte [1]); nec non tertia die sequenti ille terrae motus fuit iteratus paulo post ortum solis in oppido nostro de Leyden praedicto, sed si in aliis locis supra dictis ignoro: qui tum fuit multo brevior et bassior terrae motu priore, aedificiis domorum per dictos terrae motus nimium trementibus atque concussis, populis quoque super hoc mirantibus et paventibus valde. Et consimilis terrae motus commemorabatur a nonnullis tunc superviventibus in Leyden contigisse ultra triginta sex annos et etiam cum talibus concussionibus domorum et tremoribus, sicut nunc temporis supradicti.

Item hoc anno Domini supra dicto, ipso die Odulfi confes-

---

[1]) Ook JOANNES A LEIDIS spreekt van deze aardbeving: „Eodem anno die vigesima prima mensis Maji erat terrae motus magnus in partibus inferioris Almaniae satis mirabilis, quia in multis civitatibus et villis domus quaedam sibi invicem contiguae accidit ut una moveretur per terrae motum altera non mota.” Lib. XXXI, cap. 34.

soris jam occumbente, circiter medium noctis subsequentis ingens, proh dolor, et lamentabile incendium exstiterat in Scoonhovia [1]), quo ipsa civitas praefata asseritur in tantum combusta, quod quarta vix ejus pars creditur non cremata, vulgariter dicta die Nesse, et tam repente et inopinate ut vix horae unius cum dimidia spatium ab inchoatione incendii usque in finem praesumatur evolasse, indigenis abinde damna quam plurima sustinentibus in utensilibus et domorum localibus perustis, et potissime in granis et segetibus seu humulis [1]) Teutonice hoppe nuncupatis, in salariis ibidem repositis in tanta copia et affluentia, quantam juxta aestimationem multorum aliquae adjacentes civitates, puta Gouda, Leyden et Delf similiter non putantur penes se illo tempore de segetibus habuisse.

Anno domini 1387 papa URBANUS VI cum esset in civitate, quae dicitur Luuc, petiit ab universali ecclesia partium Alemanniae decumas primo triennales et postea annales: cujus petitioni cum non annuerent ecclesiae Coloniensis, Treverensis et Methensis nec non Leodiensis, sola ecelesia Trajectensis concordavit in dando, loco decimarum, papae unam rationabilem subventionem [2]). Proinde facta taxatione singularum ecclesiarum, praebendarum nec non collegiorum, collegium nostrum sancti Pancratii taxatum fuit, ut in dicta subventione daret quinque florenos communes, quamvis prius taxatum fuit in quadam subventione, quam impetravit episcopus Trajectensis, dictus FLORENTIUS DE WEVELICHOVE, per bullas plumbeas a sede apostolica usque ad summam duodeeim florenorum, quos extunc solvimus vicario episcopi praedicti.

---

[1]) Een vreeselijke brand heeft Schoonhoven geteisterd in 1375, zie JOANN. A LEIDIS, lib. XXXI, cap. 27 en VAN BERKUM, *Beschr. van Schoonh.*, blz. 386. Maar DE LANGE VAN WYNGAERDEN, *Beschr. van Gouda* I, bl, 725, 733, heeft reeds aangeteekend, dat uit echte stukken blijkt, hoe op nieuw „even voor het jaar 1386" een zware brand aan de kerk en aan het Karmelietenklooster groote schade had toegebracht.

[2]) Hiervan niets bij Heda.

Item anno domini 1408 mensis Septembris die vicesima secunda prope Leodium, satis prope Tongeren, factus est, proh dolor, gravissimus conflictus inter invictissimum principem, dominum nostrum ducem GUILHELMUM, comitem Hannoniae, Hollandiae, Zelandiae etc. et suos coadjutores videlicet gloriosissimum principem dominum JOHANNEM ducem de Borgondia, comitem Flandriae, etc. nec non inter immensae potentiae virum, dominum JOHANNEM, comitem de Namurco, cum suis coadjutoribus parte ex una, contra dominum DE PERVEYS et suos complices seu fautores, scilicet ineffabilem multitudinem Leodiensium plurimorumque nobilium et ignobilium, de diversis mundi partibus specialiter ad hoc instigatorum seu rogatorum parte ex altera. Strenuissimus siquidem princeps, dux noster GUILHELMUS praedictus, confidens altissimo, sine quo, teste PHILIPPO in prohemio de regimine principum, nihil est possibile et cui nihil est difficile [1]), satis festinanter et humiliter in corde suo verisimiliter revolvens quod scribitur primo Machab. 3. "facile est concludi multos in manu paucorum, et non est differentia in conspectu Dei coeli liberare in multis et in paucis" quum non in multitudine exercitus victoria belli, sed de coelo fortitudo est. Ipse namque dominus dux noster saepe dictus ex altissimi Dei gratia multos in manu paucorum tunc conclusit seu devicit, quando sicuti de nobili viro, consangineo meo fide digno, HENRICO filio GUILHELMI, balivo Riinlandiae revera perceperam, quod triginta duo millia Leodiensium gladiis Hollandensium, Flandrensium nec non Namurcensium ceciderunt in isto conflictu nimis atrociter interemti. Quamplures tamen et innumerabiles ex nimia pressura flebiliter suffocati. Insuper HENRICUS praedictus, cognatus meus praedilectus, quum personaliter hujusmodi conflictui cum suis satellitibus satis potenter interfuit, domino PHILIPPO DE WASSENAER, serenissimo domino burchgravio Leydensi, [superfilialiter] ibi collateralis,

---

[1]) Welke plaats van PHILIPPUS DE LEIDEN de auteur op het oog heeft is niet wel te begrijpen. Maar het is op zich zelf opmerkelijk dat hij den *tractatus de cura reipublicae* toont te kennen.

narravit mihi saepius [1]) qualiter metuendissimus dominus JOHANNES, comes Namurcensis praefatus, mirabiliter industriose magnaque fortitudine primitus exercitum Leodiensium scandalisavit a latere [pariter] et destruxit, invasit et omnino tandem dissipavit. Causa conflictus fuit omnibus nota, quia generosissimus princeps et frater dulcissimus domini ducis nostri, sciiicet dominus dux JOHANNES DE BAVARIA, protunc electus Leodiensis, fuit graviter obsessus a Leodiensibus et in Trajecto, majore civitate dicta Maestricht, undique circumvallatus, ita quod sibi fere nullibi patuit liber exitus, nisi modo lamentabili praenarrato. Qualiter autem tunc, habita victoria, fuerit actum cum pluribus Leodiensibus utriusque sexus hominibus, volo supersedere, quare plura de hoc scribere vel recitare minus induceret gaudium, quam tristitiam seu moerorem.

Patet similiter annus domini praedictus per rubras literas metri subsequentis [2]).

Legla seVICta Manet HoLLants ense reLICta.

---

[1]) Hieruit volgt dat de aanteekening van latere dagteekening is dan het feit waarover zij handelt. Zij staat dan ook geschreven tusschen de laudationes van begunstigers van het kapittel die in 1422 en 1423 overleden zijn.

[2]) De roode cijfers, hier door Rom. letters vervangen, geven werkelijk het jaar 1408. Het vers zelf is tamelijk onverstaanbaar, al verandert men ook *sevicta* in *devicta*.

# BLADVULLING.

De ridderschap van Holland en Westfriesland geeft aan een onecht kind de rechten van een schildboortig edelman, als ware het uit een clandestien huwelijk geboren.

3 Junij 1482.

Wy ARNOUT HUYN, heer van Gelayn, Wachtendonck etc., ampman van Kriekenbeeck ende Erckelans, JACOB VAN WASSENAAR, heer van Warmont, van Woude ende van Alckemae, ENGELBERT BREMT, heer van Statzraedt, amptman van der stadt ende landt van Stralen, WERNAER VAN EYL tot Neradt, doen te weten aen eenen iegelycke die desen letteren sullen sien off hooren lezen, dat wy gezien ende gelezen hebben in de archiven van de ridderschappen van Hollandt enn Geldre seekeren parckemente besegelde brieven luydende aldus:

De edelen ridderschap van Hollandt en Westvrieslandt gehoort enn wel verstaen hebbende het versouck ende verclaringe by heeren WILLEM grave van Egmont tot Geldre, in hunne tegenwoordicheyt gedaen, raeckende de geboorten van joncker GERARDT VAN EGMONT totter Nieuborch, synen sone, die hy voor synen wettelyken houwelyck verweckt hadde op gelofte van trouwe by jonckvrouwe MARGRIETTE VAN HOOCHWOUDE, niet en mocht gehouden worden als een bastaert off natuyrlyck kindt, maer voor een schiltbortich edelman van claudestine

houwelyck geboren, die van alle tyden voor gheen bastaerden en syn gehouden geweest, versouckende oversulckx de edelen ridderschap joncker GERARDT voorschreven voor sulx aen te nemen enn al ofte deselve clandestine trouwe wettelyck geconfirmeert hadde geweest, verclarende dat de subite doot van de voorschreven jonckvrouwe MARGRIETTE hem dat beleth heeft, d' welck de voorschreven ridderschappen ter liefde ende beden heeren WILLEMS grave van Egmont voorschreven gerne gedaen hebben tot Dordrecht op den derden Juny duysent vierhondert enn twee en tachentich.

In teecken der waerheyt soo hebben wy ondergeschreven diet vidimus doen segelen met onze segelen ende spietsire als gheen segels by ons te hebben tot versoeck van heer RENE VAN RENESSE, grave van Warffuze.

Dit is geschiet ende gegeven tot Stralen den tweeden dach der maent van Mey duysent ses hondert enn driendertich.

Was onderteyckent ARNOLD HUYN DE GELAEN, D. C. WASSENAER, WERNER VAN EYL enn ENGELBERT BREMPT DE SELAZRAIDT enn hebben vier opgedructe segels ofte pitsieren neffens de anderen staende, 't eerste in roden lacke, het tweede in rode ende de twee laeste in witte aulen met wit papier overdeckt.

Accordeert naer collatie jegens syne principale
dd. 17 Juny 1662, in 's Gravenhage by my
(is geteekend) JOH. VOSS. not. pub.

Uit de Archieven van VAN SPAEN, berustende bij den Hoogen Raad van Adel, portefeuille met het opschrift: *Collectie van genealogische bewijzen, geintituleerd P.* N°. 168 van den Katalogus.

L. SL.

# EEN ONDERZOEK NAAR DE WAARHEID AANGAANDE ALLAIRT OF ALBERT BEILINC.

DOOR

Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE. [1]

---

De heer R. FRUIN gaf ons in de laatst verschenen aflevering van de „Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde," (bl. 1 en vlg. van dit deel) eene proeve van historische critiek, onder den titel van: de waarheid aangaande ALBERT BEILINC.

Dit onderzoek van den heer FRUIN naar de ware toedracht der algemeen bekende gebeurtenis van ALBRECHT BEILINCS heldenmoed eh dood, leidde hem hoofdzakelijk tot deze uitkomst:

Vooreerst, dat: toen in 1425 het slot van Schoonhoven door de Kabeljauwschen onder VAN DE COULSTER en BEILINC aan de Hoekschen onder bevel van FLORIS VAN KYFHOECK was overgegeven, het leven aan al de burgzaten werd geschonken, met uitzondering van BEILINC, die gehouden zou zijn tot vrouw JAKOBA'S behoef; dat KYFHOECK daarop aan JACOBA, die toen te Bergen in Henegouwen vertoefde, de vraag zou

---

[1] [Dit opstel, voorgedragen in de Kon. Academie van Wetenschappen, en ter plaatsing in dit Tijdschrift welwillend aangeboden, neem ik te liever op omdat het uit andere bronnen geput is dan die ik had gebruikt, en dus kan strekken tot aanvulling en wijziging van mijn betoog in de vorige aflevering.] R. F.

hebben laten stellen, wat zij omtrent BEILINC wilde beslissen, en dat in afwachting van die beslissing aan BEILINC verlof, uitzetting of vrijgeleide voor den tijd van éen maand zou gegeven zijn; dat BEILINC derhalve, toen hij na verloop van dien termijn bij zijne overwinnaars was teruggekeerd, nog niet *kon* weten, welk lot hem wachtte, omdat eerst gedurende zijne afwezigheid zijn vonnis uit Henegouwen was aangekomen.

De heldenmoed van BEILINC zou alzoo minder groot zijn geweest, dan de overlevering ons dien tot nu toe voorstelde.

Ten tweede: dat er vermoedelijk eene bijzondere reden bij JAKOBA moet hebben bestaan, om BEILINC te veroordeelen tot eene zoo smadelijke straf, als die van levend te worden begraven destijds geacht werd te zijn, hoewel ons van die reden of van eenig schandelijk misdrijf door BEILINC jegens JAKOBA gepleegd, tot nog toe niets bekend is.

Deze zijn, zoo ik mij niet vergis, kort samengevat, de conclusiën van het betoog, door den heer FRUIN geleverd. De heer FRUIN maakte bij zijn onderzoek uitsluitend gebruik van gedrukte stukken; dit wekte mij op, om van mijne zijde insgelijks een onderzoek in te stellen naar de waarheid aangaande ALBERT BEILINC, maar daarbij dan hoofdzakelijk, ja schier uitsluitend mijne nasporingen te doen in de oorspronkelijke oorkonden, op het Rijks-Archief voorhanden, waartoe mij in mijne betrekking de gelegenheid zoo gemakkelijk openstond. De uitkomst van dat onderzoek zal ik thans hier zoo beknopt mogelijk mededeelen.

In het geheele geschiedverhaal van den aanval op en de verovering van Schoonhoven in 1425 door de Hoeksche partij van JAKOBA, destijds ballingen genaamd, en van het daarop gevolgde beleg van Schoonhoven door de Kabeljauwsche, bestaat in de gedrukte berichten nog veel onzekerheid en verwarring. Ik wil dus aanvangen met een kort overzicht van den loop der gebeurtenissen in 1425 te geven, zooals die volgens de oorspronkelijke bescheiden hebben plaats gehad, ten einde zooveel mogelijk de nog bestaande onzekerheid weg te nemen.

In de eerste helft van het jaar 1424 was het binnen Schoon-

hoven en in de omstreken nog alles rustig. Hertog JAN VAN BEIEREN bevond zich in den regel te 's Gravenhage. De thesaurier van Hertog JAN VAN BEIEREN, BOUDIJN VAN ZWIETEN, onderhield met den bevelhebber van het slot te Schoonhoven, WILLEM VAN DE COUSTER, door middel van boden eene ongestoorde en vrij geregelde gemeenschap. Dit blijkt uit de rekening van 's graven thesaurier. Maar reeds in Juni 1424 schijnt men in den Haag voor Hoeksche woelingen of voor rassemblementen van ballingen bevreesd te zijn geweest; althans op 26 Juni wordt er uit 's Hage een bode met brieven aan VAN DE COUSTER te Schoonhoven gezonden, „roerende heymelicke stukken". Hierop schijnt echter vooreerst niets te zijn gevolgd. Zelfs vindt men dat de stad Schoonhoven, vermoedelijk omstreeks October 1424, door MARGARETHA, die aan Schoonhoven verlijftocht was, en door JAN VAN BEIEREN van alle „onrusten en veden" veilig is verklaard. MARGARETHA legde die verklaring af, omdat destijds in Henegouwen de oorlog tusschen GLOCESTER, JAKOBA en de Hollandsche bannelingen aan de éene zijde tegen JAN VAN BRABANT aan de andere zijde was uitgebroken. Maar op den 5den December 1424 schijnt Schoonhoven van die onzijdigverklaring geen genot meer gehad te hebben; want op die dagteekening wordt er een bode uit den Haag naar Schoonhoven afgevaardigd met brieven aan eenen VRANC FLORISZ en aan WILLEM VAN DE COUSTER, om bescheid te vernemen van VRANCK FLORISZ, die, zooals de rekening zegt, „geslagen was." Er moet dus toen in de omstreken van Schoonhoven gevochten zijn, onder bevel van eenen VRANCK FLORISZ, en wel met een voor de partij van JAN VAN BEIEREN kwaden uitslag. Op den 23sten December daaraanvolgende, dus achttien dagen later, hadden de Hoeksche ballingen, die zich binnen Utrecht in stilte hadden verzameld, hunnen inval in Holland reeds gedaan; want op dien dag wordt EVERTKIJN de bode „haestelic" gezonden met brieven naar Amsterdam, en een andere bode, FLORIS SNIJDER genaamd, naar Gouda en naar Oudewater, „roerende dat zij in die steden immer wel toezagen, overmits tijdinge wille, die mijn genadige heer, zoo

schreef de thesaurier, van de ballingen vernomen hadde" [1].) Opmerkelijk is hier de bijzonderheid, dat wel naar Oudewater en naar Gouda deze verontrustende tijding, „haestelic" gezonden wordt, maar niet naar het tusschen die twee steden gelegen Schoonhoven. Hieruit maak ik de gevolgtrekking, dat toen reeds, op den 23sten December, de gemeenschap tusschen 's graven bestuur in den Haag en de bevelhebbers binnen Schoonhoven door de Hoekschen was onderbroken en Schoonhoven, zoo al niet reeds in de macht der Hoeksche ballingen, dan toch op dat tijdstip reeds door dezen nauw ingesloten werd gehouden.

Ook in het naburige Gouda moeten omstreeks de helft van December 1424 de zaken eene ongunstige wending voor de partij van JAN VAN BEIEREN genomen hebben. Dit maak ik ten minste op uit de rekening van 's graven rentmeester en baljuw aldaar, WILLEM VAN BOECKHOUT. In de twee laatste posten van die rekening leest men het volgende:

„Item, doe dat gerechte van der Goude my enen brieff brochte, dat ik mit my achte, van der Goude op de huse soude gaen slapen, dair hr. JAN DIE BASTERD op antwoirde, dat hi niet meer vernoecht en woude wesen, doe sende ik enen goeden man, by den rade om hem te onderseggen van desen sake. etc.

Item, by denselven goeden man my ontboden in den Hage by den rade te comen op Sint Ponciaensdach eñ daer toech eñ so als 't doe gelegen was, so heette sy my aldair by hem bliven, mit myne gesellen eñ bleef aldair leggen XXIIII dagen mit sesse gesellen, op mynen cost, dat was ter tijt toe, dat wy mynen genedigen Hè. VAN BRABANT tot Bergen haelden" etc. [2]).

---

[1]) Thesauriersrekeningen V. 17. van BOUDIJN VAN ZWIETEN voor hertog JAN VAN BEIEREN en sedert diens dood (Januari 6) voor den raad tot de komst en inhuldiging van hertog JAN VAN BRABANT. 26 Mei 1424— 5 Febr. 1425, onder bode loonen.

[2]) Rekening WILLAMS VAN BOECKHOUT van den Balyusscap ende rentmeesterscap van der Goude, 1424 –1425.

Uit deze twee posten op de rekening van WILLEM VAN BOECKHOUT blijkt, dat het bestuur van Gouda te dier tijde den baljuw des graven niet langer in de stad verlangde te hebben, maar hem bij brief uitnoodigde om op den huse, dat is op het slot van Gouda, met acht van zijne volgelingen te gaan slapen. De kastelein van 't slot, JAN de bastaard van BLOIS, antwoordde nu ook van zijne zijde, dat hij zich niet langer wilde vernoegen. Wij zouden moeielijk de ware beteekenis van dat antwoord kunnen begrijpen, indien wij niet van elders wisten [1]), dat JAN DE BASTAARD de partij van JAKOBA koos. 's Graven baljuw en rentmeester zag zich dus aan de eene zijde door het gerecht van Gouda buiten de stad naar 't slot verwezen, en aan de andere zijde den toegang tot het slot geweigerd door den kastelein, die hem antwoordde, dat hij niet langer vernoegd wilde wezen. De baljuw zat nu, zooals men het noemt, tusschen twee stoelen in de asch; hij zond dadelijk naar 's graven raad in den Haag bericht van wat er voorgevallen was, en per ommegaanden bode werd de baljuw naar 's Hage ontboden, en „zooals het toen gelegen was" kreeg hij van 's graven raad het bevel van in den Haag te blijven. Door op te geven, dat hij op St. Ponciaensdag naar den Haag toog en er 24 dagen bleef liggen, totdat JAN VAN BRABANT uit Bergen werd gehaald, brengt de baljuw VAN BOECKHOUT wel eenige onzekerheid in de tijdsbepaling, want er worden verschillende St. Ponciaensdagen gevierd, en de Ponciaensdag, welke meer algemeen wordt gehouden, valt op

---

[1]) o. a. uit Memoriael Com. Burg. R. Cas. N. fol. 91. — [Is het wel zeker dat de baljuw wegens *politieke* partijschap met het gerecht overhoop lag? Wij lezen in de Thesauriersrekening van Leiden (Kron. Hist. Gen. VII, 274): „Op den tiendach in Dec. (1424) quamen die van der Goude (d. i. het gerecht) te Leyden mit een vonnis twisken horen baliu ende horen poortren, van den hofgelde." Het is bekend, dat volgens de handvesten die van Gouda vonnis haalden te Leiden.] R. F.

Indien de twist geen staatkundigen grond had gehad, zou de baljuw zijn regt te Leiden hebben gezocht; nu haalde hij onmiddelijk zijn staatkundigen heer, het landsbestuur te 's Hage, in de zaak. DE J.

19 November. Nu is hertog JAN VAN BRABANT niet 24, maar ongeveer 50 dagen later uit Bergen gehaald. Toevallig leeren wij echter uit de rekening van den thesaurier BOUDIJN VAN ZWIETEN, dat JAN VAN BEIEREN op den Heiligen dertiendag A° 24 volgens hofstijl van Holland, dat is op Epiphania of 6 Januari A°. Dom[i]. 1425 is overleden, en dat onmiddellijk daarna de gemeene ridderschap, rade en steden van Holland en Zeeland, toen juist in den Haag vergaderd, afgevaardigden uit hun midden hebben gezonden, vermoedelijk op den 7[en] of 8[en] Januari, aan JAN VAN BRABANT, „om hem berigt van den stand des lands te geven en hem terstond herwaarts te brengen ten einde hier gehuldigd te worden." [1]) Telt men nu van 6 of 7 Januari 24 dagen terug, dan verkrijgt men 13 of 14 December als dagteekening van de omwenteling binnen Gouda. [2])

---

[1]) Thesauriersrekening BOUDIJN VAN ZWIETEN, 26 Mei 1424— 5 Febr. 25. — V. — 17. fol. 70.

[2]) [Dit kan bezwaarlijk juist zijn. De baljuw schrijft dat hij naar „den Rade" gezonden heeft en door „den Rade" is opontboden. Hij bedoelt daarmee „de gemeine raedt," die na den dood van JAN VAN BEIEREN, 6 Januari 1425, het voorloopig bewind op zich had genomen. De thesauriersrekening van Leiden schrijft ook, dat die stad op Sinte Agnytendag, 21 Jan., gedeputeerden naar den Haag zond „bi onbieden van den rade;" daarentegen in het begin van Januari, vóor den dood maar tijdens de ziekte van den hertog, zond zij derwaarts „bi onbieden van den ruwaerd ende den tresorier" (ibid bl. 269). De Pontiaensdag, die hier wordt genoemd, zal wezen 14 Januari 1425. De 24 dagen, die de baljuw met zijn manschap in den Haag op eigen kosten vertoefde, zullen van Pontiaensdag geteld moeten worden tot aan het uitrukken van het leger naar Schoonhoven.] R. F.

Met deze bedenking van mijn geachten vriend, den heer R. F. zou ik mij moeijelijk kunnen vereenigen, omdat zij in strijd is met de door mij op bladz. 148 en hierboven op bladz. 150 medegedeelde rekeningposten. Dat de baljuw spreekt van „onse heren van den rade" is volstrekt geen bewijs, dat hij daarmede het voorloopig bewind heeft bedoeld; integendeel ook nog gedurende het leven van JAN VAN BEIEREN spreekt VAN BOECKHOUT in zijne rekening van „onse heren van den rade" en bedoelt daarmede de gewone raden van den graaf, die dezen in het bestuur des lands ter zijde stonden. Maar bovendien, indien W. VAN BOECKHOUT met zijn

Hierbij verdient nog te worden opgemerkt, dat de rekening van WILLEM VAN BOECKHOUT, 's graven baljuw en rentmeester van der Goude, met de bovengenoemde posten bij zijn vertrek naar den Haag eindigt, dat VAN BOECKHOUT, blijkens de thesauriersrekening, in het volgend jaar in het leger van JAN VAN GAESBEECK voor Schoonhoven vertoefde, en hij dus in of kort na December 1424 zijn gezag binnen Gouda schijnt verloren te hebben.

Ik geloof, dat men uit deze verschillende bijzonderheden, onderling in samenhang beschouwd, de gevolgtrekking maken mag, dat de Hoeksche ballingen reeds in December 1424 hun inval in Holland hebben gedaan, dat Schoonhoven reeds dadelijk door hen is genomen en het slot is belegerd, en dat ook Gouda omstreeks dienzelfden tijd de partij van Jakoba gekozen heeft. [1])

---

manschap in den Haag vertoefd had *van* 14 Januarij tot aan het vertrekken van het leger naar Schoonhoven, dan zou hij niet 24 dagen, maar ± 80 dagen in den Haag zijn gebleven. Integendeel W. V. BOECKHOUT zegt duidelijk, dat hij in den Haag bleef *tot dat* JAN VAN BRABANT uit Bergen gehaald werd, dat is tot den 7 of 8 Januarij. DE J.

[1]) [Ik zou meenen, dat de geachte schrijver zich hier te sterk uitdrukt. Gouda koos niet openlijk partij voor JAKOBA, maar hield zich onzijdig. Wij lezen in de Thesauriersrekening van Leiden, dat op 14 Febr. 1425 een bezending vanwege de Hollandsche steden „bi begheren van onsen ghenad. Heere VAN BRABANT" naar Gouda trok: „om mit die van der Goude te spreken of si onsen ghenad. Heere VAN BRABANT ontfangen wouden, ghelyk die andere steden van Hollant ghedaen hadden." Den 10 Maart trok een bode van Leiden naar den Haag om den rade te kennen te geven, dat FLORIS VAN KIJFHOECK „van mynre vrouwe weghen ter Goude geweest hadde." Toen had dus de stad nog niet openlijk partij gekozen. Vgl. hiervoor bl. 8. — Om de houding der stad te leeren kennen, vergelijke men nog den brief van 6 Juni, bij VAN MIERIS, IV, bl. 783.]
R. F.

Indien de weigering van de regering van Gouda om 's Graven Baljuw, d. i. 's Graven vertegenwoordiger, langer binnen Gouda te dulden; indien het *niet* ontvangen van JAN VAN BRABANT „ghelyk die andere steden van „Hollant ghedaen hadden"; indien het openlijk ontvangen van KIJFHOEK,

De oorspronkelijke stukken spreken overigens niet van de bemachtiging van Schoonhoven door de Hoekschen; hoe lang het slot onder WILLEM VAN DE COUSTER de belegering heeft uitgehouden, blijkt evenmin; — van de tegenwoordigheid daarbinnen van ALBERT of ALLAIRT BEILINC vond ik geen melding gemaakt. Éene zaak alleen weten wij zeker uit de stukken, op het archief voorhanden, namelijk dat op den 8 April de stad en het slot van Schoonhoven in handen der ballingen was, want op dien dag begon de belegering van Schoonhoven door de Kabeljauwsche partij van JAN VAN BRABANT.

Het is echter eene niet te gewaagde gissing, wanneer men stelt, dat het slot van Schoonhoven veel vroeger dan den 8 April in handen der ballingen was. Ik vermoed zelfs, dat het den 10$^{en}$ Maart 1425 A$^{o}$. D$^{i}$. reeds in handen der Hoekschen was gevallen, want het blijkt uit de thesauriersrekening van Leiden [1]), dat de Hoeksche bevelhebber VAN KYFHOECK op den 10$^{en}$ Maart te Gouda kwam, en deze zal wel, indien hij een eenigszins voorzichtig bevelhebber is geweest, niet uit zijn veldleger zijn geweken en naar eene naburige stad zijn gekomen, vóórdat hij het slot vermeesterd en zijne benden binnen eene besloten plaats in veiligheid gesteld had.

In ieder geval moeten tusschen December 1424 en April 1425 de Kabeljauwsche aanvoerders, WILLEM VAN DE COUSTER en ALLAIRT BEILINC, in handen der Hoekschen zijn gevallen.

Hier doet zich de vraag voor: hoe kwam ALLAIRT BEILINC, die schout van Gouda was, binnen het slot van Schoonhoven? Naar de reden daarvan kunnen wij slechts gissen, doch ik vermoed, dat toen 's graven baljuw, WILLEM VAN

---

bevelhebber der ballingen, op wier hoofd een premie was gesteld, geen openlijk partij kiezen voor JAKOBA was; quaeritur: wat was dit dan?

DE J.

[1]) Thesauriersrekening van Leiden, op 10 Maart, medegedeeld in de Kroniek van het Hist. Genoots. te Utrecht, 7$^{e}$ jaargang, 2$^{e}$ serie, 1851, bl. 270.

BOECKHOUT, uit Gouda naar 's Hage week, ook de schout van Gouda, ALLAIRT BEILINC, een driftig aanhanger der Kabeljauwsche partij, zich uit de voeten zal hebben gemaakt. Er blijkt niets van, dat ook hij naar den Haag is meegegaan; in het slot te Gouda kon hij bij den Hoekschgezinden en onvergenoegden kastelein geen schuilplaats vinden; waarschijnlijk heeft BEILINC toen slechts kans gezien om zich binnen het naburig slot van Schoonhoven te bergen, waar de Kabeljauwschen onder bevel van WILLEM VAN DE COUSTER het toen nog tegen de partijgangers van JAKOBA volhielden.

Volgens den oudsten berichtgever, volgens den schrijver van het Chronicon de Hollant, door MATHEUS in het V$^{e}$. deel zijner Analecta afgedrukt, brachten al de Kabeljauwschen, die zich binnen het slot te Schoonhoven bevonden, er het leven af, uitgenomen ALBERT BEILINC, die levend begraven werd; doch volgens de divisie-kroniek, 93 jaren later in het licht verschenen, werd BEILINC eerst gehouden tot vrouwe JAKOBA's behoef, kreeg hij daarna voor den tijd van één maand uitzetting, werd zijn lijf voor dien tijd verzekerd, om zijne vrienden te bezoeken en dan weder in te komen. Na verloop van die maand zou volgens de divisie-kroniek BEILINC inderdaad weder zijn ingekomen, en toen bij nacht levend zijn begraven. Hierboven hebben wij aangetoond, dat het slot van Schoonhoven zoo niet vroeger, toch zonder twijfel in de eerste dagen van April 1425 was ingenomen; BEILINC zou dus, indien men de tijdruimte breed uitrekent, in de eerste dagen van Mei zijn begraven; stelt men echter dat het slot van Schoonhoven in de eerste dagen van Maart is vermeesterd, hetgeen ik meer waarschijnlijk acht, dan zou aan BEILINC reeds in April het doodvonnis zijn voltrokken. Beiden opgaven en berekeningen zijn geheel in strijd met een oorspronkelijk stuk, in een der grafelijke memorialen gevonden, waaruit onwederlegbaar blijkt dat ALLAIRT BEILINC, Schout van Gouda, op den 20$^{sten}$ November van het jaar 1425, dus 7 of 8 maanden na het aangewezen tijdstip, op rantsoen ontslagen en nog in leven was.

Maar ik wensch niet vooruit te loopen, ik wil liever eerst

voortgaan met de gebeurtenissen naar tijdsorde te verhalen.

Wij hebben gezien, dat onmiddellijk na den dood van JAN VAN BEIEREN, op 6 Jannari 1425 A°. D[l]. 6 Januari 1424 stylo Curiae Holl., de gemeene ridderschap, rade en steden van Holland en Zeeland, binnen den Hage vergaderd, afgevaardigden uit hun midden zonden naar JAN VAN BRABANT, om hem herwaarts te halen en in deze landen te doen huldigen. In de eerste dagen van Februari 1425 A°. D[l]. was JAN VAN BRABANT hier te lande aangekomen, op den 8sten Februari beloofde hij aan die van Holland en Zeeland, de handvesten en previlegiën te bevestigen, deze landen niet te vervreemden of te verzetten en geen ambten aan vreemdelingen te zullen geven [1]). Op den volgenden dag, den 9den Febr., werd JAN VAN BRABANT te Leiden gehuldigd, gelijktijdig werd er een nieuwe thesaurier des graven benoemd, WILLEM VAN EGMOND, en achtervolgens had de huldiging plaats te Haarlem, te Alkmaar, te Amsterdam, te Delft en te Schiedam. Ook Gouda was op den 14den Februari tot huldiging van JAN VAN BRABANT uitgenoodigd [2]), maar deze stad verliet de partij van JAKOBA niet.

Eén maand later, op den 9den Maart, zooals blijkt uit de rekening van 's Graven thesaurier, was JAN VAN BRABANT naar Zeeland vertrokken om ook dáar te worden gehuldigd. Vóor zijn vertrek had hij het bestuur over Holland aan een ruwaard, Jonker VAN GAESBEECK, en aan zijn thesaurier WILLEM VAN EGMOND toevertrouwd. Dezen begonnen nu dadelijk toebereidselen te maken tot het weder innemen van Schoonhoven, en op den 8sten April 1425, op den eersten Paaschdag, werd nu onder bevel van VAN GAESBEECK het beleg voor Schoonhoven geslagen. Van deze belegering bestaat de rekening nog op het Rijks-archief, en daaruit en uit de rekening van 's Graven thesaurier lezen wij, dat het beleg van Schoonhoven vruchteloos is voortgezet tot den 29sten Augustus 1425, toen

---

1) VAN MIERIS. Dl. IV, bladz. 751.

2) Thesaur. rekening van Leiden in Kron. Hist. genoots. VIIe jaarg. II. bladz. 269.

onder bemiddeling van ADOLF, Hertog van Cleve, die vroeger in 1418 met JAKOBA in bondgenootschap was getreden, een zoen of vrede voor Schoonhoven werd gesloten. Van dien zoen werd onmiddellijk aan PHILIPS VAN BOURGONDIë, aan de gedeputeerden van Holland en Zeeland, aan JAN VAN BRABANT en alle andere belanghebbenden kennis gegeven, en weinige dagen daarna werd het voor Schoonhoven verzamelde leger, ontbonden [1]). Welke de inhoud van dien zoen of vrede geweest is, weten wij niet; tot nog toe waren mijne nasporingen naar dit belangrijke staatsstuk vruchteloos. Ik vermoed, dat het ergens in de archieven in België schuilt. Maar zooveel kunnen wij toch uit de thesauriersrekening van WILLEM VAN EGMOND en van het beleg opmaken, dat het een volmaakte vrede is geweest [2]) en niet, zooals men bij de schrijvers vermeld vindt, een wapenstilstand. Alles scheen dan ook in Holland weder tot rust te zullen keeren.

De vrede, voor Schoonhoven gesloten, was vermoedelijk het gevolg van de kort te voren tusschen JAN VAN BRABANT en PHILIPS VAN BOURGONDIë gesloten overeenkomst, waarbij PHILIPS als ruwaard en oir het bestuur over Holland, Zeeland en Friesland had verkregen, terwijl JAKOBA, die te Bergen in handen van PHILIPS was gevallen, binnen Gent gevangen werd gehouden. Hierdoor was de partij van JAKOBA in Holland ontmoedigd, het bestuur des lands was zonder haar geregeld, en nu JAKOBA toch gevangen was, had hare partij uit moedeloosheid den vrede voor Schoonhoven geteekend. Maar slechts tien dagen nadat de vrede was gesloten, op den 7$^{den}$ September, verschijnt JAKOBA plotseling in het slot te Schoonhoven [3]). De woelige en ondernemende vorstin was aan hare bewakers

---

[1]) Thesauriersrekening van WILLEM VAN EGMOND V. 18 fol. XLIX vso. Rekening van Jonchere VAN GAESBEECK in den besete voor Scoenhove, fol. XXVI.

[2]) Er werd zelfs last gegeven aan de rentmeesters dat zij der ballingen goederen ongebeurt zouden laten. Thesaur. reken. ll.

[3]) Thesauriersrekening WILLEM VAN EGMOND, folio LVIII vso.

ontsnapt, was in mannenkleederen vermomd uit Gent gevlucht, en wierp zich nu aan het hoofd harer partij binnen Schoonhoven.

Nu brak het vuur van den oorlog weder uit; Schoonhoven weigerde de ratificatie of bezegeling van den gesloten zoen, ook Gouda en Oudewater vielen weder aan JAKOBA toe, zelfs in West-Friesland brak de oorlog uit. Het land rondom Schoonhoven, Gouda en Oudewater werd afgeloopen en op schatting gesteld, de dorpen verbrand, en in October 1425 werd door JAKOBA nabij Alphen eene beslissende overwinning op hare tegenstanders behaald.

Tot zooverre de gebeurtenissen van het jaar 1425, die als eene lijst vormen, waarbinnen het beeld van ALBERT BEILINC geplaatst is. Ik zal nu overgaan tot de mededeeling van hetgeen ik omtrent BEILINC in de oorspronkelijke oorkonden heb kunnen opsporen.

Voor de eerste maal ontmoette ik BEILINC in het memoriaal gemerkt B. K. Cas. R. fol. 32 vs. op de dagteekening van 9 April 1420, en daarmede in verband in Memoriaal B. L. Cas. R. fol. 36, op de dagteekening van 1 Januari 1420 Stylo Curiae Holl., dat is op 1 Januari 1421. Uit het eerste dier twee stukken blijkt ons, dat heer JAKOB VAN DER GOUDE was doodgeslagen, dat over dien doodslag op den 9den April 1420 tusschen DIRK VAN DER GOUDE, broeder van JAKOB, aan de éene zijde, en ALBERT BEILINC aan de andere zijde is overeengekomen, dat JAN DE BASTAERD VAN BLOIS en HENRIC HARMANSZ van de zijde der familie VAN DER GOUDE, en TIELMAN OOM en GEERLOF JACOBSZ van de zijde van BEILINC als vreesechsluyden tusschen partijen uitspraak zouden doen van JAKOBS dode en van alle anderen die er raads en daads aan schuldig mogen wesen.

Uit dit stuk in verband met een ander van 27 October 1423 in memoriaal Ducis JOHANNIS Cas. N. fol. 152 vso, waarbij ook DIRK VAN DER GOUDE vergiffenis en kwijtschelding erlangt van den doodslag, op JAKOB zijnen broeder gepleegd, schijnt men te moeten opmaken, dat het geding, tusschen DIRK VAN DER GOUDE en ALBERT BEILINC gevoerd, in de eerste

plaats liep over de vraag wie eigenlijk den doodslag had begaan, DIRK VAN DER GOUDE, dan wel ALBERT BEILINC. Het is duidelijk, dat wij hier weder te doen hebben met een dier bijzondere gevechten tusschen Hoeksche en Kabeljauwsche partijgangers, zooals er in dien tijd telkens voorvielen, en waaraan ditmaal BEILINC, een driftig Kabeljauw, een levendig deel schijnt genomen te hebben, terwijl JAKOB VAN DER GOUDE er het leven bij inschoot.

Voor het geval dat de vreesechsluyden het niet eens mochten worden, hadden partijen DIRK VAN DER GOUDE en ALBERT BEILINC den regent van 't land Hertog JAN VAN BEIEREN tot een overman gekozen, die in het hoogste ressort uitspraak zou doen. Blijkens de akte van 1 Januari 1421 in Memoriaal B. L. Cas. R. fol. 36 zijn de scheidsrechters werkelijk niet tot eenstemmigheid gekomen en deed JAN VAN BEIEREN uitspraak, waarbij ALLAIRT BEILINC en twee anderen tot zoen, maechzoen en erfzoen en voor de breuke en misdade werden veroordeeld tot betaling van zekere sommen, tot het doen houden van 300 zielmissen en tot een voetval in de prochiekerk mit hunne magen en vrienden, met 200 mannen. Hiermede zou de zoen tusschen partijen gesloten zijn.

De VAN DER GOUDES waren reeds sedert lang machtige lieden binnen Gouda; JAKOB VAN DER GOUDE was baljuw van Wijk, Noordwijk en de landen van Blois in Kennemerland geweest; DIRK was esquier de corps van JAN VAN BLOIS geweest en hield in 1420 nog de zijde van den Bastaard van BLOIS [1]).

ALLAIRT of ALBERT BEILINC bekleedde in 1421 nog niet de betrekking van schout te Gouda; in dat jaar werd het schoutambt te Gouda nog waargenomen door JORIS SPLINTERSZ [2]); maar in het volgende jaar was BEILINC tot schout verheven, en die betrekking bekleedde hij nog in de maand Mei 1424 [3]).

---

[1]) DE LANGE VAN WIJNG. Deel I. bladz. 15.

[2]) Memor. Ao. Di. 21. Cas. N. fol. 3.

[3]) DE LANGE VAN WIJNG. Deel I. blz. 735, en Thesaur. rekening van Leiden, in Kroniek v. Histor. genoots. 7de jaarg. 1851, 2de serie, bladz. 263.

Wij hebben hierboven de gebeurtenissen medegedeeld, welke in December 1424 te Gouda voorvielen, hoe o. a. in het laatste van die maand 's graven baljuw voor de Hoeksche partij van JAKOBA wijken moest, en hoe BEILINC waarschijnlijk op dienzelfden tijd Gouda verlaten heeft. Wij maakten daarbij de gissing dat BEILINC toen een schuilplaats vond in het slot te Schoonhoven. Na de overgave van dat slot aan de Hoekschen zou BEILINC dan in handen zijner vijanden zijn gevallen, en indien de overlevering dat BEILINC éen maand na zijne gevangenneming levend is begraven, overeenkomstig de waarheid was, dan zou die wreede straf, zooals wij reeds aantoonden, òf in April òf op zijn allerlaatst in Mei zijn ten uitvoer gelegd.

In de rekening van het beleg van Schoonhoven onder jonker VAN GAESBEECK, welke op den 8sten April aanvangt, vindt men intusschen niets van zoodanig feit vermeld, hoewel bijzonderheden van minder gewicht in die rekening niet ontbreken. Deze omstandigheid alleen zou reeds aanleiding tot twijfel kunnen geven, want de strafoefening had volgens den kroniekschrijver op een molenwerf *buiten* de stad plaats; maar wij bezitten sterker bewijs dat ALLAIRT of ALBERT BEILINC in de eerste maanden van 1425 niet is gedood, want in een stuk van 20 November 1425 komt hij niet alleen als nog levende, maar zelfs als op rantsoen vrijgegeven voor. Men vindt dit stuk in het XVI Memoriaal Commiss. B. R. Bourg. Cas. N. 1425—1427. fol. 13, en daarin leest men:

ALLAIRT BEILINX BEWIJSINGE.

PHILLIPS etc. Doen cond alle lude, also ALLAIRT BEYLINC van onze ballingen ende vijande gevangen is geweest ende geschat up M Hollantse scilden te geven ende te betalen tot sulke dage als hij geloift heeft ende wij wail verstaen hebbe bij warachtige aenbrenge van onze heijmelike vriende, dat hij ons goet ende getrou is ende mit alle sine synne tot ons genege, so hebbe wij hem dairomme ende om dijenste wille die hij ons namels doen mach, gegeve ende geve

mit desen brieve te hulpe tot sinre schattinge voirs. IIII^c Hollantse scilden, die wij him bewijst hebben ende bewijsen mit desen brieve up alle sulke goede ende renten als heere JAN die bastairt van BLOYS liggende heeft bynne der graefscip van Zeelant, sodat hij die IIII^c scilde voirscr. upbueren ende heffen sal van de lest verschenen renten ende van de eerste die van dese dage voirt verschinen ende incomen zullen van heren JANS goede voirscr. sonder yements wederseggen; ontbieden dairomme ende bevelen onzen bailiu ende rentmeester van der Tolen ende van Schakerloo, ende anders allen onzen officieren ende dyeners dair heren JANS goede voirscr. onder gelegen sijn in Zeelant ende elken bijsonder, dat sij van de lestverlede ende van de eerste toecomende rente ALLAIRT voirn. of sinen gewairden bode van onsen wege utreijken ende betalen die leste somme voisrcr. of hem die selve laten bueren ende him dairtoe gehulpich ende vorderlic sijn die in te crijgen, sodat him geen gebrec dairin en geschie ende des niet en late also lief als wij him sijn want wijt also gedaen willen hebben, ende so wes last off scade den pachteren ende huerlueden dairoff upcomen mach dairaff geloven wij se tontheffen ende scadeloes te houden. Ende sulke brieve als ALLAIRT voirscr. van heren JAN den bastairt voirn. heeft van V^c. nobelen die hij hem up tscoutambt van der Goude geleent heeft zullen evenwail algeheel in hoirre machte blive. In oirconde etc. Dat. Dordrecht, den XX^ste dach in November anno XXV.

Wat blijkt ons nu uit bovenstaand belangrijk stuk? Vooreerst dat ALLAIRT BEILINC, hier genoemd, was dezelfde persoon als de welbekende BEILING, schout van Gouda, want in de laatste zinsnede van het stuk wordt van ALLAIRT BEILINC'S schoutambt van der Goude uitdrukkelijk melding gemaakt; ten tweede, dat ALLAIRT BEILINC in de schatting zijner Hoeksche vijanden voor een persoon van gewicht moet zijn gehouden, want zijn rantsoen was gesteld op de voor dien tijd zeer aanzienlijke som van duizend schilden, terwijl destijds in den regel voor een levend gevangen vijand niet meer dan

20, voor een doodgeslagen vijand niet meer dan 10 of 12 kronen werd uitbetaald; [1]) ten derde, dat op den 20en November 1425 ALLAIRT BEILINC bij de ballingen en vijanden van PHILIPS gevangen is geweest en geschat, terwijl in het stuk aan BEILINC de bevoegdheid gegeven wordt, des begeerd de hem toegewezen som in persoon aan te nemen of te heffen van de renten, die van dien dag voort verschijnen zouden; alzoo was BEILINC op 20 November 1425 niet meer gevangen, maar op vrije voeten, en zou vooreerst nog op vrije voeten blijven, want ook de eerste renten, die *voirt verschynen zouden*, zou hij kunnen heffen; ten vierde dat PHILIPS in BEILINC zag een hem trouw en met alle „sine synnen" genegen dienaar, aan wien hij geld voor zijn losprijs geeft ook „om diensten wille die BEILINC nog namaals doen mag." Er was dus op 20 November geen sprake van eene veroordeeling ter dood; zelfs in de toekomst wachtte PHILIPS nog diensten van hem. Eindelijk de losprijs; BEILINC was geschat op 1000 schilden, PHILIPS gaf hem 400 schilden te heffen uit de goederen van den Hoekschgezinden JAN DE BASTAERD in Zeeland, onverminderd de bevoegdheid, welke PHILIPS aan BEILINC overliet, want deze zal wel de beteekenis zijn der laatste zinsnede van het zoo even medegedeelde stuk, onverminderd de bevoegdheid, zeg ik, om 500 schilden, welke BEILINC te vorderen had van dienzelfden JAN DE BASTAERD, eveneens te innen uit de inkomsten der goederen in Zeeland van JAN DE BASTAERD voornoemd.

BEILINC kreeg dus machtiging van PHILIPS om 400 schilden in Zeeland te ontvangen, behield de bevoegdheid om 500 schilden, die hem toekwamen, in Zeeland te innen; BEILINC had dus toewijzing of, zooals het stuk zegt, „bewijsinghe" voor 900 schilden; hem ontbraken dus slechts 100 schilden om zijn vollen losprijs te betalen, en men mag aannemen, dat

---

[1]) Memor. Ducis JOH. BRABANTIE, XVIIste dach in Febr. Ao. XXVIIII sec. styl. cur., i. e. 1425; waar de gevangen ballingen op tarief worden gesteld; bladz. V.

een man als BEILINC, schout van Gouda, die geschat was op 1000 schilden, wel honderd schilden in contanten zal hebben bezeten.

Er is nog éen bijzonderheid, welke onze opmerkzaamheid niet mag ontgaan. Toen het slot te Schoonhoven door de Hoekschen werd ingenomen en BEILINC in handen zijner vijanden viel, werd hij, zooals de Divisiekroniek zegt, gehouden tot vrouw JAKOBA'S behoef. Vrouw JAKOBA bevond zich toen te Bergen in Henegouwen, van haar moest de beslissing, de uitspraak over het lot van BEILINC komen; door den strijd in Henegouwen en Brabant, door het kort daarop overgaan van Bergen aan PHILIPS, en door de toen gevolgde gevangenschap van JAKOBA te Gent, kan de beslissing van JAKOBA omtrent BEILINCS lot te Schoonhoven zeer wel achterwege zijn gebleven; maar nu hebben wij in de rekening van den thesaurier des graven ontdekt, dat JAKOBA op den 7$^{en}$ September persoonlijk binnen het slot te Schoonhoven is gekomen; is het onder deze omstandigheden niet bijzonder opmerkelijk, dat wij BEILINC twee en een halve maand *na* de komst van JAKOBA binnen Schoonhoven, op den 20$^{en}$ November tegen rantsoen vrijgesteld bij PHILIPS VAN BOURGONDIË ontmoeten? Het eerste, dat BEILINC, nadat hij vrijgegeven was, zal gedaan hebben, zal wel geweest zijn, dat hij naar PHILIPS is geloopen, om geld voor zijn losprijs van hem te vragen, vóórdat deze vorst Holland verliet. Wordt het daardoor niet waarschijnlijk dat vrouw JAKOBA eerst *na* hare komst te Schoonhoven in de zaak van BEILINC uitspraak heeft gedaan, en dat zij BEILINC, nadat hij al dien tijd tot haar behoef gevangen was gehouden, op rantsoen „te betalen tot sulken dagen als hij geloift heeft," heeft vrijgegeven?

Ik verwacht nog éen tegenwerping, doch in mijn oog van geen gewicht, nl. dat iemand nog twijfel zal hebben of de ALLAIRT BEILINC, in de oorspronkelijke stukken genoemd, wel dezelfde persoon is als de ALBRECHT BEYLING van de overlevering, omdat de vóórnamen niet overeenkomen. Voor dien twijfel is echter geen grond. De persoon, waarover het

onderzoek loopt, de algemeen bekende ALBRECHT BEIJLING, dit althans weten wij sedert lang van elders, was schout van Gouda. De ALLAIRT BEILINC, die nu te voorschijn treedt, bekleedde de betrekking van schout van Gouda eveneens. In de Thesauriersrekening van Leiden wordt zijn naam op 10 Mei 1422 als schout van Gouda ook met den voornaam ALLAIRT gevonden, evenals in het door ons te voorschijn gebrachte stuk van 20 November 1425, waar evenzoo ALLAIRT BEILINC in betrekking van schout van der Goude voorkomt. Bovendien wordt de naam zelfs in de Memorialen niet altijd op dezelfde wijze geschreven; bijv. in het stuk van 9 April 1420 heet hij ALBERT, terwijl *dezelfde* persoon en *hetzelfde* geding, op 1 Januari 1421 genoemd wordt ALAERT BEILINC. Omtrent de identiteit van ALLAIRT, ALAIRT, ALBERT, of ALBRECHT BEILINC kan dus geen twijfel bestaan.

Tot zoover heb ik de zaak van ALLAIRT of ALBERT BEILINC geïnstrueerd.

Stoutweg uit deze instructie het besluit op te maken, dat het geheele verhaal omtrent BEILINCS heldenmoed en dood een verdichtsel is, durf ik nog niet.

De mogelijkheid bestaat nog, dat BEILINC ten „geloifden dage" zijn losprijs niet heeft kunnen betalen; dat de rentmeester van Tholen en Schakerloo hem de door PHILIPS toegewezen som niet heeft uitbetaald, dat op de assignatie geen betaling is gevolgd.

Dien twijfel meende ik aanvankelijk te kunnen wegnemen, na inzage van de rekeningen van 's graven rentmeester en baljuw van Tholen en Schakerloo; doch de heer archivaris van Zeeland bericht mij, dat op die rekening geen betalingspost van IIII$^{c}$ schilden aan ALLAIRT BEILINC of sinen gewairden bode wordt aangetroffen. Bij nader inzien geloof ik dan ook, dat men dien betalingspost niet zoeken moet op de rekening der grafelijkheidsgoederen in Zeeland, maar, zooals het stuk van 20 November 1425 opgeeft, op de rekening der gesequestreerde ballingen-goederen, waartoe op dat oogenblik de goederen van JAN DE BASTAERD van Bloys behoorden.

Ik vraag echter, is het waarschijnlijk, dat eene assignatie van PHILIPS VAN BOURGONDIë niet zou zijn gehonoreerd; is het denkbaar, dat BEILINC maanden, ja bijna een jaar nadat hij door de overgave van het slot te Schoonhoven in de macht zijner vijanden was geraakt, door JAKOBA veroordeeld zou zijn tot eene zoo schandelijke en wreede doodstraf? Zoo iets is denkbaar te midden of kort na de hitte van den strijd; maar iemand levend te doen begraven, nadat men hem maanden lang op rantsoen heeft vrijgegeven, schijnt mij ongelooflijk, ondenkbaar toe van eene jonge vrouw, zelfs indien men den tijd in aanmerking neemt, waarin echter minder wreedheden werden gepleegd, dan men zich gewoonlijk voorstelt.

Met den heer FRUIN vraag ik ten slotte, wie zijn het, die ons de tragische geschiedenis van BEILINC verhalen? Het Chronicon de Hollant, door een onbekenden klerk geschreven; die in zijn werk bewijzen levert, dat hij omtrent vele punten niet juist was ingelicht; voorts VELDENAER, die ongeveer 50 jaren na de gebeurtenis zijne kroniek compileerde en het verhaal over BEILINC letterlijk uit het zoo even genoemde Chronicon vertaalde, en eindelijk SIEVERTSZ, die zijne divisie-kroniek in 1517, dus 93 jaren na het feit, in het licht zond. Terecht noemt de heer FRUIN deze twee laatsten, "boekenmakers zonder gezag."

Alle andere mij bekende kroniekschrijvers zwijgen van de gebeurtenis; de vermeerderde BEKA, die met het jaar 1426 eindigt, spreekt geen enkel woord over BEILINCS heldenmoed en smadelijken dood; zelfs RENERUS SNOI, die wel later dan de schrijver der divisie-kroniek geschreven heeft, hij leefde van 1477 tot 1537, maar die *een Goudenaar* was, zwijgt er van, en RENERUS SNOI zou toch wel in zijne vaderstad *iets* van BEILINCS geschiedenis hebben gehoord, want in 1458 leefden nog nazaten van BEILINC binnen Gouda, zooals wij uit sententiën van den hove weten. RENERUS SNOI, de schrijver met opgesierden stijl, zou zulk een tragisch voorval van een zijner stadgenooten niet hebben verwaarloosd.

Tegenover de twee genoemde kroniekschrijvers zonder gezag

staan anderen, die van het feit niets melden, staan vooral de oorspronkelijke stukken van het Rijksarchief, waarin ALLAIRT BEILING voorkomt als op *rantsoen vrijgegeven en nog in leven 7 of 8 maanden na het tijdstip*, waarop hij levend begraven zou zijn. Indien de waarheid bij die kroniekschrijvers is, dan is in dat geval de waarheid *bijzonder onwaarschijnlijk!*

---

Tot dusver de heer DE JONGE. Met zijn toestemming voeg ik hier nog een paar opmerkingen over de uitkomst van zijn onderzoek bij.

De bescheiden, door hem aan het licht gebracht, bevestigen in de hoofdzaak de slotsom van mijn vroeger betoog, maar wijzigen het in verschillende bijzaken. Zij bevestigen ten volle mijn wederlegging van de gewone opvatting van het verhaal, volgens welke BEILINC, wetende wat gruwzaam lot hem wachtte, desniettemin zijn woord gestand deed en tot zijn onverbiddelijke vijanden wederkeerde. Die opvatting blijkt thans ook in strijd te zijn met de onwraakbare getuigenis van „ALLAIRT BEYLINCX bewijsinghe" en is om die reden niet meer houdbaar. Daarentegen blijkt het met volkomen zekerheid, dat de gevangene op buitengewoon hoog rantsoen gesteld en losgelaten is, om dit tegen een bepaalden dag te gaan bijeenbrengen. Wat hem te doen stond, indien het hem onverhoopt niet gelukken mocht de groote som bijtijds te vergaderen, leeren ons de bescheiden niet. Maar het is uit den aard der zaak meer dan waarschijnlijk, dat hij zich verbonden had om in zulk geval in zijn gevangenschap terug te keeren. Ook in dit opzicht dus stemmen de oorkonden met de kroniek overeen.

Maar de kroniek scheen te zeggen, dat BEILINC reeds terstond, nadat hij gevangen was, uitzetting had gekregen en wel voor een maand, en dat hij na verloop van die maand teruggekeerd en dadelijk ter dood gebracht was. Nu stelt de heer DE JONGE, evenals ik, op goede gronden het overgeven van het slot van Schoonhoven in Maart 1425; in April of uiterlijk in de eerste dagen van Mei zou derhalve de terecht-

stelling hebben plaats gehad. Maar de aangehaalde „bewijsinghe" bewijst, dat de man in November daaropvolgende nog in leven en bezig was om zijn rantsoen te verzamelen. Derhalve is de tijdsbepaling der kroniek, indien ik ze goed begrepen heb, in strijd met de waarheid. Maar zij kan ook anders worden begrepen. Zij zegt: de geheele bezetting bedong lijfsbehoud, „uytgeseyt ALBRECHT BEYLINC, die gehouden wort tot Vrou JACOB'S behoef, ende hem wort wtsettinge gegeven een maent lang".... Dit zeggen is niet noodzakelijk in strijd met het vermoeden van den heer DE JONGE, dat de gevangene eerst na de komst van JACOBA te Schoonhoven, in September, ontslagen zou zijn. Maar met dit vermoeden strijdt wel degelijk een bericht, ontleend aan dezelfde thesauriersrekening van Leiden, die onvolledig door den heer RAMMELMAN ELSEVIER uitgegeven en naar die uitgave door mij in mijn vorig opstel gebruikt was. Een der posten, die door den heer ELSEVIER als van minder belang weggelaten zijn, vermeldt namelijk, dat tusschen 27 April en 5 Mei 1425 de schout van Gouda te Leiden gekomen en door het gerecht onthaald is. Hoewel de naam niet genoemd wordt, kan aan de identiteit niet worden getwijfeld: BEILINC en niemand anders wordt bedoeld. Hij was dus een maand ongeveer na de capitulatie van het slot van Schoonhoven op vrije voeten. Hoe dit feit met de overige te rijmen is, laat ik in het midden; onze kennis der bijzonderheden is te onvolledig om gissingen te wettigen. Tot de hoofdzaak doet de chronologie ook minder af. Immers de kroniek laat zich over den tijd, waarop de uitzetting gegeven is niet bepaaldelijk uit, en derhalve bewijzen de feiten, dat BEILINC in Mei op vrije voeten was, en in November zijn rantsoen bijeen zocht te brengen, geenszins tegen de geloofwaardigheid van het verhaal der kroniek aangaande zijn gruwzamen dood. Zij bewijzen alleen, dat ik mij in de tijdsbepaling en hetgeen daarmee samenhangt vergist heb. Al wat ik daaruit aangaande de schuld van JACOBA had afgeleid, wordt door de nieuwe bescheiden afdoende wederlegd.

Daarentegen, hoeveel reeds van het vroeger geheel ongewaarborgde verhaal is allengs uit echte stukken bewaarheid!

BEILINC, van wiens bestaan men vroeger zelfs niet verzekerd was, hebben wij in gelijktijdige oorkonden ontmoet als een man van gewicht, gevangengenomen door de Hoeksche ballingen, op rantsoen gesteld en inmiddels losgelaten en bezig om tegen den bepaalden dag zijn losgeld bijeen te brengen. Tot dusver is dus de waarheid van hetgeen de kroniek vermeldt, bewezen. Pleit dit niet voor de geloofwaardigheid ook van het overige, dat wel door niets stelligs bevestigd, maar toch ook door niets weersproken wordt? Voorheen, toen het verhaal door geen enkel bericht van elders gesteund werd, kon men het geheel voor een verdichtsel houden; maar thans, nu reeds de eerste helft bewezen is, op wat grond zal men thans de andere helft verwerpen? Er is buitendien een omstandigheid, waarop de heer DE JONGE niet gewezen heeft, maar die naar mijn oordeel ook voor de waarheid van die tweede helft van het verhaal nadrukkelijk pleit. Juist omstreeks dezen tijd verdwijnt de naam van BEILINC uit de gedenkstukken. In bescheiden van vroeger dagteekening komt hij herhaaldelijk voor, in die van later tijd schijnt hij gemist te worden. En dit is te opmerkelijker, omdat PHILIPS van BOURGONDIË als een der redenen, waarom hij tot het losgeld van BEILINC wil bijdragen, opgeeft: „om diensten wille, die hij ons naemaels doen mach". Vreemd derhalve, dat hij hem later niet schijnt gebruikt te hebben, althans zoo de man toen in leven was.

Wat de wreedheid, de onmenschelijkheid zelfs van de wraakneming aangaat: bedenken wij, dat juist in den winter van 1425 op 1426 de burgeroorlog in Holland en Zeeland op het allerhevigst woedde, dat de Hoeken in October 1425 den slag bij Alphen wonnen en in Januari 1426 de nog veel bloediger neerlaag bij Brouwershaven leden, waarvoor zij weer in April in een tweeden slag bij Alphen wraak namen. Bij de laatste gelegenheid wordt ons uitdrukkelijk gezegd, dat de overwinnaars zich schuldig maakten aan het vermoorden hunner gevangenen. De tijden waren dus onzeker, de gemoederen verbitterd. Is het dan op zichzelf zoo onwaarschijnlijk, dat BEILINC niet geslaagd is in het bijeenbrengen van zijn losgeld, waartoe wij zien dat

hij de hulp van hertog PHILIPS behoefde, doch van deze slechts een aanwijzing op de verbeurde goederen van een Hoeksch edelman verwierf, welke tijdens de landing der Engelschen in Zeeland niet gemakkelijk te innen moet geweest zijn? Is het ook niet licht mogelijk, dat het losgeld, hetwelk bijna uitsluitend gevonden was uit de goederen van JAN DEN BASTAARD, het hoofd der Hoeksche partij te Gouda, door de Hoeken niet als wettig eigendom aan BEILINC is toegerekend? Wie weet buitendien op welk ongelukkig oogenblik, misschien wel kort na de neerlaag bij Brouwershaven, de gevangene tot zijn vijanden terug is gekeerd? — Ik voor mij vind het plegen van een gruwel, als dien de kronieken verhalen, onder de gegeven omstandigheden eerder verklaarbaar dan het verdichten er van. Aan verdichting zou ik eerst gelooven, indien men BEILINC in stukken van later dagteekening als nog levend aantrof. Zonder zulk een stellig bewijs blijf ik voor als nog geloof slaan aan het geheele verhaal, waarvan een zoo aanmerkelijk gedeelte reeds boven allen twijfel verheven is.

R. F.

Na van de opmerkingen van mijn geachten vriend, den heer R. FRUIN, kennis te hebben genomen, vind ik voor mij geen grond om mijne conclusiën te wijzigen: Ik heb gezegd: „stoutweg het besluit op te maken, dat het geheele verhaal omtrent BEILINC'S heldenmoed en dood een verdichtsel is durf ik nog niet", en „indien de waarheid bij de kroniekschrijvers is, dan is in dat geval de waarheid bijzonder onwaarschijnlijk."

Die uitkomst van mijn onderzoek durf ik ook nu nog volhouden.

Het is nu toch onwederlegbaar bewezen, dat de kroniekschrijvers, die ons het verhaal van BEILINC'S heldenmoed en dood leverden, omtrent zeer belangrijke punten onjuiste berigten geven.

Niet één maand, maar bijna zeven maanden lang, van 5 Mei tot 20 November, vonden wij BEILINC op vrije voeten.

Niet uitzetting, zooals de kroniek zegt, maar schatting kreeg BEILINC van zijne vijanden; en daarin ligt groot verschil.

Uitzetting is: voorwaardelijke invrijheidstelling voor een tijd, onder persoonlijken of geldelijken borgtogt; schatting is slaking uit de gevangenschap tegen rantsoen, is koop en verkoop van vrijheid.

Wanneer nu de kronieken, die ons het verhaal leverden, blijken in tegenspraak te zijn met de feiten en de tijdsbepaling, wanneer andere kronieken van de zaak zwijgen, en de oorspronkelijke stukken het verhaal minstens twijfelachtig maken, dan ben ik veeleer geneigd om aan die kronieken vertrouwen te ontzeggen, dan om, zooals de heer F. nu doet, aan „boekenmakers zonder gezag" meer vertrouwen te schenken.

Dat eindelijk BEILINC in de gedenkstukken na Nov. 1425 niet meer genoemd wordt is een zeer negatief bewijs voor het gevoelen van den heer F. Na 1425 was BEILINC feitelijk uit zijn schoutambt ontzet, hij kan sedert ambteloos burger zijn gebleven en als zoodanig zijn gestorven, en om die reden niet meer in de officiele stukken zijn vermeld. BEILINC komt niet *zóó herhaaldelijk* in de bescheiden van vroeger dagteekening voor, als de heer F. meent. Hij komt slechts voor in April 1420, in Januarij 1421, in November 1425, in de Memorialen; in 1424 en 1425 in de rekeningen van Leiden. Dit nu is evenmin een bewijs dat BEILINC vóór April 1420 *nog niet* heeft geleefd, als het een bewijs is dat BEILINC na November 1425 *niet meer* geleefd heeft.

DE J.

# NEDERLAND EN DE GROOTE KEURVORST.

DOOR

DR. P. L. MULLER.

---

Over weinig vorsten is een zoo algemeen gunstig oordeel geveld als over den grondvester van den Pruisischen staat, den keurvorst FREDERIK WILLEM VAN BRANDENBURG. Zijn roem moge al een weinig verduisterd zijn door dien van zijn grooten nazaat FREDERIK II, toch zal ieder een zekere voorliefde voor hem opvatten, die zich eenigszins bezighoudt met de geschiedenis van de tweede helft der zeventiende eeuw. Sinds zijn officieele historiograaf, SAMUEL VON PUFFENDORF, de geschiedenis zijner regeering beschreef, is deze het onderwerp van een menigte andere geschiedschrijvers geweest, en het zou moeilijk vallen er één aan te wijzen, die zich ongunstig over hem uitlaat. En wel verre dat deze ingenomenheid thans, in dezen tijd van streng kritisch onderzoek, zou afnemen, is zij veeleer toegenomen. Zelfs heeft niemand hem met meer ingenomenheid (ja ik durf zeggen vooringenomenheid) behandeld dan de talentvolle schrijver van de Geschichte der Preussische Politik, de Berlijnsche hoogleeraar DROYSEN. Deze, die een voorname plaats inneemt onder de geschiedschrijvers van den nieuweren tijd en aan het hoofd staat van een talrijke schaar van leerlingen, en wiens stem dus als een gewichtige mag

worden gerekend, heeft hem een lof toegezwaaid, zoo groot als misschien zelden zelfs uit eene officieele pen is gevloeid.

Het zou dwaasheid zijn dit toe te willen schrijven aan een bloote partijdigheid. Ieder die het leven van FREDERIK WILLEM VAN BRANDENBURG eenigermate leert kennen, zal moeten toegeven dat hij de eerste was, die den Duitschen naam, in de 17$^{de}$ eeuw zoo diep gezonken, weder in eere bracht, de eerste die een zelfstandigen Duitschen staat grondvestte. Dat alles heeft hij volbracht met zulke geringe middelen en onder zoo moeilijke omstandigheden, dat het blijkbaar alleen het werk is van zijn eigen kracht en beleid. In 1640 vond hij een verarmd, machteloos, uit ver uiteen verspreide stukken bestaand grondgebied, en in 1688 liet hij een goed georganiseerden staat achter, die in bloei alle andere Duitsche landen vooruit was en een invloedrijke plaats in Europa innam. En weinig had het gescheeld of hij had dien vermeerderd met die Duitsche landen, die sinds 1648 aan een vreemdeling, den koning van Zweden, onderworpen waren, en zoo Duitschland bevrijd van den smaad van een vreemd vorst op zijn bodem te dulden en een deel van zijn kracht te zien aangewend ter bevordering van aan Duitschland geheel vreemde, ja dikwijls vijandige belangen. Dat hij dit niet volbracht, het lag niet aan hem maar aan de macht der omstandigheden.

Waarlijk, FREDERIK WILLEM is een schoone figuur in de geschiedenis, vrij van vele gebreken, die den vorsten van zijn tijd aankleefden, een man van een alles bezielende persoonlijkheid, wiens vurige geest een toekomst hoopte, die eerst anderhalve eeuw later waarheid zou worden, in alle opzichten een groot vorst, in vele een groot man.

Dat men dus in Duitschland en bovenal in Pruisen zijn regeering en persoon met voorliefde, met vooringenomenheid behandelt, dat men zelfs over de donkere plekken, diè er maar al te veel in te vinden zijn, zoo snel mogelijk heenglijdt, wij kunnen het zeer goed begrijpen. Maar dat men daarom alles wat naast hem staat in het ongunstigste licht plaatst, ja in het donker stelt, om al het licht alleen op zijn persoon te doen

vallen, dat is een vrijheid, die wel den schilder geoorloofd is, dien het in de eerste plaats om het *effect* dat zijn werk te weeg brengt te doen is, maar niet den geschiedschrijver, wien voor alles de *waarheid* moet ter harte gaan. En daarom kunnen wij niet begrijpen hoe een ernstig en wetenschappelijk hooggeplaatst geschiedschrijver dit middel durft te baat nemen om den keurvorst te verheerlijken. Dit nu is ontegenzeglijk het geval met de voorstelling, die DROYSEN van hem geeft, vooral ten opzichte van zijn betrekkingen met Nederland.

Ik wil hier echter geenszins den Berlijnschen hoogleeraar op den voet volgen en telkens aanwijzen waar hij de feiten nietzoozeer vervalscht (want daarvoor heeft hij zich wel gewacht) als wel zoodanig gegroepeerd heeft, dat de Nederlanders steeds in een ongunstig licht verschijnen, de keurvorst daarentegen in een stralenkrans; maar ik wil hier een kort en eenvoudig overzicht geven van de betrekkingen van den keurvorst met de Republiek gedurende de jaren dat zij bijna voortdurend met elkander in aanraking waren, de jaren 1672 tot 1688.

De briefwisseling tusschen den keurvorst en zijn gezanten te 's Gravenhage, een bron ook door DROYSEN veel gebruikt, zal ons hierbij voornamelijk als leiddraad dienen. Zij bevindt zich in het koninklijk Pruisisch Geheim Staats-Archief te Berlijn, waar mij door de welwillende tusschenkomst van de Nederlandsche legatie de toegang werd verschaft.

## I.

Het zal overbodig zijn hier te herinneren dat, toen in 1672 de keurvorst de in het nauw gebrachte Republiek te hulp kwam, het niet de eerste keer was dat hij met haar in betrekking geraakte.

Reeds voor den Munsterschen vrede had gelijkheid van godsdienst en belangen dikwijls aanleiding gegeven tot gezantschappen en tractaten tusschen Brandenburg en de Staten. Daarop haalde het huwelijk van den keurvorst met de dochter van Prins FREDERIK HENDRIK den band nog nauwer aan. En kort

na den vrede bracht de oorlogzuchtige politiek van KAREL X van Zweden een geheel andere aanraking tusschen beide staten teweeg.

Reeds aan den eersten oorlog dien deze krijgshaftige koning ter uitbreiding van Zwedens macht voerde, dien tegen Polen, had de keurvorst deel moeten nemen. Hij had toen zeer tegen zijn zin als diens verbondene op moeten treden, daar dit het eenige middel was geweest om zijn Pruisisch hertogdom te behouden en zijn Duitsche bezittingen voor oorlog te behoeden. Maar in den grooten Noordschen, den tweeden Deenschen oorlog, dien KAREL X in 1658 begon, trad hij weldra op in zijn natuurlijken rol, als onverzoenlijk vijand van Zweden. De bezittingen die deze mogendheid door den vrede van Munster in Duitschland had verworven, sloten hem geheel van de zee af, zij waren hem als een paal in het vleesch geplant en niets kon beletten dat niet ieder oogenblik een Zweedsch leger in het hart van Brandenburg doordrong. Het was dus voor hem eene levensquaestie de Zweedsche macht te fnuiken. Gelukte hem dit niet, dan schoot hem niets over dan de vasal van den machtigen nabuur te worden. Het was dus natuurlijk dat hij thans, nu de vernietiging van Denemarken Zweden tot onbeperkt meester van het Noorden dreigde te maken, met grooten ijver aan den oorlog deel nam. Eerst wanneer hij hiervan niet ieder oogenblik een aanval te vreezen had, kon hij zich aan zijn levenstaak, Brandenburg tot een zelfstandigen, machtigen Duitschen staat te maken, begeven.

Geheel anders waren de redenen die Nederland bewogen gewapenderhand tegen Zweden op te treden. De Nederlandsche politiek werd altijd, maar vooral in die dagen, toen de antistadhouderlijke partij aan het roer was, bestuurd door één hoofdbelang, den handel. Daarvan hing haar macht, haar rijkdom, ja haar bestaan af. En dat belang leed geducht, als de Sond en de Oostzee in de handen van één machtigen staat waren. Reeds in 1655 had de Republiek door de zending eener vloot Danzig voor een Zweedsche verovering behoed, thans moest zij, nu het bestaan van Denemarken op het spel stond, met nog veel meer kracht tusschen beiden komen. Maar, en

hieraan lag juist het groote onderscheid tusschen haar politiek en die van den keurvorst, zij wilde Zweden niet volkomen machteloos maken, zij wilde zelfs zoo mogelijk niet eens er mede in oorlog raken; zij wilde niets dan het status quo handhaven dat Zweden verbroken had en dit buiten staat stellen zich verder aan het evenwicht in het Noorden te vergrijpen. De keurvorst wilde een oorlog, die Zweden geheel machteloos maakte en het zoo mogelijk van den Duitschen grond verdringen. Terwijl zij dus tot een zekere hoogte samengingen, was er verder het meest volkomen onderscheid tnsschen beider politiek, en trad die van de Staten den keurvorst overal in den weg. Deze was toen nog te zwak om zich niet in alles naar zijn bondgenooten te moeten schikken; met groot verdriet moest hij zich onderwerpen aan de bepalingen van het Haagsche concert en den vrede van Oliva.

Zoo was de eerste aanraking op het terrein der groote politiek geweest; de keurvorst had weinig reden er tevreden over te zijn. In zijn brieven klaagt hij, en niet minder doen dit zijn vertegenwoordigers in den Haag, de bekwame Kleefsche kanselier WEIMANN en de sinds 1653 vast geaccrediteerde resident COPES, sterk over het egoïsme der Staten.

Wij willen de laatsten zijn dit tegen te spreken, maar men bedenke toch wel dat het onberedeneerd zou zijn den Staten er een verwijt van te maken dat zij den keurvorst niet in zijn plannen ondersteunden, die iedereen gevaarlijk en heerschzuchtig toeschenen. De vrede van Munster was nog te kort geleden dan dat men een verandering in den daardoor in het leven geroepen toestand kon goedkeuren.

Nauwelijks was de Noordsche oorlog geëindigd of er vertoonden zich voorteekenen van een storm van een geheel ander gewicht. LODEWIJK XIV begon zijn hand uit te strekken naar de Spaansche erfopvolging en in de eerste plaats naar de Spaansche Nederlanden. Het gevaar van de algemeene wereldheerschappij, waartegen zoolang gestreden was, kwam toen van de zijde van Frankrijk veel dreigender op dan het dit ooit van die van het huis Oostenrijk gedaan had.

Tegenover de plannen van LODEWIJK hadden de Staten en de keurvorst in vele opzichten dezelfde belangen. Waarom de eersten de verwezenlijking daarvan nooit konden dulden, is te bekend om het hier nog eens te behandelen. Ook de Keurvorst kon dit in geen opzicht gedoogen. Niet alleen dat een verovering van België den druk, dien Frankrijk na den vrede op Duitschland uitoefende, nog zwaarder en de macht, die hij door zijn verbondenen (toen bijna al de vorsten aan den Rijn en alle vijanden van het keizerlijk gezag) reeds in Duitschland bezat, nog grooter maakte, maar zij bedreigde ook rechtstreeks de bezittingen van den keurvorst aan den Rijn, het hertogdom Kleef, dat een niet onbelangrijk deel van zijn gebied uitmaakte en dat dan weerloos voor de Franschen openlag. Daarenboven kon de keurvorst reeds uit eigen belang niet wenschen dat Frankrijk zijn macht in Duitschland uitbreidde. Gelukte het LODEWIJK om, zooals iedereen hem toeschreef, de Duitsche keizerskroon in zijn huis over te brengen, dan was het voor altijd gedaan met al de plannen van den keurvorst tot het vestigen van een krachtigen staat. Legde Oostenrijk hem al zooveel beletselen in den weg, nog veel meer zou de gewelddadige koning van Frankrijk doen. Hij zou hem misschien van een deel van de macht die hij thans bezat berooven, daar hij niet zou kunnen gedoogen dat de bekwaamste en krijgshaftigste vorst van Duitschland, „le plus fin renard de l'empire," zooals hij hem noemde, een zoo uitgestrekt grondgebied bezat, waarvan hij misschien gebruik kon maken om vroeg of laat het Fransche juk af te schudden. Om al deze redenen van oogenblikkelijk en van meer verwijderd belang, sloeg men te Berlijn weldra even angstig den loop der gebeurtenissen gade als te 's Gravenhage. Vruchteloos bleven alle pogingen van LODEWIJK om den keurvorst voor zijn plannen te winnen. Hoewel een niet onaanzienlijke partij onder zijne raadslieden Franschgezind was, sloeg hij alle aanbiedingen om evenals de Rijnvorsten zijn neutraliteit of bijstand, ingeval de keizer Spanje te hulp wilde komen, aan Frankrijk te verkoopen van de hand.

Gewichtig was in die dagen de werkzaamheid der beide Bran-

denburgsche gezanten in den Haag, BLASPEIL en ROMSWINCKEL. Beide waren natuurlijk evenmin als de keurvorst ingenomen met DE WITT en zijn regeeringsstelsel. BLASPEIL, een zeer voortvarend man en oploopender dan men van een diplomaat zou verwachten, hoewel overigens de bekwaamste van de twee, was zelfs zeer ontevreden over zijn politiek. Met bijzonderen argwaan sloeg hij diens onderhandelingen met D'ESTRADES gedurende de jaren 1666 en '67 gade. Men verdacht in Duitschland de Staten algemeen van het verdeelingstractaat van 1636 te willen doen herleven. Want daar hadden deze meer dan elders den naam van veroveringszuchtig en geneigd te zijn zich te recht of ten onrechte ten koste hunner naburen te willen uitbreiden. Het werd vooral veroorzaakt door het ontegenzeglijk onrechtmatig bezet houden der vestingen aan den Neder-Rijn [1]) door Nederlandsche troepen. Dit verwekte vooral bij den keurvorst, wien zij meerendeels toekwamen, groote ontevredenheid. De Staten vonden haar bezit echter noodig ter verdediging der anders ongedekte oostgrens, en beriepen zich op den langen duur van hun bezit en op het recht van verovering, daar zij ze allen aan de Spanjaarden hadden ontnomen. Vandaar dat zij alle klachten daarover in den wind sloegen.

Ondertusschen kwam de Munstersche oorlog van 1665 en gaf aanleiding tot een verbond der Staten met Brandenburg, tegen den vorst-bisschop, dat door den vrede van Kleef in 1666 niet in werking kwam. De keurvorst was er gaarne in getreden, daar hij steeds den woelzieken vorst-bisschop even als zijn Welfische naburen, de vier vorsten van het huis Brunswijk-Luneburg, verdacht van zich in Noord-Duitschland meer macht te willen aanmatigen, wat hij vooral om zijn Westfaalsche en Kleefsche bezittingen niet kon dulden.

Toen eindelijk Frankrijk den lang gevreesden aanval ondernam was de keurvorst een der eersten, die zich gewapenderhand tegen

---

[1]) Wesel, Emmerik, Rees, Orsoy, Burick, Rheinberg. Ook Embden deelde dit lot.

een uitbreiding der Fransche macht wilde verzetten. DE WITT sloeg echter de voorslagen van BLASPEIL over een verbond af, hij ging zijn eigen weg in deze aangelegenheid. BLASPEIL reisde toen in den winter van 1667 naar Brussel en sloot daar met den gouverneur-generaal, markies DE CASTEL RODRIGO, een tractaat, waarbij de keurvorst zich verplichtte Spanje in het voorjaar met 12000 man te hulp te komen. De Triple Alliantie maakte dit nutteloos en dwong voor het oogenblik beide partijen tot toegeven.

Nu volgden vier jaren van gewapenden vrede, vol onrust en zorg, vol onderhandelingen en tractaten. DE WITT en LIONNE, die zoolang eng verbonden waren geweest, streden met elkaar om de vernietiging of instandhouding van de Triple Alliantie. DE WITT leed in dien diplomatischen veldtocht een volkomen nederlaag. In het voorjaar van 1672 was niet alleen de Triple Alliantie feitelijk vernietigd maar ook Nederland geheel geïsoleerd. De keizer en de meeste Duitsche vorsten hadden hun onzijdigheid beloofd, Keulen en Munster hun hulp toegezegd aan Frankrijk, Zweden zich er door een nieuw verdrag aan verbonden.

Spanje was er slechts met moeite toe te bewegen geweest een tractaat van onderlinge verdediging met de Staten te sluiten, zonder dat het daardoor verplicht was Frankrijk den oorlog aan te doen. En dit was alleen het werk geweest van den gouverneur-generaal, graaf DE MONTEREY, die meer energie bezat dan alle overige Spaansche staatslieden te samen.

In die jaren had Brandenburg zich zoo weinig mogelijk met de onophoudelijk overal aangesponnen en even dikwijls weder afgebroken onderhandelingen ingelaten. Tegenover Frankrijk bewaarde de keurvorst een zeer koele houding. Hij zag in de plannen van LODEWIJK tegen Nederland niet een geschikte gelegenheid om met behulp van Frankrijk den Staten de in bezit gehouden grensplaatsen te ontrukken, maar een algemeen alle staten en het Protestantisme bedreigend gevaar. Daarenboven was Zweden thans weder meer tot Frankrijk genaderd, dat, daar Spanje slecht en Frankrijk goed betaalde, de Triple

Alliantie had verruild tegen een tractaat met LODEWIJK. Ook dit bleef niet zonder invloed op de houding van den keurvorst, wiens politiek steeds bovenal tegen zijn doodvijand was gericht. Maar hoewel hij aan alle verlokkende aanbiedingen van de Fransche gezanten VERJUS en SAINT GÉRAN, die al zoovele Duitsche vorsten in het net hadden gelokt, van de hand wees, deed hij geene stappen om tot de Staten te naderen. Hij wist dat deze zijn bondgenootschap zouden zoeken, en hoe bereid hij ook was er in te treden, hij wilde het niet dan op zeer voordeelige voorwaarden, die hij den Staten, als zij in het nauw waren gebracht, kon voorschrijven. Een verbond met dezen was voor hem eenigermate een handelszaak, want de Duitsche vorsten, die geen geld maar wel troepen hadden, of althans gelegenheid om die spoedig in groot aantal te werven, vervulden allen, even als Zweden en Denemarken in dien tijd, den rol van condottieri. Voor hen was een subsidieverdrag een dubbeld voordeelige speculatie: ten 1°. waren zij er door in staat een veel grooter aantal troepen op de been te brengen dan anders, waardoor hun macht en aanzien naar verhouding toenamen, en 2°. waren zij dan niet verplicht hun onderdanen zware lasten op te leggen, om hun troepen te onderhouden. Men moet echter deze troepenleveringen niet vergelijken met den beginselloozen handel, dien in de 18de eeuw de landgraaf van Hessen en andere Duitsche vorsten met Engeland dreven. Want op enkelen na hadden de Duitsche troepenleveranciers van dien tijd een eigen politiek, en verhuurden niet alleen aan den meestbiedende maar ook aan hem wiens bondgenootschap om andere reden het voordeeligst was. De subsidieverdragen werden uitgebreid tot of- en defensieve verbonden en hadden dikwijls een geheeel ander gevolg dan alleen het in dienst nemen van een aantal soldaten. Bij den toenmaligen toestand waren zij onvermijdelijk; slechts Frankrijk, Spanje en de zeemogendheden waren in staat zonder subsidiën te ontvangen oorlog te voeren. Zelfs de Keizer was daartoe onvermogend.

De keurvorst wist dat hij de eenige vorst was die de handen vrij had en dat de Staten dus van zelf tot hem zouden komen.

Zoo gebeurde het dan ook. DE WITT had, nadat de oorlog in 1670 tegen verwachting was uitgebleven en hij door de burgemeesterkeuze te Amsterdam zijn macht bevestigd zag tegenover de in de laatste jaren in den boezem der anti-stadhouderlijke partij opgekomen oppositie, met minder nadruk als vroeger aangedrongen op het vermeerderen en verbeteren van de krijgsmacht der Republiek. Van daar dat deze betrekkelijk onvoorbereid door het in 1672 snel opkomend oorlogsgevaar werd verrast. Het bleek voor alles noodig zich van een Duitsche krijgsmacht te verzekeren, die bij een aanval van Frankrijk den vijand in den rug kon bestoken en daardoor eenige afleiding verschaffen. De keurvorst was de aangewezen persoon tot wien men zich wenden moest. De heer VAN AMERONGEN vertrok in het voorjaar naar Berlijn en sloot na vrij wat loven en bieden den 26sten April het tractaat van Köln an der Spree, waarbij de keurvorst zich verbond de Staten met 20,000 man te hulp te komen tegen betaling der halve soldij, der werfgelden en andere bijzondere onkosten voor artillerie enz. Daar het Staatsche leger op het papier 70,000 man sterk was, hoe wel er in waarheid niet twee derden onder de wapenen waren, en een aantal vestingen en stroomen onze grenzen dekten, zag men de toekomst, hoewel met bezorgdheid, niet met dien angst te gemoet, dien men zou gekoesterd hebben, had men den waren stand van zaken gekend.

De keurvorst had hoop nog een aanzienlijker rol te kunnen spelen dan dien van bondgenoot. Hij wenschte nl. bemiddelend op te treden tusschen de verbondenen en de Staten. Hij polste hierover den Engelschen gezant te Berlijn, die er zich niet ongunstig over uitliet, maar hem tevens een deelnemen aan den oorlog ten sterkste afried. Het bleek hem echter weldra dat het geen tijd voor bemiddelen was en dat men daarover slechts sprak om hem in zijn toerustingen op te houden, die hij ondertusschen onafgebroken voortzette. Om met Frankrijk niet geheel te breken, verklaarde hij door het tractaat van 1666 verplicht te zijn de Staten tegen een aanval op hun grondgebied bij te staan, maar dat hij overigens in de beste verstand-

houding met de verbondenen wilde blijven. Voor hij echter gereed was rukte LODEWIJK, nadat MONTEREY hem den doortocht door België had afgeslagen, door de landen van den keurvorst van Keulen, door het neutrale gebied van Luik, na Maastricht geblokkeerd te hebben, naar den Rijn en veroverde in weinige dagen de vestingen van het Kleefsche, dezelfde barrière om wier behoud de Staten zich zooveel haat en argwaan hadden op den hals gehaald. Toen volgde die merkwaardige reeks van veroveringen, die eerst haar eindpaal vond in de overstroomingen die het eigenlijk gezegde Holland dekten.

Weinig gebeurtenissen hebben ooit zulk een algemeenen schrik teweeg gebracht als die plotselinge val der Republiek. De Keizer, de kleingeestige en altijd wijfelende LEOPOLD I, werd zoo beangst dat hij uit vertwijfeling bijna een moedig besluit nam. Voor het oogenblik gaf hij geen gehoor aan den Franschen gezant, den slimmen GREMONVILLE, die hem nu vijf jaren lang bewogen had alles wat LODEWIJK deed stilzwijgend aan te zien en aan veel medeplichtig te worden, en aan zijn door Fransch goud gekochte ministers; hij wilde iets doen tot redding van het nu meer dan ooit bedreigde evenwicht.

De keurvorst kwam hem hierin voor. Hij zag dat hij alleen niet sterk genoeg was de Republiek te hulp te komen en zond dus zijn zwager, den vorst van Anhalt, naar Weenen om den keizer te bewegen met hem tegen Frankrijk op te treden. Hij toonde nu dat het hem niet alleen om de subsidiën te doen was, maar dat het verbond van Köln an der Spree een daad van staatkunde was. Hem komt de eer toe van, terwijl allen de vernietiging der Republiek aanzagen in stomme ontzetting, sommigen zelfs met stil leedvermaak, het eerst begrepen te hebben dat, wilde men Europa redden van het Fransche despotisme, het nu of nooit tijd van handelen was.

Het was geen edelmoedigheid jegens den in nood verkeerenden nabuur, het was nog veel minder geloofsijver voor het bedreigde Protestantisme dat hem er toe bracht zich in het gevaar te storten, maar alleen politiek doorzicht, welbegrepen eigenbelang. Het blijft hem echter altijd tot groote eer strekken en

bewijst welk een uitstekend, helderziend staatsman hij was.

De zending van ANHALT gelukte, vooral door den heilzamen invloed van den schrik voor de Fransche wapenen. De keizer sloot met hem een verbond, in naam tot het bewaren van de rust in het Duitsche rijk, die door den marsch der Franschen en het bezetten der Kleefsche vestingen en nog meer door het deelnemen van Keulen en Munster verstoord was, maar in der daad om de Republiek te hulp te komen. Het had weldra een ander verbond ten gevolge, dat den 25sten Juli door den baron DE LISOLA met de Staten gesloten werd, waarbij de keizer een dergelijke verplichting op zich nam als de keurvorst, hoewel niet op zulke voordeelige voorwaarden. Een Oostenrijksch leger onder MONTECUCULI kwam zich toen met dat van den keurvorst vereenigen en verschafte de Republiek eenige lucht door een deel der Fransche krijgsmacht bezig te houden.

Maar het eigenaardig ongeluk, dat zoo dikwijls geheerscht heeft als Oostenrijk en Pruisen samenwerkten, vertoonde zich ook nu.

Terwijl het leger oprukte, was het GREMONVILLE en den met hem eng verbonden en veel vermogenden opperhofmeester LOBKOWITZ gelukt, den keizer voor den oorlog met Frankrijk bevreesd te maken, dien hij zich door een krachtig oorlogvoeren zou op den hals halen. Besluiteloos en altijd op twee gedachten hinkend als hij was, wilde LEOPOLD twee onvereenigbare dingen, de Republiek redden en, zoo mogelijk, den Franschen invloed in Duitschland te keer gaan, en vrede met Frankrijk houden. Het neutraliteitsverdrag, in 1670 hiermede gesloten, en de laatste tractaten met den keurvorst en de Staten waren zoo geheel met elkander in tegenspraak, dat hij een van beiden moest schenden. Als alle zwakke naturen koos hij een middenweg, die op den duur toch niet hielp en die hem, zijn leger en zijn politiek met schande belaadde. Hij gaf MONTECUCULI zulke bevelen dat de keurvorst niets uit kon voeren. Hierbij kwamen nog al de beletselen, die de Franschgezinde of voor Frankrijk bevreesde Rijnvorsten in den weg legden. Het was niet het beleid van TURENNE, die een veel te geringe

macht had om het verbonden leger op den duur weerstand te kunnen bieden, maar alleen de dubbelzinnige houding en in vele opzichten ook de jaloerschheid van den keizer op den nu zoo veel macht ontvouwenden keurvorst, die den veldtocht zoo ellendig deed afloopen, zonder dat één plan was gelukt of één onderneming was uitgevoerd.

Terwijl de keurvorst zich zoo aan den Rijn aftobde, had hij onophoudelijk onaangenaamheden met de Staten. Het was natuurlijk dat deze thans, nu drie provinciën in de macht des vijands waren en het overige zich slechts met moeite staande hield, terwijl een sterke vloot in zee moest gehouden worden en de helft van het land onder water stond, niet zeer stipt konden zijn in het betalen der subsidiën. En daar de keurvorst zelf geen geld bezat, hing daar het onderhoud van het leger geheel van af. Vandaar eeuwigdurende klachten over en weder, want evenzeer als de keurvorst op de betaling drong, hielden de Staten bij hem aan op een meer krachtige oorlogvoering, wat door de Oostenrijkers bepaald onmogelijk werd.

Zoo werd het winter; de prins moest zijn stout plan zich met de bondgenooten te vereenigen opgeven, de keurvorst betrok winterkwartieren in Westfalen. In Februari van 1673 rukte TURENNE daarheen, de keurvorst kon niets tegen hem uitrichten, de Oostenrijkers scheidden zich van hem af en trokken naar Frankenland; het leger was uitgeput door marschen en door de slechte betaling veroorzaakte ontbeering, en moest nu een moeilijken terugtocht in een bar jaargetijde ondernemen. Daardoor werden daarenboven alle bezittingen van den keurvorst in het westen van Duitschland aan den vijand overgeleverd; een wapenstilstand was onvermijdelijk.

De keurvorst deed zijn best dien ook aan zijn bondgenooten te verschaffen. Hij hoopte daardoor zijn goeden naam van trouw bondgenoot te behouden en ook de subsidiën die hem nog toekwamen. Want ROMSWINCKEL en BLASPEIL hadden hem duidelijk aangetoond dat hij, zoo hij zich tot een verder verdrag inliet, die zeker zou verliezen en dat ook de subsidiën van Friesland en Groningen, die nog bijna niet hadden betaald, dan

zouden uitblijven. De generaal PÖLNITZ kwam in Holland om over een gemeenschappelijk handelen met den vijand te spreken. Maar het was vruchteloos: de Prins, FAGEL, de Spaansche en Keizerlijke gezanten drongen allen even hard op het voortzetten van den oorlog aan. Want de terugtocht en wapenstilstand hadden bij dezen groote ontevredenheid en schrik verwekt. Hoewel niemand er den schuld van droeg dan de keizer, was ook deze er over verontwaardigd en wilde met alle geweld dat de keurvorst den strijd zou hervatten. Hij bewoog zelfs de Staten den keurvorst een volle maand subsidie uit te betalen, om hem daartoe te bewegen. Maar het was te ver gekomen, de keurvorst was machteloos, zijn leger geruïneerd, zijn bezittingen voor een goed gedeelte in 's vijands handen. Toen hij zag dat hij niet met zijn bondgenooten vrede kon sluiten, deed hij het den 10den April zonder hen.

Hij gaf de hoop echter niet op van althans als bemiddelaar op te treden op het inmiddels besloten congres te Keulen. In een brief van 13 Mei gaf hij den Staten kennis van het verdrag van Saint-Germain en beval tegelijk aan ROMSWINCKEL te onderzoeken of de Staten zijn bemiddeling zouden willen aannemen, die, naar hij meende, door Frankrijk niet ongaarne zou gezien zijn. Van de geheele zaak kwam echter niets; de Prins en FAGEL waren ook geenszins tot vrede geneigd en verwachtten niets van het congres.

Zoo alleen gelaten, sloot de keurvorst het tractaat van Vossem, waarbij de vrede met Frankrijk bevestigd werd en hij voor eenige subsidiën zijn neutraliteit gedurende den verderen duur des oorlogs beloofde.

Een jaar lang bleef hij zoo den loop der gebeurtenissen aanzien. Met de Republiek bleef hij op een goeden voet De Prins hoopte hem steeds voor de thans gevormde coalitie te winnen; en daar iedereen erkende dat het niet zijn schuld was dat de veldtocht van 1672 zoo slecht was afgeloopen, werd hij ook niet met klachten daarover lastig gevallen, als hij, hoewel natuurlijk vruchteloos, aandrong op het afdoen der achterstallige subsidiën. Want de geldnood begon zich in Nederland meer en

meer te doen gevoelen, al was het crediet ook eenigszins hersteld van den schok die het geleden had; en voor het afbetalen van subsidiën louter uit erkentelijkheid en plichtgevoel zonder er eenig nut van te trekken, daarvoor hadden de Staten nooit maar nu wel allerminst geld. Met een onwederlegbaar wijzen op hun ontzaglijke kosten voor leger, vloot en subsidiën wezen zij alle memorialen van ROMSWINCKEL van de hand.

Slechts eens dreigde de goede verstandhouding ernstig verstoord te worden. Het was toen in Mei 1674 de Franschen de Geldersche en Kleefsche vestingen ruimden en de keurvorst Schenkenschans, waar hij recht op meende te hebben, bezette. Het eerste bericht bracht een geduchte opschudding bij de Staten te weeg; men noemde het een daad van ongehoorde gewelddadigheid, daar er nog niet eens over de rechtsquaestie gesproken was. Het leger, dat naar Belgie bestemd was, kreeg bevel halt te houden en zijn marsch naar de oostgrens te richten. Gelukkig kwamen spoedig ophelderingen en verontschuldigingen, die daar vooral op gegrond waren, dat een zoo gewichtig punt, zoo in nabijheid des vijands gelegen, niet onbezet kon blijven, en dat de keurvorst gaarne een gerechtelijke uitspraak zou gehoorzamen. Het voorval, dat voor een oogenblik geheel Nederland en zelfs Duitschland in rep en roer had gebracht, liep dus zonder verdere gevolgen af.

In dien tijd waren weder onderhandelingen aangevangen tusschen den Haag, waar de ziel der coalitie was, en Berlijn. Het slecht betalen der Fransche subsidiën strekte den keurvorst tot voorwendsel om zich niet meer aan het tractaat van Vossem gebonden te achten. Den 1sten Juli werd te Berlijn door den Keizer, Spanje en de Staten een tractaat met den keurvorst gesloten, die *f* 200,000 voor werfgelden en de halve soldij voor 16,000 man, half van de Staten, half van Spanje ontving. Het was vooral aan den onvermoeiden ijver van ROMSWINCKEL en BLASPEIL en de persoonlijke inmenging van den Prins te danken, dat dit tractaat gesloten werd.

Gelijktijdig was ook een tractaat van gelijken inhoud met de hertogen van Zell en Wolffenbuttel en een met Denemarken

gesloten. Kort daarop verklaarde het Duitsche Rijk plechtig den oorlog aan Frankrijk. De coalitie scheen thans zeer machtig. Inderdaad was dit niet het geval. Want zij berustte geheel op het geregeld betalen der subsidiën door de Staten en Spanje. Beide waren daartoe op den duur buiten staat. Want de Republiek was, hoe rijk ook anders aan hulpbronnen, toch door de geweldige inspanningen en verliezen van de twee vorige jaren uitgeput en Spanje had alleen geld wanneer de galjoenen aankwamen, en de behoeften van het hof en de talrijke pensioenen verslonden de daarmede aangebrachte sommen in een oogenblik.

DE LIRA, de Spaansche gezant in Nederland, opperde dan ook de wenschelijkheid om nu, terwijl de coalitie zulk een schijn van macht bezat, vredesaanbiedingen te doen, daar het te voorzien was dat zoodra de subsidiën niet meer betaald werden (en dat zou spoedig het geval zijn) de coalitie uiteen zou spatten en een nadeelige vrede onvermijdelijk zou worden. De raad was goed, ook FAGEL liet zich in dien zin uit, maar in den zomer van 1674 was het niet mogelijk vrede te sluiten, daar pas het congres te Keulen was uiteengegaan. De tusschenkomst van den keurvorst met zijn leger aan den Rijn had voor het oogenblik een goede uitwerking. Maar er heerschte zulk een verdeeldheid tusschen hem en de Oostenrijksche veldheeren en tusschen dezen onderling dat het niet lang duurde of TURENNE verkreeg wederom het overwicht, en de veldtocht liep ellendig af. Er deden zich voorteekenen voor, die deden vreezen dat het tweede optreden van den keurvorst even zoo eindigen zou als het eerste. Toen bracht op eenmaal de deelneming van Zweden aan den oorlog een geheele verandering teweeg.

## II.

De houding van Zweden was reeds sinds het begin van 1672 den vijanden van Frankrijk verdacht voorgekomen. Niet dan ongaarne hadden zij in het volgend jaar zijn bemiddeling aangenomen, want niemand hield het voor onpartijdig. Sinds die

bemiddeling mislukt was, had Zweden een zeer vijandige taal beginnen te voeren. Het sluiten van de tractaten met Denemarken, Brandenburg en de Brunswijksche vorsten verklaarde het voor hoogst gevaarlijk, en het beweerde dat te moeten beschouwen als een daad van vijandschap. De waarheid was echter dat het in dit jaar 1674 het verbond met Frankrijk hernieuwd en tegen hooge subsidiën beloofd had offensief tegen zijn vijanden te werk te gaan. Het zocht nu een voorwendsel en meende dat vooral in den veldtocht van den keurvorst tegen Frankrijk gevonden te hebben. Een scherpe pennestrijd tusschen den Zweedschen gezant EHRENSTEIN en FAGEL ging aan de oorlogsverklaring vooraf. In dien tijd drong de keurvorst er voortdurend op aan dat de Staten hem zijn bezittingen tegen een aanval van Zweden zouden waarborgen, wat tot eindelooze onderhandelingen aanleiding gaf. Eindelijk vielen de Zweden in Februari 1675 in Brandenburg.

Het was voor de coalitie een harde slag. Het was natuurlijk, dat de keurvorst zich met zijn leger naar huis begaf, wat voor de verbondenen een geducht verlies was. Maar men moest ook Denemarkens hulp inroepen, wat tot een enorme vermeerdering van lasten aanleiding gaf, daar hier niet alleen voor een leger maar ook voor een vloot subsidiën moesten worden betaald. En de hertogen van Zell en Wolffenbuttel begeerden nu ook tegen Zweden gebruikt te worden in plaats van aan den Rijn, in schijn om aan een eventueelen aanval van den Franschgezinden hertog van Hanover tegenstand te kunnen bieden, in waarheid echter om Bremen en Verden te kunnen veroveren. Voor dit jaar gelukte het hen tot blijven te bewegen en de Brandenburgers door troepen van Osnabrück en Munster te vervangen. De dood van TURENNE, de daarop volgende nederlagen der Franschen in den Elzas en bij den Moezel, en meer nog de overwinning van den keurvorst bij Fehrbellin wendden dit jaar echter de gevreesde ongelukken af. Een oorlog in Duitschland, waarvoor vooral de keizer vreesde, werd voor goed afgewend, en het bleek weldra dat Zweden zijn deelnemen aan den oorlog zwaar boeten zou. Maar met dat al had LODEWIJK er toch

gewonnen spel door. De lasten van den oorlog werden voor de geldschietende machten, Nederland en Spanje, ondraaglijk. Het eerste vooral leed er geweldig door. Zijn handelsbelang had het zoeken te beschermen door een verdrag met Zweden, waarbij de koopvaarders neutraal werden verklaard; maar dit hielp niet genoeg en werd ook weldra niet meer uitgevoerd. Met hetzelfde doel verboden de Staten, tot groote ergernis van den keurvorst, in Nederland kapers onder Brandenburgsche vlag uit te rusten. Ja zij deden zelfs stappen om een algemeene neutraliteit van alle koopvaarders en alle waren, behalve oorlogscontrabande, vast te stellen, daar zij vreesden dat Engeland thans den geheelen handel aan zich zou brengen.

Maar behalve het lijden van hun handelsbelang, dat het moeilijker dan ooit maakte het land nieuwe lasten op te leggen, waren er nog vele andere redenen die maakten dat zij den Noordschen oorlog ongaarne zagen. Zij moesten eene vloot naar de Oostzee zenden, wilden zij de Deenen in staat stellen krachtig oorlog te voeren, want alleen waren dezen niet tegen de Zweden opgewassen, zij moesten den keurvorst zijn subsidiën betalen zonder er eenig nut van te hebben, zij moesten hetzelfde doen aan de Brunswijksche vorsten, die in 1676 niet meer aan den Moezel te houden waren, en eindelijk de enorme onkosten voor Denemarken voldoen. Het is waar, Spanje droeg alles mede, maar dit betaalde zoo slecht dat de Staten, wilden zij niet alles zien mislukken, zich wel *moesten* inspannen En daarenboven vermeerderden de kosten van den oorlog in België en aan den Rijn, en moest een vloot in de Middellandsche zee gehouden worden. Het was duidelijk, dat dit de krachten van de Staten te boven ging. Zeer te begrijpen was het evenzeer, dat zij zoo spoedig mogelijk zich van den Noordschen oorlog wilden bevrijden en, zoodra daaraan het gevaarlijk karakter was ontnomen, zooals na 1675 het geval was, daaraan zoo weinig mogelijk ten koste leggen en alle krachten tegen Frankrijk inspannen; werd dit tot vrede gedwongen, dan zou Zweden van zelf volgen. Ja, in 1677 waren zij bereid met Zweden vrede te sluiten op voorwaarde dat het alle veroveringen, door Branden-

burg en Denemarken gemaakt, terug zou ontvangen, hetgeen volgens hen volkomen met de tractaten overeenkwam [1]).

Geheel andere plannen koesterde de keurvorst. Voor hem had de Noordsche oorlog een wijd veld geopend. Eindelijk werd hem de gelegenheid gegeven om de Zweden voor goed uit Duitschland te jagen, om zich in het bezit te stellen van Pommeren en Stettin. Dan was hij meester van de kust en kon zijn land openen voor den handel. Dan had hij een geheel andere macht dan thans, nu hij slechts de machtigste Duitsche keurvorst was. Dan kon hij de rol op zich nemen, die Zweden tot nu toe had vervuld, van de groote mogendheid van het Noorden, met één woord, dan kon hij Brandenburg maken tot wat het, langs een anderen weg, door FREDERIK II werd. Met al het vuur, dat hem eigen was, greep hij de gelegenheid als met beide handen aan. Gedurende drie jaren voerde hij onder de moeilijkste omstandigheden een aanvallenden oorlog, waardoor hij zich in het bezit stelde van het voorwerp zijner wenschen en vervolgde de Zweden zoo krachtig, dat zij tot diep in Koerland terugweken, en hij voor geen terugkeer van hen bevreesd hoefde te zijn.

Het was natuurlijk, dat tusschen bondgenooten die zoo tegenovergestelde doeleinden najaagden op den duur geen goede verstandhouding kon bestaan; met den Noordschen oorlog hield bijna alle gelijkheid van belangen op. Beiden bleven hardnekkig vasthouden aan hun plan, en zoo ontstond weldra groote twist en oneenigheid. Als de Brandenburgsche gezanten aandrongen op het betalen der subsidiën, vroegen de Nederlandsche staatslieden wanneer een Brandenburgsch leger aan den Rijn zou komen; als de keurvorst vroeg om het zenden van een vloot om de Oostzee te beheerschen, vroegen de Staten om regimenten voor het leger in België. De keurvorst voerde den oorlog tegen Zweden alsof er geen oorlog tegen Frankrijk was, en de Staten deden juist het omgekeerde.

---

[1]) De correspondentie van den Oostenrijkschen gezant in den Haag, KRAMPRICH, over het jaar 1677 (aanwezig in het K. K. Huis-, Hof- en Staats Archief te Weenen) levert daar een tal van bewijzen van.

Men bedenke hierbij wel wat de gevolgen van den Noordschen oorlog voor Nederland waren. Sinds 1675 werd de oorlog aan den Rijn betrekkelijk zwak gevoerd. Het geheele gewicht van den oorlog viel op België. Terwijl de Staten hier hun krachten moesten verdubbelen, daar Spanje al meer en meer tot de oude onmacht verzonk en van de schoone armée van MONTEREY niet veel meer over was, zagen zij toch dat hun krachten alleen niet in staat waren Frankrijk tegen te houden en dat één voor één de Belgische vestingen in LODEWIJKS handen vielen. Zij bezwoeren den keurvorst toch een troepenkorps aan den Neder-Rijn op te stellen, dat desnoods den Prins versterken kon en aan den Moezel eenige afleiding kon verschaffen. Twee, later vier regimenten ruiterij onder SPAEN was alles wat hij aan hen overliet.

De toestand werd onhoudbaar; slechts de methodieke oorlogvoering van die dagen en de meer en meer zichtbaar wordende verzwakking van Frankrijk waren oorzaak, dat er niet een tweede jaar tweeënzeventig voor de Republiek aanbrak. Iedereen verlangde naar vrede; de voorspelling van DE LIRA kwam volkomen uit, want dat onder zulke omstandigheden de ondersteuning in geld en schepen voor den keurvorst en Denemarken slechts gering was, sprak van zelf. Dezen, die een veroveringsoorlog voerden, bleven natuurlijk, daar het hun eigenbelang gold, zoo goed het ging den oorlog met hun eigen krachten voortzetten, maar velen der andere verbondenen, die evenmin de bedongen subsidiën ontvingen, vonden daarin een reden om hun verplichting niet, of althans slecht na te komen. Zoo begonnen zich hoe langer hoe meer sporen van ontbinding in de coalitie voor te doen. Een algemeene vrede had alles kunnen redden, maar daarop was nu nog veel minder kans dan vroeger, daar de eischen der Deenen, Brandenburgers, Brunswijkers en andere Noordduitsche verbondenen geheel in strijd waren met hetgeen LODEWIJK met welberekend overleg als conditio sine qua non voor den vrede stelde, het herstel van Zweden in al zijn bezittingen. Hierdoor dwong hij Zweden om, hoe ongelukkig het ook den oorlog voerde, dien door te zetten en

sitie, die hand in hand met den Franschen gezant, den slimmen D'AVAUX, ging, verklaarde het voor ondoenlijk en gevaarlijk.

Ook de keizer waagde het niet tusschenbeide te komen. Toen LODEWIJK in het voorjaar van 1679 den maarschalk CRÉQUI bevel gaf de bezittingen van den keurvorst te bezetten en vijandig tegen hem te werk te gaan, verroerde zich niemand. Te vergeefs beproefden de prinsgezinden eenige protesten en demonstraties, daar nu de Republiek open en bloot voor den vijand lag. Men liet de Franschen ongemoeid, die weldra al de bezittingen van den keurvorst bewesten de Elbe bezet hadden. Toen boog deze het hoofd en sloot den vrede van Saint-Germain, waarbij hij, op een klein stukje van Pommeren na, alles moest teruggeven. Ook Denemarken moest zich daarop bij het tractaat van Fontainebleau onderwerpen. LODEWIJK had op alle punten gezegevierd, zijn vijanden verslagen en van elkander gescheiden, een twistappel tusschen hen geworpen in de verschillende vredestractaten, die tot grooten argwaan en klachten aanleiding gaven, en een coalitie vooreerst onmogelijk gemaakt. Hij bereikte op dit oogenblik het toppunt van zijn macht en kon met recht de arbiter Europae genoemd worden.

Daarentegen waren zijne vijanden hopeloos verdeeld; het ergste Nederland en de keurvorst. Daarenboven had in Nederland de antistadhouderlijke partij weder een geduchte macht verkregen, en was het dus hoogst waarschijnlijk dat de gevaarlijkste zijner vijanden voor geruimen tijd in al zijn bewegingen verlamd zou wezen.

En misschien was het hem nog voordeeliger, dat de meeste Duitsche vorsten allen lust verloren hem verder te bestrijden, en, al gelukte het hem niet zich weder, als vóor 1672, een sterke partij in het Rijk te vormen, de keizer slechts bij een zeer klein aantal op ondersteuning rekenen kon. Onder degenen die neutraliteit voortaan boven alles stelden, behoorde in de eerste plaats de keurvorst. Op diens zonderlinge, ja bijna dubbelzinnige houding tegen Frankrijk komen wij later nog terug; vooreerst openbaarde zich diens al te ver gedreven vredelievendheid niet, wel echter zijn onverholen verbittering op de Staten.

waarden staan, en niemand zag kans hem te dwingen die op te geven. Ook Spanje begon naar vrede te verlangen en was bereid dien te sluiten, zoodra dat mogelijk was. Wel leed het er zware verliezen door, maar het zag in dat de vrede het eenige middel was om nog iets van België te bewaren.

Zoo werd het de oppositie mogelijk eindelijk door te drijven dat men afzonderlijk met Frankrijk zou handelen. Den $10^{den}$ Augustus 1678 werd tusschen Frankrijk en de Staten de vrede van Nijmegen geteekend. Niet lang daarna sloot door bemiddeling der Staten ook Spanje vrede. Éen voor éen volgden de andere verbondenen. In Februari 1679 bleven geen anderen over dan de keurvorst en Denemarken.

De keurvorst had toen, na in 1678 al wat nog van Pommeren over was, zelfs het eiland Rügen, te hebben veroverd, de Zweden voor goed uit Duitschland gedreven en in den beroemden winterveldtocht tegen HORN ze tot diep in Koerland teruggejaagd en hun den lust en de macht ontnomen om een herovering te beproeven. Juist nu gedwongen te zijn alles zonder slag of stoot weder op te geven wat hij met zulk een inspanning verkregen had, daartoe kon hij niet besluiten. Hij wilde afwachten of men er hem toe zou dwingen. Dat kon alleen geschieden door een inval aan den Rijn en in Westfalen, want voor het oogenblik behoefde hij niet bevreesd te zijn voor een hernieuwing van den strijd van de zijde van Zweden. Dat de keizer zou dulden dat de Franschen tot in 't hart van Zweden doordrongen en daar groote streken lands en vele vestingen veroverden betwijfelde hij; nog minder kon hij verwachten, dat de Staten zouden toelaten dat zij het Kleefsche bezetten en daardoor ieder oogenblik in de Republiek konden vallen. Hij had echter buiten de oppositie gerekend, die op dit oogenblik in Holland alles belette, wat maar eenigszins den vrede in gevaar kon stellen. Deze had gedurende het jaar 1678 verhinderd dat de Staten, zooals ROMSWINCKEL verzocht, althans Kleef zouden doen neutraal verklaren, waardoor de keurvorst hoopte den Franschen de gelegenheid hem te dwingen te ontnemen. De Staten hadden het gaarne gedaan, maar zij durfden niet; en de oppo-

sitie, die hand in hand met den Franschen gezant, den slimmen D'AVAUX, ging, verklaarde het voor ondoenlijk en gevaarlijk.

Ook de keizer waagde het niet tusschenbeide te komen. Toen LODEWIJK in het voorjaar van 1679 den maarschalk CRÉQUI bevel gaf de bezittingen van den keurvorst te bezetten en vijandig tegen hem te werk te gaan, verroerde zich niemand. Te vergeefs beproefden de prinsgezinden eenige protesten en demonstraties, daar nu de Republiek open en bloot voor den vijand lag. Men liet de Franschen ongemoeid, die weldra al de bezittingen van den keurvorst bewesten de Elbe bezet hadden. Toen boog deze het hoofd en sloot den vrede van Saint-Germain, waarbij hij, op een klein stukje van Pommeren na, alles moest teruggeven. Ook Denemarken moest zich daarop bij het tractaat van Fontainebleau onderwerpen. LODEWIJK had op alle punten gezegevierd, zijn vijanden verslagen en van elkander gescheiden, een twistappel tusschen hen geworpen in de verschillende vredestractaten, die tot grooten argwaan en klachten aanleiding gaven, en een coalitie vooreerst onmogelijk gemaakt. Hij bereikte op dit oogenblik het toppunt van zijn macht en kon met recht de arbiter Europae genoemd worden.

Daarentegen waren zijne vijanden hopeloos verdeeld; het ergste Nederland en de keurvorst. Daarenboven had in Nederland de antistadhouderlijke partij weder een geduchte macht verkregen, en was het dus hoogst waarschijnlijk dat de gevaarlijkste zijner vijanden voor geruimen tijd in al zijn bewegingen verlamd zou wezen.

En misschien was het hem nog voordeeliger, dat de meeste Duitsche vorsten allen lust verloren hem verder te bestrijden, en, al gelukte het hem niet zich weder, als vóór 1672, een sterke partij in het Rijk te vormen, de keizer slechts bij een zeer klein aantal op ondersteuning rekenen kon. Onder degenen die neutraliteit voortaan boven alles stelden, behoorde in de eerste plaats de keurvorst. Op diens zonderlinge, ja bijna dubbelzinnige houding tegen Frankrijk komen wij later nog terug; vooreerst openbaarde zich diens al te ver gedreven vredelievendheid niet, wel echter zijn onverholen verbittering op de Staten.

Zooals boven is aangetoond, begon in de tweede helft van den oorlog meer en meer een zekere koelheid tusschen hem en de Staten te heerschen. De eischen, die zij elkander stelden werden al minder en minder voldaan; klachten kwamen van weerszijden hoe langer hoe meer voor. Toen kwam de volgens de tractaten zeer zeker onverdedigbare vrede. De keurvorst, die terecht begreep dat het nu gedaan was met de coalitie en tevens met zijn eigen veroveringen, betoonde er zich meer door gekrenkt dan een der andere bondgenooten. Hij verklaarde het voor een schandelijk verraad, gepleegd aan de bondgenooten en in de eerste plaats aan hem, aan wien de Staten toch hun redding in het jaar tweeënzeventig te danken hadden. Te vergeefs bracht ROMSWINCKEL hem onder het oog dat het het werk van een partij was, dat die zich niet door regelen van politiek of door dankbaarheid en plichtgevoel liet besturen, dat het land onmogelijk langer den last des oorlogs dragen kon, dat het reeds sinds vele jaren vooruitgezien was dat het eens zoover komen zou. De keurvorst had er toen evenmin ooren voor als thans zijn geschiedschrijver schijnt te hebben. De keurvorst beweerde, en DROYSEN zegt het hem na, dat de Staten den oorlog hadden moeten doorzetten en, als zij minder baatzuchtig waren geweest, het ook hadden kunnen doen, dat, als zij nog een jaar hadden volgehouden, hij met zijn gansche macht naar den Rijn zou zijn gemarcheerd en Frankrijk tot vrede hebben gedwongen. Trouwens aan den Prins lag het niet dat dit plan niet werd uitgevoerd, de slag bij St. Dénis bewijst het volkomen, maar aan de antistadhouderlijke partij, die aan de Europeesche politiek geheel vreemde doeleinden beoogde en daarvoor den vrede noodig had. Wanneer zulk een partij de overhand kreeg, was het nutteloos tegenwerpingen en verwijten te bezigen. Dit was echter bij den keurvorst na den vrede het geval. Een man van zijn temperament kon het den Staten niet vergeven dat zij de oorzaak waren van het verlies van het voorwerp van zijn vurigste wenschen, dat hij door jarenlangen arbeid had verworven. Dat zij daarvoor niets hadden gedaan, niet eens in 1679, toen zij er zulk een uitstekende gelegenheid toe hadden, een

diplomatische tusschenkomst hadden beproefd, dat krenkte hem, naar het schijnt, nog meer dan het breken van het tractaat in 1678. Want eerst in 1679 begint de keurvorst dien bitteren toon tegen de Staten aan te slaan, voor den dag te komen met die onberedeneerde eischen, die sedert bij hem tegenover zijn oude bondgenooten gewoon werden. Eerst in 1679 begint hij te klagen over de „*Unchristliche abandonnirung*" waarin zij hem gelaten hadden. En het is begrijpelijk, want totdat de Staten den tocht van CRÉQUI werkeloos aanzagen, koesterde hij nog hoop dat zij uit eigen belang verhinderen zouden dat LODEWIJK hem dwong zijn veroveringen op te geven; eerst toen zag hij dat zij niets voor hem wilden doen en maakte de flauwe hoop in zijn hart plaats voor al de verbittering, waartoe iemand in staat is, die in de schoonste verwachtingen zijns levens is teleurgesteld.

## III.

Zoodra de keurvorst den vrede van Saint-Germain had gesloten, begon hij voor den dag te komen met zulk een aantal vorderingen en tevens zulk een hardnekkigheid te toonen om op het geringste punt, waaromtrent hij eenigszins met de Staten verschilde, niets toe te geven, dat het weldra duidelijk werd dat het hem er om te doen was om de Staten het leven zoo zuur mogelijk te maken.

In de eerste plaats eischte hij het in eens afbetalen van al de achterstallige subsidiën, zoowel die uit het laatste als die uit het vroegere verbond nog niet voldaan waren, een eisch, waarvan de onmogelijkheid en, hoewel de letter van de tractaten er recht toe gaf, onredelijkheid duidelijk waren. Verder wilde hij echter nog een aanzienlijke vergoeding voor de schade, die hij door het afzonderlijk vrede sluiten door de Staten geleden had; voornamelijk betrof dit de contributiën en andere opofferingen, die in 1679 Kleef waren opgelegd, wat volgens den keurvorst de Staten als degene die er de oorzaak van waren moesten vergoeden. Het kostte BLASPEIL en ROMSWINCKEL

veel moeite hem van de onredelijkheid dezer vordering te overtuigen; zij beweerden dat dergelijke schade niet goed berekend kon worden en dat een dergelijke eisch de Staten afkeerig zou maken van het voldoen aan die omtrent de subsidiën, waar zij, als zij zoo hoog bleven, toch al niet licht in zouden toestemmen.

Maar behalve met deze geldelijke vergoedingen kwam de keurvorst nog met een menigte andere vorderingen over handelszaken, over de prijzen der Brandenburgsche kapers, over grensregeling enz. voor den dag. En werd een moeilijkheid uit den weg geruimd, zeker kwam er weldra een andere voor in de plaats. ROMSWINCKEL was verplicht de Staten onophoudelijk met klachten lastig te vallen, die hij, door zijn lang verblijf in Nederland zeer goed gezind jegens de Staten en vooral jegens den Prins, niet altijd kon goedkeuren, hoe groot ook zijn ijver voor zijn meester was. Zijn stelling begon hem hoe langer hoe onaangenamer te worden; daarbij werd hij oud en ziekelijk en had hij niet meer als vroeger in BLASPEIL een ambtgenoot, die hem zoo nu en dan dien last verlichtte. Hij trachtte gedurende de jaren 1679 en '80 vruchteloos een betere verstandhouding tusschen den keurvorst en de Staten, die hij, evenzeer als de Prins en FAGEL, voor beiden en bovenal voor de rust van Europa zoo noodig hield, te bewerken. In plaats van daarin te slagen, zag hij zich gedwongen dagelijks meer een toon aan te slaan, die de verwijdering grooter moest maken en die de door zijn strijd met de antistadhouderlijke partij reeds zoo gedwarsboomde regeering van de Republiek moest doen denken dat de keurvorst meer en meer Franschgezind werd en niet een ernstig bijleggen der geschillen beoogde. Want dat deze steeds bij zijn eischen bleef, hoewel ieder wist dat de Republiek thans minder dan ooit in staat was daaraan te voldoen, moest wel hiertoe aanleiding geven.

In het voorjaar legde ROMSWINCKEL zijn betrekking neder en werd opgevolgd door VON DIEST, een creatuur van den minister MEINDERS, het hoofd der Franschgezinde partij te Berlijn. Deze had bevel krachtig op volkomen voldoening te

blijven aandringen en zich volstrekt niet tevreden te stellen met aanbiedingen tot een vergelijk, zooals de Staten hem reeds door den baron VAN AMERONGEN hadden gedaan, die twee jaar lang vruchteloos te Berlijn werkzaam was om de geschillen bij te leggen [1]).

Hierop begon het geschil een nog onaangenamer karakter te krijgen, vooral door den weldra tot dadelijkheden overslaanden naijver van de West-Indische en Brandenburgsch-Afrikaansche compagniën, waarin de Staten zich, volgens hun (toen trouwens overal gevolgde) gewoonte in handelszaken, met een niet genoeg te laken bekrompenheid gedroegen. De vrees voor een opkomen der Brandenburgsche zeemacht deed hen tot groote onrechtvaardigheden overgaan, althans zij veroorzaakte dat zij ze bij de compagnie oogluikend toelieten. Die vrees werd nog versterkt sinds de keurvorst zijn kleine marine last gegeven had de Spaansche schepen aan te tasten en op te brengen. De Spaansche monarchie had wel te beschikken over de schatten van Amerika en de hulpbronnen van Italië en Spanje, maar kon toch nog veel minder dan de Republiek voldoen aan de verplichtingen, die zij schoorvoetend bij den oorlog op zich had genomen. Waren de Nederlandsche subsidiën een paar jaar ten achter, de Spaansche waren deels niet langer dan een half jaar, deels in het geheel niet betaald. De keurvorst wist geen ander middel om zich recht te verschaffen dan door de Spaansche schepen op te brengen, totdat hij uit de waarde der prijzen zijn vorderingen voldaan zag. Natuurlijk verwekte dit gewelddadig gedrag algemeene verontwaardiging in de Republiek, en daar de Brandenburgsche vloot bijna uitsluitend door Nederlanders was bemand, verbood men dezen het dienst nemen bij den keurvorst en gaf de schepen vrij die zij in Nederlandsche havens opbrachten.

---

[1]) Over diens werkzaamheid zoowel in deze jaren als in 1672 en '73 bevat het door Dr. H. PETER bewerkte 3e deel der „Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Grossen Kurfürsten," een schat van bijzonderheden, die voor de kennis onzer buitenlandsche betrekkingen in die dagen niet genoeg te waardeeren zijn.

Zoodoende werd de twist al erger; het gedrag van VON DIEST droeg er niet toe bij om haar bij te leggen, daar hij een geheel andere taal voerde dan ROMSWINCKEL, en zijn betrekking aanvaardde met een geschil over het ceremoniëel bij zijn ontvangst, dat gedurende twee maanden zijn audiëntie verhinderde. Zijn openlijk optreden als vriend van Frankrijk en spoedig ook van de antistadhouderlijke partij maakte hem weldra bij den Prins, FAGEL en de meeste regeeringspersonen tot een alles behalve aangenaam persoon.

Want niet alleen tegenover de Republiek had de keurvorst zijn gedragslijn veranderd. Ook in de algemeene politiek was hij geheel omgeslagen. Zijn tijdgenooten noemden hem daarom trouweloos en wispelturig; ja sommige Oostenrijksche staatslieden schijnen hem beschouwd te hebben in het licht, waarin men gewoon is den befaamden VICTOR AMADEUS van Savoie, den eersten koning van Sardinië, te beschouwen. En hoewel misschien ook deze bij tijdgenoot en nazaat een te slechten naam heeft, verdient FREDERIK WILLEM geenszins met hem op één lijn te worden gesteld.

De keurvorst heeft gedurende zijn achtenveertigjarige regeering geleefd voor één doel, Brandenburg tot een krachtigen, zelfstandigen staat te maken. Hij richtte daar zijn verbindingen met het buitenland naar in. Van 1667 tot 1678 had hij gehoopt door zijn verbond met Oostenrijk en Nederland door den strijd tegen Frankrijk dit doel te bevorderen. Zijn afval van de coalitie in 1674 was zoozeer de schuld van omstandigheden buiten zijn macht gelegen, dat het hoogst onrechtvaardig zou zijn te gelooven dat hij toen in zijn vasthouden aan het verbond wankelde. Maar in 1679 was het anders. Het bleek hem dat de verbinding met Oostenrijk en Nederland tegen Frankrijk hem en Brandenburg geen oogenblikkelijk en onmiddellijk voordeel bracht, wel groote inspanningen en onkosten. Hij besloot nu een anderen weg in te slaan. Wij meenen te mogen betwijfelen of hij werkelijk een aansluiting aan Frankrijk beoogde, wij gelooven veeleer dat een strenge neutraliteit, het verhinderen van elken strijd met Frankrijk zijn doel was. Zeker

is het dat hij er een groote fout door beging en zich geducht vergiste, wanneer hij dacht dat een neutraliteit in die dagen mogelijk, laat staan voordeelig voor hem kon zijn.

Toen in 1681 LODEWIJK door de beruchte Chambres de Réunion, al meer stukken van het gebied zijner naburen aan zich trok, toen hij eindelijk Straatsburg in bezit nam en Duitschland en Spanje in rep en roer kwam, was hij het die bleef beweren dat een oorlog met Frankrijk slechts dienen kon om meerder ongeluk te doen ontstaan en trachtte hij overal door zijn gezanten den oorlog te verhinderen. Diezelfde politiek zette hij door in de drie volgende jaren onder omstandigheden, die oorzaak waren dat men hem algemeen als den trouwen medehelper van Frankrijk begon te beschouwen. Terwijl zijn tijdgenooten algemeen van oordeel waren dat hij Keizer en Rijk wilde verderven om voor zich in troebel water te visschen, schrijft zijn lofredenaar DROYSEN dit toe aan zijn overtuiging dat elke nieuwe coalitie even zwak, zoo niet zwakker, zou zijn als de vorige, dat men Frankrijk moest zien te bevredigen en zich in het onvermijdelijke schikken om eens in beter dagen den roof terug te vorderen.

Wij gelooven dat hier, als zoo dikwijls, de waarheid in het midden ligt. Want een zoo scherpzinnig man, als de keurvorst duizende malen had getoond te zijn, kon het niet ontgaan dat tegenover een zoo machtigen vijand als LODEWIJK XIV, die tevens zich zoo weinig bekommerde om het volkenrecht, een politiek, die niets dan vredelievende maatregelen nam, die door toegeven den vijand zocht te ontwapenen op zijn minst genomen een dwaasheid was. Vandaar dat wij DROYSENS verklaring onmogelijk kunnen aannemen. Immers, toegegeven dat de keurvorst zijn land verademing wilde verschaffen en op dit tijdstip elke coalitie voor te zwak hield om Frankrijk te bestrijden, dan moest hij toch inzien dat men alleen door een krachtige houding aan te nemen, door gezamenlijk een moreelen druk uit te oefenen, door met een algemeenen oorlog te dreigen den vijand eerbied inboezemen kon, die slechts door de wetenschap dat zijn tegenstanders, Spanje en het Rijk, zoo zwak waren,

zich ondernemingen durfde veroorloven als die tegen Straatsburg en Luxemburg. Al wilde hij geen oorlog voeren, zooals de Prins beoogde, dan kon hij toch door een krachtigen diplomatischen bijstand den verbondenen van ontzaglijk veel nut zijn. Maar nu werkte hij door zijn onstuimig aandringen op vrede en ontwapening den vijand in de hand en werd, misschien tegen wil en dank, een verrader van het Duitsche belang.

Aan de andere zijde kan hij ook niet een vernietiging van het Rijk, een vergrooting van zijn gebied door hulp van Frankrijk hebben beoogd, want zijn geheele vroegere en latere werkzaamheid toont aan dat hij de plannen, die LODEWIJK tegen Duitschland voorhad, voor zich in de eerste plaats verderfelijk achtte.

Er moeten dus andere beweegredenen zijn geweest, die hem tot deze zonderlinge, met zijn vroeger en later leven zoozeer in tegenspraak staande handelwijze brachten.

Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor dat het de volgende waren: in de eerste plaats verbittering tegen de bondgenooten, die hem in 1678 zoo schandelijk in den steek hadden gelaten; ten tweede, hoop dat hij de verbondenen zou kunnen dwingen hem als prijs voor zijn bijstand eenige vergoeding te geven voor het verlies, dat zij hem toen hadden berokkend; ten derde, vrees voor toenemen van de macht van het huis van Oostenrijk, en ten vierde, antagonisme tegen Zweden, dat thans onder de bondgenooten behoorde.

Wat het eerste betreft, het blijkt uit de geheele correspondentie van den keurvorst met zijn gezanten in den Haag, uit de berichten van AMERONGEN, die in dien tijd aan het hof te Berlijn de Staten vertegenwoordigde, en eindelijk uit al zijn handelingen in de jaren 1680, '81 en '82, dat hij het noch den Staten noch Spanje vergaf dat zij hem in den strijd hadden alleen gelaten, dat hij hun recht gaarne een geduchte kastijding gunde. Ook den Keizer en den meesten Duitschen vorsten was hij in dien tijd niet goed gezind; hun gedrag jegens hem tijdens den oorlog en vooral bij den vrede en bij den tocht van CRÉQUI

in 1679 om hem tot het aannemen daarvan te dwingen, had hem in de hoogste mate verstoord.

Aangaande de tweede beweegreden is het zeker dat men aan de hoven van andere Duitsche vorsten, in Saksen onder anderen, algemeen van oordeel was dat hij een vermeerdering van land wenschte, dat hij met name Silezië of de Lausitz wilde hebben, terwijl zijn gezanten zich bepaaldelijk uitlieten dat niets dan een aanzienlijke afstand in land gevoegd bij een volkomen voldoening aan zijn eischen door Spanje en de Staten hem tot een toetreden tot de nieuwe coalitie kon bewegen [1]).

Ten derde kon een oorlog in Duitschland, vooral een door den Keizer gevoerde, slechts leiden tot een versterking van het keizerlijk gezag, daar deze dan optrad als de beschermer der rechten en belangen van het Rijk, als hoofd van geheel Duitschland, wat den keurvorst, die zooveel mogelijk onafhankelijk wilde blijven, in geenen deele aangenaam kon zijn. Veeleer moest hij een voortduring wenschen van den toestand die nu heerschte, waardoor ieder rijksvorst in staat was te doen en te laten wat hem goeddacht, en feitelijk souverein was. Want al wilde hij niet een ontbinding van het Rijk, zeker is het dat hij slechts in zoover daarmede verbonden wenschte te blijven dat hij er wettig op den rijksdag en verder als keurvorst invloed op kon uitoefenen, dat hij er niet nader mede wilde verbonden zijn dan later FREDERIK WILLEM I en FREDERIK II dit waren.

Het vierde eindelijk, dat als beweegreden is aangevoerd, ligt voor de hand. Zweden was zijn grootste vijand, de staat, die hem het meest benadeelde en bedreigde; met dien in verbond te treden moest hem zeker bovenmate moeilijk vallen [2]).

---

[1]) De correspondentie van den baron V. HÜNICKE, die in 1683 in den Haag aanwezig was om over een toetreden van Saksen tot het Associatie-tractaat te handelen, levert daar zeer interessante bijzonderheden over. Zij berust in het Haupt-Staats-Archiv te Dresden.

[2]) Zeker is het dat hij, zoodra hij ontdekte dat Frankrijk niet geneigd was hem tegen Zweden bij te staan, meer tot den Prins begon te naderen.

Wij willen geenszins beweren dat het zeker is dat dit de beweegredenen van zijn gedrag waren; het zijn onderstellingen, die wij uit de natuur der dingen meenen te mogen opmaken, daar de andere verklaringen van zijn gedrag ons als in de hoogste mate onwaarschijnlijk, ja als onmogelijk voorkomen. Evenmin willen wij gezegd hebben dat hij niet werkelijk meende dat een coalitie, een oorlog tegen Frankrijk vooral, op dit oogenblik geen gunstige gevolgen kon hebben, en dat hij het ook niet bepaald noodig vond zijn land rust te geven van den oorlog; maar wij beweren slechts dat het onmogelijk is dat deze beweegredenen alleen tot zijn gedrag aanleiding gaven. Want waarlijk, wanneer men zijn werken in die treurige jaren 1682—85 nagaat, dan blijkt het dat het onmogelijk is hem in dien tijd voor te stellen als het model van een vaderlandslievend Duitsch vorst, die, op het gevaar af van zijn goeden naam te verliezen, den vrede bewaart, en die Duitschland en geheel Europa door Frankrijk laat vertrappen, alleen omdat hij het ware tijdstip tot verzet nog niet gekomen acht.

De verandering van zijn politiek tegenover Frankrijk bracht den keurvorst er toe om ook tegenover de Republiek een andere houding aan te nemen, althans tegen de daar regeerende partij. En evenals zijn wensch om den vrede in stand te houden hem er toe bracht om het belang van Duitschland te verraden, veroorzaakte hij ook dat monsterachtige en onnatuurlijke verbond met de antistadhouderlijke partij, waardoor hij, meer nog dan door zijn werken in Duitschland, de nieuwe coalitie benadeelde en voor Frankrijk ruim baan maakte tot het verkrijgen van zijn meest onredelijke eischen.

De antistadhouderlijke partij was niet tevreden met den vrede te hebben hersteld, zij wilde dien ook in stand houden en den Prins daardoor voor goed buiten staat stellen iets tegen haar vrijheid te ondernemen. De gebeurtenissen van 1650 hadden zulk een diepen indruk op de Hollandsche regenten gemaakt, dat zij, zoolang de Prins een krachtig leger bezat, er steeds een herhaling van vreesden. En de wijze, waarop de Prins zijn gezag placht te handhaven, de buitengewone invloed, dien de re-

geeringsreglementen hem gaven en de geduchte vermeerdering, van gezag, die hij door het erfelijk verklaren van het stadhouderschap had gewonnen, deden hun vrees steeds toenemen. Daarbij kwamen de listige insinuaties van D'AVAUX, die onophoudelijk het nut van het verbond met Frankrijk aantoonde, waaraan de Republiek volgens hem haar bestaan en bloei te danken had, die tevens gedurig beweerde dat zijn meester niets liever wilde dan dat verbond herstellen, en wien het niet moeilijk viel hun duidelijk te maken dat de Prins alleen daarom den oorlog wenschte, omdat hij daardoor de souvereiniteit kon bemachtigen.

Daar de meeste leiders der Hollandsche oppositie opgevoed waren in de school van DE WITT, den ijverigen voorstander van het verbond met Frankrijk, hadden zijn redeneeringen zelfs bij hen, die niet geheel door partijhaat verblind waren, niet geringen invloed. Daarbij kwam de berooide staat der finantiën, de enorme schuldenlast, de herinnering aan de lasten en gevaren van den laatsten oorlog. En eindelijk deed de invloed van VAN BEUNINGEN, toen gezant in Engeland, die, zoodra hij zag dat KAREL II niet met de Staten tegen Frankrijk wilde optreden, elken strijd met den machtigen nabuur wilde vermeden hebben, vele ijverige patriotten terugdeinzen voor het uitvoeren van het Associatie-tractaat. De eigenlijke regentenpartij niet alleen, maar ook de groote massa van den handelsstand werd daardoor aan den oorlog vijandig, en zoo was de oppositie in staat met groote kracht op te treden.

In zijn plannen om den vrede, het kostte wat het wilde, bewaard te zien, kon dus de keurvorst geen ijveriger medehelpers bezitten. Maar toch waren er redenen, die krachtig genoeg schenen om elk verbond tusschen hem en de oppositie onmogelijk te maken. Vooreerst was de keurvorst een man van streng monarchische denkbeelden, een vijand van alle standenwezen. Men weet met welk een geweld, ja willekeur hij het in zijn staten trachtte uit te roeien.

Verder had hij gedurende een twintigtal jaren een tal van onaangenaamheden van deze lieden wedervaren, zoowel als oom

en voogd van den Prins als als keurvorst. Want altijd hadden zij hem in zijn plannen gedwarsboomd, zijn steden hadden zij wederrechtelijk bezet gehouden, hem en zijn gezanten met kwetsende trotschheid behandeld. Hij had hen altijd beschouwd als ontoegankelijk voor recht en billijkheid, als ware plagen van hun naburen.

Ten slotte had hij, wat eigenlijk reeds genoeg scheen om elk verbond onmogelijk te maken, alleen aan hen den vrede van Nijmegen te danken, die hem het smartelijkste verlies van zijn geheele leven berokkend had. En daarop hadden zij niet eens, in een oogenblik van nood, aangedrongen, maar lange jaren achtereen. Zij hadden in den geheelen oorlog altijd getracht hem alle ondersteuning te doen ontzeggen.

Het getuigt wel van den voor niets terugdeinzenden ijver, die den keurvorst bezielde, dat hij thans hun de hand wilde reiken. Want ondanks zijn natuurlijken haat tegen hen moest hij toch inzien dat, als zij het roer van staat weder in handen kregen, een voldoening zijner eischen een onmogelijkheid was. Want in geldzaken waren de Hollandsche regenten spreekwoordelijk bekrompen en zeer onhandelbaar. Zonder zich aan deze talrijke hindernissen te storen, beval de keurvorst in Juli 1682 aan v. DIEST zich met de leiders der oppositie, vooral met de hoofden der Amsterdamsche regeering, te verstaan. De aanleiding hiertoe was deze.

In Augustus 1681 had de Prins, niettegenstaande den hevigen tegenstand van Amsterdam en Delft, het verdedigend verbond met Engeland doen sluiten en in September het Associatieverdrag met Zweden. In Maart behaalde hij een nieuwe overwinning, doordat de Staten van Holland, hoewel slechts met één stem meerderheid, het verleenen van hulp aan Spanje, ingeval Frankrijk nieuwe aanvallen deed, goedkeurden. Friesland en Groningen bleven evenals Amsterdam en de overige steden der oppositie zich er steeds tegen verklaren. Met dat al werd een vloot en leger uitgerust, toen LODEWIJK in April het beleg voor Luxemburg sloeg. Spanje verklaarde daarop Frankrijk den oorlog en verzocht den Staten de beloofde hulp te verleenen.

KAREL II van Engeland echter bood zijn arbitrage aan, die door Frankrijk werd aangenomen. Te bewerken dat ook Spanje dit deed, was nu het doel van den keurvorst. Om het daartoe te dwingen, moest het beroofd worden van alle uitzicht op hulp van de Staten, en om dit te verkrijgen moest V. DIEST samenwerken met D'AVAUX, den Deenschen gezant PETTEKUM en de Amsterdamsche regenten en hun medestanders.

V. DIEST voldeed met ijver aan dien last. Hij wendde zich vooral tot VAN BEUNINGEN en HUYDECOPER, met wie hij spoedig in drukke briefwisseling trad en die hij dikwijls te Amsterdam bezocht. Hij bewerkte tevens den jongen vorst van Nassau, den stadhouder van Friesland en Groningen, om in dien zin mede te werken, waardoor hij van deze twee altijd tegen den oorlog gezinde provinciën voor goed verzekerd was. Het gelukte hem des te beter, daar de Prins in een hevig geschil met den jongen vorst was geraakt, wat deze bewoog zich geheel in de armen van de oppositie te werpen. Tegelijk liet V. DIEST niet na in een tal van memorialen aan de Staten op het behoud van den vrede aan te dringen. Dat deze zoo weinig indruk maakten ergerde hem zeker geweldig, want hoe langer hoe vijandiger laat hij zich dit jaar over hen of liever over de zegevierende prinsenpartij uit.

In het volgende jaar brachten de geschillen over Holstein, Bremen enz., die weder begonnen te herleven, (zooals trouwens tot in de eerste twintig jaren van de volgende eeuw voortdurend het geval was) een verandering in de politiek van den keurvorst. Zijn samenwerken met Denemarken en Frankrijk, waardoor hij gehoopt had van Zweden althans een gedeeltelijke vergoeding van de verliezen van 1679 te verkrijgen, hield op. V. DIEST kreeg in Juni bevel met D'AVAUX geen meer vertrouwelijken omgang te hebben dan met de andere vreemde ministers, maar daarentegen aan den Prins en FAGEL te verklaren dat de keurvorst gaarne met hen tot het behoud van den vrede wilde medewerken. Zelfs voegde hij er bij dat dit misschien kon dienen tot het verkrijgen van voldoening van Spanje door bemiddeling van de Staten. Maar deze toenadering zou niet

van langen duur zijn. Nauwelijks hadden de Prins en FAGEL hun wensch te kennen gegeven om met den keurvorst in goede vriendschap te leven en hem zooveel mogelijk in zijn vorderingen aan Spanje te helpen, toen de Turkenoorlog den keurvorst bewoog geheel andere bevelen te geven. Den 2^den^ Juli schreef hij aan V. DIEST dat hij krachtiger dan ooit op het behoud van den vrede moest aandringen, dat een aanval van Frankrijk, gevoegd bij dien der Turken, Duitschland geheel te gronde zou richten en dat dus alles moest worden aangewend om dit te verhindêren. Om echter te toonen dat hij met den Prins in verbinding wilde blijven, moest V. DIEST dit dezen in de eerste plaats voorhouden. Tegelijk verbood hij hem verder over de subsidie-quaestie te spreken, die hij voortaan uitsluitend met AMERONGEN te Berlijn wilde behandelen. Waarschijnlijk zag de keurvorst in dat V. DIEST met zijn bijna onbeleefde taal die zaak nimmer ten einde zou brengen. Maar ook met AMERONGEN slaagde hij niet.

Het beleg van Weenen en het ontzettende gevaar, waarin in den zomer van 1683 de geheele christenheid meende te verkeeren, veroorzaakte dat het geschil van LODEWIJK met Oostenrijk en Spanje werd ter zijde gelegd. Maar zoodra was het gevaar niet geweken, of het ontbrandde heviger dan te voren. Frankrijk bood thans een wapenstilstand voor een langen tijd aan op grond van het uti possidetis. Engeland en de keurvorst waren ijverig bezig om dit aanbod te doen aannemen, hoe schadelijk en schandelijk het ook was voor den Keizer, voor Spanje en voor het geheele Duitsche rijk, daar Frankrijk daardoor in het bezit bleef van al de plaatsen, waarover het geschil liep.

De Prins daarentegen drong er ijverig op aan dat de Staten de in het jaar 1682 beloofde ondersteuning aan Spanje zouden doen toekomen. Hij meende dat, als de oorlog eens begonnen was, de andere staten wel van zelf tot een deelnemen er aan zouden komen. Den Turkenoorlog hield hij niet voor zoo gevaarlijk, of de keizer kon een deel zijner krachten tegen Frankrijk aanwenden, als hij en het Rijk zich eens werkelijk wilden in-

spannen. De keurvorst achtte V. DIEST niet in staat om thans den storm te bezweren, waaraan hij, hetzij omdat de Franschgezinde partij in zijn raad hem overreed had, hetzij omdat hij werkelijk den Turkenoorlog voor te gevaarlijk achtte, al zijn krachten wilde wijden. Zijn bekwaamste diplomaat, PAUL VON FUCHS, werd naar Holland gezonden om het aannemen der door Frankrijk aangeboden voorwaarden door te drijven.

Deze slaagde volkomen in zijn zending. De antistadhouderlijke partij, die in de laatste twee jaren nederlaag op nederlaag had geleden en die den moed reeds begon op te geven werd door hem als met een nieuw leven bezield. Hij bediende zich hierbij vooral van VAN BEUNINGEN, die sinds 1673 een onvermoeid strijder voor den vrede met Frankrijk was. Een hevige strijd ontbrandde in den boezem van de Staten van Holland, waarvan het lot van Europa afhing. Toen hij in April Holland verliet, kon FUCHS het verder voeren van den strijd gerust aan V. DIEST overlaten, want al meer en meer neigde de overwinning naar de zijde van Amsterdam. Het Duitsche rijk was zoo verdeeld en Spanje zoo hulpeloos, dat alleen op Zweden te rekenen viel, daar Engeland en Brandenburg alle ondersteuning weigerden en de Keizer al zijn krachten tegen Turkije wendde. Onder zulke omstandigheden ontzonk de moed aan de kleine steden, die tot nu toe den Prins de ovèrwinning hadden geschonken. Want evenals in 1678 werd de antistadhouderlijke partij zoozeer door de omstandigheden geholpen dat de massa des volks, hoe afkeerig ook overigens van haar plannen, haar voor het oogenblik toeviel. Zoo viel dan ook den 26sten Juni 1684 het besluit dat men desnoods met Frankrijk alleen zou onderhandelen en beloven geen ondersteuning aan Oostenrijk en Spanje te geven, als zij niet binnen zes weken de voorwaarden van Frankrijk aannamen. De overige provinciën gaven toe, sommige terstond, Gelderland, Utrecht en Zeeland na hevigen tegenstand wegens het verlies, dat de Prins door den vrede in zijn bezittingen in Frankrijk leed.

De oppositie had gezegevierd, de alliantie was vernietigd, den Prins alle kans op oorlog benomen. Ook Spanje en Oos-

tenrijk begrepen dit, want reeds den 2den Augustus verklaarden zij de voorwaarden van Frankrijk aan te nemen. Met even goed gevolg als V. DIEST en FUCHS in Holland, was JENA in Regensburg bezig geweest. Ook het Duitsche rijk nam de voorwaarden aan, en het beruchte Twintigjarig Bestand of Bestand van Regensburg werd gesloten, waarbij Europa voor de tweede maal, en nu zonder zelfs het zwaard te hebben getrokken, bukte voor den overmoed van LODEWIJK XIV.

Waarlijk, de keurvorst had op eigenaardige manier den vrede van Nijmegen aan de verbondenen vergolden. Want dat zijn tusschenkomst het vooral was die het uitbarsten van den oorlog belette, dat blijkt uit alles. Zonder de antistadhouderlijke partij te laag te schatten, gelooven wij niet dat zij in staat was geweest dit te verhinderen, zoo zij niet zeker was geweest van de moreele ondersteuning van den keurvorst, zoo niet zijn weigering om aan de coalitie deel te nemen de weifelenden had gesteund. Voor Nederland had die tusschenkomst, in zooverre zij den twist aanstookte, die het verscheurde, de droevigste gevolgen. De jaren 1684 en '85 zijn evenzeer jaren van crisis geweest als de jaren 1618 en 1650.

En welk een gevaar dat voor geheel Europa opleverde, dat voelde niemand meer dan de keurvorst, die, zoodra zijn plan gelukt en de vrede behouden was, op eens weder omdraaide en met den meesten ijver het gebouw ging afbreken, dat hij zoo pas had helpen tot stand brengen.

## IV.

Het schijnt wel dat de keurvorst eenigszins schrikte, toen hij, na het sluiten van het Twintigjarig Bestand, zag in welk een toestand hij Europa had helpen brengen. En waarlijk, hij had er reden toe. LODEWIJK XIV was machtiger dan ooit; aanzienlijke strooken lands, geduchte vestingen had hij zonder oorlog te voeren verworven. België was meer dan ooit onverdedigd en Spanje tot een onmacht gezonken, die het prijsgaf aan elken aanval. Het Duitsche rijk lag ook bijna weerloos

voor hem open. De Noordsche Staten vervielen dagelijks meer door wanbestuur en innerlijke tweespalt. De Keizer had de handen vol met den oorlog tegen de Turken. Engeland was door KAREL II aan Frankrijk overgeleverd. De Republiek eindelijk was in een toestand van verschrikkelijke verwarring; de helft der Hollandsche steden, Amsterdam aan het hoofd, kwamen in open verzet tegen alles wat de Prins en met hem de Generaliteit wilde, en twee provinciën, Friesland en Groningen, volgden haar daarin; ja zelfs de beide stadhouders, de vertegenwoordigers van den ouderen en van den jongeren tak van het Huis van Nassau, waren verdeeld.

Een algemeene vrees voor een burgeroorlog had zich van geheel Nederland meester gemaakt; ieder partij begreep dat zij te ver ging, maar geen wilde terug, en zoo werd iederen dag de kloof wijder.

Het liet zich begrijpen dat behalve LODEWIJK alle vorsten dit gevaar met angst aanzagen. Wanneer een burgeroorlog in de Republiek uitbarstte, lag het voor de hand dat Frankrijk door niets tegengehouden kon worden om België te bezetten; ja het was te vreezen dat de zwakkere partij, Amsterdam en zijn medestanders, Frankrijks hulp inroepen zou. In alle geval was de hoeksteen van het Europeesch evenwicht weggenomen en geen verbond tegen de Fransche overmacht mogelijk.

Nauwelijks was dan ook het bestand gesloten, of de keurvorst beval V. DIEST te onderzoeken of een bijleggen der twisten door zijn bemiddeling mogelijk was. Hij rekende dat hij hiertoe zeer geschikt was. Zijn familiebetrekking met de huizen Oranje en Nassau en zijn laatste verbindingen met de antistadhouderlijke partij zouden hiertoe om het zeerst medewerken. Maar hij zou weldra ontdekken dat het veel gemakkelijker was een dergelijken brand aan te stoken dan dien te blusschen. Want V. DIEST berichtte hem spoedig, dat de Prins volstrekt niet geneigd was naar zijn voorslagen te hooren, ja dat hij zoo verstoord over de laatste gebeurtenissen was, dat men hem had afgeraden iets dergelijks voor te stellen. En weldra kwam hij in openlijke botsing met FAGEL. De resident der Staten te Regensburg,

VALCKENIER, had bericht dat JENA de Staten van het bestand had willen uitsluiten. V. DIEST en later ook de keurvorst verklaarden dit voor laster. De zaak was nl. dat JENA er zeer op had aangedrongen, dat men het bestand en de daarop betrekking hebbende garantie niet te veel zou uitbreiden tot andere staten. De keurvorst wilde niet dat de strijd tusschen Frankrijk en Genua en nog minder de Noordsche geschillen er in zouden worden getrokken. Hieruit maakte VALCKENIER op dat men de Staten wilde uitsluiten, en hij bleef ook later bij zijn meening. Het was zonder twijfel onwaar, maar de Prins en de Staten hadden in het laatst zooveel door den keurvorst te lijden gehad dat zij het geloofden. FAGEL althans maakte er gebruik van om V. DIEST groote bitterheden te zeggen en te verzekeren dat de staat genegligeerd was en schandelijk behandeld, maar dat de keurvorst dit duur zou bekoopen. Wanneer zij maar wilden, beweerde hij, konden de Staten zich op de voordeeligste voorwaarden met Frankrijk verbinden, en dan konden de Duitsche vorsten zien hoe zij zich zelven uit den brand hielpen. Zoo werd alle bemiddeling onmogelijk, vooral daar V. DIEST meer dan ooit met de Amsterdamsche regenten verkeerde, zooals hij beweerde, omdat zijn raadgevingen het eenige middel waren om hen van wanhopige besluiten af te houden. Hoe dit ook zij, hij werd hierdoor bij den Prins en de zijnen hoe langer hoe meer onmogelijk, en de twist bedaarde niet. Na de vergeefsche pogingen van den Prins om zich met Amsterdam te verzoenen, was door de inmenging van het hof van Holland in de verkiezing der Goede Luiden van Achten te Dordrecht en door 's Prinsen doorreis door Amsterdam, zonder de eerbewijzen van den magistraat te willen aannemen, de verbittering in deze stad veel erger geworden. Daarentegen was de massa des volks in het overige gedeelte van Holland weder meer op de hand van den Prins gekomen; daarbij kwam de quaestie over de nieuwe convooien en licenten, waarin Amsterdam geheel alleen stond tegenover al de andere steden, en de door de toenemende geloofsvervolging in Frankrijk ontwakende Protestantsche geest. Nu de schrik voor den oorlog de kooplieden

en alles wat bij den handel belang had niet meer verblindde, begon de antistadhouderlijke partij in krachten af te nemen. Des te meer echter werd Amsterdam voor zijn privilegiën en voor zijn bevoorrechtte stelling bevreesd, en het bleef even onverzettelijk als in 1650. De pensionaris HOP, de ziel der stadsregeering, bracht nog in November V. DIEST onder het oog dat sinds de gebeurtenissen van Dordrecht een schikking onmogelijk was, want de Prins, dit bleek daaruit duidelijk, wilde de voorrechten en vrijheden niet eerbiedigen maar absoluut regeeren, en zijn beloften van het tegendeel waren niet te vertrouwen.

Zoo kwam het jaar 1685.

Ondertusschen werd de keurvorst voortdurend meer verontrust over den stand van zaken in Europa. Wel had LODEWIJK XIV sinds het bestand en het daarop te Augsburg gesloten verbond het niet gewaagd opnieuw het volkenrecht te vertreden, maar hij bleef gewapend en toonde meer en meer er op uit te zijn om het Protestantisme te verdelgen. Uit Engeland werden de berichten dagelijks meer verontrustend; Frankrijk was er geheel meester. De Fransche gereformeerden stonden aan allerlei kwellingen en vervolgingen bloot; het edict van Nantes werd niet meer geëerbiedigd; ieder oogenblik kon men een herroeping vernemen. Dat die gevolgd zou worden door een oorlog tegen alle Protestantsche vorsten scheen hoogst waarschijnlijk. De Keizer was door den Turkenoorlog beziggehouden, Spanje machteloos, het Rijk verdeeld. Zweden zou misschien weder tot Frankrijk naderen. Een verbond met de Republiek was dus noodzakelijk. Deze en Brandenburg zouden in de eerste plaats blootstaan aan den aanval van Frankrijk. Het is een merkwaardig bewijs voor de onverzettelijkheid, waarmede de Prins zijn groot plan, het vernietigen der Fransche overmacht, doorzette en telkens weer opvatte, dat hij terstond bereid was met den keurvorst mede te werken. Reeds op het einde van 1684 besprak hij dikwijls den toestand van Europa met V. DIEST, ried een eng verbond van Brandenburg met de Brunswijk-Luneburgsche vorsten aan en verklaarde tot elken maatregel tot verdere verzekering van de onafhankelijkheid te willen medewerken. De

keurvorst nam de aangeboden verzoening gaarne aan; in de instructie, die V. DIEST den 30sten Maart van het jaar 1685 na zijn gewoon winterverlof naar Holland medekreeg was hem bevel gegeven met den Prins in alles samen te gaan *et consiliis et actionibus.* Maar nog was de weg niet gebaand voor een herstel der volkomen verstandhouding, nog waren de geschilpunten tusschen den keurvorst en de Staten, die tot zooveel langdradige, onaangename onderhandelingen hadden aanleiding gegeven en wier afdoening misschien den keurvorst reeds in 1684 een anderen weg had doen inslaan, onafgedaan, nog was de Prins in bijna open oorlog met Amsterdam. Om dit alles uit den weg te ruimen daartoe was V. DIEST allerminst in staat. Hoewel de Prins en FAGEL weder met hem in goede verstandhouding waren, was hij toch geenszins een persona grata in den Haag, en wat meer is, zijn bekwaamheid boezemde niemand vertrouwen in. De keurvorst besloot dus evenals in het vorige jaar een buitengewoon gezant naar de Republiek te zenden, en hij koos daartoe wederom dezelfde persoon, die in het vorige jaar de oppositie zoozeer had weten te versterken. Het getuigt voor de buitengewone bekwaamheid van FUCHS, dat hij zijn tweede zending met nog veel beter gevolg volbracht dan zijn eerste. Het is waar dat de omstandigheden, het algemeen omslaan der publieke opinie tegen Frankrijk, het ontwakende gevoel van angst voor uitbreiding van het Katholicisme, vooral ook sinds in Engeland de katholieke JACOB II den troon had beklommen, de wensch van alle Nederlandsche staatslieden om tot een verbond met Brandenburg, en van alle partijleiders om tot een vergelijk te komen, hem buitengewoon in de hand werkten. Maar toch waren de moeilijkheden zoo verbazend groot, vooral door het onverzettelijk vasthouden van den keurvorst aan een deel van zijn vorderingen, dat het hem zelven verwonderde dat hij zoo goed slaagde. Toen hij in het begin van den herfst Nederland verliet, waren alle geschilpunten afgedaan, was Amsterdam verzoend met de overige steden en gereed den Prins in alles te ondersteunen, was het verdedigend verbond van de Staten en den keurvorst vernieuwd en in een

artikel de grond gelegd tot een nieuwe coalitie tegen Frankrijk. Vruchteloos waren de pogingen van D'AVAUX om de ratificatie te verhinderen; noch Amsterdam, noch Friesland en Groningen, wier stadhouder reeds vroeger door den vorst van Anhalt met den Prins was verzoend, luisterde meer naar hem. Sinds FUCHS komst was het uit met zijn invloed, zijn Mémoires getuigen het hoe sinds dien tijd alles mislukte wat hij aanwendde om de Staten tot een verbond met Frankrijk en later tot neutraliteit te bewegen. Daarentegen begonnen reeds in het volgende jaar een reeks allergewichtigste onderhandelingen tusschen den Prins en den keurvorst. De coalitie van 1689 en de onderneming in Engeland werden voorbereid, en als ten teeken hoe alle partijen in de Republiek vereenigd waren, was de persoon, door wien alles ging, de Amsterdamsche pensionaris JACOB HOP, die nog in 1684 getuigd had dat een verzoening met den Prins onmogelijk was. Hand in hand gingen sedert dien tijd de beide leiders van de Protestantsche staten, en toen in het voorjaar van 1688 de keurvorst stierf, zette zijn zoon zijn werk voort en bleef trouw strijden in de rijen der verbondenen, totdat het groote doel was bereikt en de vrede van Utrecht het tijdperk van strijd tegen de oppermacht van Frankrijk sloot.

De verandering in het gedrag van den keurvorst in het najaar van 1684, want uit alles blijkt dat hij reeds toen voorhad wat hij in 1685 door FUCHS uitvoerde, verdient wel dat wij er nog een oogenblik bij stilstaan. Want onwillekeurig komt de vraag op: wat bracht die plotselinge verandering te weeg? DROYSEN tracht aan te toonen, dat tusschen den toestand vóor en na het sluiten van het bestand een geducht verschil was, dat de dood van KAREL II in het voorjaar van 1685 en de geloofsvervolgingen in Frankrijk daar aanleiding toe gaven. Het komt ons voor, dat dit onmogelijk de redenen kunnen zijn, die den keurvorst er toe bewogen; de geloofsvervolgingen in Frankrijk hadden reeds vroeger een vrij groote uitbreiding gekregen, en sinds Madame DE MAINTENON zulk een enormen invloed op LODEWIJK uitoefende, was diens ultra-katholieke gezindheid vóor

niemand meer een geheim; uit de correspondentie van het jaar 1684 blijkt ook duidelijk, dat de keurvorst reeds toen, dus vóór den dood van KAREL II, zijn politiek wilde veranderen. Een andere verandering had niet plaats; de Turkenoorlog was stationair, en hoewel met geluk gevoerd, hield hij in 1685 en zelfs nog lang daarna evenzeer Oostenrijks krachten bezig als in 1684. En overigens was de algemeene verdeeldheid en onmacht eerder toe- dan afgenomen. Er blijft dus niets over dan het besluit van den keurvorst toe te schrijven aan zijn inzicht dat hij op den verkeerden weg was en dat een voortgaan, zooals hij begonnen was, hem en Europa in het verderf zou storten. De keurvorst zag in dat hij gedwaald had en dat zijn eenige redding bestond in een spoedigen terugkeer. De behendigheid, waarmede hij dien volbracht, en de ijver, waarmede hij verder den Prins ondersteunde, verdienen den grootsten lof en zijn reeds genoeg om hem den naam van een groot staatsman te verzekeren. Maar voor een Nederlander is het toch een voldoening, wanneer hij bij dit weifelend en veranderlijk gedrag dat van onzen eenigen WILLEM III vergelijkt, die zonder zich ooit door stormen of gevaren te laten misleiden, recht op het doel afging, evenals de groote Zwijger, saevis tranquillus in undis.

Wanneer wij nog eens de betrekkingen van den keurvorst met de Republiek nagaan, dan komen wij m. i. tot deze slotsom.

Tot 1673 toe hebben de Staten zich nooit over den keurvorst te beklagen gehad, terwijl zij hem daartoe dikwijls uit verschillende oorzaken reden gaven;

Van 1674 tot 1678, gedurende den oorlog, heeft de keurvorst zelf veroorzaakt, dat de Staten hun verplichtingen, die toch al te zwaar waren, niet nakwamen. De vrede van Nijmegen was wel een overtreding van het volkenrecht, maar het gevolg van den uitersten nood en daarenboven een daad van een partij, en daarom niet als andere verbondsbreuken te beschouwen. Niet Nederland, maar de antistadhouderlijke partij draagt er de schuld van.

In de jaren na den vrede, tot aan 1685 toe, gedroeg zich de

keurvorst op de meest laakbare wijze zoowel tegenover geheel Europa als in het bijzonder tegen de Republiek; alleen zijn ijverige hulp voor de onderneming van het jaar 1688 kon hem van de schande rein wasschen, die die jaren op hem hebben geworpen.

Dit oordeel gelooven wij vrij over hem te kunnen vellen zonder dat wij zijn nagedachtenis te na treden, die wij blijven vereeren als die van een der grootste vorsten en uitstekendste mannen, die Duitschland in den nieuweren tijd heeft opgeleverd.

# BLADVULLING.

## DE SLEUTELS VAN DE SONT.

---

Het zou een groote verzameling wezen als men eens al de geestige en karakteristieke gezegden bijeenzocht die nooit zijn gezegd, of althans niet zooals men ze elkander navertelt.

Het volgende levert daartoe een nieuwe bijdrage.

Als men BILDERDIJK en vele anderen gelooven mag, heeft de beroemde VAN BEUNINGEN, toen KAREL X van Zweden hem eens in gramschap toevoegde, dat hij de Sont voor de Hollandsche schepen zou sluiten, geantwoord: Ik heb de houten sleutels van de Sont in de haven van Amsterdam zien liggen.

Het gezegde is treffend, juist en geheel in den geest van den fieren en wel wat overmoedigen VAN BEUNINGEN. Maar tegen de anecdote bestaat een groot bezwaar: VAN BEUNINGEN heeft KAREL X niet ontmoet dan kort na zijn troonsbeklimming, toen noch 's konings bedreiging noch zulk een antwoord te pas kwamen. De heer VAN DER HEIM, die voor ruim twintig jaren een uitmuntende dissertatie over de gezantschappen door VAN BEUNINGEN bekleed heeft geschreven, heeft dit bezwaar gevoeld, en tevens nog op een ander gewezen, namelijk dat niet de koning van Zweden, maar wel die van Denemarken door de ligging van zijn rijk in staat was de Sont te sluiten. Dit laatste zou bij mij niet wegen: in 1658 en '59, toen koning KAREL

Schonen had ingenomen en Koppenhagen belegerd hield, kon hij zonder overdrijving een bedreiging uiten als die hem in de anecdote wordt toegeschreven. Maar een tweede reden is niet noodig waar de eerste afdoende is: daar VAN BEUNINGEN en KAREL X niet samen zijn geweest, kunnen zij het hun toegedichte gesprek niet hebben gevoerd. „Unus VALCKENIERIUS igitur (zoo besluit de heer VAN DER HEIM) melius narravisse videtur, BEUNINGIUM aliquando Daniae Regi, dubitationibus Ordinum irato, illa respondisse."

De historieschrijver VALCKENIER, naar wien wij dus verwezen worden, zegt ter aangehaalde plaatse (Verwert Europa, I. 206) het volgende. In 1672 stookten de Franschen Denemarken tegen ons op, onder andere zeggende, „dat de Hollanders verscheyde malen hadden ondernomen een regul op den Tol in de Sont te zetten en die gelijck als aen haer selfs te verpachten; en wanneer de Denen daerover hadden gedoleert en sich laten verluyden dat sy de Sont wilden sluiten, dat de Hollanders niet geschroomt hadden tegens hunnen koning te seggen: dat sy de sleutels van de Sont (meenende hare oorlogschepen) hadden leggen voor de Palen van Amsterdam."

Men ziet, VALCKENIER zegt niet, wat de heer VAN DER HEIM bij hem meende gelezen te hebben, dat het VAN BEUNINGEN was, die dit fiere antwoord had gegeven. Evenmin dat het gegeven zou zijn toen de koning van Denemarken toornig was wegens het dralen der Staten om hem tegen de Zweden bij te staan. Integendeel, hij brengt de bedreiging in verband met de quaestie van de tolrechten en het verpachten daarvan aan de Hollanders, dat is tot de gebeurtenissen van het jaar 1645; en zoo hij dit te recht doet, is het niet mogelijk dat aan VAN BEUNINGEN de eer zou toekomen van zoo stout en zoo gepast tevens voor de macht van Holland gesproken te hebben.

Alle twijfel wordt weggenomen door een blauw-boekje, tijdens onzen ongelukkigen eersten oorlog met Engeland, in 1653, uitgegeven onder den titel: *Ontdeckinge van den Nederlandschen Cancker*, waarin wij het volgende lezen: „Waer is nu

de Macht van Hollandt en Amsterdam? die voor desen haer beroemden, alsser vrese was van de Sont te sluyten: dat de sleutel t' Amsterdam was om die te openen." Dat hier gedoeld wordt op het gebeurde in 1644 en '45 is onmiskenbaar. Derhalve is het ook buiten twijfel dat niet VAN BEUNINGEN, maar een ander, even fier als hij, en wel niet rechtstreeks tegen den koning van Denemarken, maar veeleer tot bemoediging zijner landgenooten, de beroemde woorden gesproken heeft. — Die ze het eerst aan VAN BEUNINGEN heeft toegekend, heeft wel tegen de waarheid maar niet tegen de waarschijnlijkheid gezondigd; want in niemands mond zouden zij beter hebben gepast dan in den zijnen.

R. F.

# DE SCHEEPSTOCHT NAAR OOST-INDIE ONDER WOLFERT HARMENSZ. (1601—1603).

DOOR

P. A. TIELE.

---

De verzameling van reisjournalen, uitgegeven onder den titel van „Begin ende voortgang der Oost-Indische Compagnie", heeft geen geringe waarde voor de geschiedenis onzer vestiging en van de uitbreiding van ons gezag in Indië, — maar de redactie dezer bundels lijdt aan groote slordigheid. Het schijnt dat den verzamelaar, IZAAK COMMELIN, het uitzicht geopend was op het gebruik van origineele documenten, ten einde de reisjournalen aan te vullen en te verbeteren; maar in deze verwachting teleurgesteld, vergenoegde hij zich met hetgeen hem in handen viel na of af te drukken, en er eenige ophelderingen uit oudere boeken — de zoogenoemde *inwerpen* — tusschen te voegen. Hij zegt zelf ergens [1]) in een bericht aan den „gunstighen leser," dat zoo hem die documenten verstrekt waren „het werck bundiger ende corter soude gevallen, oock een geheel andere maniere van stellen gehadt hebben," maar van dien beteren stijl geeft ons deze volzin geen groot denkbeeld. Zijn boek is nu niet meer geworden dan een vrij ordelooze compilatie. Van menig door hem opgenomen journaal bestaan oudere uitgaven, waaruit men dus de zijne kan ver-

---

[1]) Vóór het verhaal van een gevecht met de Portugeezen bij Goa in 1639, gevoegd bij de journalen van SCHRAM en VAN RECHTEREN.

beteren; sommige evenwel heeft hij naar het HS. afgedrukt. Dit is o. a. het geval met het journaal der reis van WOLFERT HARMENSZ, in het eerste deel der verzameling. Bij de lezing van dit stuk bemerkt men aanstonds dat het twee bestanddeelen behelst: een vrij mager scheepsjournaal, op het admiraalschip gehouden, en een verhaal van den zeestrijd voor Bantam met eenige voorafgaande berichten omtrent de Portugeesche vloot. Dit verhaal is op een onhandige wijze in het journaal tusschengevlochten, zoodat men er somtijds niet uit wijs kan worden en zijn toevlucht moet nemen tot hetgeen ons van elders omtrent dezen scheepstocht bekend is [1]).

Van het journaal, grootendeels in *Begin en Voortgang* opgenomen, is ons echter een gelijktijdig afschrift bewaard gebleven. Ik vond het bij het nazien der HSS. op de Bibliotheek der Remonstranten te Rotterdam. Wat aan dit HS. waarde bijzet zijn 1° eenige bijvoegsels, die men niet in 't gedrukte journaal heeft overgenomen, en 2° een aantal teekeningen van havens en reeden, opdoeningen van kusten, vogels en visschen, alle blijkbaar op de plaats zelve geteekend [2]). Bij enkele is de naam van den teekenaar vermeld, JORIS JOOSTEN LUERLE. Welk zijn ambt was, is mij niet gebleken.

Met behulp van dit geschreven journaal kan men in COMMELINS compilatie orde brengen. Wat het door hem opgenomen verhaal van het zeegevecht voor Bantam aangaat, dit verscheen het eerst als tekst bij een groote prent in twee bladen, gegraveerd door C. JZ. VISSCHER (?) en uitgegeven in 1603 te Amsterdam bij H. ALLARD en J. EZ. CLOPPEN-

---

[1]) De stukken, door den heer DE JONGE medegedeeld in het 2e deel van „De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië," bl. 527 vv., en HULSIUS' *Achte Schiffart*. Wat in SOETEBOOMS „Derde voornaemste zee-getogt" (Zaandam 1648) omtrent W. HARMENSZ' reis gevonden wordt, is aan „Begin ende Voortgang" ontleend.

[2]) Omtrent de hierin voorkomende afbeeldingen van den dodo heeft Prof. SCHLEGEL een mededeeling gedaan in de Kon. Academie van wetenschappen.

BURG [1]). De „verclaringhe" van de prent heeft echter het adres van CORNELIS CLAESZ. te Amsterdam en het jaartal 1608. Zij is overgedrukt, bij een verkleinde navolging der prent, in „De Nassausche Laurencrans" van J. JZ. ORLERS (Leiden 1610), waarvan een vermeerderde druk het licht zag onder den titel van „Warachtige beschrijvinghe van alle de belegeringhen ende victorien ... door de ... beleydingen des... Fursts MAURITS VAN NASSAU" (Leiden 1619), nogmaals herdrukt met eenige weinige bijvoegsels, zonder den naam van ORLERS, onder den titel van „WILHELM en MAURITS VAN NASSAU ... haar leven en bedrijf" (Amsterdam, JAN JANSZ. 1651).

ORLERS heeft in het door hem overgenomen verhaal den stijl een weinig gewijzigd. *Begin en Voortgang* neemt den tekst van ORLERS over. Maar nu deed zich het geval voor dat de dagteekening in het verhaal en in het scheepsjournaal verschilden. COMMELIN begreep terecht dat het laatste op dit punt het meeste vertrouwen verdiende, en heeft dus in het verhaal de datums gewijzigd maar, zooals wij straks zien zullen, op een vrij willekeurige wijze.

Een kort overzicht van de reis van HARMENSZ, waarbij van het MS. journaal is gebruik gemaakt, moge hier voorafgaan.

Kort vóór de samensmelting van verschillende kleinere compagnieën voor de vaart op O.-I. tot één groote, werd door de Oude Amsterdamsche compagnie eene vloot van vijf schepen uitgerust, bestemd naar de Molukken, en het bevel daarvan opgedragen aan WOLFERT HARMENSZ. Zij zeilde den 23 April 1601 van Texel uit, te gelijk met eene vloot van acht schepen onder 't opperbevel van den beroemden HEEMSKERCK, de „Achinsche vloot," zoo genoemd omdat zij in de eerste plaats Achin (Atsjin) aan zou doen. De Moluksche vloot zeilde de Achinsche weldra vooruit, maar kreeg eerst den 26 September

---

[1]) Zie: FRED. MULLER, Beschrijving van Nederl. historieplaten, 1e stuk bl. 143.

het eiland Mauritius in 't gezicht, waar zij genoodzaakt was zich eenigen tijd te ververschen, omdat men (zooals het HS. vermeldt) „soo veel volcx aen schuerbuyck sieck hadde." Den 20 October van Mauritius onder zeil gegaan, kwamen de vijf schepen den 26 December in straat Sunda aan. Daar waarschuwde hen een Chineesche prauw dat Bantam ingesloten werd door een Portugeesche vloot van 30 zeilen, waaronder acht groote galjoenen, onder bevel van ANDREA HURTADO DE MENDOZA, die de inwoners wilde dwingen hunne handelsbetrekkingen met de Nederlanders af te breken [1]). Aanstonds werd door den Hollandschen admiraal de Breede Raad belegd, en besloot men zich den volgenden dag gereed te maken om den vijand te bestoken. Er was niet weinig moed toe noodig om een zooveel machtiger tegenstander aan te tasten, maar aan moed haperde het onze zeelieden niet. Het prestige, dat Portugal bezeten had, was op de Hollanders overgegaan. De geestkracht der Portugeezen, waardoor zij zich tot de eerste zeevarende natie hadden verheven, scheen uitgedoofd, vooral sinds hun inlijving bij Spanje. Men miste bij hen die innige overeenstemming tusschen bevelhebbers en scheepsvolk, die de onzen als één man deed handelen. Onze admiraals waren zelven voor een groot deel mannen uit het volk. Groot was daarentegen de afstand tusschen de Spaansche en Portugeesche edelen, die aan 't hoofd hunner scheepsmacht stonden, en hunne onderhoorigen. Ook moet men niet vergeten dat de bemanning hunner schepen voor $\frac{2}{3}$ uit „zwarten en Indianen" bestond.

Den 27 December kreeg de Hollandsche vloot de Portugeesche in 't gezicht. De laatste had twee galjoenen op wacht uitgezet; op deze was de eerste aanval der onzen gericht. Zij schenen dien zoo spoedig niet verwacht te hebben en waren in zulk een „verslagenheid," dat ze bijna geen tegenweer boden en hoogstwaarschijnlijk door de onzen zouden ge-

---

[1]) Zie over het plan der Portugeezen eenige van elders niet bekende bijzonderheden in H. DE GROOT, de jure praedae (ed. HAMAKER), p. 197.

nomen zijn, indien niet op het Hollandsche admiraalschip een der groote stukken gebarsten was en groote schade had aangericht, zoodat men het gevecht moest staken. Intusschen kwamen de overige Portugeesche schepen opdagen om de aangevallenen te ontzetten, maar wind en stroom verhinderden de vloten bij elkander te komen.

Daags daarna was het nog „heel kwaad weder, zoodat d'een noch d'ander zeil of geschut kon gebruiken." De Breede Raad werd bijeengeroepen om te overleggen of men de Portugeezen nogmaals zou bestoken, of de reis voortzetten. Men besloot „de zaak nog eens te avonturen." Den 29 December zeilden de onzen onverschrokken den vijand te gemoet. Van beide zijden werd dapper geschoten. Twee Portugeesche galeien of fusten, die van de andere waren afgedwaald, werden niet zonder tegenstand veroverd, daar hunne makkers hen in den steek lieten. Ook den volgenden dag bleef de Portugeesche vloot voor anker liggen, terwijl wind en stroom de Hollanders verhinderden hen aan te tasten. De Portugeezen staken echter drie fusten in brand (waarvan de bemanning op de groote schepen overging), en zonden die op onze schepen af, maar eer ze deze bereikten, waren ze reeds verbrand.

Eindelijk scheen het den 31 December, of het tot een treffen zou komen. De Portugeesche vloot lichtte haar ankers en zeilde naar de onzen toe, met het doel om hen schrik aan te jagen, maar toen de vijand bemerkte dat de Hollandsche schepen hun zeil geminderd en hunne ankers uitgeworpen hadden om hem op te wachten, kwam hij tot inkeer en wierp zelf op eenigen afstand van hen het anker uit. Dit dralen en talmen begon den Hollandschen admiraal eindelijk te vervelen. Den 1 Januari 1602 des morgens liet hij de zeilen spannen en voer recht op de Portugeezen aan. Ook hun admiraal scheen van plan den strijd aan te gaan, en liet de bloedvlag waaien, maar „zijn volk wilde niet aan het vechten komen, van het geschut der Hollanders versaagd zijnde." Eindelijk deinsden zij af en lieten den weg naar Bantam aan de onzen open.

Met blijdschap werden de Hollanders te Bantam ontvangen en „wonderlicken wel onthaelt." Zij bleven er eenige dagen om zich te ververschen en de schade, die de schepen geleden hadden, te herstellen, en lieten er bij hun vertrek den commies FRANÇOIS ABELYN met een partij goederen achter. Den 12 Januari ging de vloot onder zeil naar de Molukken. Eerst deden zij Jacatra aan, om den Koning namens Prins MAURITS eenige geschenken aan te bieden. Den 31, tusschen Boeton en Boeroe, verlieten de schepen Zeeland en Utrecht de vloot en stevenden volgens de instructie der Bewindhebbers naar Banda; de admiraal met de overige begaf zich naar Ternate. Zij vonden daar een geringen voorraad nagelen. De Koning, die hen vriendelijk ontving, — hij was een machtig vorst en groot vijand der Portugeezen, — beloofde hun echter het nieuwe gewas aan geen ander te verkoopen. Den 7 Maart vertrok WOLFERT HARMENSZ naar Banda, en trof daar de Zeeland en de Utrecht aan, die reeds voor een groot deel geladen waren. Het jacht het Duifken werd nu met CLAES GAEFF als opperkoopman naar Ceram gezonden om sago in te nemen, en in 't begin van Mei zeilden de schepen Utrecht en de Wachter, met de opperkooplieden CORNELIS VAN DE GEYN en WILLEM VERHAGEN naar Ternate om het beloofde nieuwe gewas der nagelen te verbeiden.

De admiraal bleef tot den 24 Juni voor Banda liggen om lading in te nemen. Hij sloot in dien tijd een verdrag met de Bandaneezen van Neira, Lonthor en Rosingein, en een afzonderlijk verdrag met die van Poeloe Ay [1]), waarbij zij beloofden hunne specerijen uitsluitend aan de Hollanders te verkoopen. Bij zijn vertrek liet hij ARENT WOLFERTSEN (zijn zoon?) als opperkoopman en commandeur, en buiten hem 33 man op Banda achter.

Met een kostbare lading namen de schepen Gelderland, Zee-

---

[1]) Het eerste is bij DE JONGE (II 536) afgedrukt; het tweede vindt men hierachter, in Bijlage E.

land en het Duifken den terugtocht aan. Te Toeban, waar op zijn heenreis de wind hem belet had te ankeren, bracht hij nu aan den Koning de geschenken, die Prins MAURITS voor hem bestemd had. Te Bantam werden de opperkoopman CLAES GAEFF en de onderkoopman JAN LODEWIJKSEN (vroeger op Banda) achtergelaten om op de goederen der Comp. te passen tot de aankomst der schepen van Ternate, daar de drie schepen vast vooruitzeilden naar „het lieve patria."

Het jacht het Duifken (waarop de bekende WILLEM CORNELISZ. SCHOUTEN schipper, en in plaats van PIETER DE WAEL, die op de terugreis stierf, ook opperkoopman geworden was), raakte bij de Kaap de G. Hoop van de andere schepen af en liep het eerst, den 17 Februari, te Vlissingen binnen [1]). In April kwamen ook de beide andere schepen in het vaderland aan.

---

Rijk aan beslissende resultaten is de reis van WOLFERT HARMENSZ niet geweest. De scheepsstrijd voor Bantam evenwel heeft terecht den roem van den Hollandschen admiraal gevestigd [2]). Door zijn onverschrokken houding behaalde hij een werkelijke zege en bereikte hij zijn doel. Het rechtstreeksche voordeel moge zoo groot niet geweest zijn, het prestige van den Hollandschen naam was er niet alleen in Indië, maar ook in Europa door verhoogd. Toen pater NEYEN in 1607 in den Haag was om namens de Aartshertogen over het bestand te onderhandelen, ontmoette hij ook onzen admiraal en betuigde hem zijn verbazing dat hij de stoutheid gehad had zulk een overmacht te tarten. Karakteristiek was WOLFERTS antwoord.

---

[1]) De brief, bij de aankomst van dit jacht aan Bewindhebbers gezonden en waarin verslag wordt gegeven van de reis (DE JONGE, II 530) is blijkbaar van denzelfden berichtgever als het verhaal bij de prent van VISSCHER, en dat in HULSIUS' *Achte Schiffart*.

[2]) „Ut quo vix quisquam, non dicam de Societate Indica, sed de nomine Batavo melius umquam meritus sit." H. DE GROOT, *de jure praedae*.

Men was van Gods genadigen bijstand verzekerd, zeide hij, en als de nood aan den man kwam, had men immers de lont in 't kruid kunnen steken [1]? En dat dit geen snoeverij was, daarvan kan menig voorval uit dien tijd ten bewijze strekken.

Sommigen hebben gemeend het belang van WOLFERTS overwinning te meer te doen uitkomen door het verhaal van den scheepsstrijd met helle verven te kleuren. Ook DE GROOT is daarvan niet vrij gebleven. Waartoe die overdrijving? Zij kan alleen leiden tot nutteloos twistgeschrijf. Het is slechts met de feiten, niet met bravades dat men verhalen kan weerleggen als het volgende, dat ons de Spanjaard BARTOLOME LEONARDO DE ARGENSOLA, in zijn werk over de verovering der Molukken, van de ontmoeting der Hollandsche en Spaansche vlooten opdischt [2]).

Dit verhaal luidt (woordelijk vertaald) aldus [3]):

„.... FURTADO vertrok van Goa met zes galjoenen (*galeones*), achttien fusten (*galeotas*) en een galei (*galera*), met bevel van den Koning, en uit diens naam van den Onderkoning ARIAS

---

1) Deze anekdote komt voor in een pamflet van 't jaar 1623: „Het geamplieerde Octroy van de O. I. Compagnie," enz. (laatste bladzijde).

2) „Conquistas de las islas Malucas" Madrid, 1609 in fol. PIERRE DU JARRIC („Thesaurus rerum Indicarum," Coloniae 1615 Tomi III pars II p. 452) heeft ARGENSOLA's verhaal bijna woordelijk overgenomen. Bij andere Spaansche schrijvers vond ik geene bijzonderheden, die daarvan afweken. ANTONIO DE MORGA („Sucesos de las islas Philipinas" Mexico 1609, Engelsche vertaling in de werken der Hakluyt Society, London 1868) stemt in zoover met ARGENSOLA overeen, dat hij het verlies der Portugeesche schepen uitsluitend aan de stormen toeschrijft, die de vloot van MENDOZA moest doorstaan vóór zij Amboina bereikte, en waardoor zij geheel verstrooid werd, zoodat slechts drie galeien en fusten met de galjoenen voor Amboina aankwamen. Van 't gevecht voor Bantam spreekt hij niet; men zal er op de Portugeesche vloot ook geen ophef van gemaakt hebben. DE MORGA, toen auditor der Audiencia te Manila, kon het anders wel weten.

3) Oorspr. uitgave, p. 278, 279. De Fransche vertaling (Amsterdam J. DESBORDES 1709. Tome II, p. 167) is zeer onnauwkeurig.

DE SALDANA, om de Hollanders en alle andere vijanden te bevechten; om naar Sunda [Westelijk Java] te gaan ten einde den Koning van dat land en de opstandelingen van Java te kastijden. Hem werd gelast om daar forten te bouwen en, na de zaken van Indië geregeld te hebben, zich naar de Molukken te begeven.

Zij vertrokken allen vol moed voor de onderneming, maar stormen en onweders stelden hen te leur. In de golf van Ceylon verloor [FURTADO] de galei en zeventien fusten, die onder het bevel stonden van FRANCISCO DE SOUSA en ANDRES ROIZ, en daarmede een groot deel van de macht om zijn voornemen ten uitvoer te brengen. Drie jaren achtereen, dat hij [daartoe] in de vaart was, ontbrak het hem aan hulp. Te Malaca herstelde hij zich zoo goed hij kon, en in December 1601 nam hij zijn koers naar Sunda, vertrouwende op de hulp, die hij hoopte van den Koning van Palimbám op Java [Sumatra], onzen vriend en bondgenoot. Maar hij vond zich bedrogen, omdat deze ongeloovige niet alleen onze partij niet koos, maar die van den [Koning] van Sunda omhelsde, dien hij meende te ondersteunen, zooals hij dan ook deed met dertigduizend man. FURTADO was daardoor niet ontmoedigd. Hij nam zijn koers naar Sunda, zich voorbehoudende op een anderen tijd den Koning van Palimbám te kastijden. Voor deze reede [die van Bantam namelijk] ontdekte hij zeven Hollandsche schepen. Het was noodig om hen te volgen, hoewel bijna een ijdel pogen wegens hun groote lichtheid. Met dat al streed het galjoen van TOME DE SOUSA RONCHES met vijf van hen, en zonder een soldaat te verliezen; hij doodde vele Hollanders, maar het tuig van het schip werd vernield, zoodat het niet mogelijk was den vijand aan boord te komen. Deze vermeed het enteren van de onzen door de vlucht, en maakte dat zij zich zoover verwijderden, dat FURTADO op geene wijze ter reede terug kon keeren, ofschoon hij zijn anker liet vallen op een plaats, van waar hij de haven kon bereiken. Het was een bijzondere [beschikking van de] Voorzienigheid dat de vijand geen teeken gaf van te willen wachten en reeds beide banken

was voorbijgevaren; en alzoo de tranen en zuchten van de kapiteinen en christenheid van Amboina voor oogen houdende, nam hij zijn koers naar deze eilanden."

De voorstelling van ARGENSOLA, met de Hollandsche verhalen vergeleken, behoeft bijna geen commentaar. Wat het verlies der kleinere schepen in de golf van Ceylon betreft, dit wordt door het Hollandsche scheepsjournaal bevestigd (zie hierachter Bijlage B). Maar wat het gevecht aangaat, door TOME DE SOUSA "zonder één man te verliezen" aan vijf Hollandsche schepen geleverd, de onmogelijkheid voor MENDOZA om ter reede terug te keeren, en de deus ex machina aan het slot, ze wijzen genoegzaam aan dat ARGENSOLA gepoogd heeft aan een ontmoeting, die zijne landgenooten niet tot eer kon strekken, een schoonen glimp te geven. Hier is de keuze tusschen Spaansche en Hollandsche zegslieden dus niet moeielijk.

---

Keeren wij tot het scheepsjournaal terug en zien wij wat dit HS. boven het gedrukte in *Begin en Voortgang* voorheeft.

Vooreerst zijn door COMMELIN, en dat terecht, weggelaten de dagen, waarop uitsluitend bericht gegeven wordt van poolshoogte, wind en richting; daarentegen heeft hij voor een gedeelte in het journaal tusschengevoegd de besluiten van den Breeden Raad, die in het HS. een afzonderlijk geheel uitmaken (fol. 91*a*—104*b*), alsmede eenige berichten, die in het HS. verspreid zijn (fol. 25*b*—26*a*, 55*b*—56*a*, 107*a*—108*a*).

In *Begin en Voortgang* zijn niet opgenomen:

1°. Het verhaal eener duivelverbanning op het schip Gelderland (HS. fol. 32*a*, 108*b*—109*b*. Zie hierachter: Bijlage A).

2°. Het journaal van 27 Dec. 1601 tot 12 Jan. 1602, dat in Beg. en V. door het verhaal uit ORLERS' Nass. Laurecrans vervangen is. (HS. fol. 34*a*—36*b*. Zie hierachter: Bijlage B).

3°. Cort verhael van de stadt Achin, alsoo tot Bantam bevraecht (fol. 72*a*, *b*).

4°. Cort verhael van eenyghe eylanden daer die van 't eylant

Ceram ende Banda haer handel mede drijven, 15 Mey 1602. (fol. 74 *a*, *b*).

5°. Copye van den brieff bij CLAES GAEFF in 't eylant Ceram gelaeten inde stadt Quelilue, 4 Mey 1602 (fol. 75. Hierachter: Bijlage C).

6°. Een gedeelte der besluiten van den Breeden Raad (zie: Bijlage D), waarbij het contract met de Bandaneezen (bij DE JONGE afgedrukt), het contract met die van Poeloe Ay (Bijlage E), en de Instructie voor degenen, die op Banda blijven (Bijlage F).

7°. Namen van de persoonen der geenen tot Banda gelaeten syn (fol. 110 *a*, *b*).

8°. Namen van de persoonen die in den Heer gerust syn op 't schip Gelderlant (fol. 140 *a*, *b*).

Voorts behelst het HS., behalve de afbeeldingen van verschillende diersoorten, van eenig huisraad en van de opdoeningen der kusten, de volgende „afconterfeytinghen," vrij uitvoerig met de pen geteekend:

1. „Eylant Rodriguez nu ghenaempt bij de Hollanders 't Kermis Eylant na dat wy op Amsterdamsche kermisdach daer ververschinghe van daen creghen, aende Oost zyde."

2. „Eylant Mauritius de Nassau (Insule de Cirne) aende West zijde."

3. Reede van Bantam.

4. Baai van Jacatra.

5. Bocht van Toeban.

6. Eiland Ternate en kusten van Tidore en Gilolo.

7, 8. Reede van Banda en omligg. eilanden.

9. Eilanden „van de Ticubessa" (Toekang Besi).

10. De Boqueron (Boegerones).

11. Reede van Toeban.

12. Reede van Jacatra.

13, 14. Twee gekleurde teekeningen, de eene met het opschrift: „Dit is het eylant Solot."

Zien wij nu wat er in Beg. en V. te verbeteren valt. Daartoe dient 1°. het HS.; 2°. het verhaal bij de prent van VISSCHER. Fouten als West voor Z. West hebben wij buiten rekening gelaten. Bij de opgaaf der bladzijden in Beg. en V. beteekent *a* de eerste, *b* de tweede kolom.

Bladz. 1 *b*. Bij de opgaaf der schepen (die niet in 't HS. staat) is het Duyfken verkeerdelijk tot de vloot van HEEMSKERCK gerekend. Het is hetzelfde als het „kleyn jacht," waarvan blz. 1 *a* gesproken wordt.

〃 5 *a*, r. 21 v. b. „Den 25 dito de wint ende cours als voren;" dat is niet als den 22, maar als den 23, die hier is uitgelaten, nl. de wind N. O., de koers O. Z. O.

〃 6 *b*, r. 6 v. o. moet *Mauritius* uitvallen.

〃 6 *b*, r. 2 v. o. „bevonden ons op onse variatie," lees: betrouden, enz.

〃 7 *b*, r. 3 v. b. lees aldus: aen de Z. O. sijde ende Z. sijde, ende aen de W. sijde loopt een riff in zee."

〃 7 *b*, r. 2 v. o. „Den 13 September" enz. Dit verhaal van den Franschman behoorde op 13 October geplaatst te zijn. Den 13 Sept. was men nog niet op Mauritius en kon het jacht dus niet „wederom uyt de haven komen." In het HS. zijn er twee penteekeningen bijgevoegd.

〃 8 *a*, r. 2 v. b. Oost, lees: Oost ent.; en r. 3 v. b. Westen, lees: West ent.

〃 8 *a*, r. 14 v. b. lees: 20. 15. 12 vadem.

〃 8 *b*. De „fenynighe" visch, waarvan hier gesproken wordt, is in 't HS. afgebeeld; het is eene soort van rog, misschien de *torpedo*.

〃 9 *a*, r. 11 v. o. Achter „ghevaeren" volgt in 't HS. „ende hebben daer een naeckt man gevonden" enz. Dit is een kort bericht omtrent den Franschman, waarvan een breeder relaas in 't HS. afzonderlijk voorkomt en hierboven bl. 7 *b* is opgenomen.

Bladz. 9 *a*, r. 10 v. o. den 10 dito, lees: den 12 dito.
〃 9 *a*, r. 8 v. o. den 11 dito, lees: den 13 dito.
〃 9 *a*, r. 7 v. o. achter 〃was" bijvoegen: 〃ende hebben den naeckten man mede gebracht."
〃 9 *b*, r. 3 v. b. 〃synde slecht ende laech landt." Dit slaat op den N. O. hoek van Mauritius.
〃 12 *a*, r. 5 v. b. Wat na 〃verkryghen" volgt staat niet in 't HS.
〃 12 *a*, r. 9 v. b. tot blz. 17 *b*, r. 12 v. b. is overgenomen uit ORLERS' *Nass. Laurecrans*, die het zooals wij gezien hebben, aan een ouder verhaal ontleende. COMMELIN heeft de dagteekening naar het scheepsjournaal gewijzigd. De 27 December was bij ORLERS de 25; de 28 Dec. de 26.
〃 17 *b*, r. 13 v. b. tot blz. 18 *a*, r. 4 v. o. is weder uit het HS. genomen.
〃 17 *b*, r. 14 v. b. 〃Mede gaet ghevonden" enz. Dit had niet den 28, maar den 30 plaats.
〃 17 *b*, r. 10 v. o. 〃den 22 dito", lees: den 26 dito.
〃 18 *a*, r. 16 v. b. 〃vergadert gheweest." Dit *geweest* zou doen denken dat er van eene vroegere vergadering sprake was. Lees: vergadert sijnde.
〃 18 *a*, r. 15 v. o. 〃besoecken," lees: bestooken (er staat: bestoecken in 't HS.).
〃 18 *a*, r. 4 v. o. tot 20 *a*, r. 15 v. b. overgenomen uit ORLERS. De 29 Dec. is daar de 27$^{e}$. Om evenwel met de datums in 't gelijk te komen, is in Beg. en V. (blz. 19 *a* onderaan) achter 〃scheyden" uitgelaten: 〃Den 28 dito waeydent heel hart, soo dat men geen seyl voeren en conde, waer door d'een en d'ander gedwongen was stille te staen. Den 29 ende 30 dito blevense noch al stille ligghen" enz. als r. 1 v. o. COMMELIN heeft dus hier eenvoudig 28 en 29 December uitgelaten.
〃 20 *a*, r. 15 v. b. 〃na de Molucken toe." Hiermede eindigt hetgeen overgenomen is uit ORLERS. Bij

dezen is het oude verhaal geheel overgedrukt, en wordt nu nog in 't kort verhaald dat de schepen den 17 Februari te Ternate aankwamen, en hoe zij daar ontvangen werden. Dit komt bijna woordelijk overeen met den brief uit het jacht het Duifken, door DE JONGE medegedeeld.

Bladz. 20 *a*, van r. 16 v. b. af weder uit het Journaal.

〃 20 *b*, r. 16 v. o. 〃sey;" lees: seyl.

〃 21 *a*, r. 8 v. b. 〃onder heen," lees: over heen.

〃 21 *b*, r. 11 v. b. achter: 〃7 mijlen verscheyden" (wat hier 7 m. afstands van den N. O. hoek beteekent) een;

〃 21 *b*, r. 14 v. b. invoegen, wat noodig is om 't bericht van 14 Maart te begrijpen:

Den 31 dito op de hoochte van 5 gr. 6 min. besuyen ons cours N. N. O., N. O. ten Noorden, naer het West ent vant eylandt Bouro (Boeroe), ende doen scheyde ons Vyce admirael ende tschip Wtrecht van ons, ende deden haer cours naer het eylant Banda met eenen westen wint.

〃 21 *b*, r. 15 v. b. 〃't landt van verde," lees: 't landt van Bouro (Boeroe).

〃 21 *b*, r. 4 v. o. 〃daer haer onduysterde," lees: dan het ontduysterde haer.

〃 22 *a*, r. 11 v. o. Cadides. In 't HS. staat: Keydiepa (voor Cayloepa?)

〃 23 *b*, r. 5 v. b. achter 〃grondt" lees: 〃van het riff van den caep de Guljes waren gepasseert." Van r. 6 v. b. af tot blz. 24 *a* r. 6 v. o. is een invoegsel, dat in 't HS. afzonderlijk voorkomt.

〃 24 *a*, r. 4 v. b. 〃11 mijlen," lees: 90 mijlen.

〃 24 *a*, r. 6 v. b. geen punt achter 1602, maar wel achter November.

Hiermede is een der kleinere journalen in *Begin en Voortgang* gezuiverd. Wij willen thans nog eenige stukken uit het HS. mededeelen, die niet van belang ontbloot zijn.

Het eerste (Bijlage A) heeft eenige waarde voor de kennis der godsdienstige begrippen van dien tijd. De duivel speelde toen, en nog lang daarna, een groote rol op onze schepen, zooals uit menig scheepsjournaal blijkt. Kerels, die anders voor niets stonden, waren wezels, als de Booze in 't spel kwam. Zoo wordt in 't journaal van VAN NECK'S eerste reis (1598—1600) verteld, hoe het op zekeren nacht zóó spookte in de kajuit van 't schip Utrecht, dat de „overigheyt daer uyt moeste." De overheid nog wel! — Hier, waar het een bezetene geldt (waarschijnlijk een man, die aan toevallen leed), schijnt de overheid zich niet met de zaak te moeien, maar laat het beleid daarvan aan den ziekentrooster over, die den duivel geen kwartier gunt en een groot succes behaalt.

In Bijlage B is het verhaal van den zeestrijd voor Bantam meegedeeld zooals dit in het scheepsjournaal voorkomt; in Bijlage C vindt men een attest van beleefdheid, door de overheid van het jacht het Duifken aan de Cerammers achtergelaten. Bijlage D behelst den inhoud der besluiten van den Breeden Raad, die niet in 't gedrukte journaal zijn tusschengevoegd, met eenige instructies, daarin vervat. Hiertoe behooren ook Bijlage E, de overeenkomst van den admiraal met die van Poeloe Ay (een der Banda-eilanden), die zich bij het door den heer DE JONGE uitgegeven contract met de overige Bandaneezen aansluit, — en Bijlage F, die de instructie behelst der op Banda achtergelaten Hollanders. Op de lijst dezer manschappen (in het HS. voorkomende) wordt slechts één naam gevonden, en dan nog wel een zeer algemeene (CORNELIS JANSZ.), van de vroegere bezetting van het eiland. De anderen met hun opperkoopman, ADRIAAN VEEN, keerden met de schepen van WOLFERT HARMENSZ. naar 't vaderland terug. Zij hadden 't geluk onderweg hun ouden bevelhebber HEEMSKERCK te ontmoeten, die zich zeer verblijdde hen weer te zien „alhoewel datter veel van achter gebleven

[gestorven] sijn," schrijft hij, „'t welck Godt alsoo belieft heeft" [1]).

## BIJLAGE A.

*Een duivel uitgebannen.*

Hier tegen over adij 28 November anno 1601 is vergeeten tgeene alhier naer volcht. JAN LAMBERTSZ geboren van Purmerendt, sijnen vader genaemdt LAMBERT LAMBERTSZ ende sijn moeder AELTJEN JANS geboren van Steens in Vrieslandt, nu ter tijt wonende tot Lutkesbroeck in de Streeck, welcke voorsz. JAN LAMBERTSZ varende opt schip Gelderlandt gevraecht sijnde van sijnen aenvaenck ofte begin van sijne temtatie ofte versoeckinge vandes Satans, antwoorde, dat hij het begin niet en wiste, want het van sijn juecht aen niet geweest en ware alsoo het wel behoorde, ende dat sijn moeder met hem geweest hadde tot Haerlem om van eenen paep besweerder ofte duyvel jager, de duyvel wt te bannen, het welcke soo hij seyt geschiet is ende een daer wt gedreven is, ende datter noch een in bleeff, den welcken hij niet conde wt drijven. Voort soo ist gebeurt dat hij met een jongen man vergeselschapt sijnde is gegaen van Hoorn na Enchuysen, ende comende bij het Clooster is haer een gedaente van een groot montuer bejegent die haer aengesprocken heeft, ende is met haer gegaen tot inde bomgaert ende hebben daer eenyge cannen biers met elcanderen gedroncken, ende van daer scheydende gingen tsamen tot de 3 sprongen, ende onder wege worde haer gevraecht off sij hem wilde dienen, hij (zou) haer veel gelts geven. JAN LAMBERTSZ sulcx niet willende consenteeren, soo

[1]) DE JONGE, a. w. II 517.

heeft hij eenen grooten slaech van hem ontffangen dat hij ter aerden viel, ende comende weder tot syn selven en heeft hy niemant vernomen, ende is alsoo sijns weech gegaen. Ende na dien tijt heeft hij hem veel versocht ende stercker aen gevochten, eerst tot Purmerendt inde kerck, alwaer de jonckman des auonts besloten werde int gebreck, leggende tusschen de bancken, ende op meer andere plaetsen, het welcke opt schip Gelderlant menichmael gebleecken is, eerst op den 9 Junij a°. 1601 doen het schip van Adryaen Block bij ons was, ende op andere tyden meer tot op den 28 November a°. 1601. Doen is hy daer van verlost tsavonts omtrent te 7 uren, door langdeurijge algemeyne gebeden tot Godt, dies wij alle van sijn verlossinge zeer verblydt waren. In welcke dagen de Satan seer groot misbaer maeckte, den patiendt seer roepende, ende tierende; den Siecken trooster die hem in alle dese passie vanden beginne aen seer christelijck gequeten hadde, de omstanders vermande (vermanende) tot den gebede. Soo menichmael de passie den jonckman aenquam wert veel tyden van den boose gescholden voor een bluffert, moordenaer, veel leugenen voorstellende naer zynen aert als een vader der leugenen ende eenen moordenaer. De sieckentroster YELES JOORISZ. ende alle het scheepsvolck maeckte mets gebeden, die met vierich gelooff doende, den Satan zeer bange, soodat den Satan, versocht inde persoon te syn die het den jonckman gedaen hadde, wert hem geseyt inden affgrondt ter hellen gaen soude, versocht noch in een peert te mogen sijn, daer naer in een hondt, daer nae in een vissche, daer nae inde groote mast, daer naer in een stuck vande mast; deese seyde menichmael daer niet wt en wilde, doch hem wert geantwoort geen wil hier en hadde, dat syn macht ende wille niet en was, dat Godt hier wil ende macht hadde, dat deese jonckman doort bloet JESUS CHRYSTUS gecocht ende vorlost wss, welcken hem door synen geest verhooren soude, voor wien hij moste wycken ende voor syn godtlyck aenschijn verbergen. Eyndtlijck versocht de Satan een plaetse daer hij soude mogen gaen, ende alsoo hem geen plaetse geconsenteert werde, versocht int alderlaeste in een

peerde strondt te mogen gaen, maer wert hem geweygert met deese worden: dat daer geen dinck soo slim ofte quaat en was ofte hij was noch veel slimmer ende onwaerder; wij in deesen altsamen tot Godt ropende (dat Hij) ons gebeden om onse sonden niet verwerpen wilde, maer veel eer door synen geest door ons, ende door synen eenijgen geboren soone voor ons bidden wilde, ons om de verdiensten JESU CHRISTI verhooren wilde. Wy wisten dat syn macht niet vermindert, syn oore niet dick geworden ende syn arm niet vercort en was om ons te helpen ende te verhooren, maar onse sonden waren doorsaecke van deese en alle plagen, die wij baden ons vergeven wilde naer syn onwtspreeckelycke genade in JESUM CHRISTUM beweesen, ende door den selven ons verhooren wilde nae syn oneyndelijcke lieffde ende barmherticheyt deesen boosen wilde wt drijven, gelyck hy menichmael gedaen hadde, niet alleen hij maer oock Syn lieve apostelen, wiens leere wij nae volgers waren, want wij waren naer synen naeme genoemt ende in Syn bloet gereynicht. De Satan naer dat hij den jonckman seer getemteert hadde, seer schreuwende smeet des jonckmans hooft achterover tegen het boevenet, daer de jonckman op lach; soo ten ware hy gehouden geweest waere van eenijge vande bootsgesellen soude mogelijck de jonckman seer gequest hebben, en voer soo wt. Den jonckman seyde terstondt, Godt loff ick ben hem nu gants quyt, en is nu in mijn been noch nergens meer: alle de omstanders viellen op haer knien Godt met vruechde lovende van syn verlossinghe met het eerste vers van den 103 Psalm, want het was heel doncker, omtrent te 9 uren des avonts. Wij sagen altsamen dit mirakel, wat een gestadich, gelovich gebedt vermach, hoe Goedes woordt, Godes gunste, liefde, genaede, trouwe, cracht ende heerlyckheyt nu ende in eewicheyt duert, hem alleen sy loff van eewicheyt tot eewicheyt amen amen.

*(Later bijvoegsel.)*

Hij betuycht dat hij (de Satan) nadien noyt meer in hem heeft geweest, oock niet aangevochten alste voren maer wel by tyden

gesien. Seyt oock dat zijn moeder niet en weet dat den Satan, sedert hij tusschen Hoorn ende Enchuysen met hem gesproocken heeft, hem alsoo hard aengevochten heeft ofte in hem geweest is, want hij in seven jaren niet bij sijn ouders geweest is, dan doen hij nu laest mael naer Oost Indyen wilde varen soo was syn moeder gram dat hy soo verd van huys woude trecken, waerom hij verstoort was, ende liep des nachts wt syns moeders huys, ende liep naer Amsterdam toe, ende alsoo met het voorz. schip Gelderlandt nae het Texel gevaren ende voorts in Oost-Indyen, ende weder nae huys gekeert met het voorschreven schip tot den 17 Februarij a° 1603 dat hem dit ondervraecht is geweest.

---

## BIJLAGE B.

*Uit het scheepsjournaal. (Niet gedrukt.)*

27 ditto (December 1601) weder tsyel gegaen nae Bantam ende hebben soo veel seylen bevonden als ons de Cheneesche geseyt hadden, ende soo (syn) wy daer na de schepen toegeseylt, want daer waren acht groote schepen waer van de twe op de wacht lagen, ende synder naer toe gelopen ende hebbense heel schaloos gemaekt met schieten alsoo dat een metalen stuck van ons achten stucken geborsten is, alsoo dat ons geheele roer schaedloos raeckte, want de pen vant roer raecte heel aen stucken, alsoo dat wij dien dach niet meer wt en richten. Soo syn de andere scheepen aff gecomen om de andere twe te helpen, soo cregen wij een travade van reegen ende wint, ende de stroom liep Noort Oost alsoo dat wij niet bij de Portugijsen schepen conden comen, ende de wint quam wten W. Z. W. Soo lieten wij onse anckers vallen omme een anderen wint te verbeyden, op dat wij mochten een ander tocht tegen haer doen, ende geduerich waren wij inde gebeeden,

vertrouwende op Godt dat hij ons victorye soude verleenen over onse vianden.

Alsoo hebben wij daer gelegen tot den 29 ditto toe want op den 28 dach hadden wy een stroom wtten W. Noort Westen; die stroom liep omder Oost heel styff alsoo dat wij het mosten verbeyden tot om beter weer. Tsavonts hebben wy onse anckers gelicht om beter reede te soecken; alsoo syn wij geseylt onder teylandt genoemt ....... ende hebben onse anckers daer vallen laten, ende hebben aldaer gelegen tot den 29 ditto tsmorgens toe, ende de wint was Noort West, alsoo dat wy mochten twe van haer fusten beseylen de welcke haer anckers daechs te vooren door gegaen waren, soo hebben wij weder seyl gemaeckt ende hebbense genomen, waer vant volck de geene die haer te weer stelden doot geslagen syn, ende de andere in genaede aen genomen, ende den eenen fust hebbense aent brandt gestecken ende dander lietense drijven, ende de Portugijssche schepen die en dorsten niet bij ons comen want sij lagen ontrent $1^1/_2$ mijl boven wint van ons ende wij hebbent aldaer geset; sy en dorsten ons niet comen bestoocken. Soo hebben wij daer gelegen tot den 30 ditto; tsmorgens sagen wij een fust te landt van ons leggen, soo isser JAN MERTENS [1]) sijn boot na toe gestuert met 12 man ende 4 muscetten. Die vande fust dit siende heeft syn ancker aff gehouwen ende is tegen den wal aen geseylt; soo synder wel 20 ofte 25 man buyten boort gesprongen om nae lant te swemmen ende daer bleven noch wel 30 ofte 40 man in, die hieldent alsoo gaende inde barninge dat ons volck haer niet dorsten volgen; alsoo synse weder gecomen; voort soo hebbense desen dach noch 3 fusten aent brant gesteecken ende tvolck op de groote scheepen geset om die te verstercken ende om dat sij sorchden dat de fusten lichtelyck te nemen waren.

Adij ditto heeft den Breeden raet vergadert geweest, hebben geresolveert omme inder nacht een schuyt te sturen met een

---

[1]) De schipper op het schip Utrecht.

brief aenden coninck tot Bantam hem adviseerende van tgeene twelck ons gepasseert was; ontrendt middernaeht synse weder gecomen sonder yet wt te rechten door de stroom die seer hard was.

31 ditto tsmorgens weder seyl gemaeckt om de loeff van haer te crijgen, soo hebben sy weder gemaeckt (?) soo dat wij een groot stuck verlooren. Soo sijn de Portugyse schepen naer ons toe gecomen om ons bevreest te maecken; doen wy dat sagen hebben ons seylen ingenomen en lieten ons ancker vallen om haer te verbeyden; de Portugijsen dit siende lieten haer ancker mede vallen ende en dorsten ons niet comen bestoocken.

Den 1 Januarij anno 1602 syn wij tsmorgens weder tseyl gegaen, ende hebben de loeff van de Portugyse schepen gecregen, ende hebben tegen den hoochsten man geschoten, soo dat de vloot niet dorste leggen blyven, maer syn terstondt tseyl gegaen, verlatende de stadt van Bantam, ende sy liepen benoorden van onse schepen die noch achter ons waren. Soo hebbent wij weder geanckert tot den 2 dach tsavonts ontrent 4 uren, doen cregen wij een moye coelte vanden noord ende quamen ontrendt der middernacht binnen het Lange eylandt, ende het worde stille, ende lieten ons anckers vallen, de wint wt den landt, ende wij lagen daer tot den 3 ditto tsmorgens toe; doen was de wint weder vanden Noort Westen met moye coelten, soo hebben wij onse anckers gelicht ende quamen ontrent te 7 uren voorde stadt, ende wij waren seer verblijt. Wy waren seer blydelyck ontfangen van de borgers ende overicheyt, ende hebben aldaer geleegen tot den 12 ditto.

---

Cort Verhael vandt geene wij verstaen hebben vande gevangenen die wy tot de twe fusten gecregen hebben, te weeten van waer de vloot toegerust was, ende hoe sterck dat deese vloot was, ende vande namen van de capiteynen ende bevelhebbers vande schepen ende fusten alst volcht:

Van Goa 5 galyoenen.

Den admirael ANDREA FURTADO DE MENDOOSSA.

Vysadmirael TOMÉ DE SUSA DE RONCHA.
FRANCO DA SILVA DE MENESES.
ANTO DE SUZA FALEA.
DON LOPE D'ALMEYDA.
Van Malaca 2 galyoenen.
TRAJANO RODRIGUES CASTELBIANCO.
JORGE PINTO.
Van Cochin 1 galyoen.
SEBASTIAEN SUAREZ.

Van Goa gescheyden noch een groote galey met 18 fusten, de welcke alle tot Ceylon arriveerden, ende niet verder mochten comen, behalven een dien wij namen, die capiteyn genaemdt FRANCO DE SUZA, soon van de Cantadoor mayor de Lisbona, op hebbende 28 Portugijsen ende voort Swerten ende Indyanen tot 60 toe, waer van de capiteyn ende sommige gebercht worden, doch meest gebleven; worde vant schip Utrecht genomen doch sonder weynich daer wt te nemen, liettent daer nae dryven met een coocker stuck [1]), ende de twee bassen werden in see geworpen.

Van Manay ende Chillon syn gecomen 2 fusten ende 2 galiotten. De namen vande capiteynen
ANDRE RODRIGES PALJOTTA.
ANDREA GUIADES DE CARVALLO.
DIEGO DE MEELLO.
MANUEL DIAS.

Deese ANDRE RODRIGES PALJOTTA was capiteyn vande twede fuste die de Wachter aent boort leyd, hebbende op 16 Portugijsen, voort Swarten ende Indyanen tot 50 ofte 60 mannen toe. Bleven meest alte mael wt genomen 3 Portugesen ende 7 ofte 8 Swarten, de welcke nade furye den Admirael ende de andere schepen deden visschen. Van dese fuste worde gecregen een coocker stuck met twe metalen bassen, voort

[1]) Koker van de mast.

vande gasten geplundert ende aen brandt gesteecken. De cappiteyn was een seer oudt man die omtrent 32 ofte 33 jaren in Indien den coninck gedient hadde voor capiteyn, governuer van fortressen, ende veel plaatsen ingenomen hebbende, waer door hij als een goet soldaet bemint was ende gesien. Hier toonde hij oock syn vromicheyt; al hoe wel hij oudt was vocht soo lange als hij staen conde.

Van Mallaca syn gecomen 2 galliotten, 2 jungken met 7 bantins ofte roij jachten. De namen vande capiteynen waren:

GONSALO VAS DE CASTEL BIANCO.
ANDREA PESSOA.
FRANCO DE MARES.

De armade scheyde van Goa adij 6 Meij a°. 1601, ende waren acht maenden onder wegen geweest, quamen met intentie om tot Bantam haer vast te maecken, ende dan met de gansche vloot nae Amboina te lopen om de forteressen aldaer te versterckon. Noch seyden dat in de Molucos een schip genomen was oversins twelck uit de straat van Magelanus quam [1]).

Sij hadden op haer gantsche armade ontrent acht hondert man te weten Portugysen soldaten, behalven de bootsgesellen twelck Swarten syn. Seyden oock datter in Achin vier schepen lagen met een jacht. Oock en was de armade geen ontset verwachtende dan tegen dat in April wt Goa souden scheyden.

---

## BIJLAGE C.

LAUS DEO Anno 1602 den 4 Mey.

*Copye vanden Brieff by* CLAES GAEFF *int cyland Ceram gelaeten inde stadt Quelilue.*

Alsoo wij onder geschreven hier inde stadt ende eylandt als

[1]) Een der schepen van de vloot onder MAHU en DE CORDES.

boven onsen coophandelinge gedreven hebben, ende door onsen eersamen ende goeden getrouwen achtbaren admirael WOLPHERT HERMENSZ ende den achtbaren vromen vyce admirael, met haren Breeden Raet, wy daer toe geordoneert syn geweest ende op datum als boven volbracht geendt hebben alhier onsen coopmanschap ende geladen met sagou, om weder naar Banda te seylen alwaer onse admirael nu leyt, Wij deesen heeren ende gemeenten seer bedancken van haer goede tractemendt die sy ons gedaen hebben met lieffde ende eenicheyt. Vriendelyck begeeren op alle coopluyden, schippers ende stuerluyden, bootsgesellen, haer toch willen vriendtschap bewijsen, want het goet ende beleeft volck is. Onder stont geschreven:

CLAES GAEFF als coopman van Amsterdam.
WILLEM CORNELISZ SCHOUTEN, schipper.
CLAES LYNWENSZ, coopman ende tolleck.

---

## BIJLAGE D.

*Besluiten van den Breeden Raad, die niet in 't gedrukte journaal zijn opgenomen.*

1601. 12 Juli. Daar het bier nagenoeg ongebruikt is wordt een ieder tot rantsoen toebedeeld „twee mutskens wijn ende acht dito water, gebiedende mits deesen een yder tselve dagelycx te nuttygen sondern tselffde tot den anderen dach te mogen bewaren," enz.

1601. 1 September. Koers naar Mauritius.

— 20 September. De Wachter en het Duifken uitgezonden om een reede en ververschingsplaats op te zoeken. Zie het journaal op 21 Sept.

— 13 October. „Leggende onder 't eylandt Mauritij op de reede niet t'onrecht van donse genaemdt Schiemaeckers." Veranderingen in 't personeel der stuurlieden.

— 18 October. Besluit om van Mauritius te vertrekken.

Na dezen datum is er eene lacune in het HS. tot 28 December en van 28 Dec. tot 22 Januari 1602.

1602. 22 Jan. Besloten om de Zeeland en Utrecht naar Banda te laten gaan „twelcke gedaen is om de resolutie by myn Heeren de Bewinthebbers geschiet niet te breecken, al hoe wel by sommige swaericheyt gemaeckt worde."

— Besloten om „nademael datter rijs ende oock verversing genoech int lant is" het brood voor een deel tot de terugreis te besparen.

— 28. Jan. In plaats van FRANÇOIS ABELIJN, te Bantam gebleven om de goederen aldaar geladen te „beneficeeren" wordt tot opperkoopman aangesteld ARENT WOLFERTSEN.

— 26 Jan. (Febr.?) „Alsoo het hoochnoodich is een oversten in Ternaten te blyven, ende CLAES GAEFF een oudt man is, ende wyff ende kinderen heeft, is derhalven .... goet gevonden dat CLAES GAEFF varen sal (als) oppercoopman opt schip Seelandt ende WILLEM VERHAGEN als oppercoopman opt schip genaemdt de Wachter" [1]).

— 10 April. Het jacht Duifken met den opperkoopman CLAES GAEFF naar Ceram gezonden met de volgende Instructie:

„Ten eersten sal hij varen naar teylandt Ceram in deese naer volgende havens ofte reeden als: Quevin, Quelibara, Quelilouhen ofte Goulegoulij, bij faute van deese in eenijge anderen daermen goede handelinge soude mogen doen, aldaer sult naer u. arvryvement niet langer als vijfftich dagen vertoeven, doch hoe spoediger hoe liever. Soo ghij u. ladinge eer becomen condt, ende soot geviel, daer godt voor hoede, dat in deese voorschreven tijt de Jacht niet gelaeden waer sult u. l. tsamen allyckewel alhier te Banda by de onse laten vinden met tgene sult verworven hebben.

---

[1]) Dit besluit is mij niet helder. FRANK VAN DER DOES was „ overste' op Ternate.

„Ten tweeden oft daer yet meer dan sagou valt, haer handelinge op wat manieren ende op wat plaetsen, wat waeren daer dienstich gebrocht ende tot lijmijten haer wtterste vaert is streckende, oock oft sij oock kennisse hebben van Nova Guinea off oock vandaer oyt scheepen gevaeren, offt van Nova Guinea op Ceram gecomen syn."

— 13 April. Besloten dat op de schepen Utrecht en de Wachter, bestemd naar Ternate, varen zullen als opperkoopman: CORNELIS VAN DE GEYN, op 't eerste, en op de Wachter: WILLEM VERHAGEN, daar de laatste „voor hondert gulden ter maendt niet willich was als oppercoopman int eylandt Banda te blijven."

— 20 April. Veranderingen in 't personeel der stuurlieden.

— 22 April. „Alsoo AGUSTYN STALPAERT menichmael aent boort quam ende bespuert worde hij ons ende onse handelinge, alhoewel hij van JACOP HEEMSKERCK onder den eet van ADRYAEN VAN VEEN als onder coopman gelaeten was [1]), hinder dede, soo ist dat hij den 12 April tsavonts aent boort gecomen synde, door dien ADRYAEN VEEN hem onwillich toonde omden voornoemden STALPAERT te laeten sluyten, wt den name des Admiraels ende van tcollegium des Breeden Raets is geapprehendeert (ge)worden, met meenynge om hem in Nederlandt te brengen op dat hij nae deesen onse natie in Banda niet meer schadelijck soude weesen."

— 2 Mei. Benoeming van een Raad voor de beide schepen bestemd naer Ternate (zie boven).

— 3 Mei. Instructie voor genoemde schepen, als volgt:

„De boven gemelde schepen sullen haren cours recht stellen na Ternaten sonder Motier, Makian ofte eenijge andere plaetsen te versoecken.

„Ende aldaer gearriveert sijnde sullen nae eerbiedinge vanden

---

[1]) Zie het journaal van HEEMSKERCK (als vice-admiraal onder JACOB VAN NECK), bij DE JONGE, a. w. II, blz. 444. VAN VEEN resideerde op Lonthor, STALPAERT op Neira.

coninck van Ternaten, ende het portugijs schip [1]) ende andere geschencken gepresenteert hebbende, sullen de oorsaecken haers compst aldaer hem verclaren.

„Ende soo sij verstaen in Ternaten noch volle vroech is sullen aenden coninck versoecken een schip te mogen na Makian te senden om aldaer haer coopmanschapen te verhandelen, aangesien deze plaetse onversien van coopmanschapen ende geweer is, soot dese voornoemde Raet goet vindt ende na haer meeninge de Comp. proffijtelijck weesen soude, want na wij verstaen hebben dit eylandt wel het vermaerste is, oock daer het groot gewas eerst rijp wesen sal.

„Dient eerstelijcken gelet int vervordren vande schulden van den coninck verloff te crygen met raet van FRANC VERDOES [2]) om int plucken vande nagelen op elcke plaets daer nagelen vallen een man ofte twee te stellen om alsoo door geen versuymenissen de nagelen inde Portugijsen handen te laeten comen gelijck te vermoeden voor deesen op Ambon ende elders wel geschiet is.

„Sullen oock deese voornoemde schepen tot invorderinge vande nagelen wachten soot doenlyck is ende de voorschreven Raet goet vindt tot de maent van October eerst comende.

„By aldien de voornoemde schepen inden bovenschreven tijt haer volle ladinge niet connen crijgen sullen haer wtterste vlyt doen om in Banda haer te vervoegen soo het doenlijck is; soo niet sullen haer cours naer Bantam setten om aldaer soot mogelijck is tgeen haer tot lading ontbreckt te vercrijgen.

„Sal deesen voornoemden Raet hem voorts reguleeren nae dinstructie van onse meesters de heeren Bewinthebbers soo int breede als int partyculier megegeven."

— 23 Mei. Contract met de Bandaneezen (bij DE JONGE II 536).

— 17 Juni. Contract met die van Poelo Ay (hierachter: Bijlage E).

---

1) Het schip dat den 29 December veroverd was?

2) FRANK VAN DER DOES, door WARWIJCK (1599) als opperkoopman op Ternate achtergelaten.

— 20 Juni. Instructie voor de genen die in Banda blijven (hierachter: Bijlage F).

— 15 Aug. Besluit in 't gedrukte Journaal medegedeeld, en veranderingen in 't personeel der onderkooplieden.

— 23 Aug. Besluit omtrent den koers tot Mauritius.

— 10 Sept. WILLEM CORNELISZ SCHOUTEN „geordineert als oppercoopman ende schipper opt jacht Duyffken, [het eerste] in plaetse van den eers. PIETER DE WAEL salyger" (die den 15 Aug. „den eers. JACOP DE FEYTER salyger" was opgevolgd).

1603. 18 Jan. Besluit betr. den koers.

— 24 Mrt. Besloten om „soo ons de wint niet wilde dienen" ter wille van de zieken in een bekwame haven binnen te loopen.

---

## BIJLAGE E.

*Overeenkomst met de bewoners van Poelo Ay.*

Adij 17 Junij 1602. Is WOLPERT HERMANSZ admirael van deese Hollanders over een gecomen met die van Poelewey op het Cuinpan van Ouraet dat daer Hollanderen metter woon sullen blijven, ende datse vrij in haer gelooff sullen mogen leven ende haer gebruyck mogen volgen, sonder dat haer ymandt sal mogen bespotten ofte onversingx haer yet misdoen, want Godt alleen rechter vant gemoet is.

Ten anderen soo daer eenyge Portugijsen, Javanen ofte eenyge andere natie de Hollanders die hier in Banda wonen wilden eenich verdriet aendoen sullen wij onderschreven haer beschermen ende bewaren in alle schijn als ofte die Hollanders ons eigen vrouwen ende kinderen waren.

Ten derden soo belooven de Hollanders ons bij nacht ende dach te helpen nae haer vermogen soo wie ons landt van Banda soude willen crencken ofte beschadijgen; dan off die van Banda inlantsche oorloge tegen malcanderen wilden, sullen de Hollanders niet vermogen haer daer mede te moijen, dan

stil houden, ten ware vande Bandaneese daer toe versocht synde om vrede te maecken.

Voorder syn verdragen soo wanneer daer eenich Hollander tegen den cappeteyn hem te buyten ginck ende vresende gestraft te werden by ons quam ende versocht moors te werden, en sullen wij voorschreven tselffde niet vergunnen (?) doch dan hem gehouden wesen wederom aenden cappeteyn te leveren, die hem naer gelieven sal mogen straffen. Dan oft iemandt wt vrye wille by ons quam ofte moors wilde worden sonder yet tegen den cappeteyn misdaen te hebben, sullen wij vermogen met voorweeten van den cappeteyn tselffde te doen. Van gelycken sal de cappeteyn oock vermogen de Bandaneesen die daer soecken christen te worden, christen te maecken.

Voorder beloven wij bovenschreven van Campon Ourat dat wij alle ons noten folij aende Hollanders sullen vercoopen, sonder aen ijmand anders het sij dan aen kraelen, wapenen, cleetgens, rys, sagou, ende andere waren die ons soude mogen aenstaen.

Alle deese bovenschreven artijckelen beloven wij onverbreeckelyck te onderhouden, soo waerlyck moet ons Godt helpen. Adij 16 Junij 1602.

## BIJLAGE F.

Artijckelen ende ordonantie gemaeckt tot dienste van de comp. tot Amsterdam vande Oude Oost Indische Comp. door den admirael WOLPERT HERMANSZ ende synen Breeden Raet, de welcke die gene die in Banda tot nut vande voorschreven Comp. blyven beëdygen, naecomen ende onderhouden sullen.

Adij 20 Junij, 1602.

Inden eersten is byden Admirael ende synen Raet voornoemdt voor opper coopman ende commanduer in Banda geautoryseert

den erentfeste ARENT WOLPERTSEN, die welcke alle danderen die tegenwoordich in Banda blijven sullen gehoorsamen, oock aen hem den eet van getrouwicheyt doen. Voorder alsoo der in Banda veel plaetsen sijn daer handelinge valt ende over sulcx tot proffijt vande Comp. noodich is de selve plaetsen van volck te versien, sal een ygelijck op wat plaetse hij geordonneert wert, hem daer toe willich stellen ende synen coopman die boven hem gestelt is in alles obijdieren sonder in eenijge saecken hem wederspannich te stellen.

Bij versterven vanden oppercoopman ARENT WOLPERTSEN sal in syn plaets comen HEYNDRICK VERDOES, ende daer nae alsulcken persoon als byden Rechteren sullen goet gevonden werden.

Voorts soo wanneer tsmorgens ende tsavonts van ijmandt daer toe geordineert het teecken gedaen wert de gebeden gesproken ofte Godts woort geleesen te werden, sal een yder hem schicken met eerbiedinge tselve te aenhooren, ende soo ymandt absenteerde ten ware door bevel vanden coopman, die sal verburen ses stuyvers.

Soo wie den name Godts ijdelyck gebruyckt, tsy met vloeken, sweeren ofte lasteren, die sullen naer goet duncken vander Overheyt gestraft werden.

Ende om alle desordre te verhoeden is een Collegium geordineert, twelck bestaet in vier Rechters doch vijff stemmen, waer vande Oppercoopman gestadich president sal sijn ende twe stemmen hebben; daer nae HENDRICK VERDOES, CLAES LUWENSZ [1]) ende CLAES VAN DUREN elck een stem, om alsoo met volcomen macht alle quade saecken ofte misbruycken te straffen ende daer over recht te spreecken sonder partije te dragen; mitsgaders een Secretarius om alles aen te teyckenen ende de sententie voor te leesen, welcke sententies sullen sonder wtstel naer gecomen moeten werden, ende soo ijmandt hem hier tegen moetwillich stelde, die sal verburen vier maenden

[1]) Wordt elders genoemd: CLAES VAN LUERSSEN.

huer ende na goetduncken van de bovensz. rechters gestraft werden.

Soo ijmandt in sijn offitie hem qualijck draecht sal de oppercoopman ende synen rechters vermogen den selven van synen staet te setten ende een ander in syn plaetse te stellen, de welcke de plaets ende offytie vanden affgesetten met gelycke macht sal bedienen mits daer voor genietende redelycke verbeteringe tot discretie van de Comp., ende sullen de priveerde niet mogen in eenijge versamelinge van raetslagen te compareren, noch geen offitie meer bedienen, oock goetwillich haer staet ende eerste beroep over geven, sonder hem daer int minst tegen te stellen, op verbuerte daer over nae goet duncken vanden oppercoopman ende sijnen rechters strengelyck gestraft te werden.

Niemant sal vermogen voor hem selven eenijge specerije van. noten, folij, ofte nagelen te coopen dan alleene voorden Heeren Bewinthebbers van de Oude Oost Indische Comp. op peene vande selve specerije te verburen, daerenboven noch ses maenden huers.

By aldien den oppercoopman noch eenyge artyckelen ofte ordinantie ten proffyte van de Comp$^{s}$. handelinge alhier te Banda wilde maecken, sullen altsamen gehouden wesen die selvijge te gehoorsamen ende naer te comen, op peene daer over tsijn gelieven gestraft te werden.

Item soo den oppercoopman hem in eenijge saecken te buyten ginck sal over sulcx aende justytie van Hollant beclaecht ende beschuldicht werden byde welcke syn overtredinge ende misdaden sullen gestraft ende gericht werden, maer niet alhier byde sijnen.

Soo ijmandt vanden oppercoopman tot nut vande Comp. op eenijge plaetse om te handelen gesonden werde ende over sulcx in sijn vyanden handen viel, sal de Comp. gehouden weesen den sulcken te ransoenen ofte te lossen.

De geene die hier nu gelaeten werden sullen niet langer gehouden weesen int landt te blyven dan tot alhier wederom schepen comen die nae 't arrivemendt van deese wt Hollant ge-

loopen syn, met welcke de Heeren Bewinthebbers haer schrijven sullen ende ordre geven hoe ende aen wien sij haer goederen over leveren ende connossementen offvorderen sullen.

Wy onder schreven belooven ende sweeren den inhoudt deser Instructie in alles volcomelijck naer te comen ten meesten proffyten vande Comp. vooren verhaelt.

Soo waerlyck moet ons Godt helpen.

---

# OVER DE GESCHIEDENIS DER EERSTE GRAVEN UIT HET HOLLANDSCHE HUIS.

DOOR

J. BOLHUIS VAN ZEEBURGH.

In de Republiek der Vereenigde Nederlanden was Holland de beschaafdste en wetenschappelijk meest ontwikkelde van de zeven provinciën. Alle wetenschappen vonden er beoefenaars, ook de geschiedenis van Holland zelve en niet het minst het tijdperk der graven. Van de DOUSA'S tot KLUIT hebben vele voortreffelijke mannen de geschiedenis van dat tijdperk behandeld of er bronnen voor opgespoord en uitgegeven. Toen was de oude geschiedenis van Holland, en van het daarmede steeds nauw verbonden Zeeland, veel beter gekend en toegelicht dan die der overige provinciën. In onze eeuw daarentegen bepalen zich de geschiedschrijvers van Holland bij voorkeur bij den vrijheidsoorlog tegen Spanje, of bij de roemrijke dagen der Republiek. Eene zeer verklaarbare voorliefde, doch waardoor andere, minder schitterende tijden van Hollands verleden weinig onderzoekers vinden en waardoor vooral de graventijd al te zeer wordt verwaarloosd. Men laat toe dat een vreemdeling ons omtrent de regeering en de daden van gravin JACOBA breedvoeriger en nauwkeuriger inlicht, dan het ooit door een inlander was gedaan. Men laat het oudste geschiedwerk uit het graafschap Holland, de annalen van Egmond, jaren lang in handschrift rusten, en laat toe dat eindelijk een Duitscher ze voor het eerst door den druk algemeen maakt. Daarenboven lezen wij onze middeleeuwsche kronieken nog altijd in de vroe-

gere, soms erbarmelijk slechte uitgaven, die niet zijn wat ze, naar den tegenwoordigen staat der wetenschap, kunnen en moeten zijn. Toch is de laatste halve eeuw voor de geschiedschrijving van Hollands graventijd niet vruchteloos voorbijgegaan. Vooral in de analyse der oudste kronieken zijn wij gevorderd. KLUIT kon de inheemsche historische opteekeningen niet verder opwaarts volgen dan tot het Chronicon Egmondanum. Wij kunnen thans honderd en meer jaren hooger opklimmen. Op zeer weinig uitzonderingen na kunnen wij thans alle bronnen van het Chronicon aanwijzen en zelfs die van de annalen van Egmond, de hoofdbron van dat Chronicon. Verder vinden wij nu in het eerste deel van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland alle oorkonden dier provinciën tot den dood van graaf WILLEM II verzameld, waarvan een aantal niet in de werken van VAN MIERIS en KLUIT opgenomen zijn. Dit moet tot beoefening der oude geschiedenis van Holland opwekken. Ik zal hier trachten het leven te beschrijven van die twee DIRKEN, die wij, terecht of ten onrechte, den eersten en den tweeden DIRK noemen. Ofschoon het een anachronisme is, zal ik, zooals men algemeen doet, ze graven van Holland noemen. Weinige bronnen bezitten wij voor de geschiedenis dezer beide DIRKEN. Het zal niet ondienstig zijn vooraf deze bronnen na te gaan. Beschouwen wij vooreerst die uit het graafschap Holland zelf.

Hij, die de geschiedenis der graven uit het Hollandsche huis wil nasporen, moet zich in de eerste plaats wenden tot het klooster van Egmond, de bakermat der Hollandsche geschiedschrijving. Wereldsche geschiedschrijvers waren er toen nog niet. Alleen geestelijken, hetzij in bisschopszetels of in kloosters, hebben ons de gebeurtenissen van dien tijd te boek gesteld. Jaren lang bleef Egmond het eenig klooster in Holland; daar, en daar alleen, werd iets over de eerste graven opgeteekend.

Tot de oudste bronnen voor de geschiedenis van Holland uit genoemd klooster behooren twee goederenlijsten, lijsten waarin de rentegevende bezittingen der abdij waren opgeteekend. Een dezer lijsten stond indertijd op de schutbladen

van een evangelarium geschreven, de andere was een afzonderlijk boek, nl. het zoogenaamde St. Adelbertsboek. Beide lijsten zijn nu niet meer in originali aanwezig, doch haar inhoud is ons door afschriften bewaard gebleven.

In de tweede helft der vijftiende eeuw werd te Egmond een vrij uitgebreid compilatiewerk geschreven. De schrijver er van nam er allerlei registers, giftbrieven, indulgentiën, processtukken enz. in op, die hij in het archief der abdij vond. Aan het hoofd van zijn werk schreef hij beide genoemde goederenlijsten uit. Hij begon zijn geschrift met deze woorden: Fundaciones, dotaciones et donaciones hecmundensi monasterio collate a primitivis comitibus Hollandie nec non a ceteris fidelibus Christianis, excerpte seu registrate de antiquo textu Ewangeliorum cujus antiquitatem et per consequens auctoritatem et volumen ostendit et littera demonstrat. Nu schrijft de compilator die goederenlijst uit dat oud evangelieboek over, en wanneer hij daarmede ten einde is, zegt hij: Expliciunt excerpta de antiquo textu Evangeliorum, en vervolgt dan: Incipiunt principalia privilegia comitum Hollandie ab imperatoribus seu regibus Romanorum et Francorum dictis comitibus concessa, de libro seu registro Sancti Adalberti excerpta. Nu volgen de vier bekende giftbrieven, die wij thans op de jaren 889, 922, 969 en 985 stellen. Na deze vier brieven schrijft de compilator der vijftiende eeuw de eigenlijke kern van dat St. Adelbertsboek af, bestaande in een register van alle goederen en renten, die de abdij in de twaalfde eeuw bezat. Wat de compilator, na het St. Adelbertsboek afgeschreven te hebben, verder mededeelt, gaat ons hier niet aan.

Bovengenoemd handschrift bevond zich reeds in het laatst der zestiende eeuw op de leenkamer van Holland. Daar leerden de DOUSA'S het kennen, daar vond SCRIVERIUS het ook, die er zelfs eene uitgave van voorbereidde. Later gaf VAN WIJN er eene beschrijving van [1]. In 1857 gaf BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in het tijdschrift het Nederlandsche Rijksarchief

---

[1]) Huiszittend leeven I. p. 562.

(deel I. p. 171) onder den naam Hecmundensia, het eerste gedeelte van dat handschrift in het licht. Nog later is het door Mr. VAN DEN BERGH gebruikt bij het samenstellen van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland, waar het handschrift Cartularium van Egmond gedoopt is.

De evangelieaanteekeningen en het St. Adelbertsboek hebben beide in originali den ondergang der abdij overleefd. Omstreeks 1600 waren zij in handen van den bekenden geschiedschrijver BOCKENBERG. In zijn kolossaal werk Annales Hollandiae etc. nam hij bijna den geheelen inhoud van beide goederenlijsten op, en daarna nog eens in een boekdeel, waarin hij al de oude, hem bekende oorkonden van Egmond opschreef [1]).

In de annalen (ad ann. 974) schrijft BOCKENBERG de giften van DIRK II aan Egmond uit de evangelieaanteekeningen over. Wanneer hij hier het bekend evangelarium, door dezen geschonken, vermeldt, teekent hij er bij aan: cum quo simul praesentia, quae describo, monumenta in haec nostra tempora sunt conservata, utpote in calce illius libri conscripta. Hieruit zien wij, dat, zooals BAKHUIZEN V. D. BRINK reeds vermoedde, die goederenlijst geschreven stond op de schutbladen van dat evangelarium, dat eenmaal door DIRK II en HILDEGARDE aan de abdij was geschonken. Tegenwoordig berust dit evangelarium op de koninklijke bibliotheek, beroofd van de edele stene en het fine goude, dat MELIS STOKE (I. vs. 626) en andere bezoekers der abdij er aan bewonderden, ook beroofd van de aanteekeningen er achter.

Ook op andere plaatsen maakt BOCKENBERG van dit evangelarium gewag. Zoo ad ann. 901: textus evangeliorum, qua scriptura, exceptis ipsis primorum principum nostrorum tabulis, nihil umquam Hollandia habuit vetustius. Aan het St. Adelbertsboek kent hij den tweeden rang in oudheid en in gezag toe.

---

[1]) HH. SS. der koninklijke bibliotheek. Jammer voor BOCKENBERG's naam en de Hollandsche geschiedschrijving dat deze werken indertijd niet zijn uitgegeven. Nu wordt deze met SNOY en soortgelijken in één adem genoemd.

Ad ann. 974: liber Sancti Adalberti, cui secundam authoritatem tribuo post ea quae extant in libro aut textu evangeliorum; en ad ann. 864 zegt hij van dat boek: ... quo quidem libro (textu evangeliorum, de quo post infra, excepto) nihil fere inter monumenta illa (scil. Egmundana) invenio vetustius. In de lijst van gebruikte boeken en handschriften achter de annalen vermeldt BOCKENBERG die beide boekwerken met deze woorden: vetustissima Hollandiae diplomata cum textu evangeliorum m. s. vetustissimo ad usque nostra tempora conservata, en liber S. Adelberti m. s. sive registrum ut vocant bonorum Abbatiae Egmondanae.

De monnik der vijftiende eeuw en BOCKENBERG hebben ons wel den inhoud der beide goederenlijsten bewaard, toch is het verloren gaan dier lijsten te betreuren, want beide zijn later geïnterpoleerd, en deze interpolaties zijn niet altijd te herkennen.

Zien wij nu wanneer de eerste goederenlijst is opgesteld en wat ze voor de geschiedenis van DIRK I en II geeft. Ze kan in twee deelen gedeeld worden, alleen het oudste gedeelte (tot de woorden: Theodericus cum legitima etc. Hecmundensia p. 194) gaat ons hier aan. Wat dan volgt, is in later tijd bijgeschreven.

Dit oudste gedeelte nu vermeldt eerst de giften der graven, en wel die van DIRK I, II en ARNULF, en dan die van verschillende personen. Zij zal dus opgesteld zijn vóor DIRK III de abdij beschonk, iets wat door den inhoud bevestigd wordt. De lijst zegt b. v. dat DIRK II een manse in Bachem had gegeven, die in vruchtgebruik was bij Odulphus presbyter cum sua adjutrice Ideca, en zij voegt er bij: post illorum obitum ad prefatum pertinebit locum. Dus leefden bij het opstellen van deze lijst die twee tijdgenooten van DIRK II nog. Verder bevat de lijst een gift van zekeren Geldolfus, ab oriente fluminis Fle dicti unam mansam, quam Hatto frater predicti Geldolfi vi abstractam tenet. Dit ziet misschien op den opstand der Friezen, waarin o. a. graaf ARNULF in 993 sneuvelde. Er leefde dus ook nog een broêr van iemand, die vóor dien op-

stand het klooster begiftigd had. Er zijn in de lijst nog een paar soortgelijke plaatsen meer. Wanneer men den tijd van hare opstelling omstreeks het jaar 1000 stelt, zal men niet vele jaren mis zijn.

De goederenlijst is samengesteld naar de oorspronkelijke giftbrieven. Jammer dat de samensteller die brieven zoo uiterst beknopt heeft geëxerpeerd. Hij begon goed: Noverit omnium tam presencium quam per succedencium temporum curricula veniencium Christi fidelium industria qualiter dominus Theodericus comes etc. Dat is de aanhef van een giftbrief van DIRK I aan Egmond. Maar hierna laat hij dit alles weg en vermeldt alleen de namen der gevers en hunne giften zoo kort mogelijk. De lange rij bijvoorbeeld der goederen, door DIRK II en HILDEGARDE geschonken, schreef hij denkelijk uit een aantal giftbrieven bijeen, en dat zoo beknopt, dat men zelfs niet kan merken waar hij een nieuwen brief begint te exerpeeren.

De oorspronkelijke oorkonden, waarnaar deze goederenlijst is samengesteld, zijn verloren; afschriften er van bezitten wij evenmin, zij zouden ons anders door de datums en onderteekeningen te vertrouwen bijdragen leveren voor de genealogie en chronologie der eerste graven. Reeds vroeg moeten ze verdwenen zijn, misschien wel in de troebelen, die de abdij van 1124 tot 1130 beroerden en op den rand des ondergangs brachten. De oudste, nog in originali aanwezige oorkonden van Egmond zijn van 1139, 1143, 1147 enz. [1]), dus uit den tijd na deze beroerten. JOH. DE LEYDIS, die indertijd toegang had tot de archieven van Egmond, deelt ook geen echte ouder oorkonde mede dan die van 1139.

Wat deze lijst voor de geschiedenis der graven bevat, is zeer weinig. Er wordt in gesproken van een graaf DIRK en zijne echtgenoot GEVA, van een graaf DIRK den jonge en HILDEGARDE; deze DIRK wordt er een zoon genoemd van den eerstgenoemden DIRK; verder van ARNULF, hier alleen dominus

---

[1]) Over de oorkonde van 1083 en over een paar anderen bij eene andere gelegenheid.

genoemd, en LIUDGARDE; meer niet. Jaartallen komen in de lijst niet voor.

Vóor wij tot het St. Adelbertsboek overgaan, nog een paar woorden over een geschrift, dat wel niet te Egmond is geschreven, maar hier vermeld wordt om den invloed, dien het op latere Egmondsche geschiedschrijving heeft gehad. Ik bedoel het vita Sancti Adalberti.

Dit vita is omstreeks 980 of 990 opgesteld door monniken van Mettlach op verzoek van EGBERT, aartsbisschop van Trier. Vier of vijf malen is het uitgegeven. In al deze uitgaven zijn mirakelen van St. Adelbert achter het vita gedrukt, die de monniken van Egmond indertijd op hun exemplaar van het vita hadden aangeteekend. De tekst zelf van het vita is ook hier en daar door die van Egmond geïnterpoleerd. Volgens de boekenlijst bij VAN WIJN [1]) kwam eerst omstreeks 1129 of 1130 een ex. er van in de Egmondsche boekerij. Het historische uit dit vita zal ik hier overschrijven:

Apparuit amabilis Christi confessor Adalbertus in somnis cuidam sanctimoniali, Wilfsit nomen habenti, denuntians...... quae (Wilfsit) ne stringeretur inobedientiae reatu, Theoderico primo [2]) comiti, qui locum eundem sicuti nunc posteri ejus retinent proprietatis jure possidebat, haud signis intimatrix, per somnum sibi revelata suggere properabat. Nu volgt de opheffing van St. Adelbert door graaf DIRK, en dan zegt het vita: praedictus vero comes in loco, qui Hallen nuncupatur, ex ligni materia construxit oratorium. Dan komt er een wonderdadige redding van graaf DIRK uit het ijs en dan: Nec sunt memoriae subtrahenda, quae temporibus Theoderici junioris, praedicti videlicet comitis filii, nos ipsi vidimus declarata miracula. Daarna verhaalt het vita het bouwen van een steenen klooster, het verwijderen van de nonnen en het plaatsen van monniken, alles door DIRK den jonge, en vervolgt dan: Hic itaque tam eximiae

---

[1]) Huiszittend leeven I. p. 324.

[2]) Primo is eene interpolatie, misschien ook het volgende qui locum etc.

liberalitatis comes genuit filium Egbertum nomine, quem divini amoris intuitu clericatus fecit delegari sorte etc. Nu komt een wonder, aan EGBERT gedaan, en dan zegt het vita: Hic denique est Egbertus, qui post archipraesulatus a Deo sortitus infulam, tam vivacissimo religionis ardore, quam moderatissime libramine discretionis, Trevirensem rexit ecclessiam. Fuit eidem comiti filia carissima nomine Erlinda, dan wordt een wonder verhaald, door ST. ADELBERT aan ERLINDE gedaan, en dan zegt het vita: Haec de vita et virtutibus opinatissimi confessoris Christi Adalberti Mediolacensis coenobii excudêre cucullarii, jubente serenissimo ejusdem monasterii domino supra nominato, videlicet summo praesule Egberto etc.

Het vita en de goederenlijst zijn onafhankelijk van elkander geschreven. Hunne berichten vullen elkander aan. Zooals men ziet, spreekt het vita van twee graven met den naam DIRK, vader en zoon, en het noemt twee kinderen van den zoon, EGBERT en ERLINDE. Omtrent den tijd, waarin deze personen leefden, laat het vita ons in het onzekere.

Misschien hadden DIRK I en II wel meer kinderen dan die aan ons bekend zijn. De Mettlacher monniken schreven niet het leven onzer graven, maar dat van ST. ADELBERT. Alleen waar een lid der gravelijke familie met hun onderwerp in aanraking komt, wordt het genoemd, anders niet. Had ST. ADELBERT geen wonder aan ERLINDE gedaan, de monnikken van Mettlach zouden haar niet genoemd hebben, haar naam en elk teeken van haar aanwezen zou door den tijd verzwolgen zijn. Toen men in de twaalfde eeuw te Egmond zelf kronieken begon te schrijven, toen werden de twee eerste DIRKEN, de stichters en begiftigers van het klooster, viri Deo cari, viri valde gloriosi enz. enz. Toen werd ERLINDE eene puella eximiae venustatis. Ik wil deze verheven eigenschappen volstrekt niet aan de genoemde personen ontzeggen, maar beweer alleen dat de monniken, die dit voor het eerst ter neer schreven, even weinig van de inborst of het uiterlijk van genoemde personen wisten, als wij heden. In nog later tijd werd ERLINDE abdis te Bennebroek. Sic crescit fabella scribendo.

Evenals de goederenlijst van omstreeks 1000 begon ook het St. Adelbertsboek met de giften der graven, en waar het deze geregistreerd heeft met die van andere personen. De jongste gravengiften, die het vermeldt, zijn van graaf FLORIS II en PETRONELLA. Hier ter plaatse blijkt uit den tekst, wanneer ten minste dit gedeelte van dat boek werd geschreven. FLORIS II was reeds overleden († 1122) want de schrijver teekent er giften aan van PETRONELLA voor de ziel van haren echtgenoot, en voegt er bij: et adhuc speramus, quod, Deo inspirante, dabit nobis multa majora. LOTHARIUS was reeds koning (gekozen 1125), want wij lezen er dat FLORIS indertijd gehuwd was met PETRONELLA, nunc

Deo tempora mutante et regnum cui vult dante

sororem regis.

Heel lang na genoemde jaren kan het niet geschreven zijn, PETRONELLA'S zonen en dochter worden er nog pueri genoemd [1]).

Na den dood van abt ATHALARD in 1120 braken bange dagen voor de abdij aan. Gravin PETRONELLA benoemde in dezen tijd haren kapelaan ASCELINUS tot abt. De monniken verzetten zich hevig; hij was aartsdom, zeiden zij, en verstond niets van het ordeleven. Wereldsche grooten maakten zich meester van de abdijgoederen, de tucht ging verloren, alles verliep. In 1129 moest ASCELINUS van zijne waardigheid afstand doen. In 't volgende jaar 1130 kwam een Vlaming WALTER in zijne plaats. Deze deed alles om de abdij uit haren berooiden toestand op te heffen, en met goed gevolg. Gedurende zijn bestuur werd ze vermogender dan ooit te voren. Het St. Adelbertsboek bevatte een lange lijst goederen, die WALTER voor de abdij had verworven [2]), en het Chronicon zegt van hem op het jaar 1130, na zijne benoeming vermeld te hebben: qui veniens Ekmundam, et defectum in omnibus

---

[1]) Nederl. Rijksarchief I. p. 175.

[2]) Deze lange lijst trok reeds de aandacht van JOH. DE LEYDIS, Ann. Egm. ed. MATTHAEUS p. 25. Jammer dat deze lijst in het Oorkondenboek niet is gedrukt.

reperiens, quid ageret, aut quo se verteret, nisi ad Deum et sancti Adalberti patrocinium, ignoravit: sed processu temporis Dei gratia, in qua multum sperabat, prosperum in omnibus successum habuit, et omnia bene et ordinate, tam exteriora quam interiora, componi coeperunt. En op het jaar 1161: Dominus Walterus abbas, bonorum memoria dignus, post renovationem ordinis et status Ekmundensis coenobii, post constructionem et ornatum templi, post claustri et omnium officinarum aedificationem, post fratrum de parvo numero in magnum aggregationem, obiit.

In de eerste jaren van abt WALTER'S bestuur, die zoo goed voor de abdij zorgde, moet het St. Adelbertsboek aangelegd zijn.

De opsteller van dit boek of register registreerde alle bezittingen, die de abdij in zijn tijd bezat, dus ook die, die reeds in het evangelieboek aangeteekend waren. De mansen in Nienthorp en bij het Flie, die de evangelieaanteekenaar nog pro memoria vermeld had, ofschoon ze vi abstractae waren, laat hij weg. Men was ze reeds vergeten. De manse in Bachem, door DIRK II geschonken, doch die de abdij eerst na den dood van pastoor ODULPHUS en zijne vrouw zou aanvaarden, was nu natuurlijk reeds lang vrijgestorven en in het bezit der abdij. Overigens zijn de giften van DIRK I, II en ARNULF in beide lijsten vrij gelijk, maar wat de schrijver der evangelielijst niet gedaan had, de opsteller van het St. Adelbertsboek registreerde ook de roerende geschenken van genoemde graven en van EGBERT, de altaartafel, het evangelarium, kazuifels, stolen enz. Verder deelt hij iets van het leven der gevers mede.

Van DIRK I zegt het St. Adelbertsboek dat hij was frater Walgeri. Een belangrijk bericht, daar wij van elders weten dat GEROLF, die in 885 en 889, dus korte jaren vóor dezen DIRK, graaf in Kinhem was, een zoon WALGER had. Wat het boek meer van DIRK I mededeelt, bevat niets nieuws. De schrijver ontleende het aan de oorkonde van 922 (volgens hem van 863), aan het vita St. Adalberti, aan eene goederenlijst en aan zijne verbeelding.

Het artikel DIRK II begint met dit versje:

Filius amborum Theodericus nobilis horum,
Quem rex Lotharius ditavit munere, maius
Hecmundis templum, quod adhuc nunc cernitur ipsum,
Christo fundavit, hostes per quem superavit.
Auro cum gemmis aram struxit speciosis.
Historiam, textum gemmis auroque retextum

. . . . . . . . . . . . . . . . .

Het versje is ouder dan het St. Adelbertsboek. De abdijkerk, door DIRK II gebouwd, is tusschen 1122 en 1129 afgebroken. Het versje is gemaakt in den tijd toen ze nog bestond. Het weet ook nog van schenkingen of liever beleeningen van koning LOTHARIUS aan genoemden DIRK, waarvan geen ander Egmondsch schrijver iets meldt. Die van Egmond evenwel hebben ons een giftbrief aan een graaf bewaard, waarin de schenker is LOTHOWICUS rex en het jaartal 868. Op diplomatische gronden heeft men later bewezen dat zij door koning LOTHARIUS moet zijn uitgevaardigd omstreeks 969. Aan Graaf DIRK wordt er het foreest Wasda geschonken. Dat is geheel iets anders dan het schenken van een silva, eene terra arabilis, eenige mansen of zoo iets. Wien in de middeleeuwen een graafschap werd geschonken, werd daardoor tot graaf, en wie een foreest ontving, daardoor tot forestier aangesteld. Misschien had de maker van het versje dezen giftbrief op het oog, toen hij van DIRK II zeide: quem rex LOTHARIUS ditavit munere. Hij heeft hetzij in een origineel, hetzij in een afschrift, LOTHARIUS gelezen, waar latere afschriften zonder uitzondering LOTHOWICUS hebben.

De DOUSA'S kenden dit versje uit het Cartularium van Egmond (Ann. metr. p. 45. Ann. pros. p. 409). Nescio quo munere voegen zij er bij, want zij kenden voornoemden brief nog aan koning LODEWIJK toe.

Hetgeen er meer van DIRK II in het St. Adelbertsboek stond, was overgenomen uit het vita S. Adalberti en uit eene goederenlijst. Evenzoo alles wat van EGBERT gezegd wordt. Deze berichten bevatten voor ons niets nieuws. De echtgenoot van

ARNULF noemt het boek terecht Liudgarde, maar ten onrechte maakt het haar tot eene zuster van keizerin THEOPHANO.

In het begin van het St. Adelbertsboek, nog vóor de gravengiften, stonden de vier bekende giftbrieven aan de eerste graven. Zij hadden hier de jaartallen 863, 867, 889 en 985. De teksten zijn vrij slecht. Zij schijnen de bron te zijn waaruit alle andere afschriften gevloeid zijn, want deze alle hebben dezelfde fouten als zij: de fautieve jaartallen 863 en 867, LOTHOWICUS voor LOTHARIUS enz. Deze fouten zijn lang hersteld, doch er zullen er in de teksten nog wel meer schuilen.

In de twaalfde eeuw begon men te Egmond annalen aan te leggen. Het autograaf er van is bewaard gebleven. In de zeventiende eeuw bevond het zich in de Cotton-bibliotheek, en komt ook op haren catalogus van 1696 voor. Aan den brand, die deze bibliotheek in 1731 trof, ontkwam het gelukkig, doch niet zonder schade. Later ging het met de geheele Cotton-verzameling in het Britsch Museum over. Daar vond PERTZ het in 1827; hij nam er afschrift van, doch nog volle 30 jaren moesten verloopen, eer de beurt aan de annalen kwam om in de Mon. Germ. Hist. gedrukt te worden. Eindelijk in 1858 verschenen zij in deel XVI der Scriptores p. 442—479. In 1863 zijn zij daaruit door het Hist. Genootschap van Utrecht in kleiner, bruikbaarder formaat overgedrukt.

Deze annalen beginnen met 875. De bronnen, waaruit de annalist zijne mededeelingen van dat jaar tot aan zijn leeftijd putte, zijn in beide uitgaven meerendeels op den kant aangeteekend. Het zijn Regino van Prum tot 908, verder loopt Regino's kroniek niet; eenige malen de Antapodosis van Liudprand en zeer vaak Sigibert van Gembloux. Reeds vóor 1106 gaf SIGIBERT zijn kroniek in het licht, doch hij bleef zijn exemplaar bijhouden tot 1111. Het volgende jaar stierf hij. Het ex. dat de monnik van Egmond gebruikte was compleet en liep dus tot 1111.

PERTZ zegt in de voorrede voor zijne uitgave, dat de annalist ook gebruik maakte van notitiae ad historiam ecclesiae atque regionis suae et Ultrajectensis facientes. Berichten van Utrecht-

schen oorsprong zijn in de annalen gemakkelijk te herkennen, b. v. op de jaren 900, 976$^b$, 1008, 1023$^b$ en later. Nog het aangeteekende op 1127 heeft allen schijn te Utrecht of nog liever te Oostbroek opgesteld te zijn [1]). Na 1128 en 1132 houden die Utrechtsche aanteekeningen op. De annalen bevatten daarenboven berichten, die een Vlaamschen oorsprong verraden, b. v. op 962, 1012, 1047$^b$, 1063 enz. en verder op 1120$^b$, 1122, 1125$^b$, 1126, 1128$^b$, maar niet verder. Waaraan de annalist deze laatste ontleende, heb ik niet kunnen ontdekken; de bron moet verloren zijn. Wel wijzen die berichten ons naar Noord-Vlaanderen. Zij hebben veel meer overeenkomst met de annalen en kronieken van St. Pieter en St. Bavo dan met die van St. Vaast en St. Bertin.

Dus had de annalist, toen hij zijn werk begon, voor zich een ex. van SIGIBERT dat tot 1111 liep, Utrechtsche aanteekeningen die ongeveer tot 1132, en Vlaamsche die tot 1128 liepen. Verder is het eerste deel van den autograaf met eene hand der twaalfde eeuw geschreven en omstreeks de jaren 1140 en 1150 blijkt dat de annalist tijdgenoot was der gebeurtenissen, die hij dan aanteekent. Dit alles wijst ons weer op de eerste jaren van abt WALTERS bestuur.

---

[1]) Bij HEDA, ed BUCHEL. p. 92 leest men: Anfridus...... de quo in epitomate annalium scribitur: anno 976. Baldricus Trajectensis obiit, Folcmarus successit et deinde Baldevinus. Demum Aufridus prius comes et postea episcopus electus atque ordinatus successit. En aldaar p. 109: In annalibus etenim scribitur: Mortuo Anfrido, Adelboldus vir sapientissimus post eum eligitur et intronizatur anno millesimo octavo. Anno 1023 eclipsis solis facta est. Nova ecclesia S. Martini in Trajecto constructa et dedicata est a 12 episcopis 6 Cal. Julias. Anno 1024 Henricus imperator obiit etc. Anno 1027 obiit Adelboldus etc. In de annalen van Egmond leest men op die jaren bijna letterlijk hetzelfde. Heeft HEDA hier den annalist van Egmond nageschreven, of hebben beiden dezelfde, nog oudere, annalen gebruikt? Het laatste zou men gaan gelooven, als men beider berichten op 976 vergelijkt. HEDA's bericht is hier goed, dat van den annalist verkeerd. Het aangeteekende op 1027 ontleenden die oudere annalen aan eene epistola Monachi Tiel. ad Adelboldum (Acta SS. Febr. III. p. 546). Hier is de annalist nader bij het oorspronkelijke gebleven dan HEDA.

WALTERS zorg voor het stoffelijk welzijn der abdij hebben wij boven vermeld. Dat hij de wetenschappen niet verwaarloosde bewijst nog heden de lijst der Egmondsche boekerij. Niet minder dan 40 werken worden daar genoemd, onder zijn bestuur in genoemde boekerij gebracht. WALTER was vroeger monnik in het klooster van St. Pieter te Gent geweest en daarna pastoor te Lens. Toen werd hij door toedoen van ARNOLD, abt van St. Pieter, aan 't hoofd der Egmondsche abdij geplaatst. Zonder twijfel waren onder die 40 boekwerken eenige, die WALTER in de abdij van St. Pieter, reeds toen om hare boekerij vermaard, had laten afschrijven. Van één werk vermeldt de lijst dit uitdrukkelijk (p. 327): item duas partes Josephi a claustro Sancti Petri acquisite sunt. Het boek, dat in de lijst op JOSEPHUS volgt, kwam zekerlijk ook van daar: item vitam veterem Sancte Amewerge virginis. St. Amalberges reliquiën rustten in de abdij van St. Pieter en het was, zoo ik mij niet vergis, een monnik uit die abdij die dit haar leven te boek stelde. Zeer zeker kwam het geschrift, waaruit de annalist zijne Vlaamsche berichten putte, ook uit St. Pieter.

Wat er na aftrek van Regino, Liudprand en wat er zoo even meer genoemd is, van de annalen overblijft, betreft het graafschap Holland. Het is voor de eerste eeuwen bitter weinig; ik zal het hier (tot aan 1039) geheel uitschrijven:

980. Arnulfus comes Liudgardam conjugem suam legaliter coram rege Ottone desponsavit, testamentumque dotale inde scribi fecit, indict. 8.

985. Hoc anno Theodericus pater Arnulfi comitis interventu Ekberti Trevirensis aecclesiae archiepiscopi, filii sui, suscepit in propriam hereditatem ab Ottone rege quicquid habuerunt antecessores sui in beneficio, indictione 13.

988. Obiit Theodoricus comes.

993. Arnulfus comes interficitur.

994. Ekbertus, frater Arnulfi comitis, Trevirorum archiepiscopus obiit.

Zooveel en niet meer wist de Egmondsche annalist kort na

1130 van de eerste Hollandsche graven te verhalen [1]). Waaruit hij het overnam is duidelijk. De beide eerste berichten steunen op oorkonden. De oorkonde van 980 is verloren. De inhoud van die van 985 is ons door het St. Adelbertsboek bewaard. Zijne berichten op 988, 993 en 994 ontleende hij aan necrologische opteekeningen. Zij verdienen alle vertrouwen. Juist in 988 komt het signum van graaf DIRK (den tweede) het laatst onder Gentsche oorkonden voor. Het sterfjaar van ARNULF is door VAN LOON, KLUIT en hunne volgelingen op 1004 gebracht. Later is het gebleken, dat ze de oorkonde, waarop zij zich grondden, hebben misverstaan. Thans kennen wij een excerpt uit eene oorkonde van ± 995 waarbij DIRK III en zijne moeder LIUDGARDE goederen schenken voor de ziel van graaf ARNULF. EGBERTS sterfjaar wordt door Triersche stukken bevestigd [2]).

Het is moeielijk uit te maken, welke van beiden het eerst is aangelegd, het St. Adelbertsboek of de annalen, want nergens heeft het een uit het ander geput. De annalen worden tot 1205 voortgezet, nog in de twaalfde eeuw is in het toen voltooide gedeelte hier en daar iets bijgeschreven. De DIRKEN en FLORISSEN ontvingen rangnummers; bij het jaar 876 werd iets aangeteekend over de giftbrieven van het foreest Wasda en van de kerk van Egmond. Deze aanteekening is zeer slecht. Nog op een paar andere plaatsen werd iets bijgevoegd, doch al deze bijvoegingen bevatten niets nieuws.

Op de annalen volgt in tijdsorde het Chronicon. Het is eigenlijk niet veel meer dan een afschrift der annalen: hier en daar is de tekst iets veranderd, en ook vooral in 't begin vermeerderd. Het loopt evenals de annalen tot 1205. Vroeger meende

---

[1]) Het op 1018 aangeteekende schreef de annalist uit Sigibert over. SIGIBERTS bericht aldaar is niet zuiver maar verward. Hij heeft een paar berichten uit vroegere kronieken op eene niet gelukkige wijze gecombineerd. Nog verwarder werd zijn verhaal in de vertaling van Melis Stoke, boek I. vs. 1005—1024.

[2]) Doch sommige Triersche schrijvers geven den 9 Dec. 993 op als EGBERTS sterfdag.

men dat de schrijver er van omstreeks 1160 met zijn werk was begonnen en dat hij het had voortgezet, totdat in 1205 hem door den ouderdom of den dood de pen ontviel. Men beriep zich voor deze meening op het aangeteekende op de jaren 1143, 1176 en op de slotwoorden van het Chronicon. Nu de annalen zijn uitgegeven, blijkt dat de slotwoorden en het bericht op 1176 daaruit zijn overgeschreven. Zij betreffen dus den annalist, niet den chronist.

Wij hebben nu te zien wat de chronist vóor het jaar 1000 van Hollands graven meer verhaalt dan de annalen, en waaraan hij dit ontleent. Op het jaar 878 schrijft hij: obiit Carolus imperator. Dat is KAREL DE KALE. Aan deze schreven die van Egmond, en dus ook onze chronist, den giftbrief van 922 toe (van de kerk van Egmond enz.) en kort daarna dachten zij het klooster gesticht. De chronist voegt dan ook achter zijn bericht: cujus temporibus monasterium fundatum est a Theod. praedicto comite; tegelijk neemt hij de gelegenheid waar iets van dezen DIRK te zeggen: Iste Theodericus enz. Dit laatste nam hij met eenige verandering uit het St. Adelbertsboek over. De annalist had de giftbrieven, toen gezegd van 863, 867 en 985, vermeld; de chronist nam die over, maar hij breidde hier den tekst een weinig uit en verbeterde (op 863) een paar verkeerde lezingen der annalen, alles met hulp van de afschriften dier oorkonden, die hij voor in het St. Adelbertsboek vond. Daar vond hij ook een giftbrief aan graaf GEROLF, waarvan de annalist gezwegen had; hij vertelt er op 984 iets van. Zijne lange aanteekening op 977 stelde hij samen uit het St. Adelbertsboek en de annalen (op 988). Het juiste bericht der annalen op 980 maakte hij onwaar, misleid door het boek van St. Adelbert en misleid door eigen meening, waarover later.

Tot nog toe hebben wij niets nieuws van de graven aangetroffen. Het eerste en eenige nieuwe, dat hij voor ons tijdperk geeft, is dit: 914. Walgerus comes, nepos imperatoris, his diebus magnus habebatur. Dit bericht is mijns oordeels te vaag om er veel aan te hechten. Men zie KLUIT ad. Chronicon Egm. op dat jaar.

Op het Chronicon volgt MELIS STOKE. Met hem treedt de Hollandsche geschiedschrijving buiten de kloostermuren. Hij schreef voor de lieden van den lande, d. i. voor de graven. Hem docht het schande, zoo deze vele jeesten wisten van HILMERIK, van ETTEL, DIEDERIK van BERN, HILDEBRAND, SIEGFRIED, KAREL, ROELAND enz. en daarbij niet wisten, wie hunne voorvaderen waren, wanen si selve sijn gheboren. Daarom stelde hij zijne levens der graven van Holland samen. Hij noemt zich 's graven arme clerc. Had hij Latijn geschreven, hij zou het woord capelanus of cancellarius gebruikt hebben, een gewichtig ambt; overal in zijn boek spreekt dan ook de staatsman. Zoo b. v. boek IV vs. 800, nadat hij hier vermeld heeft dat FLORIS V zijne rechten op de Schotsche kroon aan den koning van Engeland verkocht, roept hij in verontwaardiging uit:

Ik wilde, men hinghene bider kele,
Den ghenen, de hem gaf den raet.
. . . . . . . . . . . . . . .
. . . . een conincrike . . . .
Verkopen, dat hem was comen an?

en zoo op vele andere plaatsen.

STOKE gebruikte bij het eerste gedeelte zijner gravenlevens kerkelijke geschiedschrijvers, BEDA enz. Voor de eigenlijke gravengeschiedenis was het Chronicon zijn eenige geschreven bron; ook de giftbrieven, die hij vertaald mededeelt, stonden daar voorin geschreven. Wat zijne vertaling meer zegt dan de tekst van het Chronicon heeft zijn oorsprong te danken aan redeneering, aan de vertaling, die natuurlijk niet microscopisch het origineel kan teruggeven, aan de behoefte van het rijm en aan STOKES rechtmatige zucht om zijn werk levendig en schilderachtig te maken. Een paar voorbeelden. STOKE las in het Chronicon op 980 van ARNULFS huwelijk en op 993 van zijn dood. Nadat hij nu (boek I. vs. 913) ARNULFS dood vermeld heeft, vervolgt hij:

Sine kindere, DIEDRIC ende ZIVAERD,
Waren ionc ende onbewaerd:
Doudste hadde cume twaelf iaer,
Dus stont tlant in groten vaer.

In 980 gehuwd en in 981 uit dat huwelijk een zoon geboren is mogelijk, zelfs waarschijnlijk, maar grond er voor ontbreekt. STOKE wist in zijn tijd evenmin als wij heden het geboortejaar van DIRK III. Bij latere geschiedschrijvers leest men: DIRK III overleed in 1039, oud zijnde 58 jaren. Die dit op zijn gezag schrijven doen den ouden kroniekschrijver te veel eer aan.

Het Chronicon noemde DIRK III Hyrosolimita. Dit eene woord gedijt bij STOKE tot zes versregels (boek I. vs. 924):

Desen quam in sijn ghepens,
In sinen wille, in sinen ghere
Pelegrime te sijn over mere,
Ende was dierste van den graven,
Die met ghebeden ende met haven
Eerde theilighe graf ons Heren.

Al deze uitbreidingen waren STOKE natuurlijk geoorloofd, zelfs noodig om uit het Latijnsch Chronicon een Hollandsch rijmwerk te maken, geschikt om den graven voorgelezen te worden. Het zal indertijd wel aan zijn doel beantwoordt hebben. Tegenwoordig is het laatste deel der kroniek een allerbelangrijkste geschiedbron voor de regeering van FLORIS V, JAN I en II. Maar wie de geschiedenis van het graafschap Holland vóór 1000 (en vóór nog veel later jaren) wil kennen, kan het Chronicon (alleen het bericht op 914 uitgezonderd) en MELIS STOKE gerust ter zijde leggen. Hunne bronnen voor dat tijdperk zijn ons alle bewaard [1]).

De oogst uit Egmond voor de geschiedenis van DIRK I en

[1]) De epitaphia, necrologia enz. van Egmond ga ik kortheidshalve stilzwijgend voorbij.

II is niet ruim geweest. Zij zijn nooit helden der sage geworden, zooals SICCO, geene wonderlijke daden en lotgevallen zijn ons van hen overgeleverd „waarin het moeijelijk is waarheid en verdichting te scheiden." Weinig hebben die van Egmond ons van hen bewaard, doch in dit weinige is de waarheid gemakkelijk te onderkennen. Gelukkig dat wij elders nog een en ander van onze eerste graven vinden opgeteekend.

Wij moeten daartoe eerst naar Vlaanderen, naar het klooster van St. Pieter in monte Blandinio, toen bij, later binnen Gent, het vermaardste klooster van al de Nederlanden. Van de betrekking onzer eerste graven tot Gent hebben de Hollandsche geschiedschrijvers uit de middeleeuwen, en uit nog later tijd, niets geweten. In het midden der zestiende eeuw gaf MEIJERUS een gedeelte van eene oorkonde van 977 in het licht, waarbij een graaf DIRK en zijne echtgenoot HILDEGARDE de abdij van St. Pieter beschonken. MEIJERUS voegt er bij, dat dit misschien de graaf van Holland was. Deze plaats ontging de DOUSA'S niet. In de proza-annalen p. 403, waar DOUSA junior over DIRK II handelt, lezen wij: Neque transeunda silentio videtur Diederici nostri liberalitas in Blandinense Flandrici pagi monasterium collata. DOUSA wist ook dat ARNULF, de zoon van DIRK II, door SIGIBERT van GEMBLOUX Gandavensis bijgenaamd wordt. Hij waagt hier eene gissing en redeneert ongeveer als volgt: Misschien is HILDEGARDE uit vrees voor de Noormannen naar Gent in veiligheid gebracht; daar heeft zij een zoon gebaard, deze is door graaf ARNULF van Vlaanderen in de abdijkerk van St. Pieter ten doop gehouden, en zoo ontving het kind van zijn peetvader den naam ARNULF en van zijn geboorteplaats den bijnaam Gandavensis. Uit dankbaarheid beschonk DIRK II later de abdij, waar zijn zoon gekerstend was.

Na de DOUSA'S kwamen er meer oorkonden van St. Pieter voor den dag, door graaf DIRK, door zijn zoon ARNULF enz. onderteekend, en zoo drong allengs de overtuiging door, dat eenigen der Hollandsche graven tegelijk burggraven van Gent geweest waren. Bij VAN LOON was het eene uitgemaakte zaak,

Toen KLUIT het plan had opgevat om Hollands oude geschiedenis uit oorkonden enz. op te helderen, stelde hij zich in briefwisseling met geleerde mannen, van wie hij hulp kon verwachten, ook met den eerw. GUDWAL SEIGER, den laatsten abt van St. Pieter [1]). Deze deelde hem een aantal onuitgegeven of slordig uitgegeven oorkonden, Holland en Zeeland betreffende, mede. Toen kort daarna, in 1789, de abdij van St. Pieter, na een bestaan van bijna twaalf eeuwen, werd opgeheven, bleef haar archief bewaard. Het berust thans bij de archieven van Oost-Vlaanderen, evenzoo compleet als het bij de opheffing der abdij was. De uitgevers van het Oorkondenboek hebben daar ter plaatse nog eenige oorkonden opgespoord en uitgegeven, die aan KLUIT onbekend waren gebleven. Sedert het eerste gedeelte van genoemd Oorkondenboek in 't licht verscheen, is men te Gent begonnen alle diplomen enz. van St. Pieter uit te geven [2]). De eerste aflevering er van bevat de stukken tot 1200, ten getale van 392, allen in extenso. Slechts ééne oorkonde (van 9 Januari 984 onderteekend THEOD. Comes) vindt men hier, die in het Oorkondenboek gemist wordt; van eene andere is de datum verbeterd [3]).

---

[1]) Brieven van KLUIT aan abt SEIGER zijn uitgegeven in de Messager des sciences etc. 1861. In Frankrijk zijn in de Collection des documents inédits, afdeeling documents historiques inédits, tom. III p. 102, twee brieven gedrukt van KLUIT aan den archivarius van Rijssel, DENIS JOSEPH GODEFROI. De eerste brief, geteekend Middelburg 18 Jan. 1775, opent de correspondentie: Veniunt ad te, vir rever. literae ab ignota manu alicujus, qui nihil a te suo jure rogat, sed, qua tua est humanitas et in promovendis studiis atque historiae illustratione audita mihi benevolentia, supplex petit, si quam praestare sine tuo damno potes, opem praestes etc. Beide brieven verdienen in het vaderland van den grooten man herdrukt te worden.

[2]) Chartes et documents de l'abbaye de Saint Pierre au mont Blandin à Gand, par A. VAN LOKEREN, Tome I. Gand 1868.

[3]) Het is n°. 28 van het Oorkondenboek, dat aldaar den 8 Juli 939 tot datum heeft, doch dit moet 8 Juli 942 zijn. VAN LOKEREN zegt in eene aanteekening op deze oorkonde: la date de cette pièce est écrite comme suit:

In deze Gentsche oorkonden nu vinden wij THEODERICUS Comes in de jaren 942, 960, 962, 964, 969, 970, 972, 974, 981, 983, 984 en 988. HILDEGARDIS, THEOD. comitis uxor, in 972 en in 974. ARNULFUS, THEOD. comitis filius, in 970, 971, 974, 981, 983 en in 984. EGBERTUS, THEOD. comitis filius, in 974. ARNULF komt er niet voor als graaf, doch ± 995 gaf THEODERICUS cum matre sua LIETGARDA pro anima patris sui ARNULFI een geschenk. Deze laatste THEOD. is, zooals men weet, DIRK III. Nog eenmaal, in 998, vinden wij onder eene oorkonde het (Signum) THEODERICI comitis, filii Arnulfi comitis. Daarna komen geen namen van de Hollandsche graven meer voor onder de oorkonden van St. Pieter, want dat wij hier met de grafelijke familie van Holland te doen hebben, is boven allen twijfel verheven.

Dat wij hier voor het eerst in 942 een THEOD. Comes aantreffen, mag ons niet doen besluiten, dat onze graven toen voor het eerst met Gent en St. Pieter in aanraking kwamen. Uit de jaren 918—941 zijn geene oorkonden van St. Pieter overig. De abdij bestond in dien tijd zoo goed als niet. In 941 liet ARNULF van Vlaanderen haar door GERARD van BROGNE hervormen. Sedert beginnen de giftbrieven: reeds het volgend jaar onderteekent graaf DIRK er een. Na eenige jaren worden de giften zeer talrijk, want men naderde het vreeselijke jaar 1000.

Uit de genoemde Egmondsche en Gentsche geschiedbronnen en uit het weinige, dat elders door tijdgenooten omtrent de eerste Hollandsche graven is bewaard, zal ik thans trachten een schets te geven van het politiek leven van de graven DIRK I en II. Zeer weinig gegevens bestaan er voor, daarom kan deze schets niet dan zeer fragmentarisch zijn.

---

actum...... anno incarnati verbi VIII° iduum juliarum regnante Ludouuico anno VI^to^, filio regis Karoli reclausi...... De Bast n'aura adopté la date de 939, que parce qu'il ne fut pas à même de lire la date réelle écrite sur l'original, dont l'encre avait tellement pâli, que les caractères en avaient presque disparu, mais qu'on est parvenu à faire reparaître en employant du sulfure hydrogène d'ammoniac.

De oudste geschriften van Egmond verhalen ons niet uit welk geslacht DIRK I was gesproten, noch wie zijn vader was. Eerst later, in de veertiende en vijftiende eeuw, zeggen de kronieken dat DIRK I was gheboren van der crone van Vrancken, d. i. uit de Karolingen, of van den edelen stamme van Troijen, wat hetzelfde wil zeggen. De Karolingen stamden immers uit Troje en hun geslachtslijst was: PRIAMUS, HECTOR, FRANCION enz. Bij geschiedschrijvers der vijftiende eeuw is DIRK I vrij eenparig een zoon van SIGIBERT van AQUITANIE, een Karoling. Dat DIRK I uit het geslacht van den grooten KAREL stamde is waarschijnlijk, maar dat hij een zoon was van dezen SIGIBERT is onwaar.

In het laatst der negende eeuw treffen wij in onze streken een graaf GEROLF aan. Er bestaat nl. een giftbrief van den 4 Augustus 889, waarin keizer ARNULF dezen graaf GEROLF goederen schenkt, gelegen in zijn (GEROLFS) graafschap, tusschen den Rijn en Swithardshage. Over diezelfde landstreek was eenige jaren later DIRK I graaf. Dit reeds doet vermoeden dat deze een zoon of bloedverwant van dien GEROLF geweest is. Graaf GEROLF wordt door gelijktijdige geschiedschrijvers vermeld. Het uitvoerigst spreekt REGINO van hem:

882. Novissime rex GODEFRIDUS Nordmannorum ea conditione Christianum se fieri policetur, si ei munere regis Fresia provincia concederetur, et GISLA filia HLOTARII, in uxorem daretur. Quae ut optaverat adeptus, baptizatus est, et ex sacro fonte ab imperatore susceptus.

884. Nordmanni, qui in Chinheim ex Denemarca venerant, adsentiente GODEFRIDO, Rhenum navigio ascendunt.

885. HUGO rebellare disponens contra imperatorem legatos ad GODEFRIDUM in Fresia occulte dirigit....... statimque (GODEFRIDUS) GEROLFUM et GARDOLFUM, comites Fresonum, legatos ad caesarem dirigit........ ab EVERHARDO primo percussus et a satellitibus HENRICI confossus GODEFRIDUS moritur.

898. Per idem tempus EWORHARDUS dux, filius MEGENHARDI,

a WALTGARIO Fresone, filio GERULFI, cum venatum pergeret, dolo trucidatur.

GEROLF had dus een zoon WALGER. Hier zijn ons de woorden van het St. Adelbertsboek welkom: THEODERICUS frater WALGERI. Zij maken het waarschijnlijk dat DIRK een zoon van GERULF was. Doch er is meer. De goederenlijst van ± 1000 heeft een fragment van een giftbrief van DIRK I bewaard, waarbij deze aan de kerk van Egmond geeft partem patrimonii, quam hereditario jure visus est possidere, bestaande in eenige mansen te Franla, en daar in de buurt. Dus bezat graaf DIRK goederen in Kennemerland, die hij van zijn vader geërfd had. Op deze goederen zien ook de woorden van den giftbrief van 922. Daar wordt aan DIRK I de kerk van Egmond enz. geschonken om ze te gebruiken sicut reliquis possessionibus, quibus jure hereditario videtur uti. Mij dunkt DIRK I is zoo goed als zeker een zoon van genoemden GEROLF [1]).

---

[1]) De jongste schrijver over de GEROLFEN, Dr. E. VERWIJS (De abdij van Corvei enz. p. 34 en verv.) wil dat STOKE wel wist dat GEROLF de vader was van DIRK I, maar dat hij dit verzweeg om zijn vorst niet van een ruwen Fries te doen afstammen. Zulks is niet te gelooven. STOKE wist niets meer van GEROLF en DIRK dan het Chronicon hem leerde. Ook hield hij GEROLF niet voor een Fries van afkomst, maar voor een graaf, door den keizer aangesteld. Had hij geweten dat DIRK I een zoon van GEROLF was geweest, hij zou het niet verzwegen hebben, 't ware een krachtig argument geweest om het recht van zijn vorst op Friesland te bewijzen. STOKE wilde dien kant wel op (Boek I. vs. 548—550).

Wij lezen bij STOKE (boek I. vs. 517):

In des DIDERICS tiden, als ict vant,
Was een grave in Vrieslant,
Die GHEROLF bi namen hiet,
Ende wan, als men bescreven siet,
An coninc ARNOUDE van Vrankelant enz.

Dat is eene vertaling van GEROLFUS comes Fresonum ab ARNULFO rege Francorum enz. (Chron. Egm. ad ann. 884). De chronist kende een afschrift van den giftbrief aan GEROLF, alwaar deze niet comes Fresonum wordt genoemd, maar in de kroniek van REGINO vond hij hem comes Fresonum

Ongeveer vijftig jaren voor dezen GEROLF treffen wij een graaf van denzelfden naam in Friesland aan. Er bestaat namelijk een giftbrief van 8 Juli 839, waarbij LODEWIJK DE VROME aan zijn leenman GERULFUS goederen in Westergo schenkt. Het origineel berust thans op het prov. archief te Munster, vroeger in de abdij van Corvei.

Volgens dien giftbrief was GEROLF reeds vroeger door LODEWIJK met dezelfde goederen beschonken, doch wegens nalatigheid waren ze hem later ontnomen; nu evenwel den 8 Juli 839 schonk LODEWIJK ze aan hem terug. GEROLF was toen misschien reeds eenigszins bejaard. Hij moet een ander persoon zijn dan de GEROLF, die 50 jaren later voorkomt.

Nu beide GEROLFEN niet een en dezelfde persoon kunnen zijn, heeft men den een tot vader van den ander gemaakt. De Hollandsche geschiedschrijvers drukken zich daarbij ongeveer in deze woorden uit: „Men houdt het er algemeen voor dat deze GEROLF (nl. die van 839) de vader geweest is van een anderen GEROLF, die enz." Alsof de waarheid door meerderheid van stemmen wordt uitgemaakt. Zonder eenigen grond heeft men hier bloedverwantschap ondersteld. De GEROLFEN toch berechtten misschien niet dezelfde landen; het gebied van den een lag denkelijk aan deze, dat van den ander aan gene zijde van het Flie. Gelijkheid van naam heeft zeker veel tot die vermeende bloedverwantschap bijgedragen, en toch heeft de graaf van Westergo, nu hij den naam GEROLF droeg, niet meer kans de vader van GEROLF van Kinhem geweest te zijn, dan wanneer hij een van alle andere namen gedragen had, één naam uitgezonderd. In den tijd der GEROLFEN ontving de eerstgeboren zoon gewoonlijk den naam van zijns vaders vader.

---

betiteld. Beide berichten combineerde hij, dus GEROLFUS, comes Fresonum etc. Bij REGINO zijn de Fresones de eigenlijke Friezen en de inwoners van Holland en Utrecht. Die van Egmond kenden geene andere Friezen dan die van West-Friesland en die over het Flie. En zoo werd GEROLF door den chronist en MELIS STOKE ten onrechte voor een graaf van de overzuiderzeesche Friezen gehouden.

Had de graaf van Westergo DIRK geheeten, dan had men voor dat vaderschap een uiterst zwakken grond, maar men had dan toch eenigen grond, nu volstrekt geen. Nu hebben de graven, die in 839 b. v. in Gelderland, Utrecht of Noord-Brabant graafschappen bezaten, evenveel aanspraak op het vaderschap van GEROLF van Kinhem als de graaf van Westergo.

De leeftijd der beide eerste DIRKEN valt in de eeuw, waarin de machtelooze dynastie der Karolingen in het West-Frankenrijk bestendig in strijd was met hare oppermachtige leenmannen, waarvan de machtigsten, de Kapetingen, de hand dorsten uitsteken naar de kroon, en ze zelfs tweemaal een tijd lang en eindelijk voor goed bemachtigden. Aan de andere zijde van den Rijn wisten de hertogen der Saksen over stamnaijver, opstanden, Hongaren en Wenden te zegevieren en hun heerschappij der Saksen over geheel Duitschland en Lotharingen te grondvesten. Hun macht en grondgebied groeiden bestendig aan, weldra overschaduwden zij de koningen van Frankrijk. De laatste Karolingen konden zich alleen door hulp en invloed der OTTO'S staande houden.

De tiende eeuw was een eeuw vol strijd, strijd tusschen de koningen van het Oost- en West-Frankenrijk, strijd tusschen de koningen en hunne leenmannen en strijd tusschen de leenmannen onderling, en in deze oneenigheden hebben ook DIRK I en II, graven in Kinhem en in andere graafschappen, eene rol gespeeld. Hun politiek leven is echter bijna geheel onbekend. De tiende eeuw heet, en niet ten onrechte, de ijzeren eeuw, de duisterste uit de duistere middeleeuwen. Kroniekschrijven was haar zwak niet. In Holland zelf begon men eerst twee eeuwen later annalen aan te leggen. Gelukkig evenwel bezitten wij in FLODOARD een gelijktijdig en trouw beschrijver van den tijd der laatste Karolingen. FLODOARD was domheer te Rheims, de metropool van Frankrijk. Zoo ergens, dan was hij daar in de gelegenheid den gang der zaken gewaar te worden. Hij leefde van 894—966, en zijne annalen loopen van 919—966. Jaar voor jaar verhaalt hij de politieke gebeurtenissen in Frankrijk, zeer nauwkeurig en zeer objectief.

Ongeveer 20 jaren na FLODOARD beschreef RICHER, monnik van St. Remigius te Rheims, hetzelfde tijdperk. De annaalvorm, waarin gene zijn geschrift had opgesteld, was dezen te min. Hij wilde een samenhangend verhaal opstellen, maar tegen die taak was de monnik van St. Remigius niet opgewassen, zijn boek is jammerlijk mislukt, en daar hij tot 966 bijna al zijne mededeelingen uit FLODOARD heeft overgeschreven, blijft zijn werk hier buiten aanmerking. Zoo ook FLODOARDS andere werken en de overige geschiedschrijvers dezer eeuw.

Tot aan 911 had in alle landen van KAREL den Groote zijn geslacht geregeerd. Toen LODEWIJK het Kind in dat jaar kinderloos stierf, had hem KAREL de Eenvoudige volgens erfrecht moeten opvolgen. Ware deze een krachtig, ontzagwekkend man geweest, wederom zou over alle landen van KAREL den Groote één persoon geregeerd hebben, maar zulk een man was KAREL de Eenvoudige niet. Slechts een deel der leenmannen van LODEWIJK erkenden hem als wettigen troonopvolger, nl. die van Lotharingen. Van dit jaar 911 telde KAREL in zijne diploma's de jaren van breeder erfenis (anno ........ largiore heredidate indepta). Het overige deel der erfenis vergat hij wel niet, doch hij was altijd te zwak om aan de verovering er van te beginnen.

De leenmannen van dat overige deel kwamen samen en kozen zich een hunner, KOENRAAD, tot koning. Deze wilde koning zijn over alle landen van LODEWIJK het Kind, dus ook over Lotharingen. Veroveren kon hij het evenwel niet, hij werd in Duitschland zelf te zeer bezig gehouden, want niet alle stammen hadden hem gekozen en erkend, en zijn stam, die der Franken, was juist niet de machtigste. Beter zou hierin zijn opvolger HENDRIK slagen.

In de eerste jaren na 911 schijnt KAREL de Eenvoudige vrij gerust in zijne landen geregeerd te hebben. Den 19 Jan. 916 schonk hij Susteren in Limburg aan de abdij Prum [1]).

[1]) Oorkondenboek nr. 23.

De oorkonde er van is onder anderen door DIRK I onderteekend. Hier treedt deze voor de eerste maal in de geschiedenis op en wordt er graaf genoemd. GEROLF zal dus reeds overleden zijn. Die oorkonde is ook door GISLEBERTUS Comes onderteekend. Deze was een zoon van RAGINER van HENEGOUWEN, die in 911 de erkenning van KAREL als koning van Lotharingen bewerkt had. GISELBERT was eerzuchtig, twistziek en trouweloos. Dertig jaren lang verontrustte hij Lotharingen, dan deze dan gene partij dienend. Reeds kort na 916 zocht hij KAREL te onttroonen, doch hij werd verwonnen en moest vluchten. Later, misschien in 919, keerde hij in zijne landen terug.

In dezen tijd schonk koning KAREL zekeren HAGEN, een man van geringe afkomst, geheel zijn vertrouwen. Dit zette kwaad bloed bij de grooten des lands, hierom vielen zij in 't begin van 920 bijna allen van den koning af en kozen GISELBERT tot hun leider [1]). Den geheelen zomer bracht KAREL te Rheims bij aartsbisschop HERIVAEUS door, en deze wist nog eenmaal de leenmannen met hun koning te verzoenen. Dat kwam den koning goed te pas, want nog in 't laatst van 920 ontstonden oneenigheden tusschen HENDRIK den Vogelaar en KAREL. HENDRIK wilde Lotharingen veroveren en KAREL den Elsas, doch geen van beiden kreeg het verlangde. Hoe die strijd werd gestreden is onbekend, doch zeker is het dat beide koningen in den zomer van 921 een wapenstilstand sloten, die den 7 November van dat jaar door een vredesverdrag gevolgd werd. De oorkonde, hiervan opgesteld, is ons bewaard gebleven [2]). In dit stuk is geen sprake van afstand van grondgebied, KAREL bezat en behield ook bij dit verdrag Lotharin-

---

[1]) Flodoard ad ann. 920. Pene omnes Franciae comites regem suum KAROLUM apud urbem Suessonicam, quia Haganonem consiliarium suum, quem de mediocribus potentem fecerat, demittere nolebat, reliquerunt..... GISLEBERTUS, quem plurimi Lotharienses principem, relicto KAROLO rege, delegerant.......

[2]) Oorkondenboek nr. 24.

gen. Toch was het verdrag een nederlaag voor den Karoling, want hij erkende hierbij een overweldiger van een deel zijner erfenis als koning daarvan. Het stuk is aan de zijde van KAREL onderteekend door de bisschoppen van Keulen, Trier, Kamerijk, Chalons en Utrecht; ook door eenige graven, waaronder graaf DIRK I van Holland.

Pas had KAREL met den uitlandschen vijand vrede gesloten, of zijne eigene onderdanen stonden weer op. In 't laatst van 921 waren hertog GISELBERT en graaf OTTO weer tegen hem in de wapenen. Tot GISELBERTS partij behoorden ook aartsbisschop HERIVAEUS, hertog RODBERT van Francie en vele anderen. Toch bleef een deel der leenmannen, meest uit Lotharingen, KAREL getrouw, waaronder ook de graaf van Holland. In dit jaar gaf koning KAREL aan DIRK de kerk van Egmond. Het is de moeite waard het verblijf van den koning in dit jaar na te gaan:

Winter van 921—922, KAREL verwoest Lotharingen. FLODOARD.

4 Maart 922, Oorkonde van KAREL te Emmerik. BOUQUET IX. p. 553.

10 Maart 922, (Zondag quadrag.) KAREL verwoest Lotharingen. FLODOARD.

7 Juni 922, Oorkonde te Nova Villa. BOUQUET IX. p. 554.

9 〃 922, KAREL te Rheims. Flodoard.

Van Rheims ging KAREL naar Laon, doch de poorten gesloten vindende, trok hij verder en de Maas over.

15 Juni 922, Oorkonde te Pladella. Oorkondenboek nr. 26.

Dit is de bekende giftbrief, waarvan ieder, die slechts een flauw denkbeeld van de graven van Holland heeft, weet te spreken.

Vroeger, tot HEDA en de DOUSA'S, gaf men den brief het jaartal 863, en men meende dat het graafschap door dezen brief was 〃ingesteld." Latere geschiedschrijvers stellen hem op het jaar 922 (ook 921 of 923) en spreken daarbij nog altijd, op het voetspoor der middeleeuwers, van oorsprong, ontstaan of oprichting van het graafschap Holland. Geheel ten

onrechte. DIRK wordt reeds in de oorkonden van 916 en 921 graaf genoemd. Bovendien wordt hem in deze oorkonde geen graafschap geschonken, alleen eenige goederen, die, al zegt de oorkonde het niet, zonder twijfel in zijn graafschap lagen. DIRK wordt er niet comes genoemd, maar fidelis, d. i. leenman; dit woord maakt het woord comes overbodig.

Omstreeks dezen tijd was KARELS macht en aanzien door zijne eigene zwakheid, en vooral door de onpopulaire Hagensche politiek, zeer gedaald. Terwijl hij in Lotharingen rondzwierf, werd graaf RODBERT te Rheims in den dom van St. Remigius door den primas van Frankrijk tot koning gekroond en met de heilige olie gezalfd. Geheel Frankrijk en Lotharingen waren nu in twee partijen verdeeld. In het begin van 923 had koning RODBERT, het hoofd der sterkste partij, eene samenkomst met koning HENDRIK en sloot met deze een vriendschapsverbond. Nog hetzelfde jaar zou het tusschen beide partijen tot een beslissenden slag komen, nl. bij Soissons den 15 Juni 923. Koning RODBERT sneuvelde, doch KAREL had hier geen voordeel van; hij, die zoo weinig had te verliezen, verloor den slag. Nog eenmaal trok hij over de Maas, waar hij weldra door HERBERT van VERMANDOIS werd gevangen genomen.

In de plaats van den gesneuvelden RODBERT werd hertog RUDOLF van Bourgondië tot koning gekozen, en door het grootste gedeelte der leenmannen erkend. De onrustige GISELBERT evenwel en de aartsbisschop RUOTGER van Trier erkenden hem niet en riepen koning HENDRIK in het land. In het najaar van 923 kwam deze en hechtte een deel van Lotharingen aan zijn rijk. Van dit jaar tellen de diplomen van Trier HENDRIKS regeeringsjaren over het regnum quondam LOTHARII [1]).

Meer kon HENDRIK nu niet veroveren, want de Hongaren deden weer invallen in het oosten van zijn rijk. Het geheele jaar 924 werd de koning door dezen volksstam bezig gehouden, doch in 925 kwam hij weer naar Lotharingen; hij overwon GISELBERT,

---

[1]) Een er van in het Oorkondenboek nr. 27. Anno V is daar natuurlijk het goede jaartal.

lie van hem was afgevallen, en tegen 't einde van het jaar onderwierp geheel Lotharingen zich aan koning HENDRIK.

In de beide volgende jaren vernemen wij weinig van Lotharingen, het was er tamelijk rustig; maar in 928 was daar zekere graaf BOSO oproerig. HENDRIK kwam en bracht hem tot gehoorzaamheid terug. Uit dit jaar is ons eene oorkonde bekend, die wij hier moeten vermelden [1]. Zij is gegeven te Maastricht en heeft alleen het jaartal 928 zonder dagteekening, doch zij moet van Juli—September van dat jaar zijn. Hertog GISELBRECHT verruilt in dit stuk eenige goederen met St. Pieter te Trier coram domino HENRICO glorioso rege et coram illius principibus. Onder de getuigen komt ook DIRK I voor. Hier vinden wij DIRK in gezelschap van zijn hertog, den woeligen GISELBERT, en van zijn opperleenheer, koning HENDRIK. DIRK was overigens koning KAREL lang trouw gebleven, nog in Juni 922, toen deze door bijna al zijne leenmannen was verlaten.

Van 928—939 wordt graaf DIRK noch in de geschiedenis noch in eenige oorkonde genoemd. Toch was Lotharingen in die 12 jaren verre van rustig. In 936 overleed koning RUDOLF. Nu zou HUGO, de machtige hertog van Francie, de kroon voor zich hebben kunnen behouden, doch, misschien gedachtig aan het lot van zijne bloedverwanten ODO en RODBERT en van RUDOLF, verkoos hij liever door een wettigen koning, door een Karoling te heerschen.

Hij deed den zoon van KAREL den Eenvoudige, LODEWIJK, uit Engeland overkomen, waarheen deze na KARELS gevangenneming, met zijne moeder EDGIVA, gevlucht was tot koning ATHELSTAN, EDGIVA'S broeder. LODEWIJK werd nog hetzelfde jaar gekroond. Zoodra de nieuwe koning toonde zelf een wil te hebben, en zoodra hij zich aan de voogdij van HUGO trachtte te onttrekken, voegde deze zich weer bij de tegenstanders der Karolingische dynastie, bij HERBERT van Vermandois en zijne factie. Wederom werd de regeering van LODEWIJK een strijd

---

[1] Oorkondenboek nr. 27.

tusschen den machteloozen opperleenheer en de overmachtige leenmannen, zooals het vroeger onder KAREL den Eenvoudige geweest was en later onder LOTHARIUS nog eens zou zijn.

HUGO zag om naar bondgenooten. Hij vond er een in koning OTTO, die in 936 zijn vader HENDRIK was opgevolgd. Doch terwijl OTTO zich nu met de oproerige onderdanen van een vreemd vorst verbond, werd in zijn eigen land een opstand tegen hem voorbereid. Hertog EVERHARD van Frankenland was er de ziel van, en OTTO's halfbroêr THANKMAR en daarna zijn volle broêr HENDRIK namen er deel aan. HENDRIK wendde zich tot hertog GISELBERT van Lotharingen, die er nu natuurlijk ook in betrokken werd. Zoo brak het gewichtige jaar 939 aan.

GISELBERT en zijne Lotharingers zochten koning LODEWIJK voor hunne partij te winnen, doch zij werden afgewezen, omdat hij kort te voren een vriendschapsverbond met OTTO had gesloten [1]). In de eerste maanden van 939 ging OTTO met een leger naar Lotharingen. Hier, bij Birthen aan den Rijn, sloeg hij de vereenigde legers van GISELBERT en HENDRIK en keerde toen naar Saksen terug. Nu wendden zich de Lotharingsche grooten wederom tot koning LODEWIJK en dit maal met goed gevolg. FLODOARD zegt: Lotharienses iterum veniunt ad regem LUDOWICUM; et proceres ipsius regni GISLEBERTUS scilicet dux et OTHO, ISAAC atque THEODORICUS comites eidem se regi committunt. Deze THEODORICUS comes is graaf DIRK van Holland. In den zomer kwam OTTO terug, verwinnend trok hij Lotharingen door en ging daarna GISELBERTS veste Chêvremont belegeren. Weldra moest hij onverrichterzake aftrekken, want onlusten in Saksen vorderden zijne tegenwoordigheid. Tegen den herfst kwam hij ten derde male terug. Hij begon de vesting Breisach aan den Rijn in den Elsas te belegeren. In dezen tijd verzamelden zich de opstandelingen aan den Rijn meer benedenwaarts. Velen, die OTTO

---

[1]) Flodoard ad ann. 939: Lotharienses OTHONEM regem suum deserunt et ad LODOWICUM regem veniunt, qui eos recipere distulit ob amicitiam, quae inter eos, legatis ipsius OTHONIS et ARNULFO comite mediante, depacta erat.

tot nu toe in schijn getrouw waren gebleven, vielen hem af en begaven zich tot de vijanden, zelfs uit OTTO's eigen leger. Van alle kanten stroomden opstandelingen toe. Nooit was de heerschappij der Saksen in grooter gevaar, doch ook deze keer zou men alles te boven komen.

Op zekeren dag, dus verhalen WIDUKIND en LIUDPRAND, zond OTTO eenige graven uit met weinig troepen om het leger der vijanden te verkennen. Zij vonden dat EVERHARD en GISELBERT het grootste deel hunner troepen over den Rijn gezonden hadden. Alleen de hertogen met een klein aantal mannen bevonden zich nog op den rechter-oever. De graven besloten hen aan te tasten. Nu had daar een kort maar hevig gevecht plaats. EVERHARD sneuvelde, GISELBERT sprong met anderen in eene boot, doch de boot sloeg om en hij verdronk [1]). Dit gevecht was voor OTTO rijk in gevolgen, want met den dood der beide hoofden was de kracht van den opstand gebroken.

Hoe ging het nu verder met graaf DIRK van Holland, die kort voor dit gevecht onder de opstandelingen genoemd wordt? Gelijktijdige kronieken zwijgen er van. De oudste berichten uit Egmond melden bijna niets van graaf DIRK I, zelfs niet eens zijn sterfjaar. Wij mogen hier niet voorbijgaan wat de DOUSA's van DIRKS overlijden verhalen (Ann. metr. p. 29. Ann. pros. p. 382). Op eerstgemelde plaats weerlegt DOUSA senior de meeningen van SNOY en soortgelijken, en vervolgt dan:

> Contentusque fide scripti calamo exemplaris;
> Alberti acceptum quod fero coenobio,
> Saecla bis ante duo scripti calamo exemplaris;
> Contextae et patriis versibus historiae,
> Quae liquido constare negant de tempore quidquam
> Pausa aevi primo quum data Diderico.

---

1) Zoo verhaalt WIDUKIND. Volgens LIUDPRAND sprong GISELBERT te paard in den stroom en verdronk daarmede. Beide geschiedschrijvers beschreven dezen strijd eenige jaren na 939. Men merkt uit hunne woorden dat zij van dien tijd slechts van hooren zeggen wisten.

De drie laatste regels zien op MELIS STOKE I. vs. 511—516, en de drie eerste op een zeer oud handschrift in het bezit der DOUSA'S, die er hier en daar in hunne werken de hooge oudheid en trouw van prijzen. Meermalen deelen zij er berichten uit mede, die men nergens elders vindt en die allen schijn van waarheid hebben [1]). DOUSA teekent hier bij de woorden scripti calamo exemplaris op den kant aan: Diserte narrantis DIEDERICUM, post diuturnam provinciaé administrationem, nescio quo in longinquas oras profectum, inibi decessisse: proinde certo non constare, quamdiu vixerit, aut ubi locorum sepultus.

Iets dergelijks leest men in het Goudtsch kronyksken p. 18: Deze grave Diderick doe hy langhe gheregeert hadde, doe toogh hy uyten lande; soo dat men niet en weet, hoe langhe dat hy levede, of waar dat hy starf. Maer GENA syn wyf die leyt tot Egmond in dat clooster begraven.

Deze regelen van DOUSA en vooral die van het kronyksken hebben later aanleiding gegeven tot de meening dat DIRK I in het gevecht bij Breisach is gesneuveld of, zooals VAN LOON zegt, verdronken. Het kan waar zijn. DIRKS anniversarium werd in de kerk van Egmond op den 6 October gevierd. Nu weet men ongelukkig den dag en zelfs de maand niet, waarin het gevecht bij Breisach heeft plaats gehad. Het viel voor in den herfst, want er bestaat eene oorkonde van OTTO, vóór zijn derden tocht naar Lotharingen opgesteld, gegeven te Werla, den 11 September. De namen van de hertogen EVERHARD en GISELBERT komen in een paar necrologieën voor, maar alleen met het jaartal, zonder den sterfdag.

Het is twijfelachtig of DIRK I bij Breisach het einde van zijn leven vond; toch zal ik, ofschoon het misschien onjuist is, wanneer wij in 't vervolg een graaf DIRK van Holland aantreffen, dezen voor DIRK II houden.

Na den dood der beide hertogen onderwierpen velen zich terstond aan hun koning. Reeds in 940 kon OTTO aanvallend

[1]) Men zie de Wind, Bibliotheek van Nederlandsche geschiedschrijvers I, pag. 266, aant. 81.

tegen LODEWIJK optreden; nog twee jaren vochten beide koningen tegen elkander met afwisselend geluk, tot zij in het jaar 942 te Bouziers vrede sloten.

Wij komen hier tot een keerpunt in de geschiedenis der Saksische koningen. Tot nog toe hadden over de Beieren, de Franken enz. nationale stamhertogen geregeerd, nu waren zij meest verdreven of gedood, en hunne plaatsen, evenals vele bisdommen en graafschappen, waren met verwanten of vrienden van het Saksische vorstenhuis bezet. OTTO'S verhouding tot Frankrijk was van nu af ook veranderd. Zoolang LODEWIJK Lotharingen aantastte, hield OTTO het met diens oproerige leenmannen. In 't vervolg was LODEWIJK hiertoe te zwak en Lotharingen te goed bevredigd. Voortaan zien wij OTTO den Franschen koning tegen zijn leenmannen verdedigen.

Den 8 Juli 942 onderteekende graaf DIRK II te Gent eene oorkonde [1]).

Omstreeks dezen tijd in 941 of in 942, en ook later in 949 of in 980, stellen sommige geschiedschrijvers de oprichting van een burggraafschap te Gent door een der beide eerste OTTO'S. Over dit burggraafschap zouden twee der Hollandsche graven, DIRK II en ARNULF, burggraven geweest zijn; daarom moeten wij er een oogenblik bij stilstaan. Ik zal vooraf de toedracht der zaak volgens geschiedschrijvers der laatste eeuw verhalen en haar zoo aannemelijk mogelijk voorstellen.

OTTO I, zoo lezen wij, die terecht de groote is bijgenaamd, breidde de grenzen van zijn rijk zeer uit. Hij veroverde het koninkrijk Italië, d. i. Noord- en Midden-Italië. Hij overwon de Polen. Herhaalde krijgstochten deed hij tegen de Wenden. In al deze landen richtte hij markgraafschappen op. Vooral in het land der Wenden stichtte hij burgen en stelde aan het hoofd daarvan burggraven. Dit alles verhalen kronieken der tiende eeuw. In die eeuw zijn weinig kronieken geschreven, vandaar dat vele ook zeer gewichtige staatsgebeurtenissen uit dien tijd ons onbekend of zeer onvolledig bekend zijn. Zoo ook

---

[1]) Oorkondenboek n°. 28. Zie aanteekening 3, pag. 268 hierboven.

OTTO'S grensversterking tegen de Denen en tegen de Franschen.

Een paar Noordsche saga's, ADAM van Bremen en anderen verhalen, dat koning OTTO eens noordwaarts trok en Denemarken binnendrong, dat hij er landen veroverde en aan zijn rijk hechtte, tot hij ergens bij een stroom stand hield. Hier wierp hij nu naar oud-Germaansche zede zijn speer in den vloed en maakte dit water zoodoende tot grens van zijn gebied. Nog heden heet daarnaar een gedeelte van de Limfiord Oddensund.

Iets dergelijks is de Otto-gracht in Vlaanderen en het burggraafschap van Gent. Koning OTTO, zegt men, trok eenmaal met een leger de Schelde over en veroverde een gedeelte van Vlaanderen. Daarna bouwde hij te Gent een burg en stelde er een burggraaf aan, wien hij de veroverde landen, het land van Waas en de Vier Ambachten, in leen gaf. WICHMAN, uit het Saksische geslacht der Billingen, was de eerste burggraaf; op hem volgden DIRK II en ARNULF, die tegelijk graven van Holland waren. Van 1004—1007 lag BALDEWIN van Vlaanderen met HENDRIK II overhoop. In dezen oorlog veroverde eerstgenoemde den Ottonischen burg en bij den vrede ontving hij dien met zijn grondgebied van koning HENDRIK in leen. Van nu af vormde dit grondgebied met andere landen het Rijks-Vlaanderen, en zij, die aan 't hoofd van den burg stonden, heetten nu in 't vervolg niet meer graven, maar kasteleinen.

Dit verhaal heeft bij den eersten oogopslag niets onwaarschijnlijks. Maar men moet niet vergeten dat het voor het eerst bij schrijvers voorkomt, die eeuwen na den tijd der OTTO'S leefden. Kronieken en oorkonden uit de tiende eeuw of van kort daarna mogen, zoo zij dit verhaal al niet behoeven te bevestigen, er volstrekt niet mee strijdig zijn, en dat zijn ze. Daarom geloof ik niets van de oprichting van dat burggraafschap door een der OTTO'S.

In de eerste plaats zal ik hier de berichten, die tegen die oprichting strijden, mededeelen en dan de oudste geschriften, die van dit burggraafschap spreken.

1°. In den Merovingen-tijd was de Schelde de grens tusschen

Austrasië en Neustrië. Zij bleef eene grens bij de verdeelingsverdragen van 843 en 870. In 923 en in 925 veroverde koning HENDRIK Lotharingen. Nu werd de Schelde de grens tusschen zijn rijk en Frankrijk. De abdij van St. Pieter te Gent bezat vele goederen, in Vlaanderen, 't land van Waas, Brabant en elders gelegen, dus in het gebied der koningen van Duitschland en van Frankrijk. Bij voorkomende gelegenheden, wanneer de Duitsche koning te Luik, Nijmegen of elders niet heel ver van Gent hof hield, begaf zich de abt van St. Pieter met de noodige oorkonden tot hem en vroeg een bevestings- en beschermingsbrief voor de abdij-bezittingen in des konings gebied. Zulke brieven zijn nog aanwezig van OTTO I gegeven in 966, van OTTO II in 977, van OTTO III in 988, en een tusschen 987 en 995, van KOENRAAD II in 1036 en een van HENDRIK III in 1040. Genoemde koningen beloven in deze brieven bescherming van die abdijgoederen, die, zooals zij zeggen, gelegen zijn infra regni nostri terminos. De mansen enz. die in deze brieven met name genoemd worden, lagen allen in Brabant, Henegouwen of elders aan deze zijde der Schelde; niet één er van lag over die rivier. Onder de archieven van St. Pieter bevinden zich ook oorkonden van 951, tusschen 969 en 981, van 962, 964 en 1037, waarin koningen van Frankrijk den abt bescherming beloven voor goederen der abdij, binnen de grenzen van hun rijk gelegen. Deze goederen nu lagen in Vlaanderen, het land van Waas, de Gentgou, de Vier Ambachten en elders. Dezelfde grensscheiding merkt men op in de oorkonden van St. Baafs abdij. In dezen tijd moet derhalve de Schelde nog de grens zijn geweest tusschen het rijk der Duitsche en dat der Fransche koningen, en geen van beide eerste OTTO'S kan een gedeelte gronds over de Schelde veroverd en aan WICHMAN in leen gegeven hebben.

2°. Den 25 Aug. 985 schonk OTTO II aan DIRK II vele goederen in eigendom, die deze tot dien tijd van OTTO in leen had bezeten. Het schijnt dat DIRK, behoudens eenige uitzonderingen, die de oorkonde noemt, alles in eigendom ontving wat hij van dien koning in leen hield. De oorkonde spreekt

van beneficia in Masalant enz., maar DIRK ontvangt niets over de Schelde in de Gentgou. Dus zal hij dit niet van OTTO in leen hebben bezeten, maar van den graaf van Vlaanderen, die op zijn beurt een leenman was van den koning van Frankrijk. Daarom wordt graaf ARNULF van Vlaanderen door DIRK II senior meus genoemd [1]), een woord, waarmede de leenmannen hun leenheer betitelen; daarom wordt hij door koning LODEWIJK onder de primores van zijn rijk genoemd en door LOTHARIUS noster fidelis, onze leenman.

3°. In de jaren 1004 was er strijd tusschen BALDEWIN, graaf van Vlaanderen, en koning HENDRIK II. In dezen strijd bemachtigde de graaf van Vlaanderen Valenciennes. Daarop rukte koning HENDRIK met een leger aan. Toen hij bij de Schelde kwam, trachtte de graaf van Vlaanderen hem den overtocht te beletten. Doch te vergeefs, HENDRIK trok de rivier over, ging de landstreek aldaar verwoesten en belegerde toen den burg van Gent. Nu werd BALDEWIN handelbaar. In 1007 werd de vrede gesloten, de graaf ontving daarbij Valenciennes van den koning in leen en eenige jaren later ook Walcheren.

Ieder, die de berichten over dezen strijd, door KLUIT en WARNKÖNIG verzameld [2]), leest, zal zien dat daarin volstrekt niets van het burggraafschap gezegd wordt. Zij bewijzen veeleer, dat alles over de Schelde aan den graaf van Vlaanderen behoorde en dat die rivier nog de grens van HENDRIKS rijk was, en dit schijnt ook uit de boven aangehaalde oorkonden van St. Pieter en St. Bavo te blijken.

In den loop der elfde eeuw moeten het land van Waas en de Vier Ambachten door een koning van Duitschland veroverd en aan den graaf van Vlaanderen in leen gegeven zijn.

KLUIT, WARNKÖNIG en anderen deelen, waar zij over genoemd burggraafschap spreken, een bericht mede uit een chro-

---

[1]) Oorkondenboek n°. 37.

[2]) KLUIT, Hist. critica tom. II, pars I, p. 94—108. WARNKÖNIG, Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte th. II. Anhang p. 9.

Dit gebeurde in het begin van het jaar 945. Kort daarna ging de koning naar het land der Noormannen, door wie hij gevangen genomen en aan hertog HUGO uitgeleverd werd. Een jaar lang hield deze den koning gevangen. Eerst nadat de vorst zijn voornaamste bezitting Laon aan den hertog had overgegeven, erlangde hij de vrijheid weder (Juli 946).

Gedurende zijne gevangenschap had koning LODEWIJK, evenals koningin GERBERGA, zich tot koning OTTO om hulp gewend. In den zomer van 946 trok de Duitsche koning met een groot leger Frankrijk binnen. Drie maanden lang trok hij het land verwoestend door en toen kon hij, ofschoon zijn tocht niet in alles geslaagd was, toch eenige sterkten aan LODEWIJK overgeven; ook een aantal leenmannen had hij tot gehoorzaamheid aan hun koning teruggebracht. LODEWIJK zou nu alleen den strijd voortzetten, doch spoedig bleek hij hiervoor nog te zwak te zijn. In de eerstvolgende jaren riepen LODEWIJK en GERBERGA, zoo door gezanten als in persoon, herhaaldelijk de hulp van OTTO in. De strijd betrof in dezen tijd voornamelijk het aartsbisdom Rheims, dat twee aartsbisschoppen elkander betwistten. Aan de zijde van den eenen, ARTOLD, stond de koning; de andere, HUGO, een zoon van HERBERT van Vermandois, werd ondersteund door zijne broeders, door hertog HUGO en anderen. Meerdere synoden zijn gehouden om hun twist bij te leggen. Deze synoden spraken over de beide HUGO'S den banvloek uit, doch geen van beiden stoorde zich er aan, de partijen bleven elkander bestrijden. In dezen strijd, op het jaar 949, wordt graaf DIRK twee malen genoemd; beide malen staat hij, evenals in 945, aan de zijde van koning LODEWIJK, dus ook aan koning OTTO'S zijde. FLODOARD verhaalt op dit jaar dat graaf DIRK en anderen eene vesting belegerden, die de afgezette aartsbisschop HUGO nog bezet hield. [1]) Verder treedt hij dit jaar als getuige op in eene oorkonde van koning LODEWIJK, waarvan

---

[1]) Ad ann. 949: Altmontem praesidium, quod ingressus cum suis tenebat HUGO quondam episcopus, obsident DODO, frater domni ARTOLDI, cum fidelibus ipsius et THEODORICUS comes cet.

opstellen van oorkonden tegenwoordig waren, moeten, en reeds in 942 zoo niet vroeger, graven der Gentgou geweest zijn in plaats van dien graaf WICHMAN, die als een meteoor slechts éenmaal te Gent eene oorkonde onderteekende.

De verzoening tusschen koning LODEWIJK en zijne leenmannen, te Bouziers in 942, was van geen langen duur. Nog in dat jaar werd hertog WILLEM van Normandie op aanstoken van ARNULF van Vlaanderen vermoord. Nu hoopte de koning door hulp van HUGO dat hertogdom aan zich te brengen. HUGO wist ook in 943 graaf ARNULF weer met den koning te verzoenen, doch kort daarna geraakte hij weer in strijd met den koning en verbond zich met de zonen van HERBERT van Vermandois. Treurig zag het er in dien tijd voor den koning uit, want de Normandiërs hadden de stamverwante Denen te hulp geroepen, en de oproerige leenmannen vermeerderden bestendig, en LODEWIJKS aanhangers verminderden in dezelfde mate.

Tot de weinige getrouw geblevene leenmannen behoorden ARNULF van Vlaanderen en DIRK van Holland. FLODOARD zegt op het jaar 945: Rex LUDOWICUS, collecto secum Nortmannorum exercitu, Viromandensem pagum depraedatur, assumptoque cum ipsis ERLUINO cum parte militum ARNULFI, sed et ARTOLDO episcopo cum his dudum qui Remis ejecti fuerant, comitibus quoque BERNARDO ac THEODERICO nepote ipsius, Remorem obsidet urbem [1]).

---

[1]) Deze BERNHARD was graaf van Senlis, zoon en opvolger van graaf PEPPIN. THEODORICUS, die hier BERNHARDS nepos d. i. oomzegger genoemd wordt, was mijns inziens DIRK II van Holland. Zonder twijfel had ook KLUIT deze plaats van FLODOARD op het oog, toen hij (ad Chronicon Egmund. p. 20, nota 56) schreef: Nunc tantum moneo, videri hanc Gevam sive Gerbergam, primi nostri THEODERICI uxorem, fuisse filiam PIPINI comitis Sylvanectensis, neptem PIPINI comitis ex stirpe Carolingica. (Men zie ook aldaar p. 26, nota 72). Hollandsche kronieken uit de vijftiende en zestiende eeuw verhalen, dat Geva eene dochter van koning PEPPIN van Italie was. Zij kunnen een waar bericht misverstaan hebben, want GEVA was misschien eene dochter van PEPPIN van Senlis, die een nakomeling was van PEPPIN van Italië.

Dit gebeurde in het begin van het jaar 945. Kort daarna ging de koning naar het land der Noormannen, door wie hij gevangen genomen en aan hertog HUGO uitgeleverd werd. Een jaar lang hield deze den koning gevangen. Eerst nadat de vorst zijn voornaamste bezitting Laon aan den hertog had overgegeven, erlangde hij de vrijheid weder (Juli 946).

Gedurende zijne gevangenschap had koning LODEWIJK, evenals koningin GERBERGA, zich tot koning OTTO om hulp gewend. In den zomer van 946 trok de Duitsche koning met een groot leger Frankrijk binnen. Drie maanden lang trok hij het land verwoestend door en toen kon hij, ofschoon zijn tocht niet in alles geslaagd was, toch eenige sterkten aan LODEWIJK overgeven; ook een aantal leenmannen had hij tot gehoorzaamheid aan hun koning teruggebracht. LODEWIJK zou nu alleen den strijd voortzetten, doch spoedig bleek hij hiervoor nog te zwak te zijn. In de eerstvolgende jaren riepen LODEWIJK en GERBERGA, zoo door gezanten als in persoon, herhaaldelijk de hulp van OTTO in. De strijd betrof in dezen tijd voornamelijk het aartsbisdom Rheims, dat twee aartsbisschoppen elkander betwistten. Aan de zijde van den eenen, ARTOLD, stond de koning; de andere, HUGO, een zoon van HERBERT van Vermandois, werd ondersteund door zijne broeders, door hertog HUGO en anderen. Meerdere synoden zijn gehouden om hun twist bij te leggen. Deze synoden spraken over de beide HUGO'S den banvloek uit, doch geen van beiden stoorde zich er aan, de partijen bleven elkander bestrijden. In dezen strijd, op het jaar 949, wordt graaf DIRK twee malen genoemd; beide malen staat hij, evenals in 945, aan de zijde van koning LODEWIJK, dus ook aan koning OTTO'S zijde. FLODOARD verhaalt op dit jaar dat graaf DIRK en anderen eene vesting belegerden, die de afgezette aartsbisschop HUGO nog bezet hield. [1]) Verder treedt hij dit jaar als getuige op in eene oorkonde van koning LODEWIJK, waarvan

---

[1]) Ad ann. 949: Altmontem praesidium, quod ingressus cum suis tenebat HUGO quondam episcopus, obsident DODO, frater domni ARTOLDI, cum fidelibus ipsius et THEODORICUS comes cet.

het onderschrift is: adstantibus quoque et faventibus regni nostri primoribus.... BERNARDO et THEODORICO comitibus. Datum in Edua civitate, IV Idus Nov. ind. VII, anno XIV regn. LOD. glorioss. rege [1]).

Eindelijk in 950 onderwierp hertog HUGO door bemiddeling van koning OTTO zich aan LODEWIJK, doch reeds het volgende jaar waren koning LODEWIJK en HUGO weder oneenig. De eerste riep de hulp van OTTO in, en deze ontbood den leenman voor zich. Deemoedig verscheen HUGO op een rijksdag te Aken en daar bewerkte OTTO een verzoening tusschen beide partijen. Zoo groot was nu de invloed van den Duitschen koning, en zoo laag was de macht van koning LODEWIJK gezonken. Ook in 't vervolg had LODEWIJK tegen zijne leenmannen te strijden, tot hij den 10 September 954 overleed, nog maar 34 jaren oud.

De regeering van LOTHARIUS 954—986 was weder een eindelooze strijd tusschen den koning en zijne leenmannen. Graaf DIRK II wordt door de geschiedschrijvers, die de regeering van LOTHARIUS beschreven hebben, niet genoemd. Boven hebben wij een versje medegedeeld, dat te Egmond, misschien in de elfde eeuw, is vervaardigd. Daarin wordt van DIRK II gezegd: quem LOTHARIUS ditavit munere, iets wat misschien doelt op de schenking van het foreest Wasda aan DIRK II door dien koning.

De origineele oorkonde dezer schenking is verloren, maar er bestaan afschriften van. Zij schrijven de oorkonde aan een koning LODEWIJK toe. Het onderschrift ervan is: GEZO cancellarius ad vicem domini OTHILDRICI archiepiscopi sum mique cancellarii recognovit et subscripsit. Nu waren er in den tijd van LODEWIJK den Duitscher noch een kanselier GEZO, noch een aartskanselier OTHILRIK, maar personen met die namen bekleedden genoemde ambten bij koning LOTHARIUS. Daarenboven is de oorkonde opgesteld in den kanselarijstijl van koning LOTHARIUS en niet in dien van

[1]) BOUQUET, Scriptores rerum Gallicarum, tom. IX p. 606.

LODEWIJK den Duitscher; terecht heeft men dan ook in de laatste eeuw ze aan koning LOTHARIUS toegekend. OTHILRIK was van 961 tot 969 aartsbisschop van Rheims, dus ook in dien tijd aartskanselier van Frankrijk. De oorkonde is afgegeven op verzoek van koningin EMMA, met wie LOTHARIUS in 't laatst van 965 of in 't begin van 966 gehuwd is. Zij zal dus zijn uit de jaren 966, 67, 68 of 69. Plaats van afgifte wordt niet genoemd. Het regeeringsjaar van den koning en het indictiejaar, ofschoon deze in de afschriften niet overeenstemmen, pleiten meest voor 969. Oorkonden van LOTHARIUS bezitten wij zeer weinig. Zij konden hier anders licht aanbrengen. LOTHARIUS had in zijn koninkrijk weinig te zeggen en weinig te geven. Kloosters enz. schijnen zich ook niet bekommerd te hebben om bevestingsbrieven hunner bezittingen door dien machteloozen koning, ten minste er bestaan niet veel zulke brieven. Veel talrijker zijn in dien tijd de oorkonden der OTTO'S.

Waar het foreest Wasda lag, blijft nog altijd onbekend. Zooveel is zeker dat het in het rijk van LOTHARIUS, dus aan gene zijde van de Schelde moet gezocht worden, hetzij in het land van Waas, hetzij elders.

Van het jaar 969 tot 980 was graaf DIRK vijf malen te Gent getuige bij het opstellen van oorkonden. Iets anders vernemen wij in deze tijdsruimte niet van hem. In dezen tijd werd een zoon van graaf DIRK II, EGBERT, tot aartsbisschop van Trier benoemd.

HUYDECOPER (op MELIS STOKE I p. 77 en 584) ontkent wel dat aartsbisschop EGBERT een zoon van DIRK II geweest is. Doch het is eene der grilligheden van den grooten taalkenner om te weerstreven wat historisch zeker is. Reeds het vita Sancti Adalberti, nog bij EGBERTS leven opgesteld, noemt hem een zoon van graaf DIRK, en latere Triersche en Egmondsche aanteekeningen bevestigen het.

Duitsche geschiedschrijvers uit den laatsten tijd willen dat EGBERT een kweekeling van BRUNO van Keulen geweest is. Het is mogelijk, zelfs waarschijnlijk, maar een voldoend bewijs

ontbreekt. De DOUSA'S (Ann. metr. p. 46. Ann. pros. p. 400), verhalen, misschien volgens hun oud chirograaf, dat EGBERT in 953 naar Trier tot den aartsbisschop RUTGER (lees RUOTBERT) gezonden is en dat hij daar zijne opleiding heeft genoten. Ook dit is mogelijk. RUOTBERT was een wetenschappelijk man en had evenals BRUNO eene school.

In de Gentsche oorkonden komt EGBERTS naam slechts eenmaal voor [1]), en wel in eene oorkonde van den 2 October 974. Een paar jaren later werd EGBERT kanselier van OTTO II. EGBERTS voorganger in dat ambt was VOLCMAR (hij heette ook POPPO) die den 8 Juni 976 zijne laatste oorkonde goedkeurde. Toen werd VOLCMAR bisschop van Utrecht. Eene oorkonde van den 5 Juli 976 is reeds geteekend EGBERTUS cancellarius. Een dertigtal oorkonden zijn nog overig, onder EGBERTS toezicht in de kanselarij van OTTO II opgesteld. De laatste is van den 30 Juli 977. Sedert benoemde de keizer hem tot aartsbisschop van Trier; daardoor was EGBERT de tweede of derde in rang van alle Duitsche prelaten. Zestien jaren lang bestuurde hij het aartsbisdom met roem. Hij bevorderde kunst en wetenschap; zoo deed hij het leven van ST. ADELBERT, den patroon van Egmond, beschrijven. De stadsbibliotheek te Trier bezit nog een evangelieboek met prachtige miniaturen, dat EGBERT heeft doen maken. Ook zijn hem een paar geschriften gewijd. In de politiek van die dagen heeft EGBERT eene belangrijke rol gespeeld. Toen hij in 993 of 994 overleed, werd hij in eene kapel, door hem aan de St. Pieterskerk gebouwd, begraven en, wat in dien tijd aan weinig Triersche prelaten te beurt viel, hem werd een grafschrift gesteld. Het was van dezen inhoud:

Pontificum decus, ecclesiae clarissima lampas,
Pax et amor populi, totius gratia cleri,
Hic jacet EGBERTUS, lucis regione repertus,
Praesul Trevircus, sed et aulae conditor hujus;

[1]) Oorkondenboek n° 49.

Rexit et ecclesiam senos denosque per annos;
. . . . . . . . novenis atque diebus.
Omnes dilectum prece commendate patronum.

Wat de geschiedschrijvers, die kort na dien tijd leefden, van dezen zoon van graaf DIRK verhalen, zal ik hier mededeelen.

De oudste redactie van de gesta Trevirorum, wier bericht over EGBERT zekerlijk kort na diens overlijden is opgesteld, noemt hem aeternae memoriae Ekkebertus, nobilitate et virtute insignis, en zegt verder, dat hij de kerk van Trier, die door heidenen en christenen was beroofd, herstelde en zeer mild beschonk met gouden en zilveren vaten, kruisen, dalmatieken enz. en met vaste bezittingen, en eveneens de kloosters van Trier. EGBERT had de reliquieën van St. Celsus laten overbrengen. Omstreeks 1015 is deze overbrenging beschreven. Zij zegt van EGBERT: beatae recordationis vir virtutum EGBERTUS archimandrita lampabilis, clarus quidem parentelae generositate, sed clarior totius probitatis impretiabili dote; dan volgt iets over EGBERTS gestalte, zijne zorg voor orde en tucht en dan zegt de translatio: de liberalitate vero ejus, qua unice opimatus extitit, quid condignum eloquar!

Ongeveer 60 jaren later noemt SIGIBERT van Gembloux (vita THÉOD. I episc. Mett.) EGBERT onder de geleerde Lotharingers, die ten tijde van OTTO II bloeiden. Nog 50 jaren later, in het begin der twaalfde eeuw, werden de gesta Trevirorum hier en daar uitgebreid en tot dien tijd voortgezet. Deze uitbreidingen noemen graaf DIRK en HILDEGARDE als ouders van EGBERT. Zij weten ook dat beiden de kerk van Trier zeer mild hebben beschonken. Van EGBERT heet het er: quamdiu hic mundus volvitur ejus memoria digne celebranda judicetur.

De houding van EGBERT in den successiestrijd na den dood van keizer OTTO II is ons tamelijk nauwkeurig bekend, dank zij der bewaard gebleven briefwisseling van den geleerden GERBERT, toen geheimschrijver van den aartsbisschop van Rheims, waarover straks.

De Annales Egmundani teekenen op het jaar 980 het volgende aan:

980 ARNULFUS comes LIUDGARDAM conjugem suam legaliter coram rege OTTONE desponsavit, testamentumque dotale inde scribi fecit, indict. 8.

Uit de woorden coram rege OTTONE, testamentum dotale en vooral uit indict. 8 blijkt dat de annalist hier eene nu verloren oorkonde voor zich gehad heeft. De oorkonde bevatte zonder twijfel de schenking van eene morgengift. Volgens een oud Germaansch gebruik gaf in die eeuw de jonggehuwde man den morgen, die op het huwelijk volgde, aan zijne vrouw een geschenk voor haar maagdom. ARNULF toch, de bruidegom, liet volgens de annalen de oorkonde opmaken, en deze wordt er testamentum dotale genoemd. Nr. 47 van het Oorkondenboek bevat ook de schenking van eene morgengift.

Volgens de oorkondenlijst van STUMPF bevond keizer OTTO II zich in het begin van 980 in Saksen, van daar trok hij naar den Rijn en toefde dan als volgt:

| | | | |
|---|---|---|---|
| 980, | 18 April | te | Engelheim |
| | 28 〃 | 〃 | Tribur |
| | 24 Mei | 〃 | Marville (bij Verdun) |
| | 1, 4 en 16 Juni | 〃 | Aken |
| | 25 en 27 Juli | 〃 | Nijmegen |
| | 25 Augustus | 〃 | Maagdenburg. |

Van daar trok de keizer zuidwaarts. Den 5 Dec. was hij te Pavia.

Het huwelijk van ARNULF en LIUDGARDE zal dus tusschen Mei en Augustus van dat jaar gesloten zijn.

In het St. Adelbertsboek las men; ARNULFUS comes, frater ejusdem EKBERTI, secundum suam nobilitatem accepit condignam sibi uxorem LIUTGARDAM, sororem THEOPHANE imperatricis, matris OTTONIS imperatoris. Dit sororem THEOPHANE en wat er meer volgt is mis. Nog erger maakte het de schrijver van het Chronicon Egmondanum. Hier lezen wij op het jaar 980: ARNULFUS filius THEODERICI secundi comitis Hollandiae LUTGARDAM sororem THEOPHANAE imperatricis, matris OTTONIS impe-

ratoris tertii, coram OTTONE rege, qui eamdem THEOPHANAM, THEOPHANII regis Graeciae filiam uxorem habebat, legaliter desponsavit, testamentumque dotale inde conscribi fecit.

De chronist stelde dit verhaal samen uit de pas medegedeelde woorden van de Ann. Egmund. en van het St. Adelbertsboek. Dat de vader van THEOPHANA, zooals hij schrijft, THEOPHANIUS heette, meende hij uit DONATUS te mogen opmaken. Hierin vergiste hij zich. Twee eeuwen lang bleven nu THEOPHANO en LIUDGARDE bij de Hollandsche kroniekschrijvers dochters van den Griekschen keizer THEOPHANIUS. In de zestiende eeuw ontdekte men, dat er geen Grieksche keizer van dien naam was geweest en dat THEOPHANO eene dochter was van ROMANUS II. Van nu af aan was ook LIUDGARDE eene dochter van dezen ROMANUS. Later hebben VAN LOON en KLUIT bewezen, dat de gravin van Holland niet eene dochter van keizer ROMANUS II, maar van graaf SIEGFRIED I van Luxemburg is geweest, en eene zuster van keizerin CUNEGONDE en niet van THEOPHANO. Dit verklaart meteen hoe de schrijver van het St. Adelbertsboek, of een voorganger van hem, LIUDGARDE tot eene Griekin kon maken. Zonder twijfel had hij vernomen dat zij eene zuster van de keizerin, of dat DIRK III een oomzegger van den keizer was, en nu hield hij OTTO en THEOPHANO voor dien keizer en die keizerin in plaats van HENDRIK en CUNEGONDE. Het bewijs van VAN LOON en van KLUIT schijnt weinig invloed op hunne opvolgers gehad te hebben, want nog altijd spookt die Grieksche keizersdochter in onze geschiedboeken rond. Daarom zal het niet ondienstig zijn hunne woorden hier te herhalen. THIETMAR bisschop van Merseburg verhaalt op het jaar 1005: Fresones rex navali exercitu adiens ab ceptis contumacibus desistere et magnum LIUDGARDAE sororis regine zelum placare coegit. Die koning is HENDRIK II, die koningin is CUNEGONDE, en LUIDGARDA is de weduwe van graaf ARNULF van Holland. Op het jaar 1018 noemt THIETMAR onzen graaf DIRK III: imperatricis nostrae nepos Thiedricus. Ongeveer hetzelfde leest men bij den annalista SAXO, doch deze heeft het uit THIETMAR overgeschreven.

THIETMAR was een zeer aanzienlijk man, aan de OTTO'S en aan HENDRIK II verwant. Hij was tijdgenoot van de gebeurtenissen, die hij beschrijft. Met het hof stond hij in verbinding, en zijne kroniek is ten volle te vertrouwen.

Sedert KLUIT is er in Duitschland een document in 't licht verschenen, hetwelk de woorden van THIETMAR bevestigt. In het vierde deel der Scriptores van de Mon. Germ. hist. is een necrologium gedrukt van het klooster Ranshofen, waarop namen voorkomen van personen uit graaf SIEGFRIEDS familie, o. a.:

3. Kal. Martii HEINRICUS dux, frater CHUNIGUNDIS imperatricis, obiit. — Anno dominice incarnationis 1033 indictione tertia
5. Non. Martii domina CHUNIGUNDA imperatrix augusta dignae memoriae obiit.
6. Nonas Maii THEODORICUS Metensis episcopus, frater CHUNIGUNDIS imperatricis, obiit.
3. Idus Maii LIUKART comitissa, soror CHUNIGUNDIS imperatricis, obiit.
5. Kal. Novembris SIGEFRIDUS KUNUZ comes, pater CHUNIGUNDIS imperatricis, obiit.

Idus Decembris domina HEDEWICH comitissa, mater CHUNIGUNDIS imperatricis, obiit.

Hooren wij nu de necrologia van Egmond. De breviculi van LEO monachus zeggen: Lutgardis obiit tertio Idus Maji. Het leonisch epitaphium van ARNULF en LIUDGARDE zegt van laatstgenoemde op weidscher toon:

Per Tauri sydus ternas Majus regit Idus
Dum comitissa piis fungitur exequiis [1]).

---

[1]) Het necrologium uit de vijftiende eeuw, dat achter het eerste deel van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland p. 332, is afgedrukt, heeft: LUTGAIRDIS .... ob. pridie ydus Maji. Het is niet de eenige fout in dat necrologium. Een voorbeeld. Wij lezen er: THEODERICUS quartus Hollandie comes quintus, Dordraci occubuit anno 1048 V ydus Maji. DIRK VAN LEIDEN heeft Idibus Januarii, LEO monachus Idibus Februarii en het leonisch epitaphium:

Dus werd in het klooster Ranshofen het jaargetijde van CUNEGONDES zuster LIUDGARDE op den 3 Idus Maji gevierd en dat van gravin LIUDGARDE op denzelfden dag in de kerk van Egmond. Een bewijs voor de waarheid van THIETMARS woorden. Beide LIUDGARDES zijn één en dezelfde persoon.

Omstreeks den tijd dat het huwelijk van ARNULF en LIUDGARDE moet voltrokken zijn, treffen wij aartsbisschop EGBERT, graaf SIEGFRIED van Luxemburg, den vader van LIUDGARDE, en graaf DIRK van Holland, den vader van ARNULF, bij elkander te Trier aan, dus in de nabijheid van die plaatsen, waar OTTO II zich in den zomer van 980 ophield. Men zie oorkonde n°. 54 van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland. De tijdmerken zijn aldaar anno 981 indictione 8, zonder dag. Dit komt niet uit. In het jaar 980 was de indictie 8 en in 981 was zij 9, overal in West-Europa, ook in het aartsbisdom Trier. Misschien moet men lezen anno 980 indict. 8. Den 4 Maart 981 was graaf DIRK weder te Gent [1]).

In den herfst van 980 trok keizer OTTO over de Alpen. Duitschland mocht hij sedert niet wederzien. Hij overleed te Rome den 7 December 983.

De eenheid van het Duitsche rijk had tot nog toe alleen bestaan in een krachtig koning, en nu liet OTTO de kroon na aan een kind van drie jaren. Doch dit kind was reeds in Juni 983 te Verona door vele Duitsche vorsten tot koning gekozen

---

Per caprae sydus dum Janus volveret Idus,
Caesar erat fomes quod cadit iste comes.

Idibus Januarii moet hier de ware datum zijn. HERMANNUS AUGIENSIS stelt den krijgstocht, waarbij DIRK IV sneuvelde, in het begin van 1049 en zegt: glaciali hieme suppeditante. Dus had de tocht in den winter plaats. De gelijktijdige annales Atahenses, in 1868 voor de eerste maal uitgegeven in deel XX Scriptores der mon. Germ. hist. stellen het sneuvelen van DIRK IV ook in het begin van het jaar 1049 met deze woorden: Dioterícus etiam injustus, conjurationis GOTEFRIDI et PALDWINI adversus imperatorem dominum suum socius, digna Dei ultione occisus est.

[1]) Oorkondenboek n°. 55.

en daarna in den dom van Aken gezalfd en gekroond. Daar werd aan dit kind door een groot aantal toegestroomde leenmannen trouw gezworen. Dit werkte. Het was nu de vraag aan wien de voogdij over den jongen OTTO zou komen, aan THEOPHANO, zijne moeder, of aan HENDRIK van Beieren, een neef van de OTTO'S. HENDRIK was tweemaal tegen OTTO II opgestaan, nu zat hij bij bisschop VOLCMAR te Utrecht gevangen. VOLCMAR liet HENDRIK los, deze begaf zich naar Keulen, daar ontving hij het kind uit handen van den aartsbisschop WARIN en, eer nog de vorsten over de voogdij beslist hadden, waren HENDRIK en zijn aanhang reeds in de wapenen. Geheel Duitschland en Lotharingen waren in twee partijen verdeeld. Met HENDRIK hielden het de Lotharingsche bisschoppen VOLCMAR van Utrecht, EGBERT van Trier, WARIN van Keulen en DIEDERIK van Metz. Tegen HENDRIK aan de zijde der keizerinnen stonden in Lotharingen GODFRIED van Ardennen, bisschop NOTGER van Luik enz. Verder de primaten van Duitschland en van Frankrijk, WILLEGIS van Mentz en ALBERO van Rheims. Vooral beide laatstgenoemden hebben alles gedaan, zoo door persoonlijke overreding als door brieven, om de zaak van THEOPHANO en OTTO III te doen zegevieren. De briefwisseling van WILLEGIS is verloren, die van ALBERO en zijn geheimschrijver GERBERT bestaat nog grootendeels. In het begin van 984 schreef GERBERT den volgenden brief [1]):

(ep. 30) Ecberto archiepiscopo Trevirensi ex persona Alberonis.

Labefactari rem publicam vestram quorundam ignavia cum perhorrescimus tum erubescimus, et privilegio amoris nostri circa vos, et communi patriae cognatione. Pauci ne creati sunt reges, quia novum filio Domini vestri praeponere vultis? Forte quia Graecus est, ut dicitis, more Graecorum conregnantem

[1]) Volgnummer en tekst der brieven zijn volgens A. OLLERIS, Oeuvres de GERBERT. Clermont et Paris 1867.

instituere vultis. Quo recessit sanctissima fides? Excideruntne animo beneficia OTTONUM vobis collata? Magnam intelligentiam vestram revocate, generositatem [1]) perpendite, ne perpetuo dedecori generi vestro esse velitis. Si vires vos destituere acclamatis, meliora sentientes perquirite, nos fautores et adjutores in talibus negotiis fore confidite. In perturbatione et confusione omnium rerum, quis alterius levabit onus? Postremo si, salva dignitate vestri nominis, urbem Trevirorum tutari non valetis, Remorum utrique nostrum sit satis; ditioresque erimus quam EUCHARIUS quondam et SIXTUS. Id vobis ratum ignominiam auferet, irritum nos liberos efficiet.

ALBERO tracht door dezen brief EGBERT van de partij van HENDRIK af te trekken en voor OTTO III en THEOPHANO te winnen. Hij beroept zich op patriae cognatio, beiden waren Lotharingers, en verder herinnert hij EGBERT aan de weldaden, door OTTO I en II aan hem en de zijnen bewezen. EGBERT was door OTTO II tot kanselier en daarna tot aartsbisschop aangesteld; van andere weldaden der OTTO'S aan EGBERT en zijne familie weet men (vóór 985) niets.

EUCHARIUS en SIXTUS waren de eerste, natuurlijk fabelachtige, bisschoppen van Trier en Rheims.

Er lag ALBERO en GERBERT veel aan gelegen welke partij LOTHARIUS, hun koning, zou kiezen, te meer daar op dit oogenblik zijne twisten met zijn broer KAREL en met HUGO rustten. Er gebeurde wat niemand verwacht had. LOTHARIUS verklaarde zich tegen de voogdij van HENDRIK en wilde zelf voogd zijn over zijn neef, koning OTTO. Nu sloten zich ALBERO, graaf GODFRIED, EGBERT van Trier enz. bij LOTHARIUS aan. Vele Lotharingsche leenmannen deden hem den eed, als aan den voogd van hun koning OTTO. Doch deze eensgezindheid was kort van duur. HENDRIK knoopte onderhandelingen aan met LOTHARIUS; deze zou HENDRIK als voogd erkennen en daarvoor Lotharingen erlangen. Beiden zouden

[1]) Generositas i. e. stemmatis nobilitas praeclarissima, KLUIT. Hist. Crit. tom. I, pars. I, p. 34.

daarover den 1 Febr. 984 te Breisach samenkomen. Dit bleef geen geheim, het vermeerderde in Duitschland het verzet tegen HENDRIK, en in Lotharingen vielen de leenmannen even snel van LOTHARIUS af, als ze hem kort te voren waren toegevallen. Ook ALBERO en GERBERT scheidden zich van LOTHARIUS af. HENDRIK durfde nu niet naar Breisach gaan. LOTHARIUS verscheen er, doch op zijne terugreis werd hij bijna gevangen genomen. Hij zag in dat hij Lotharingen alleen door de wapenen aan zich kon brengen. In Maart verscheen hij er met een leger, veroverde Verdun en nam eenige voorname leenmannen gevangen. Ook de zaak van HENDRIK in Duitschland ging niet voordeelig. Hij wilde zelf koning zijn; daartoe beriep hij in Maart eene vergadering te Maagdenburg. Zijn plan werd er niet gunstig opgenomen. Op Pascha (23 Maart) trad hij te Quedlinburg op in koninklijken tooi en liet zich den vazaleed zweren. Dit vermeerderde den tegenstand. Kort daarna trok HENDRIK naar Beieren en Zwaben, doch hier vond hij nog grooter tegenstand. In Juni zag hij zich genoodzaakt den jongen OTTO aan zijne moeder uit te leveren. Gelukkig voor THEOPHANO en OTTO had hertog HUGO zich in Mei ook voor hen verklaard; HUGO was toen weer tegen LOTHARIUS opgestaan.

In den zomer van 984 schreef GERBERT den volgenden brief:

(ep. 68) Ad Trevirensem episcopum.

Cum litteris vestris multitudine curarum absolvamur, aliis rursus involvimur. Ecce enim de constantia vestri amoris, de fide et pietate circa nos gratulamur; sed quis vestram intelligentiam eo detorsit, ut quaecumque nostri affines sentiant, eadem putares non sentire? Dominum HENRICUM cur oderim nescio, cur diligam scio. Sed ejus dilectionis nunc quis fructus exterior? Aliis quippe rebus divinitas necessitatem imponit, aliis caeca fortuna interstrepit..... Unum est enodationis indigens: qui vestrae matris ac reginae olim eram fidissimus interpres, cur hoc negotio privor, potiusque per alios quam per vos plurima rescisco? Et quoniam, ut professus sum et

profiteor, omnia vobis debeo, ut mihi, sic vobis timeo. Diverso quippe modo in commune nobis dicitur: qui stat videat ne cadat. In commune itaque consulendum cet.

De toon van den brief is zeer zacht, zelfs eenigszins vleiend. EGBERT helde in dezen tijd weer tot de partij van HENDRIK en LOTHARIUS over. Omstreeks dezen tijd schreef GERBERT aan een ander persoon (ep. 69): Unum tantum est quod plurimos movet: Trevirensem archiepiscopum tanto molimine ordinationem differentem, aut se cum duce ac Lothariensi regno manibus Francorum velle tradere.

De woorden vestrae matris ac reginae, d. i. van uwe moeder de koningin, haalde HUYDECOPER (op STOKE, deel I, p. 77) aan om te bewijzen, dat EGBERT geen zoon van DIRK en HILDEGARDE, maar van eene koningin was. Hij vergiste zich. Mater is hier een beleefdheidsuitdrukking voor koningin EMMA. Zoo wordt ADELHEID in ep. 93 mater regnorum genoemd.

De aanhang van HENDRIK verminderde bestendig. Zijne aanspraak op de kroon had hij in het laatst van 984 reeds opgegeven, hij trachtte nu ten minste zijn hertogdom Beieren te behouden. Eindelijk in Juli 985 verscheen hij te Frankfort voor de beide keizerinnen. Hij onderwierp zich nu en vond genade. Vrede en vriendschap werden gesloten. HENDRIK ontving zijn hertogdom Beieren terug en deed nu daarvoor den eed in handen van den jongen koning [1]).

Van Frankfort trok het hof, en met hen hertog HENDRIK, over Keulen naar Nijmegen. Hier verschenen voor hen EGBERT van Trier en graaf DIRK van Holland. Bij deze gelegenheid (25 Aug. Oorkondenboek n°. 64) ontving graaf DIRK vele goederen in eigendom, die hij tot dien tijd toe in leen had bezeten. Eene waarlijk koninklijke gift. In dezen tijd waren de aartskanselier WILLEGIS en de beide keizerinnen bezig hunne vroegere tegenstanders door gunsten aan zich te verbinden:

---

[1]) Misschien heeft HENDRIK zich reeds in het begin van 985 aan zijn koning onderworpen.

Misschien had ook DIRK II die partij aangehangen, waartoe ook zijn zoon EGBERT en zijn begunstiger LOTHARIUS behoorden, en misschien diende dus deze gift om graaf DIRK met de nieuwe orde van zaken te verzoenen.

Na 985 treffen wij nog eenmaal het S(ignum) van DIRK II aan onder eene oorkonde (van den 11 April 988) [1]) en daarna niet meer. Volgens de Annales Egmundani overleed hij in 988, en de necrologia van die abdij geven prid. Nonas Maji als zijn sterfdag op. Hij zal dus den 6 Mei 988 overleden zijn.

De graven DIRK I en II hebben, ten minste zooveel uit de weinige geschiedbronnen is op te maken, een werkzaam aandeel gehad in de twisten en oorlogen, waarvan Lotharingen en Noord-Frankrijk in de tiende eeuw het tooneel waren. Zij, leenmannen van de koningen van Duitschland en Frankrijk, waren machtiger en berechtten grooter grondgebied dan eenig ander graaf van Noord-Nederland in die tijden. Aanzienlijk en rijk moeten zij geweest zijn, vooral DIRK II. Nog heden getuigen de Gentsche oorkonden van de talrijke giften, die deze graaf aan de abdij van St. Pieter heeft geschonken. De abdij van Egmond heeft hij van den grond af opgebouwd en met landerijen en kerkversiersels rijk beschonken. Van die versiersels zeide MELIS STOKE (boek I, vs. 631—650): Kende men anders niets van onze eerste graven dan deze geschenken, dan zou men er toch uit mogen besluiten, dat dezen van zeer edelen stamme geweest zijn, want van al het mindere volk, dat tusschen de Elve en de Seine woont, kan men zooveel goud en edelgesteente niet bijeenbrengen. De Triersche geestelijken weten geen woorden te vinden om EGBERTS hooge geboorte en zijne groote geschenken aan de kerken van Trier naar behooren te prijzen.

In de tiende eeuw bestonden in de Nederlanden een aantal kleine graafschappen. Sommige graven bezaten éen, doch vele meer graafschappen. Men leest zelfs van een graaf ANSFRIED, die er 15 berechtte. Deze graafschappen stonden geheel op

[1]) Oorkondenboek nr. 65.

dering van Saksische grooten te Hersfeld [1]). DIRK IV sneuvelde in den strijd tegen den keizer, en evenzoo zijn opvolger FLORIS I. Nu wist bisschop WILLEM van Utrecht bij den jongen koning HENDRIK IV te bewerken, dat deze hem talrijke bezittingen van den gesneuvelden graaf schonk [2]). Doch eenige jaren later overwon DIRK V bisschop KOENRAAD en heroverde de landen van zijn vader. Ook deze graaf sloot zich bij de Saksen aan. Eenmaal in 1078 zond hij gezanten tot den tegenkoning RUDOLF [3]). Dezelfde politiek volgde FLORIS II. Eindelijk, toen in 1125 met LOTHARIUS een Saks den troon besteeg, kwam er voor de graven van Holland uitredding. Terstond werden de graafschappen van Oostergo en Westergo aan de kerk van Utrecht ontnomen en aan Holland geschonken [4]). Doch deze triomf was kort van duur. In 1138 werd de Hohenstauf KOENRAAD III koning; nog hetzelfde jaar gaf deze de graafschappen van Oostergo en Westergo aan de kerk van Utrecht terug [5]). Onder de Hohenstaufen duurde het verzet der Saksen voort, en de graven van Holland sloten zich meestal bij hen aan. Eenigen tijd evenwel waren de twisten van den graaf van Holland met den keizer en den bisschop van Utrecht gestild. De zwakke FLORIS III verzoende zich met den bisschop, waartegen zijne voorvaderen zooveel geleden en gestreden hadden. FREDERIK BARBAROSSA verzelde hij, ten minste tweemaal, over de Alpen [6]). Doch spoedig hernam de

---

[1]) Vita Meinwerci, cap. 197. Er is nog eene oorkonde aanwezig, die DIRK III op deze vergadering onderteekende. Zie Oorkondenboek nr. 78. Het opschrift aldaar moet zijn: Meinwerk, bisschop van Paderborn.

[2]) Oorkondenboek nr. 86 en 87.

[3]) BERTHOLDI annales ad annum 1078.

[4]) De oorkonde ervan is verloren.

[5]) Oorkondenboek nr. 121.

[6]) FLORIS III komt als getuige voor in oorkonden, die FREDERIK I in den herfst van 1158 op de Roncalische velden gaf, en in Aug. 1177 onderteekende hij te Venetie het vredesverdrag, dat die keizer toen met koning WILLEM van Sicilië sloot. In 1182 onderteekende hij te Mentz een vrijbrief voor de stad Spiers en in 1165 te Utr.cht eene oorkonde voor

was. DIRK BAVO verdreef hij uit zijn graafschap aan den Rijn, en dapper verdedigde hij zich tegen den Utrechtschen bisschop. Aan de Merwe nestelde hij zich en richtte er een tol op.

Toen hij hierom op een rijksdag te Nijmegen in 1018 door bisschop ADELBOLD, door Tielsche kooplieden en anderen bij den keizer aangeklaagd werd, en toen de keizer hem beval die streek te verlaten of dat anders een expeditieleger hem daaruit zou verdrijven, riep de graaf weggaande uit: dat het kome, ik zal mij weten te verdedigen; licentiam abeundi petiit et id se prohibiturum esse promisit [1]). Hij wist zich ook te verdedigen. Het leger, dat tegen hem oprukte, werd totaal verslagen. De aanvoerder hertog GODFRIED geraakte gevangen. Kronieken dier dagen en van nog lang daarna spreken, hoe beknopt ze ook zijn, met eenigen ophef van deze nederlaag. DIRK bleef in het bezit van de landen aan de Merwe.

De politiek van DIRK en zijne opvolgers was geheel anders dan die van DIRK I en II in de tiende eeuw. Nu regeerden in Frankrijk de Kapetingen vrij wat rustiger dan voor hen de Karolingen. De graven van Holland hadden niets met hen te maken, want hunne Fransche leenen over de Schelde waren voor hen verloren gegaan. Van nu af aan zien wij onze graven verbonden met dien volksstam, waarmede Holland in zeden, gewoonten, taal enz. meest overeenstemde, met de stam der Saksen. DIRK III en al zijne eerste opvolgers hadden dochters uit een der talrijke Saksische vorstenhuizen tot vrouw. In 1024 ging de koningskroon van de Saksen op de Franken over. De machtigste stam van Duitschland kon niet vergeten dat hij eenmaal geheel Duitschland had beheerscht. Bestendig was er dan ook in het land der Saksen oppositie tegen de Frankische dynastie, en bij die oppositie sloten zich de graven van Holland aan. In 1024, kort na het overlijden van den kinderloozen HENDRIK II, was DIRK III aanwezig op eene verga-

satelles, en een weinig later: cumque seniorem suum (Adelboldum) juvenis nefandus cet. Men zie ook oorkonde nr. 87.

[1]) THIETMAR lib. VIII c. 13.

dering van Saksische grooten te Hersfeld [1]). DIRK IV sneuvelde in den strijd tegen den keizer, en evenzoo zijn opvolger FLORIS I. Nu wist bisschop WILLEM van Utrecht bij den jongen koning HENDRIK IV te bewerken, dat deze hem talrijke bezittingen van den gesneuvelden graaf schonk [2]). Doch eenige jaren later overwon DIRK V bisschop KOENRAAD en heroverde de landen van zijn vader. Ook deze graaf sloot zich bij de Saksen aan. Eenmaal in 1078 zond hij gezanten tot den tegenkoning RUDOLF [3]). Dezelfde politiek volgde FLORIS II. Eindelijk, toen in 1125 met LOTHARIUS een Saks den troon besteeg, kwam er voor de graven van Holland uitredding. Terstond werden de graafschappen van Oostergo en Westergo aan de kerk van Utrecht ontnomen en aan Holland geschonken [4]). Doch deze triomf was kort van duur. In 1138 werd de Hohenstauf KOENRAAD III koning; nog hetzelfde jaar gaf deze de graafschappen van Oostergo en Westergo aan de kerk van Utrecht terug [5]). Onder de Hohenstaufen duurde het verzet der Saksen voort, en de graven van Holland sloten zich meestal bij hen aan. Eenigen tijd evenwel waren de twisten van den graaf van Holland met den keizer en den bisschop van Utrecht gestild. De zwakke FLORIS III verzoende zich met den bisschop, waartegen zijne voorvaderen zooveel geleden en gestreden hadden. FREDERIK BARBAROSSA verzelde hij, ten minste tweemaal, over de Alpen [6]). Doch spoedig hernam de

[1]) Vita Meinwerci, cap. 197. Er is nog eene oorkonde aanwezig, die DIRK III op deze vergadering onderteekende. Zie Oorkondenboek nr. 78. Het opschrift aldaar moet zijn: Meinwerk, bisschop van Paderborn.

[2]) Oorkondenboek nr. 86 en 87.

[3]) BERTHOLDI annales ad annum 1078.

[4]) De oorkonde ervan is verloren.

[5]) Oorkondenboek nr. 121.

[6]) FLORIS III komt als getuige voor in oorkonden, die FREDERIK I in den herfst van 1158 op de Roncalische velden gaf, en in Aug. 1177 onderteekende hij te Venetie het vredesverdrag, dat die keizer toen met koning WILLEM van Sicilië sloot. In 1182 onderteekende hij te Mentz een vrijbrief voor de stad Spiers en in 1165 te Utrecht eene oorkonde voor

natuur hare rechten. Graaf WILLEM I liet zich in 1213 door den Saks OTTO IV in zijne leenen bevestigen [1]), en twee jaren later stond hij op de velden van Bouvines aan OTTO'S zijde. Eenige jaren later werd een graaf van Holland zelfs tegenkoning tegen den Hohenstauf FREDERIK II.

---

## BIJLAGEN.

### NR. 1. DE OUDERS VAN HILDEGARDE.

LIUDGARDES afkomst is bekend, die van GEVA vrij zeker, maar nog altijd is het onbekend, van wie HILDEGARDE eene dochter was. Voor zoover ik weet, spreekt geen kroniek vóór 1300 er van. Lateren zeggen dat zij eene dochter was van koning LODEWIJK van Frankrijk, d. i. van LODEWIJK van Overzee. Dit kan moeilijk waar zijn. LODEWIJK en zijne moeder leefden van 922 tot 936 als ballingen in Engeland. In laatstgenoemd jaar, na den dood van koning RUDOLF, werd hij in Frankrijk teruggeroepen en nog datzelfde jaar tot koning gekroond. Hij was toen 16 jaren oud. In 939 huwde hij GERBERGA, de weduwe van hertog GISELBERT. Nu werd EGBERT, een zoon van HILDEGARDE, in 976 kanselier en in 977 aartsbisschop; hij zal dus zekerlijk niet na 947 geboren zijn en ARNULF, zijn broer, misschien nog vroeger. Hunne moeder HILDEGARDE kan dus geene dochter geweest zijn van koning LODEWIJK, die in 939 huwde. Ook weet de geschiedenis niets van eene dochter van dien koning, die HILDEGARDE heette. Deze afstamming is ook in de laatste eeuwen algemeen verworpen [2]).

---

het klooster Oostbroek. Jammer dat het Oorkondenboek niet met een enkel woord aan deze oorkonden herinnerd heeft, want in de twaalfde eeuw vloeien de bronnen voor de geschiedenis van Holland nog zoo schaars, dat men niet de geringste bijdrage er voor moet versmaden.

[1]) Oorkondenboek nr. 229.

[2]) Een brief van GERBERT (nr. 164) schijnt voor deze afstamming van

KLUIT (Hist. crit. tom. I, pars I, p. 30 en tom. I, pars II, p. 177—182) wil dat zij eene dochter geweest is van WICHMAN, burggraaf van Gent. Hij beloofde dit later in zijne genealogieën te zullen bewijzen. Zoo iets te bewijzen is, dunkt mij, onmogelijk. KLUIT zelf schijnt ook niet geheel zeker van zijn zaak te zijn geweest; hij zegt: quam genealogiam alibi, nisi me omnia fallunt, quam clarissime evincam. Misschien heeft zijne meening dat die WICHMAN burggraaf van Gent was geweest en dat DIRK II hem in die waardigheid was opgevolgd, hier veel gewicht in de schaal gelegd.

WICHMAN was gehuwd met LIUDGARDE, eene dochter van graaf ARNULF I van Vlaanderen (918—964). ARNULF huwde in 934 ADELA, eene dochter van HERBERT van Vermandois [1]). Uit dit huwelijk werd o. a. LIUDGARDE geboren. Zij overleed in of kort vóór 962 [2]), nog jong, zooals ook de Vlaamsche kronieken getuigen. Onmogelijk kan zij de grootmoeder geweest zijn van graaf ARNULF van Holland en van EGBERT van Trier, die, zooals KLUIT zelf zegt (ad Chron. Egm. op het jaar 988,

---

HILDEGARDE te pleiten, doch het is niets meer dan schijn. De brief is door GERBERT aan EGBERT van Trier geschreven, uit naam van aartsbisschop ARNULF (988—991). Deze ARNULF was een bastaardzoon van koning LOTHARIUS, van wien HILDEGARDE eene zuster zoude geweest zijn, en dan waren de aartsbisschoppen ARNULF en EGBERT zonen van een broeder en van eene zuster, dus neven. ARNULF was niet met algemeene toestemming, slechts door eene fractie verkozen. Toen hij dezen brief deed schrijven, stond het met zijne partij zeer slecht. Wij lezen er in: Pervenit, beatissime pater, gladius usque ad animam: gladiis hostium undique perstringimur.... Hoc solum spei superest, quod vos praescia Divinitas germanitate quadam nobis devinxit, et ut invicem onera portemus effecit. — Het woord germanitas ziet hier niet op bloedverwantschap. In de middeleeuwen achtten zich personen van dezelfde corporatie of van dezelfde waardigheid door fraternitas of germanitas verbonden. Het laatste woord gebruikten vooral de bisschoppen, om den band aan te wijzen, die hen onderling verbond. Men zie DU CANGE ed. HENSCHEL op het woord germanitas.

[1]) FLODOARD ad ann. 934. ARNULFUS de FLANDRIS filiam HERIBERTI, olim sibi juramentis alterutro datis depactam, sumit uxorem.

[2]) Oorkondenboek nr. 36.

nota 16) zeer waarschijnlijk vóór het jaar 947 geboren is.

Maar, zal men zeggen, KLUIT beweert niet dat HILDEGARDE eene dochter van LIUDGARDE, maar wel van WICHMAN geweest is. Het is zoo. Ook WICHMANS leeftijd valt te laat dan dat hij HILDEGARDES vader zou kunnen geweest zijn. Hij was waarschijnlijk, zooals KLUIT ook zegt, die WICHMAN, die den 22 Sept. 967 tegen den Polenhertog MIECZISLAW sneuvelde, en niet WICHMAN, die het klooster op den Eltenberg stichtte, zooals sedert VAN SPAEN algemeen aangenomen is. Deze eerste WICHMAN had een broer EGBERT, bijgenaamd de Eenoog, die eerst in 994 overleed, en hij zelf wordt door WIDUKIND op het jaar 954 nog juvenis genoemd.

In een paar oorkonden uit de tiende eeuw komen uitdrukkingen voor, die, naar het mij voorkomt, op bloedverwantschap wijzen tusschen de grafelijke familiën van Vlaanderen en Holland. Ook de namen ARNULF en EGBERT, die door de zonen van DIRK II en HILDEGARDE werden gedragen, komen in die eeuw in de familie der Vlaamsche graven voor. Men leest in een stuk van 28 Maart 964 [1]): ego THEODERICUS comes et BALDUINUS et ERICUS et EVERWINUS ex voluntate et jussu senioris mei ARNULFI defuncti cet. Deze vier personen zijn hier erfuiters van graaf ARNULF van Vlaanderen, misschien waren ze aan hem verwant; van één hunner, van BALDUINUS, is dit zeker. In twee oorkonden, eene van den 4den en de andere van den 5den Maart 981 [2]) komt voor: ARNULFUS filius THEODERICI comitis, atque ego ARNULFUS filius HILDUINI ad vicem et petitionem EVERARDI et filii ejus BALDWINI nepotis nostri. De vier personen, die hier als bloedverwanten van onzen ARNULF voorkomen, waren zeer aanzienlijke Vlamingen, misschien aan de graven van Vlaanderen verwant; de namen ARNULF en BALDEWIN toch komen zeer vaak in die familie voor.

Toen hertog GODFRIED in 1018 van keizer HENDRIK II

---

[1]) Oorkondenboek nr. 37.

[2]) Ibid. nr. 55 en 56.

bevel ontving, om graaf DIRK III uit de streken aan de Merwe te verdrijven, gelastte hij den leenmannen hunne dienstplichtige mannen op te roepen en hem met dezen naar die streken te volgen. Bisschop BALDERIK van Luik maakte zwarigheden; hij was zwak van lichaam, en de tocht zou zijn naar een woest en onbegaanbaar land. Nu antwoordde de hertog hem vertoornd: Gij hangt uw bloedverwant (d. i. DIRK III) meer aan dan den keizer. Bisschop BALDERIK was een zoon van den graaf van LOON en verwant aan de graven van Vlaanderen, maar hoe weet men niet [1]). De verwantschap tusschen BALDERIK en DIRK moet door DIRKS grootmoeder HILDEGARDE bestaan hebben [2]). Is nu HILDEGARDE eene dochter van een graaf van Vlaanderen geweest, dan laat het voorgaande zich gemakkelijk verklaren. Graaf ARNULF (918—964) was zeer zeker haar vader niet. EGBERT toch is waarschijnlijk vóór 947 geboren, dus zal zijne moeder HILDEGARDE geen dochter geweest zijn van dezen graaf ARNULF, die eerst in 934 huwde. HILDEGARDE moet vóór dat jaar zijn geboren [3]). Misschien was zij eene dochter van graaf BALDEWIN den Kale (878—918) en ELSTRUDE. ELSTRUDE was eene dochter van koning ALFRED den Groote van Engeland. In de tiende eeuw vertaalde zekere AETHELWEARD, die aan de koningen van Engeland verwant was, de Saxon chronicle in het Latijn. Hij voegde voor zijn werk een toewijdingsbrief aan

---

[1]) In eene oorkonde van 1015 noemt BALDERIK ARNULF graaf van Valenciennes consanguineus meus; men zie MOLANUS Historiae Lovaniensium libri XIV, Brux. 1861, p. 833. Deze ARNULF was na aan de Vlaamsche graven verwant.

[2]) De meening dat HILDEGARDE uit Vlaanderen geboortig was, wordt eenigszins versterkt door een geschenk, dat zij en haar echtgenoot DIRK II aan de kerk van Egmond hebben gedaan. Op de kostbare altaartafel namelijk was ST. ADELBERT, de patroon van Egmond afgebeeld; de pendant er van was de beeltenis van ST. BAVO, de patroon van het bekende Gentsche klooster. Men zie HEDA ed. Buchelius p. 90.

[3]) In eene oorkonde van den 10 Juli 953 (MIRAEUS et FOPPENS, opera diplomatica II p. 939; VAN LOKEREN nr. 22) noemt graaf ARNULF van Vlaanderen de namen van drie zijner kinderen; geen er van heet HILDEGARDE.

koningin MATHILDE van Duitschland. Daarin schreef hij onder anderen: AELFRED rex..... misit AELFTRYTHE, filiam suam, ad partes Germaniae BALDWINO in matrimonium; et genuit ab ea filios duos, ATHULFUM videlicet et EARNULFUM, duas filias quoque, EALHSWID et EARMENTHRUTH; quippe ex AELFDRYDE seriem ducit EARNULFUS comes, qui et vicinus vester.

Men ziet, HILDEGARDE wordt hier niet genoemd onder de kinderen van BALDEWIN. De schrijver kan vergeten hebben haar te vermelden, evenals hij ook een zoon ISAAC overslaat.

---

## NR. 2. DE KINDEREN VAN GRAAF ARNULF VAN HOLLAND.

Onze middeleeuwsche geschiedbronnen kennen niet meer kinderen van ARNULF en LIUDGARDE dan DIRK en SIEGFRIED, die ook SICCO heet. DIRK komt in gelijktijdige oorkonden als zoon van graaf ARNULF voor [1]), SICCO niet. Hij wordt voor het eerst genoemd in het St. Adelbertsboek [2]); hier staan geschenken in landerijen van hem opgeteekend; de schrijver van dat boek of een voorganger van hem moet ze uit den oorspronkelijken giftbrief of giftbrieven geregistreerd hebben, en daarin stond natuurlijk de naam SICCO, de tijd der gift en misschien ook de naam van SICCO's vader of broeder. Dat hij bestaan heeft en een zoon van graaf ARNULF was, is niet te betwijfelen. Evenals DIRK III naar ARNULFS vader, zoo zal SICCO naar LIUDGARDES vader genoemd zijn.

---

[1]) Oorkondenboek nr. 69 en 73.

[2]) SCRIVERIUS heeft uit de gesta Trevirorum en uit het vita MEINWERCI een verhaal medegedeeld omtrent zekeren SICCO. Volgens dat verhaal hielp deze in 1017 aartsbisschop POPPO van Trier zijne residentiestad veroveren. Het is niet onmogelijk dat dit de zoon van onzen graaf was, doch er bestaan geen andere gronden voor hunne identiteit dan dat zij beiden denzelfden naam droegen en in denzelfden tijd leefden.

In later eeuwen heeft men meer kinderen aan graaf ARNULF toegekend. De eerste, die dit gedaan heeft, is de Neder-Saksische genealoog ECCARD. Deze spreekt in zijne Origines Guelficae (t. IV, p. 417) over graaf LUDOLF van Brunswijk (?—1038). Hij haalt daar eene plaats aan uit de annalista Saxo, volgens welke koning HENDRIK in 1075 eenige goederen aan markgraaf EGBERT ontnam en aan een ander schonk. ECCARD zegt aldaar: Ubi bona haec sita fuerint nemo, quantum sciam, evolvit; ego in Frisia Flevum inter et Lavicam fuisse puto. Paulo enim post haec, ut DOUSA (Bataviae Hollandiaeque annales lib. X, p. 484 et seqq.) ex UBBONE EMMIO, qui sua procul dubio ex vetustis monumentis hausit, refert: „ECBERTUS marchio adversus imperatorem suum rebellans subita irruptione in Frisiam Orientalem facta, quidquid agri ac populorum inter Flevum et Lavicam amnes jacet, id universum in jus ac ditionem suam partim vi, partim minaciis, vel obsequio traduxit denique." Si itaque (ab anno 1077) paululum adscendimus, facile videmus, possessiones illas, quas imperator anno 1075 ECBERTO ablatas ODALRICO de GODESHEYM dederat, et quas CONRADO episcopo Trajectino (anno 1077) largitus est, in Frisia sitas fuisse. Tot zoover gaat alles goed. Jam vero nullus ex progenitoribus ECBERTI in Frisia boni quid habuisse commemoratur; nec ullus eorumdem ex Germania inferiore uxorem sibi assumsisse legitur, per cujus dotem hae possessiones ad principes Brunsvicenses pervenire potuissent, si unum excipias LUDOLFUM nostrum cet. Dit is graaf LUDOLF IV, die in 1038 overleed; volgens gelijktijdige oorkonden en kronieken heette zijne echtgenoot GEERTRUID, doch de kroniek van BOTHO (uit de vijftiende eeuw) zegt: Marggreve LUDELEFF.... de nam HILDA des greven dochter to Flanderen. Den naam HILDA verwerpt ECCARD, maar van de bepaling des greven dochter to Flanderen trekt hij partij. Hij vervolgt: LUDOLFUM nostrum, maritum GERTRUDIS, qnam vulgo BALDUINI BARBATI filiam faciunt. Verum cum Flandriae comites nihil juris in illam Frisiae partem habuerint, GERTRUDEM ego rectius opinor filiam

ARNULFI Gandavensis comitis Frisiae fuisse. Gandavum sub Flandriae comitatu erat, unde meminimus, ARNULFUM cum filio a veteribus aliquando Flandrensem dictum fuisse. Hinc decepti recentiores comitem Flandriae fecere, et cum tempora in ARNULPHUM Flandriae comitem non quadrarent, filium ipsius BALDUINUM, GERTRUDIS patrem constituerunt. ARNULFUS Gandavensis, Frisiae comes, dominus erat illarum terrarum, quas ECBERTUS postea ejusque posteri sibi vindicarunt, ut ex rebus gestis ejusque historia apparet. Habebat filias, ut ex chronico Egmondano in genealogia Billingana demonstravimus; ex his igitur sine dubio GERTRUDIS fuit. ECCARDS betoog is door lateren overgenomen, ook door hen, die in onzen tijd over Bruno- en Egbert-munten schrijven. Toch is er veel op dat betoog aan te merken. ECCARD vooronderstelt dat het markgraafschap van Friesland door een huwelijk aan de Brunswijkers is gekomen. GEERTRUID, de echtgenoot van LUDOLF IV, schijnt de eenige te zijn, die dat markgraafschap ten huwelijk heeft kunnen aanbrengen; dus kwam het, volgens ECCARD, door GEERTRUID aan het geslacht van BRUNO. Zij wordt eene dochter genoemd van graaf BALDEWIN van Vlaanderen, maar graaf ARNULF van Holland past beter in het systeem van ECCARD, dus is zij eene dochter van graaf ARNULF. Ten slotte haalt hij eene plaats uit het chronicon Egmundanum aan om te bewijzen, dat graaf ARNULF dochters had. Deze plaats verstond hij verkeerd. Zij luidt aldus: 1162 Flardinge ecclesia .... quam quondam ARNULFUS comes cum filiabus suis eidem ecclesiae Ekmundensi contulerat.

Deze woorden beteekenen niet: de kerk van Vlaardingen, die graaf ARNULF en zijne dochters eenmaal hebben geschonken, maar: die graaf ARNULF met hare dochterkerken (nl. de kerk van Hargen en die van Schie) heeft geschonken.

Zoolang men geen betere bewijzen bijbrengt dan die van ECCARD, zal men het verstandigst doen, aan ARNULF geen dochters of geene dochter toe te kennen.

Later hebben KLUIT, VAN LOON en misschien nog vroegeren een zoon van graaf ARNULF opgespoord. Hun eenig

bewijs hiervoor is eene oorkonde van het jaar 998 [1]), waarin een graaf ARNULF, zijne echtgenoot LIUDGARDE en hun zoon ADELBERT het klooster van ST. PIETER te Gent beschenken. Een cartularium van ST. PIETER uit de elfde eeuw, dat deze oorkonde verkort opnam, heeft bij het woord ARNULFUS de gelijktijdige aanteekening comes Valencianensis [2]). Die verklaring schijnt de juiste te zijn. Een ARNULF, graaf van Valenciennes, komt in de laatste helft der tiende en in het begin der elfde eeuw eenige malen in oorkonden en in kronieken voor. Het straks genoemde cartularium uit de elfde eeuw bevat verder nog verkorte afschriften van twee oorkonden van dezen ARNULF. Het eene afschrift is in het Oorkondenboek opgenomen [3]), in het andere leest men: ARNULFUS comes Valencianensis et uxor sua LIETGARDIS cum filio suo ADELBERTO tradiderunt cet. Deze ARNULF is in of kort voor 1015 overleden, zijne weduwe LIUDGARDE leefde in dat jaar nog [4]). Nu de ARNULF uit de oorkonde van 998 niet de Hollandsche graaf van dien naam is, is de daarin genoemde ADELBERT ook geen zoon van onzen graaf, en dan vervalt meteen de grond, waarop sommigen beweerd hebben dat onze ARNULF niet in 993, maar eenige jaren later overleden is.

---

## NR. 3. LIJST VAN OORKONDEN, WAARIN DE GRAVEN DIRK I EN II GENOEMD WORDEN.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 916. | 19 Jan. | Heristallium palatium. | Oorkondenb. nr. 23. |
| 921. | 7 Nov. | ad Bonnam castrum. | 〃 〃 24. |

---

[1]) Oorkondenboek nr. 73.

[2]) Voor de eerste maal uitgegeven door VAN DE PUTTE, Annales abbatiae S. PETRI BLANDINIENSIS, Gent 1842. KLUIT kende dit cartularium nog niet.

[3]) Oorkondenboek nr. 60.

[4]) Oorkonde in MOLANUS, Historiae Lovaniensium libri XIV ed. DE RAM. Brux. 1861, p. 833.

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 922. | 15 Juni. | Pladella villa. | Oorkondenb. | nr. | 26. |
| 928. | Juli–Sept. | in Trajecto (Maastricht). | 〃 | 〃 | 27. |
| 942. | 8 Juli. | in Blandiniensi coenobio. | 〃 | 〃 | 28. |
| 949. | 10 Nov. | in Edua civitate. | Bouquet IX, | p. | 606. |
| 960. | 29 Juni. | Gandavi in monte Blandinio. | Oorkondenb. | nr. | 34. |
| 962. | 5 Mei. | in Blandinio. | 〃 | 〃 | 35. |
| 962. | 21 Oct. | in Blandinio monasterio. | 〃 | 〃 | 36. |
| 964. | 28 Maart. | in Blandinio monasterio. | 〃 | 〃 | 37. |
| 969. | 11 April. | (Gent). | 〃 | 〃 | 42. |
| 969? | 13 April. | | 〃 | 〃 | 43. |
| 970. | 25 Oct. | in Blandinio monasterio. | 〃 | 〃 | 44. |
| 971. | 17 Sept. | in Blandinio monasterio. | 〃 | 〃 | 45 [1]). |
| 972. | 31 Jan. | in coenobio Blandinio. | 〃 | 〃 | 46. |
| 972. | 30 Sept. | in Blandinio monasterio. | 〃 | 〃 | 48. |
| 974. | 2 Oct. | in Blandinio monasterio. | 〃 | 〃 | 49. |
| 981? | | Treviris. | 〃 | 〃 | 54. |
| 981. | 4 Maart. | in Blandinio Gandavi territorii. | 〃 | 〃 | 55. |
| 981. | 5 Maart. | in Blandinio Gandavi territorii. | 〃 | 〃 | 56. |
| 983. | 9 Jan. | in monasterio Blandinio. | 〃 | 〃 | 59. |
| 983. | 29 Juni. | (Gent). | 〃 | 〃 | 60. |
| 983. | 2 Oct. | (Gent). | 〃 | 〃 | 61. |
| 984. | 9 Jan. | in monasterio Blandinio. | Van Lokeren | 〃 | 60. |
| 984. | 12 Jan. | in Blandinio. | Oorkondenb. | 〃 | 62 [1]). |
| 985. | 25 Aug. | Noviomago. | 〃 | 〃 | 64. |
| 988. | 1 April. | in Gandavo in monte Blandinio. | 〃 | 〃 | 65. |

[1]) Graaf DIRK wordt hier wel genoemd, maar hij komt niet voor als bij het opstellen der oorkonde tegenwoordig, zooals in de overige oorkonden.

## EEN HOLLANDER OP DE KERMIS TE ANTWERPEN IN 16[illegible]

---

Het volgende verhaal wordt ontleend aan het Journael van de Middelburgsche reyse van Mr. GEORGE BATALLER DOUBLETH, waarvan ik een verslag en eenige uittreksels heb gegeven in de Gids van December 1864.

Over den auteur en zijn dagboek heb ik daar het een en ander medegedeeld, hetgeen ik hier (eenigszins gewijzigd) ten behoeve van hen, die de Gids niet lezen, als inleiding wil herhalen.

Een paar jaren geleden verraste mij de Heer KNOTTENBELT, predikant te Mijnsheerenland, met het bericht dat hij in het archief der heerlijkheid, waaronder hij woont, een handschrift had gevonden, dat een dagboek scheen te zijn, door een lid der familie DOUBLETH in het midden der zeventiende eeuw gehouden. Zijn vriendelijk aanbod, om het mij ter inzage te zenden, nam ik volgaarne aan, en weldra kreeg ik het vrij lijvige kwarto deel, met verzoek om het, na het gebruikt te hebben, uit zijn naam aan de Bibliotheek der Maatschappij der Nederl. Letterkunde aan te bieden. Over de herkomst van het handschrift kon hij mij slechts berichten, dat het „afkomstig was uit de nagelaten papieren van FRANÇOIS DOUBLETH, Heer van Groenevelt, Moerkerken, enz., die omstreeks 1767 als gezant van hun Ho. Mo. bij het Heerenhuis van Spanje overleden is.” FRANÇOIS DOUBLETH was eigenaar van Mijnsheerenland en een tijdlang bewoner van het Heerenhuis geweest, en zoo was het dagboek van zijn voorvader daar geborgen, en na zijn

dood met al de overige papieren in handen der koopers van de heerlijkheid overgegaan. De overige bescheiden bevatten volstrekt niets wat tot opheldering van het dagboek kon dienen of er bij behoorde. Het boek stond geheel op zichzelf.

Op het eerste aanzien zag het er tamelijk onleesbaar uit. Het kostte mij eenige oefeningen eer ik aan het schrift gewend was en het vlot kon lezen, maar de moeite lag meer aan de ongewoonheid dan aan de onduidelijkheid van het schrift. Het is vluchtig op het papier geworpen met de verkortingen, die toen gebruikelijk waren; de zin moet ons dikwerf te hulp komen en doen raden wat er staan zal, eer wij bemerken dat het er werkelijk staat. Met eigennamen van onbekenden blijft dit het onzekerst; met het overige heeft het geen groot bezwaar. Wie geduld heeft kan het boek van het begin tot het eind met volkomen zekerheid doorlezen. En het beloont de moeite, die het vordert.

De schrijver is de Heer en Mr. GEORGE RATALLER DOUBLETH — van wien ik, zonder onbescheiden te zijn, mag vermoeden dat de meesten mijner lezers nooit gehoord hebben. Veel weet ik ook niet van den man te verhalen. Had hij dit dagboek niet geschreven, hij zou niet anders in herinnering voortleven dan in de dubbele qualiteit van raadsheer en geleerd vriend van HUYGENS en HOOFT, van VOSSIUS en GROTIUS, in wier brieven hij nu en dan voorkomt. Ter wille van zijn dagboek heb ik naar zijne levensbijzonderheden eenig onderzoek ingesteld, en wat volgt is de slotsom, waartoe mij dit geleid heeft.

Zijn dubbelen naam dankt hij aan zijn vader en aan zijn moeder te zamen. Zijn vader was PHILIPS DOUBLETH, raad en eerste rekenmeester van Holland en West-Friesland en later ontvauger-generaal, overleden 1612. In eerste huwelijk met MARIA VAN DER GOES had deze het gezegend aantal van zeventien kinderen gewonnen; in tweeden echt met CORNELIA RATALLER nog twee daarenboven, namelijk onzen GEORGE, die bij zijns vaders naam den naam zijner moeder ter onderscheiding aannam, en een dochter, die met een officier van

's prinsen lijfwacht, DE GLESER, gehuwd is geweest [1]). Van vaders- en van moeders-zijde was de afkomst aanzienlijk. De DOUBLETHS hadden van ouds in de regeering van Mechelen gezeten, van waar de grootvader in den tijd der troebelen naar Holland was uitgeweken. De BATALLERS waren opgekomen in de magistratuur; de vader van GEORGES moeder was Mr. GEORGE BATALLER, die door Koning PHILIPS tot president van het Hof Provinciaal van Utrecht gekozen en aldaar in 1581 overleden was.

Van de opvoeding en van de jeugd van onzen dagboekschrijver is mij niets bekend. Het eerst treffen wij hem (in de brieven van VOSSIUS) aan op zijn groote reis, waarmee hij, zooals gebruikelijk was, zijn opvoeding voltooide. Achtereenvolgens ontmoeten wij hem, tusschen Augustus 1621 en Augustus 1625, te Londen, in Frankrijk, te Rome, te Venetië en weer te Parijs. Een gedeelte althans van die reis maakte hij met NICOLAAS MEERMAN, en met dezen kwam hij te Parijs veel aan huis bij HUGO DE GROOT, toen nog ambteloos balling en juist bezig met het drukken van het Jus belli ac pacis. Hij trof daar ook den jongen GRASWINCKEL aan, die eveneens van zijn groote reis huiswaarts keerde en intusschen DE GROOT met overschrijven en met verbeteren van drukproeven bijstond. In zijn gezelschap kwam hij in het najaar van 1625 behouden in het vaderland terug, gelukkiger dan zijn vriend MEERMAN, die iets later zijn reis over zee nam en schipbreuk leed, waarbij al zijn bagage verloren ging.

Na zijn terugkomst heeft DOUBLETH zich denkelijk in Den Haag als advocaat nedergezet, maar lang is hij er niet ambteloos gebleven. In 1629 werd hij rentmeester van de Espargne. Als zoodanig had hij het toezicht te houden over de zeevonden, en te zorgen dat zij ten bate der grafelijkheid te gelde werden gemaakt. In de waarneming van dit ambt kwam hij onder anderen met den beroemden Drost van Muiden in aan-

---

[1]) Zie de genealogie in de Brieven van UYTENBOGAERT, uitgeg. door den Heer ROGGE, deel I, Bijl. A.

raking, in wiens gedrukte briefwisseling eenige brieven van en aan hem gevonden worden [1]), die niet uitsluitend over ambtszaken handelen, maar ook over letterkundige onderwerpen, over een biographie van PAOLO SARPI, aan welker uitgaaf onze auteur niet vreemd geweest schijnt te zijn, en over de Historiën van HOOFT, waarvan hij een present-exemplaar had ontvangen. De laatste brief (nº. 829 in de uitgaaf van VAN VLOTEN) is een welkome proef van de kunstige en gekunstelde schrijfwijs van onzen vriend.

Intusschen was hij, in October van 1629, in het huwelijk getreden met MARIA VAN SCHOTERBOSCH, wier zuster KATHARINA aan een zijner neven PHILIPS DOUBLETH, heer van Groenevelt, eerst wagenmeester en later ontvanger-generaal, gehuwd was. De familie, waarmede hij zich verzwagerde, was even aanzienlijk als de zijne en tamelijk vermogend. Een zijner halve broeders, PHILIPS, heer van St. Annaland, had nog aanzienlijker huwelijk aangegaan: met GEERTRUID, de oudste zuster van CONSTANTIJN HUYGENS. Zoo kreeg de geleerde en dichtlievende GEORGE gereeden toegang tot den letterkundigen kring, waarvan HUYGENS het middelpunt was. Een vers van zijn maaksel is zelfs waardig gekeurd om onder de gedichten van dezen te worden opgenomen [2]). Uit dit dichtstuk en uit den met zorg gestelden brief aan HOOFT, waarvan ik reeds gewaagde, kan de belangstellende lezer zich een denkbeeld vormen van de verdiensten van onzen dagboekschrijver als poëet en prozaïst.

Van zijn huiselijk en maatschappelijk leven is ons verder niet veel bekend. Hij verwekte bij zijn echtgenoote minstens vijf kinderen, drie zoons en twee dochters. In Mei 1639 moet hem een zware slag hebben getroffen, waarmee hem VOSSIUS in algemeene termen condoleert, denkelijk de dood van zijn vrouw. In het volgend jaar, 1640, verkreeg hij een aanzienlijk

[1]) In de uitgaaf van VAN VLOTEN, de nrs. 350, 351, 412, 744, 745, 747, 748, 771, 772, 829, 830, 880 en 922. De brieven nº. 135 en 198 worden in die uitgaaf verkeerdelijk aan GEORGE DOUBLETH geadresseerd; zij waren aan diens ambtsvoorganger PHILIPS DOUBLETH gericht.

[2]) In de uitgaaf van BILDERDIJK, II, bl. 102.

en begeerenswaardig ambt: hij werd gekozen tot lid van den Hoogen Raad van Holland en Zeeland, en deed als zoodanig den eed den 10den Mei.

In den vrijen tijd, die hem deze post ruimschoots liet, bleef hij zich met de studie bezighouden en met zijne geleerde vrienden verkeeren. In Mei 1640 droeg hem VOSSIUS, toenmaals hoogleeraar te Amsterdam, zijn Theses de baptismo op. Uit den opdrachtsbrief [1]) vernemen wij niet veel, buiten hetgeen wij reeds weten, het aanzien der DOUBLETHS en der BATALLERS, de geleerdheid en den studiezin van den raadsheer; alleen nog hooren wij, dat hij de gelukkige vader van drie veelbelovende zonen is. Weer verliezen wij hem uit het oog tot op 1653. Dan vinden wij hem solliciteerende naar het lidmaatschap van de Chambre-mipartie.

De Chambre-mipartie, die in Dec. 1653 geopend werd, was reeds in 1648 bij het verdrag van den vrede van Munster verordend. Om de vele rechtsvragen van minder belang, die nog niet opgelost waren, uit te wijzen, waren Spanje en de Republiek overeengekomen om een soort van internationale rechtbank in te stellen, voor de helft uit Noordnederlandsche, voor de andere helft uit Zuidnederlandsche raadsheeren bestaande, van waar de naam van Chambre-mipartie, of, zooals WAGENAAR het woord vertaalt, Tweeledige Kamer. De geschiedenis van dit gerechtshof heeft voor eenige jaren de Heer F. J. K. VAN HOOGSTRATEN in zijn Academische dissertatie met veel vlijt en zorg nagespoord en slechts daarom niet volledig beschreven, omdat de noodige bescheiden meestal ontbraken. Zooveel heeft hij doen uitkomen, dat de Kamer van den aanvang harer zittingen weinig te beteekenen heeft gehad, en hoe langer zij zat, des te minder beteekende. Beide mogendheden, Spanje zoowel als de Republiek, wilden haar geen groot gezag verleenen, en hielpen haar dus gebrekkig in haar moeilijk werk. Zonder ze uitdrukkelijk op te heffen, hebben zij ze allengs te niet laten gaan.

---

[1]) Opgenomen in de uitgaaf der brieven van VOSSIUS (Londen 1690) p. 28, 29.

De Kamer moest volgens het tractaat om beurte in een Belgische en in een N.-Nederlandsche stad zetelen. Het eerst werd zij te Mechelen gevestigd. Wat DOUBLETH bewogen mag hebben naar een plaats in dit reizend gerechtshof te staan, begrijp ik niet wel. Misschien zocht hij alleen vermeerdering van inkomsten, ofschoon hij die geenszins behoefde; misschien ook eenige afwisseling in zijn eentonig leven en een tijdelijke verwijdering uit Den Haag. Daartoe kan hem inzonderheid bewogen hebben de driedubbele slag, die hem omstreeks dezen tijd moet hebben getroffen. In 1648, toen hem VOSSIUS zijn Theses opdroeg, bezat hij, gelijk wij zagen, drie zonen. In 1653 had hij ze alle drie verloren. De omstandigheden en de juiste tijd van hun sterven zijn mij alweer niet bekend. Het moet echter kort voor de opening der Kamer zijn gebeurd, want op den 14den Januari 1654 teekent hij in zijn dagboek aan, dat hij een missive heeft ontvangen van den secretaris van den Raad van State met een ingesloten brief, aan hem uit Zweden door NICOLAUS HEINSIUS geschreven „over de doot van mijn soonen". Het kan zijn dat deze vreeselijke ramp, waarover hij verder nooit eenig woord in zijn dagboek aanteekent, hem afkeerig heeft gemaakt van de woonplaats, die zulke smartelijke herinneringen levendig hield. Waarschijnlijk heeft ook nog een andere reden medegewerkt; te Mechelen stond de bakermat van het geslacht DOUBLETH, en hij was verre van onverschillig omtrent zijn afkomst en trotsch op zijne aanzienlijke voorvaderen. Ook was zijn moeder toevallig daar ter stede geboren, ofschoon de RATALLERS er anders niet thuis hoorden. Hij werd dus door dubbele banden naar de residentie van de Kamer getrokken.

Hoe dit zij, om welke reden ook, hij stond naar den post en verkreeg hem. Den 19den Dec. 1653 vertrok hij, een paar dagen na de overige Noordnederlandsche leden, uit Den Haag, in gezelschap van zijne twee dochters.

Van dien dag begint het Journaal, dat een gelukkig toeval ons bewaard heeft, het „Journael van de Mechelsche reyse", zooals de titel luidt. Het loopt onafgebroken bijna van dag

tot dag voort tot op den 23sten Maart van het jaar 1655, toen hij, na afloop van den zittingstijd te Mechelen, met zijn gezin in Den Haag terug was gekeerd. Onderaan op de laatste blz. schreef hij toen: „Eynde van mijn Mechels secreet Memoriael, gesloten huyden 23 Maart 1655 's morgens voor elff uyren." Ik houd mij overtuigd dat hij ook vroeger, gedurende zijn groote reis en later tijdens zijn verblijf in Den Haag, soortgelijke journalen en memorialen gehouden zal hebben, gelijk ook uit alles blijkt dat hij een schat van papieren, kisten vol, bewaarde. Dat alles is echter verloren gegaan; misschien heeft ons handschrift het alleen aan zijn hoornen band te danken gehad, dat het als een boek bewaard, niet als papieren verscheurd is. Ware het den weg der overige bescheiden opgegaan, wij zouden van den schrijver, wiens karakter en eigenaardigheden ons thans zoo goed bekend zijn, volstrekt niets weten. De weinige bijzonderheden uit zijn leven, die ik heb meegedeeld, zou zelfs niemand de moeite waard hebben geacht te verzamelen. Aan zulke beuzelingen hangt de vermaardheid van den sterveling!

Gedurende zijn verblijf te Mechelen heeft hij zich slechts een paar uitstapjes veroorloofd. Een van deze, naar de kermis te Antwerpen, heeft hem aanleiding gegeven om in zijn dagboek het een en ander op te teekenen, dat voor de kennis der toenmalige zeden en toestanden niet onbelangrijk is. Ook vormt het op zichzelf een geheel en komt mij dus bijzonder geschikt voor, om als proeve van het lijvige Journaal, dat vooreerst wel ongedrukt zal blijven, bekend gemaakt te worden.

R. F.

---

Op 't uytgaen van de Raedcamer had ick tegens de Heeren STOCKMANS ende STUCKER geseyt, dat ick soo 't met welgevallen van de Heeren van 's Conincx zijde geschieden konde, genegen was jongh geselschap, 't mijnen huyse mij sijnde zedert eenigen tijt bijgeweest, te gaen leyden op de Antwerpsche

kermisse, om aldaer den ommegangh te zien, nemende den Saturdach, sullende dies feriatus sijn pour nre Dame de My-aoust ende den Sondach tot mijn voordeel, maer sullende naer apparentie genootsaeckt zijn de voor-noens-sessie op Maendach in den raed te versuymen, als niet geraden achtende mij met kermisse-droncken voerluyden Sondach tegen den avond op wech te begeven; ende mids 't vertreck van 't meerendeel van onse Heeren doch geen getal sullende blijven, schoon ick bleeff, om yets te doen dat twee niet soo wel als drye souden machtich zijn; ende twee blevender van de onse, soo sij mij verclaert hadden, de Heeren CROMMON ende CLANT. Dese twee Heeren STOCKMANS ende STUCKER raden mij stillekens slechts te gaen sonder de gemelycke precysheyt van den Heer President LOTTIN eens te moeyen, so als de Heer STOCKMANS seyde nu al geleert te zijn te doen in occasien ende sich daerbij best te bevinden, wanneer hij doch wiste dat mids het blijvende getal van des geerne consenterende Heeren, altijt noch supranumerair geweest boven die van der Staten zijde, hij zijn affaires tot Brussel konde somwijlen voor een dach off twee waernemen sonder praejudicie van de besoignes.

Na noen quam de Heer STOCKMANS in geselschap van de Heer KUYERMANS mij aenbieden zijn geselschap naer Antwerpen ten naesten daghe, begerende dat ick ende mijn neeff in zijn calesse souden willen comen, om de mijne, doch noch genouch sullende beslagen werden met mijne nichten ende dochters, te ontlasten. Ick bedanckte hem voor de presentatie, maer seyde een voermanswaghen te sullen gebruycken moeten, die ons allen bequaem was te logeren, dewijle mijn koetsier pas weder uyt een schielycke zware zieckte beginnende voorts te kruypen, niet wel bequaem was mijn calesse te gouverneren.

Den 15[den] Augusti Saterdach reden wij tijdelyck naer Antwerpen ende quamen daer voor thien uyren. In den Vergulden Arent geen plaets vindende op de Meeren, reden wij voorder bij de Korff op de Eyermarckt, ende namen daer drye camers in, eene voor mijne nichten, eene daernevens voor mijn neeff, beyde voor aen de straet haer uytsicht hebbende, ende eene

met twee ledikanten op de plaets uytsiende voor mij ende mijne dochters. 't Logement zijnde verzekert, ginghen wij wandelen op 't hooft ende voorts voorbij 't Oostersche huys, op de schoon beplante stadsvesten, daer wij rencontreerden ende aenspraken de Heer DRUYVENSTEYN van Haerlem in den Raed van State, met zyn huysvrou Juff. KOEYMANS, ende dan noch den Ridder KOEYMANS met zyn huysvrou Juff. HARREWIJN, dochter van mijnen oude kennisse de Heer HARREWIJN, eertijts coopman tot Rouaen ende mij in mijne Fransche reysen veele beleeftheden bewesen hebbende, die uyt Hollant nieuw aengecomen een speelreys voorts naer Mechelen, Leuven, Brussel ende Gent voorhadden.

's Middachs over maeltijt hadden wij ongeschickt slach van geselschap ende half droncken, als men soude geoordeelt hebben, eer zij aen tafel quamen, ende hun onder malcanderen behagende met discourssen van haer debauschen, die ick soo veel ick konde telckens pooghde te breken met 't een off ander ingeworpen woort. Twee onder hun roemden sich veel van de bysondere kennisse die zij hadden aen de Heer VAN RIJSWIJCK, den eenen sich latende noemen Baron VAN MALSUM, seggende anderhalff jaer geleden omtrent Paesschen bij hem gelogeert te zijn geweest in 't huys van zyn schoonvader, den Heere VAN BERCHEM, den anderen sich noemende den Heer VAN BERGHEN, ende wel de ongeschickste van 't geselschap, hem dreygende te gaen besoucken. Een Pool buyten sijn geselschap zijnde was sonder spraeck. Wij maeckten de maeltijt soo kort als mogelyck was, ende retireerden ons van dat geselschap aff; bespraken de carosse van den weert, seer fatsoenlyck zijnde ende met goede paerden voorzien, om door de stadt te gebruycken. Terwijl die vaerdich wierde gemaeckt, soo ginghen wij op 't ledichste van de dienst besien de groote L. Vrouwen kercke, ende daerin particulierlyck die hooch geestimeerde schilderije in 't Choor aen de rechter zijds altaer benevens 't hooch altaer, geschildert by QUINTYN DE SMIDT, quem connubialis amor de Mulcebri fecit Apellem, soo als bij zijn constich smidswerck aen de putt buyten de selve kerck ons daerna geseyt werd geschreven

te zijn, ende wij versuymt hebben te sien. In 't midden van de kerck stond het houte L. Vrouwen beeld opgepronckt, 't geen des naesten daechs op den ommeganck soude omgedragen werden. Mette coetse ginghen wij tot voor des posts huys, ende trad ick aff om te vernemen off der geene brieven voor mij en waren, doch begeerden de officianten dat ick tegens ses uyren comen wilde, alsoo se eerst rechts aengecomen ende noch niet uyt den anderen gesift en waren. Wij reden naer 't Casteel, ende door een corporael gevraecht voor de buytenpoorte, van wat natie wij waren ende geantwoort Hollanders, gevraecht off der van ons beyde, myn neeff off ick, een capteyn off collonel off officier van oorloghe was, ende geseyt neen, soo gingh desen binnen verloff eyschen voor onse incomste in 't Casteel, ende wierde stracx de valbrugghe neder gelaten, rijdende wij mette karosse binnen het Casteel, tot dat ick uyt den corporael verstaende dat de Heer Gouverneur Don .... de Mercaderes, uytte kerck komende ende rechts voor de kerck staende geaccompagneert met groot geselschap van officieren ende andere, riep ick den coetsier dat hij stille houden soude ende sprongh ick uytte coetse, salueerde den Heer Gouverneur, een man in schijn van omtrent de 40 jaren, statich in 't zwart gekleedt, blond ende fraey van wezen, seyde met een woord Fransch, dat de curieusheyt mij gelockt had die schoone forteresse eens te comen besien, soo 't met sijne permissie mochte geschieden; waerop hij simpelyck antwoorde: Jesus, ouy, tout ce qui vous plaira, ende wees op een corporael ons te geleyden, die des deede; ende het weder brandend heet zijnde lieten wij de rest van ons geselschap onder de schaduw in 't groen sitten op 't eerste opklimmen op de wallen, ende ginghen mijn neeff met mij voorts, ende voeghden zich bij ons twee jonghe fatsoenlycke coopluyden, so scheen, van Antwerpen. Wij ginghen tsamen rondomme langhs alle de uyterste punten van de seer extraordinaris groote ende tot aen de voet van de parapett toe van de grond aff gevulde bolwercken: onsen leydsman des, so ick gelooff, doende om yder van de sentinellen, die op de punten stonden eenich cleyn benefitie in de beurse te

jaghen, want ons niemand quyt en scholde van een tabacxpenninxken te eyschen. Wij saghen onder de groote menichte van zwaer geschutt, op de wallen ende insonderheyt tegens de stad ende riviere liggende, twee stucken by WEGHEWAERT in den Haghe gegoten, ende in d' eene of d' andere stadt den Heeren Staten afgenomen. Onsen leydsman toonde ons oock aen seker oud bruggeken in de graft staende de plaetse, daer ten tijde van 't belegh van Breda a°. 1625 ons volck den aenslagh hadden gemaekt om 't Casteel te beklimmen met ladders, die te kort bevonden werden, doordien onder 't water de muyren een breed buyten uytgaenden aenlegh hebben tot hun meerder vasticheyt, waerop de aenslaghers niet verdacht en waren geweest. Ick seyde, in soo veel quade Spaensch als ick onthouden hadde, aen onsen leydsman, die geen andere tael en verstond, dat zij nu niet meer van de Hollanders aenslagh hadden te vreesen, dat het vrede was, die ik hoopte eeuwich duyren soude. Breecken zij de vrede niet, seyde hij, onsen Coninck en sal se noyt breken. Ende zij noyt de eerste, antwoorde ick, ergo eeuwich. Ick geloove, repliceerde hij, dat zij 't niet weder beginnen sullen, zijn zij wijs; zij hebben te wel gevoelt hoe zij gevaeren zijn als men aen den man quam. Soo doen zij doch, seyde ick, maer vertrouwe datter onder de uwen oock noch wel zijn, die t geheugen, datter zoowel slaghen te halen als te geven waren. Dat versekere ick u wel dat waer is, seyde een van die coopluyden mede in 't Spaensch; ende met dat propoost in den mont, zoo toonde ons onsen guide onder een voutte drye of vier cleyne schuytges op malcanderen gestouwt, op den misluckten aenslagh gedient hebbende. Onsen tour gedaen hebbende, ende daer over met gestadich gaen een goet half uyr bestedet, vonden wij ons geselschap voor de kerckdeur tegen over t logement van den casteleyn of gouverneur, in wiens quartier de Hertogh van Lotharingen was gelogeert geweest, maer wij niet pooghden te zien, mids hij selff daer was, ende reden weder uyt, alle handen van geringe officieren soowel als van gemeene soldaten openstaende in 't uytrijden.

Van daer reden wij voor der Jesuiten kerck, daer alle de Vesperen ende loff gedaen zijnde wij ruymicheyt hadden die schoone marbre kerck te besien. Wij lieten van daer voort rijden te Vrouwen convent, ende gingh ick met mijn neeff aenklincken om de bibliotheque te moghen sien, vindende daer oock op deselve wacht sitten een Poolsch jongh graeffken tot Leyden in Hollant eenigen tijt, soo ick uyt sijnen Ephoro verstond, hebbende gestudeert, van familie van SMALATA off diergelycken naem, die al langh voor onse aencomste met den portier gesproken hadde. Eyntelyck den Bibliothecaris P. HENSCHENIUS voor den dach comende, embrasseerde hij 't graeffgen omtrent 16 a 17 jaren oud met groote minnelyckheyt, ons allen voorts, soo ick gelove ende wel te vreden was, aensiende als van desselffs gevolgh, ick niet anders souckende dan soo daer als elders in die stadt onbekend te zijn. Op t eerste intreden in de bibliotheque dede hij ons remarqueren de schoone perspective van vijff kamers aen den anderen, alle even dicht met boucken ende meest van éénen band besett (rossachtich leder met vergulde streepkens), ende de in ende uytgaende deuren alle in 't midden van de kamers staende ende wijder ende wijder wordende, soo dat het eene aengename perspective maeckte. Den bibliotheqaris dede den Graeff of sijnen Ephoro strack in een bouck van den Poolschen adel zijn familie ende naem aenwijsen, ende verstaende den Graeff dat de Coninginne van Sweden, dese bibliotheque al gesien hebbende, des naesten daechs morgens ten acht uyren in de Jesuiten kercke een seer solemnele musique soude comen hooren, doch alsoo sij Lutherane was begheerde geplaetst te wesen daer sij sine scandalo sien mochte selffs ongesien blijvende, soo versocht hij middel om de Coninginne te mogen sien. Den Pater seyde dat veel zwaricheyts te sullen hebben, alsoo de plaets seer cleyn was daer men haer setten soude ende niemand daerin geadmitteert dan drye off vier persoonen omtrent haer zijnde. Ick bevorens te vreden geweest te zwijgen, seyde daerop dat aen den Graeff ende ons weynige met hem wellicht die gunst soude geschieden kunnen, als ons in een passageplaets als sprekende met

een van de religieusen te colloceren, daer wij als casuelyck gevonden de Coninginne mochten sien voorbij gaen, dewijl sij doch door t huys van de Paters, als wij verstonden, gesint was in de kerck te gaen. Dit approbeerde den Pater als in der daet den bequaemsten wech, ende wildder om dencken, sullende ons ondertusschen gaen aenwijsen de bedeckte plaetse voor der Coninginnes sien van de misse gedestineert. Dan desen tocht alieneerde den Jesuyt soo wel als 't jonghe Graeffken heel ende all van ons; want als hij ons uytte bibliotheque schrijdende nae 't boven sijdel pant van de kerck omleyden soude, soo viel hij, eerst een groot venster opgetrocken hebbende, voor een altaer in een capelle staende, ende daerna wederom in de bovenbocht recht over t groot altaer, heel op t andere eynde van de kerck om laeghe staende, op sijn knyen, het Graeffken ende zijn Ephorus ende dienaers van gelijcken, ende ick met neeff weecken wat van ter zijden aff, telcken geweecken zijnde sonder die ceremonie naer te volghen, ende daeromme niet dervende het verschr. bovenpand met hun voort uytgaen, uyt vreese van offensie, soo sloeghen zij, op t eynde komende ende nu ingaende ter plaetse, daer ick 's daechs daeraen de Coninghinne met een zwier sagh, de deure met sulcken force achter hun toe, wij doch de gansche kercx lenghte van hun zijnde, ende sulcx t selve ons niet hebbende, als in t minste affronteux, aen te trecken, dat daeruyt een spijt was aff te nemen tegens ons; ende had ick alsdoen wel gewenscht mij van den beginne aen bekent gemaeckt te hebben voor die ick was, sullende ontwijffelyck uyt insichte van de Chambre mipartie respects genouch gerencontreert hebben. Nu dus onvoorsiens verlaten zijnde hadden wij moeyte genouch om weder in de vrije lucht te geraken, eene deure daer wij neder ginghen gesloten vindende, ende nadat wij weder boven waren gecomen ende een anderen affganck gevonden hadden ter goeder geluck verlossinge krijgende.

*Vervolgens bracht* DOUBLETH *een bezoek aan zekeren Capucijn*, P. RUPERT, *dien hij vroeger te Mechelen had gekend, en die thans in het klooster van zijn orde te Antwerpen vertoefde;*

*en ging toen naar het posthuis, waar hij brieven uit Den Haag ontving, die hem onder anderen berichtten dat zijn broeder*, ADRIAAN DOUBLETH, *tot nog toe luitenant over een compagnie van de garde, bij de reorganisatie van dat corps verplaatst was, en aangesteld tot kapitein van een compagnie in Den Bosch in garnizoen.*

Ick communiceerde dese tijdinghen aen zijn zoon ende dochters, die mij in de carosse te gemoet quamen omrijdende in den tour onder honderden van carossen, ick mede inspringende. Zy waren wat ontstelt uyt apprehensie van te sullen moeten den Hage verlaten ende ten Bosch gaen wonen.

's Avonts in de Herberghe had ick geerne met mijn geselschap op onse slaepcamer privatelyck gegeten, seggende met twee schotelen spijs te sullen gecontenteert sijn, ende geerne te sullen 't ordinaris van de salet maeltijt betalen. Maer de weerdinne was niet te beweghen, als sullende 't selve desorder maken in hare spijse, ende 't was immers eerlyck geselschap, ende soo wij vrouch wilden opstaen dat des ons vrij bleeff etc. Wij bleven der aen vast, ende hadden wij nu een heele bende woeste Poolen aen tafel, doch ons geselschap rees vrouch ende ick korts na hen ende retireerden ons tijdelyck.

Den 16$^{den}$ Sondach 's mergens ten acht uyren gingh ick met mijn neeff in de Jesuiten kerck, daer wy gerencontreert hebbende den Heer JONCKER met Juff. DE GEER zijn vrou, oock onsen Haegschen schilder JAN VAN GOOYEN, een halff uyrtgen schoone exquisite musique hoorden, de musique van den Ertshertoghe van Brussel ontboden zijnde, de solemniteit van den dach ende de Coninginne van Sweden ter eere, welck wij saghen zwieren achter een dicht gekruystralyde venster recht bezijden het hooch-altaer, zij ook somwijlen met een schielyckheyt 't hooft bloot uytstekende tusschen t selve venster ende de Heer SPIERINGS, gewesen Sweedts residents, geadopteerde soon, PHILIPS SILVERCROON, die een was onder de weynige die haer oppasten. Wij dorsten niet al te langh daer blijven zoo uyt vreese van de ceremonien tot onse bezwaernisse na te volgen off anderer offensie te negligeren, als omdat ick mijn tijt

te besteden had in bouckwinckels, mijne dochters ende nichten ons hebbende verhaelt dat zij 's daechs te voren een beguyntge bezwaerlyck hadden kunnen beweghen tot het ontfangen van gelt voor eenige gecochte leerzen, omdat het ons L. vrouwendach was, maer tegen den Sondach genodicht waren omme haar heele winckels te openen.

D' eerste winckel daer ick ingingh was dicht bij de Jesuiten kerck tot de wed^e^. KNOBBAERTS, daer ick negen rijcxdalers besteedde; de naeste was op de Eyermarckt, die van .... VAN GHEEL, meest gesorteert op oude ingebonden boucken doch niet seer copieux; hier besteede ick elff Rijcxdalers. Ick sprack op de straet de Heer Dr. MICHIEL HONYWOOD, de Heer Ritmrs. HONYWOOD's oom, t' Utrecht wonende.

Ten elff uyren aen tafel gegaen zijnde met groot geselschap van Poolen, Franschen, Walen, Nederlanders ende alle slach, titulen van Graven ende Baronnen daeronder geen gebreck, maeckten wij een corte maeltijt om des ommeganckswille, ende hebbende mijne jonghe luyden gebracht in een bequame camer van een van des weerdinnes vrinden, liet ick se daer, ende gingh in verscheyde bouckwinckels in de Cammerstraet, doch de meesten niet bij de hant vindende mids den ommeganck, totdat ick op de Vrijdachs merckt in officina Plantiniana een winckelhuyse vond, die mijn beurs ontlaste van elff goude ducaetgens in spetie. Welcke besteedt ende mijn boucken thuys hebbende doen brenghen, als ick vond dat mijn jonghe luyden thuys geweest zijnde ende mij niet vindende weder waren uyt gegaen, soo gingh ick oock noch eens op de vesten de schaduw soucken, ende komende van daer aff langs der Minnebroers kerck, soo sagh ick binnen 't enclos van hun kerckhoff aldaer een statelycke processie gedaen te worden met seer veele toortsen. 't Kerckhoff met een heel hooge muyr aen de zijde, daer ick was, van de straet affgesondert zijnde, in den eenen houck van welcke muyr een rondt poortgen zijnde, soo sagh ick daerinne staen een fatsoenlyck borgher, sonder mantel ende met den hoet op 't hooft, latende bijna rakende aen sijn lijff voorbijgaen alle dese toortsdragers, waer

onder oock seer fatsoenlycke luyden waren. Ick vraegde hem, off dat een stuck van de ommegangh was. Hij seyde neen, maer 't was ordinaris Sondachs processie van de Minnebroers hij vraechde off ick die noyt meer gesien en had. Ick seyde juist die niet, maer andere menichmael; dese flambeaux wijsen uyt, seyde ick, dat het sacrament mede na volghen sal. Ja, seyde hij, siet daer comt het, ende wilde mij wat door 't poortgen doen heenen buygen om het te sien. Neen, seyde ick, ick ben der niet nieusgierich naer, ende wilde ick sulcx wech gaen. Hij bemerckende dat ick niet Roomschgesint zijn moeste, seyde: soo gij voor ceremonien schreumt, blijft bij mij hier staen; als 't naerder comt sullen wij maer uyt het poortge wijcken ende langhs die muyr gaen (aen welckers ander eynde een weynich open zijnde 't volck vast dick op de knyen lach) ick maeck er mede geen groot werck aff. Ick bleeff wat staen met hem in 't poortgen; ende alsoo de processie stille stond ende een fatsoenlyck gecleedt man, als off 't een magistraets persoon off anders gequalificeert coopman was, recht voor ons staende blootshoofts met de brandende toortse in de hand, soo dacht het mij incivil daer steets te blijven staen met gedecten hooffde; ende 't sacrament noch een heele triangel van ons aff zijnde, soo en had ick geen reden van schreum als civilyck myn hoet aff te nemen in presentie van die den hoet in de hand hadden. Sulcx dede ick des; 't welck als mijnen borgher naliet mede te doen, soo wierd die gequalificeerden toortsdragers oogh als vlammende, soodat ick desen borgher vermaende sich te retireren, sulcx hij te gelijck met mij dede, gaende wij over ende weder langhs die muyr wandelen. Hij ontdeckte sich soo wijd voor mij op aenleydinge die ick hem daertoe gaff, dat hij mij verclaerde wel twintich jaren te Antwerpen gewoont hebbende van de gereformeerde religie te zijn. Ick bad hem mij wat naerders te willen openen den stant van de gereformeerde kerck ende lidtmaten in die stadt, ende opdat hij des te vrijer doen mochte soo seyde ick mijn naem ende qualiteyt ende tot sijne gerustheyt liet hem twee of drye opschriften van brieven, die ick binnen Antwerpen ontfangen

hadde, lesen. Hy thoonde blijde te zijn van de rencontre, ende alsoo hij weynich huysen van daer was ten eten geweest bij zijne swagherinne, soo hij seyde, waeromme hij sonder mantel weynige stappen weegs was comen wandelen, zoo bad hij mij dat ick met hem tot langs t selve huys gaen wilde opdat hij zijnen mantel nemende mij mochte geleyden. Ondertusschen quamen hem twee van drye zijne soete kinderen te gemoet loopen, die hij mij seyde alle te hebben doen doopen by predicanten tot Lillo, Putt, halff weghen Bergen op den Zoom, ende Hulst. Claeghde met tranen over de cleyne sorghe, die in 't sluyten van den vrede was gedragen voor die van de Religie onder 's Coninex provintien in Nederland, zijner drye broederen affval van de gereformeerde Religie tot het Pausdom, zijner huysvrouwen mistroosticheyt daerover, die van Bommel gesproten ende van eerlycke ende wel gequalificeerde vrienden zijnde, de Heer SCHOOCK, gecommitteert noch jegenwoordich ter Vergaderinge van de Staten-Generael, haer cousin germain zijnde, hier was geraeckt van alle vrienden aff, beschimpt ende bespott van een yder, sonder leere, sonder troost ende sonder hoop van des oyt te sien beteren. Ick vraeghde off sijne gelegentheyt hem soo vast aen dit quartier verbonden hielde, dat hij niet soude konnen opbreecken ende gaen wonen onder de Staten. Hij antwoorde met suchten, dat des soo wel niet te doen en was, twintich jaren in een stadt gewoont hebbende, daer men schulden had te betalen ende weder omme te eysschen; dat hy een schilder was, die redelyck was in kennisse ende noyt behouffde ledich te sitten, wist wel quyt te worden alles wat hij machtich was aff te wercken, sich veel met contrefaicten behelpende. Zijn naem was DINGEMAN VAN DER HAGHEN, DE NUYSSENBORGHEN van Dordrecht, welckers alliantien met MUYS hij oock al wist te noemen, van zijne naeste vrienden zijnde, ende hij schijn dragende van een seer eerlyck man. Hij seyde mij datter des winters plach een predicant te komen, die in de langhe avonden nu en dan hier ende daer heymelycke predicatien dede, maer des somers selden, ende datter nu geen en was nochte in langhen gheen

was geweest. Hy claechde seer dat, schoon de magistraet eenige conniventie dede, ende oock een plaets totte begravinge der dooden, sonder kercken-recht gestorven, hadt bestemt, t geen het Geusen-kerckhoff wert genoemt, dat men evenwel daer geene dooden konde brenghen sonder d aldergrootste smaedt van de canaille te lijden, ende dat men 't daeromme genootsaeckt was bij nachte te doen. Ende als hij hier wat al te seer over lamenteerde, soo seyde ick hem dat immers dat het minste was 't geen hem off eenich rechtgelovich Christen behoorde te ontroeren, als de lichamen de aerde creghen, 't waer dan bij nachte of bij daghe, ende men wist dat zij alsoo salighe opstandinge soude vinden — ja mogelyck des te saligher mids de geledene smaet om der waerheyt ende des naems Christi wille, die soo veel zwaerder smaet om onsent wille geleden hadde, — ende wat comparatie tusschen ons, arme aerdwormen, ende hem Coninck van hemel ende aerde! — uyt soo verachten gront soo verachtelyck becomen, als andere uyt heerlycke, met costelycke tomben opgesette graven, wat was daeraen soo hoochelyck gelegen? Dat het mij wel leet was, zij moesten die smaet lijden, ende ick wenschte dat het te veranderen waer, maer niet zijnde soo moest het met courage ende troost in God gedragen werden. Na wat pratens met mij ende mijn geselschap, ende daerna noch wat met mij alleen, niet willende bij mij ter avondmaeltijt blijven, mids hij zijn huysvrou te halen ende t huys te brenghen had, soo nam hij affscheydt, seggende hij hoopte noch tot Mechelen eens een predicatie te komen hooren. Ick seyde, hij soude dan zijne eerste addresse aen mijn huys maecken, doch wachten tot het begin van October, alsoo ondertusschen geene predicatien gedaen souden werden sinds des predicants vertreck naer huys toe, geduyrende de Septembermaents vacantie.

s Avonts aen den maeltijt hadde t het voors. geselschap aengeleght op danssen, ses speelluyden over tafel comende spelen binnen de salet, ende de propoosten daerover over maeltijt daertoe wat geprepareert wordende, ende bij mij soo in soeticheyt gerencontreert, ende met eenen oock door een gecap-

teerde occasie mijne redenen van vertreck tegen 's morgens daeraen naer Mechelen, sulcx becleedt met te seggen tegen hun redenen van Antwerpen wat langher schouw weerdich te zijn, dat ick mijn eygen selffs niet heel en was, ende mij daerop voorts als 't waer uytten mont hebbende laten trecken wat mijn employ daer was, dat het danssen ongeverch bleeff, ende 't verghen oock gepraevenieert door mijn geselschaps vrouch opstaen van tafel ende retireren na hun camer, ick noch een quartier uyrs daernaer aen tafel blijvende sitten praten, ende daerna met de heele trouppe opstaende ende van hun affscheyt nemende met beleefftheyt. Ick gaf oock aan de speelluyden in 't gesichte van den Heeren een pataoon om een glas wijns te drincken, ende soo retireerde ick mij, vie et bagues sauves.

Onse waghen was gehuyrt over tafel door des waerts bemiddeling, die, daer aff de bootschap overluyde doende, occasie had gegeven tot het discours van het haestich gaen ende ten minste met wat vrolyckheyt voor de jonge Dames te scheyden. Ick had daerop geantwoord, dat haer vrolyckheyt bestond in hertich te eeten ende dan wel te slapen na de vermoeyenissen van wandelen ende rijden ende deel genomen te hebben aen 't gewoel op de straten. Zij vraegden, off dan de jonge juffrouwen in ons quartier niet en dansten. Ick seyde ja, soo als hier, maer dat zij niet allen even grooten vermaeck daer in schepten; dat ick hier vond veele geestelycke juffrouwen, die het danssen konden lijden in anderen, maer selver niet en deden; dat wij oock sulcke, op onse manier, onder ons hadden, ende dese in 't novitiat waren ofte prouffjaer, om te sien hoe hen dat leven mochte bevallen, sulcx datter als nu geene temptatie op en bechtede om vermaeck daerin te zoucken, etc. Dit all lachende over ende weder gaende, ende daerop volgende dat ick te vrouch om vertreck dachte, ende ick daerop geseyt dat mijne gelegentheyt geen langher verblijff toe en liet, mijn eygen selffs niet heel zijnde, maer te Mechelen te doen hebbende, ende zij vragende off 't mogelyck was om een proces te vervolghen, ik daerop, soo ongeluckich niet te zijn dat ick eenich had, mij selffs aengaende, maer dat ick evenwel daer

occupatien vond over processen van grooter dan ick was, soo wierd ick gevraecht, off 't mogelyck was in de Chambre Mipartie, (ende daer wilde ick het hebben, mij eyntelyck tijt dunckende dat sij weten mosten wat volck zij voor hadden) soo seyde ick ja; ende stracx daerop volgde wat ingetogenheyts ende respects meer dan te vooren, niet directelyck tegen mij off de mijnen, die noyt onhebbelyck woort noch contenantie van hun bejegent hadden, maer met alle, ja overdadige, ceremonien waren bejegent geweest, maer tusschen hen selven onderlinge, daer zij onaengesien de presentie van jonghe juffrouwen ende andere hun onbekende gasten wel wat al te liberalyck losse discourssen hadden gevoert, mijn jongh volck selff daeruyt leerende sien ende ongevraecht seggende, hoe qualyck zij der aen wesen zouden in sulcke geselschappen vallende sonder een oud man bij haer te hebben.

Den 17den Maendachs den waghen, met het opgaen van de stadtspoorte besproocken voor de herberghe te zijn, langher wachtende, soo gingh ick noch eens in de winckel van PETRUS BELLERUS, nabij de herberghe staende, daer ick noch vier rijcxdalers bestede aen Salgado de supplicationibus, hebbende ick 's daechs te voren zijn andere wercken, de defensione Regum et labyrintho creditorum, in officina Plantiniana gekocht, ende desen daer niet konnen vinden.

Corts daerna quam de Heer LINTELO's knecht aen onse herberghe ende seyde mij, na groetenisse van sijn Heer ende van D. VOGELSANCK, dat D. VOGELSANCK ten acht uyren een predicatie t' schip doen soude. Ick excuseerde t op mijn nootsakelyck vertreck. Evenwel ondervraecht hebbende waer t schip lag, sond ick stracx om den schilder VAN DER HAGHEN, die in de Leeuwenstraet woont in den Vergulden Draeck, hem doende versoucken in haest eens te willen bij mij comen, soo als hij dadelyck dede. Ick vraegde hem, off hij lust hadde de predicatie te gaen hooren. Hij toonde hem blijde van de advertentie; ende gereet zijnde om te gaen, soo quam daer D. VOGELSANCK selven na mij vraghen, geaccompagneert met den clercq VAN DEN BROUCK ende met een borgher van

Antwerpen, silversmidt, een van de voornaemste onder de gereformeerden aldaer, genaemt . . . . . . een bejaert man. Ick leyde se tsamen op mijn camer.

*Er ontstond nu een gesprek over de beste wijze om voor de gereformeerden te Antwerpen, vooral ten opzichte van het begraven hunner dooden, meer voldoende bescherming te verwerven.*

D. VOGELSANCK bad mij, ik wilde oock zijne predicatie t' schip, soo dadelyck op stroom te doen, bijzijn, alsoo 't selve niet alleen de Heer LINTELO, die des expres versochte, seer aengenaem zijn soude, maer insonderheyt die weynige Antwerpsche borghers, die daeraff veradverteert oock genegen waren sich daer bij te voughen. Ick excuseerde 't op mijn vertreck, den waghen oock voor de deure komende terwijl hij noch by mij was . . . . . . .

D. VOGELSANCK affscheyt nemende, ginghen die borghers met hem naer 't schip, ende wij te waghen; comende wij omtrent te twaelff uyren binnen Mechelen, alwaer ick de Heer CROMMON dadelyck gingh spreecken, vraghende off ick eenich versuym gedaen hadde met eene sessies absentie, zijnde de eerste dewelcke gefailleert hebbe zedert de Chambres erectie. Hij seyde gansch niet, alsoo der niet was voorgekomen dan het arresteren van een brieff, hem opgeleyt te ontwerpen, aen de Staten ende den Ertshertogh.

---

*De Archivaris van Antwerpen, de Heer* GENARD, *heeft de goedheid gehad het bovenstaande te lezen en ons zijn bevinding mede te deelen. Aan zijn schrijven ontleenen wij het volgende:*

Ik heb de aanteekeningen over de Antwerpsche kermis in 1654 met aandacht gelezen. Alhoewel de beschrijving wat eenzijdig is, behelst zij inlichtingen waardoor men onze stad goed erkent. De boekhandelaren CNOBBAERTS en BELLERUS

en vooral de drukkerij van PLANTIJN zijn ten onzent algemeen bekend, even als de befaamde Bollandist HENSCHENIUS. Het huis, de vergulde Draak, in de Leeuwenstraat bestaat nog; doch ik vind niet dat de schilder VAN DER HAEGEN het ooit in eigendom heeft gehad. De vroegere Jezuietenkerk bezit bovengaanderijen, en het is op de trappen die er heen leiden dat de bezoekers van 1654 zijn verdoold geraakt. QUINTEN MATTIJS'ES schilderij, die vroeger de O. L. V. kerk versierde, bevindt zich thans in het museum onzer stad, en het is op het gedenkteeken des vermaarden meesters, aan den voet van den grooten toren dat de woorden zijn te lezen:

Connubialis amor de mulcibre fecit Apellem.

*Het belangrijkste der beschrijving is ongetwijfeld de schildering van den toestand der Protestanten in België na den vrede van Munster. In dit opzicht kan zij als punt van uitgang voor verdere nasporingen dienen.*

R. F.

# OVER DEN GIFTBRIEF BETREFFENDE BROEK, THANS BILJOEN, VAN 1076.

DOOR

MR. L. A. J. W. BARON SLOET.

---

Toen MEERMAN, ruim eene eeuw geleden, een onderzoek instelde naar den oorsprong van het linnen papier en daaraan kracht bijzette door het uitloven eener belooning van 25 dukaten, schreef CANNEGIETER hem uit Arnhem: quae usque adhuc oculis usurpavi diplomata antiqua in his terris, in membranis scripta reperi, praeter unum, quod est penes baronem de Spaen, curiae Gelricae senatorem, scriptum in charta bombycina, Wormaciae anno MLXXVII. Meminerunt eius scriptores rerum Gelricarum PONTANUS et SLICHTENHORSTIUS, nec non HEDA, in Hist. episc. Ultrai. pag. 138 [1]).

Bij de bedoelde oorkonde geeft koning HENDRIK IV de curtis BROEK, thans Biljoen, te Velp, aan s. Peter te Utrecht tot herstel der afgebrande kerk. Bij HEDA is dit stuk ter a. p. het eerste uitgegeven met deze dagteekening: anno Dominicae incarnationis millesimo LXXVII, indictione XV, V kalendas Iunias.

De mededeeling van CANNEGIETER, openbaar gemaakt, trok de aandacht van Prof. MURRAY te Göttingen, die aan MEERMAN over die oorkonde schreef: quod si probatae fidei sit, si autographum, summae profecto raritatis censeri convenit. De reden

---

[1]) GERARDI MEERMANNI et doctorum virorum ad eum epistolae atque observationes de chartae vulgaris seu lineae origine, p. 100.

daarvan zet hij vervolgens uiteen [1]), en tracht de onechtheid van het stuk te bewijzen, dat hem in zekeren opzichte gemakkelijk viel, daar koning HENDRIK op den dag, waarop hij de gifte gedaan zoude hebben, niet te Worms, waar de oorkonde verleden is, geweest kon zijn. De aartsbisschop van Metz en de bisschop van Würtzburg, die in de oorkonde voorkomen, hadden de partij des konings reeds in het vorige jaar verlaten.

SCHÖNEMANN, Versuch eines vollständigen Systems der Diplomatik, I, S. 490, zegt, nadat hij heeft aangetoond dat van linnen papier geene andere gedenkteekenen over zijn, dan uit de XI eeuw en meer bepaald uit hare tweede helft: Merkwürdig ist es, dass gerade das älteste vorhandene Diplom, vom J. 1077, von einem unsrer Kaiser ist, von denen man sonst als Regel auf zu stellen pflegt, dass alle ihre Urkunden auf Pergament geschrieben sind.

Op deze plaats wordt gewezen door STUMPF, in zijn uitstekend werk: Die Reichskanzler, II, n°. 2792, S. 232, doch met een vraagteeken en den twijfel of het stuk wel echt is. Dit laatste is echter buiten bedenking sedert BONDAM in zijn Charterboek, bl. 142, n°. 4, de oorkonde uitgegeven heeft naar het oorspronkelijke. De dagteekening is: anno Dominicae incarnationis mill. LXXVI, indict XV, X k. Iun. data, anno autem ord. dom. HEINRICI IIII regis XVIIII, regni vero XXI. Actum Wormatie feliciter.

De oorkonde is dus van 23 Mei 1076 en niet 1077.

Die tijd komt geheel met de geschiedenis overeen.

Koning HENDRIK opende den 24 Januari 1076 het bekende rijksconcilie te Worms, waar aan GREGORIUS VII gelast werd den pauselijken stoel te verlaten. De Utrechtsche bisschop WILLEM was daar tegenwoordig en bewoog zijne ambtgenooten van Würtzburg en Metz, die weifelden, de akte van vervallenverklaring mede te teekenen. In het laatst van Maart was de koning te Utrecht en ontving daar, een paar dagen voor Paschen, die inviel den 27 Maart, de tijding dat de Paus hem

[1]) A. w. p. 190.

in den ban gedaan en van zijn koninklijke waardigheid vervallen verklaard had. Hij riep daarop de rijksvorsten op tot eene rijksvergadering te Worms tegen Pinksteren, vallende op den 15 Mei. Aan zijn getrouwen vriend bisschop WILLEM droeg hij op, daar tegenwoordig te zijn, om met twee andere bisschoppen als getuige op te treden in het formeel proces, dat tegen GREGORIUS, toen weder HILDEBRAND genoemd, gevoerd zoude worden.

De bisschop overleed den 27 April en werd onmiddellijk opgevolgd door KONRAAD, een aanhangeling van den koning, die te Worms verscheen.

In het breede worden deze feiten uiteengezet door GIESEBRECHT, Geschichte der deutschen Kaiserzeit, III, S. 343 vlg. en MOLL, Kerkgeschiedenis, II, S$^k$ I, bl. 67 vlg. BONDAM behandelt ze in noot (m) op de oorkonde op zijne omslachtige wijze, doch zóo dat BÖHMER, Regesten, n°. 1868, S. 94, getuigt, dat hij de dagteekening gerechtvaardigd heeft. Voor het doen der gift bestond eene gereede aanleiding; HEDA toch vermeldt, t. a. p. dat door onvoorzichtigheid der hofdienaren — incuria aulicorum — van HENDRIK IV de kerk van s. Peter was afgebrand.

Een paar diplomatieke zwarigheden blijven over. De 15e indictie, in de oorkonde opgegeven, past niet voor het jaar 1076, maar voor het volgende. Men moet echter aannemen, dat, wanneer het jaar zelf vaststaat, eene fout in het getal der indictie, die herhaalde malen voorkomt, eene oorkonde geenszins verdacht maakt.

Dit geldt ook van eene verkeerde opgave van de regeeringsjaren; onze oorkonde heeft daarin ook fouten. HENDRIK IV werd den 17 Juli 1054 tot koning gewijd en aanvaardde den 5 October 1056 de regeering. De 23 Mei 1076 was dus annus ordinationis 22 en regni 20; de oorkonde heeft de jaren 19 en 21; het eerste past voor het jaar 1073, het andere voor het jaar 1075, zoodat, indien de getallen juist waren, HENDRIK twee jaren langer geregeerd zoude hebben, dan hij gewijd was. Zoodanige onmogelijkheid duidt klaarblijkelijk eene vergissing

aan. Mogelijk heeft de schrijver van het stuk het eene jaartal voor het andere genomen en bij het berekenen der anni ordinationis en regni de maanden tot aan nieuwjaar verwaarloosd.

Dit omtrent de echtheid der oorkonde wat den inhoud aangaat.

Volgens mededeeling van BONDAM a. p. noot (k), bevond zich op de oorkonde nog een gedeelte van het zegel in geel was, waarop nog te lezen was: Hein. en rex.

Hij kende blijkens noot (m) de bezwaren tegen de echtheid van het stuk door MURRAY ingebracht, en toch spreekt hij met geen enkel woord over het materiaal, waarop het geschreven is. Was dit papier, dan zoude de oorkonde met veel grond voor later gefabriceerd gehouden kunnen worden. Namaak van oorkonde ook met nagebootste zegels komt meermalen voor.

Het kwam mij bij het bewerken der bronnen voor de oude geschiedenis der graafschappen Gelre en Zutfen, die ik verzamel en hoop uit te geven, wenschelijk voor, het punt tot helderheid te brengen; en ik wendde mij tot den Baron VAN HARDENBROECK, den tegenwoordigen eigenaar van Biljoen, met verzoek mij toe te staan inzage van het stuk te nemen.

Onmiddellijk heeft hij het mij doen toekomen. Door die zeer dankenswaardige welwillendheid is de twijfel opgeheven: de oorkonde is op perkament geschreven. Dit is niet alleen mijn gevoelen, maar ook dat mijner geachte medeleden der Commissie voor geschied- en oudheidkunde van de maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden, en van den heer Mr. VAN DEN BERGH, rijksarchivaris, die tegenwoordig was in de vergadering, waarin ik de oorkonde ter tafel bracht.

Er waren bijgevoegd de stukken van het gebroken zegel, waaruit dit weder samen te stellen is. Het is van wit, omgegeven met een verheven rand van geel was, en komt overeen met andere zegels van denzelfden koning.

Het monogram is juist als dat, wat afgebeeld is bij Zinkernagel, Handbuch für Archivare, Tab. IV, N°. 5.

Bij de toezending had de Baron VAN HARDENBROECK nog gevoegd twee andere oorspronkelijke stukken: de eene uit het jaar 1155, waarbij de Utrechtsche bisschop HERMAN de curtis

BROEK, door zijne voorgangers magis auctoritate potestatis quam ratione iuris tot andere doeleinden bestemd, aan s. Peter teruggeeft; de andere uit het jaar 1178, waarbij bisschop GODFRIED hetzelfde doet. Beiden zijn uitgegeven door BONDAM a. w. N°. 43, bl. 203 en N°. 59, bl. 227.

Hoe komen deze stukken uit de archieven van s. Peter op den huize Biljoen? De geschiedenis van dat fraaie landgoed kan dat ophelderen. Eene lijst der charters en papieren op dat huis, opgemaakt door den Gelderschen geschiedschrijver VAN SPAEN en te vinden in een folio boek, onder N°. 173 onder zijne archieven bij den Hoogen Raad van Adel te 's Gravenhage berustende, geeft daartoe een zekeren leiddraad.

In het jaar 1342 beleende het kapittel van s. Peter REINALD PLOECH, kanunnik van Oudmunster, en zijne erfgenamen met het halve veer te Arnhem: mediam partem navis nostrae transvectitiae, onder voorwaarde quod nos, una cum hominibus curte de Brokerhove attinentibus, vrij zullen zijn.

Dat Broekerhove het door Koning HENDRIK IV geschonken Broek is blijkt, zoo noodig, uit hetgeen achter op de oorkonde geschreven staat.

Eene verpachting met gelijken vrijdom had in het jaar 1323 reeds plaats gevonden.

In het jaar 1409 verhuurt het kapittel aan GOOSSEN VAN DEN GRUYTHUIZEN, schepen te Arnhem, en aan zijn zoon GERCELIS gedurende hun leven Brokerhof, op de Veluwe, in het kerspel van Velp. De eigenlieden en keurmeedigen van den hof blijven aan het kapittel, maar de opbrengsten, van hen verkregen, worden half en half gedeeld. De huurders mogen geen hout hakken, dan voor timmering aan den hof.

OT VAN DER STADE was in het jaar 1517 voor het kapittel bewaarder van Broekerhof. HEDA schreef omtrent dezen tijd zijne Historia. Hij zag, zooals hij mededeelt, het origineel der oorkonde van 1076, waarschijnlijk in de archieven van s. Peter. Daaruit zal het met de twee bisschoppelijke brieven geraakt zijn, toen het kapittel in het jaar 1528 Broekerhof verkocht

aan HENDRIK DE GROIF, erfvoogd van ERKELENS en raad van den Hertog. De koorbisschop van Utrecht, THOMAS VAN NIECKERCKEN, beklaagde zich daarover, wijl hij het goed in lijfpacht en reeds 16 jaren bezeten had. Zie Landdags-reces van Gelderland, Donderdag post Viti 1539.

Er staat gedrukt, o. a. bij VAN DER AA, Woordenboek, op het woord Biljoen, dat hertog KAREL het goed gekocht heeft. Dit is niet juist. Volgens Lib. XIII der XIV Registers, bl. 4, in het provinciaal archief van Gelderland, ruilde Hertog KAREL in het jaar 1530 met DE GROIF de Geldersche waard tegen Broekerhove. Daar DE GROIF die waard nog in geen twee jaren gebruiken kon, werd hem ter beschikking gesteld eene andere waard, de Pol genaamd. De eerste waard werd verbonden voor eene som van 3300 goudguldens, die de Hertog toe moest geven.

Dit stuk schijnt niet te zijn in het archief van Biljoen, welken naam hertog KAREL aan het prachtig huis, dat hij deed bouwen, gaf. Hij schijnt toen wat eigendunkelijk gehandeld te hebben, althans in het jaar 1538 klaagden HENDRIK en JOHAN VAN HOEVELINCK en hunne zuster bij hertog WILLEM en de landschap, dat hij hout van hun vader in den Haige [1]) had laten afhouwen, WIJNOLD VAN DOORNICK eenige jaren in den hof had laten wonen, land had doen af-

---

[1]) JOHAN HOEVELINCK was drost van Dinslaken en in 1543 eigenaar van het huis Neder-Hagen, dicht bij Biljoen gelegen. Na hem bezat het zijn zoon HENDRIK, getrouwd met JOHANNA VAN NEUHOF, gen[t]. VAN DER LEY. In 1595 werd het in verwin genomen door JOHANNA VAN BOINENBURG, gen[t]. VAN HONTSTEIN, die het ten huwelijk bracht aan KAREL VIJGH VAN ZOELEN. Zij verkochten Neder-Hagen in 1608 aan PAUL VAN ARNHEM TOT HULSHORST. Door het huwelijk van dezens dochter met ALEXANDER, VRIJHEER VAN SPAEN, straks te vermelden, is het in diens geslacht gekomen. Zijn zoon FREDERIK WILLEM, VRIJHEER VAN SPAEN, kocht in het jaar 1706 Over-Hagen, nog dichter bij Biljoen gelegen, van EVERHARD HUYGENS, WILLEMSZOON. De eerste vermelding van dit goed is in het jaar 1401, toen het als huis en hofstad verkocht werd door JOHAN MOMPELIER, ridder van s. Jan.

graven, er op laten timmeren en er een wildbaan van maken. Zij erkenden wel dat de Hertog twee of drie jaren voor zijn dood hun vader weder in het bezit van het ontnomene had gesteld, doch zij vroegen schadevergoeding. VAN SPAEN, uit wiens aanteekeningen ik deze bijzonderheid overneem, ontleende haar aan het oorspronkelijke request.

Volgens een oorspronkelijken brief van GIJSBERT VAN WIJE, richter van Arnhem en in Veluwezoom, verkocht hertog KAREL in het jaar 1535 Broekerhof, nu Biljoen genoemd, aan RULOF VAN LENNEP, huismaarschalk en drost van Middelaar. Na zijn dood, in 1548, is Biljoen gekomen aan zijn zoon KAREL, toen op dezens oudsten zoon ROELOF, die in 1616, kinderloos overlijdende, het naliet aan zijn broeder JOHAN, wiens weduwe, BERENTJE STRAATMAN het toen bezeten heeft. Na haren dood is, bij een magenscheid van het jaar 1633, toegedeeld aan hare kinderen KAREL, GEURT, CUNERA en MARGRIET $\frac{3}{4}$, en aan JOHAN HUYN VAN AMSTENRAEDT $\frac{1}{4}$ harer nalatenschap.

Biljoen kwam aan CUNERA, eerst getrouwd met WERNER VAN LENNEP, later met WILLEM VAN BROEKHUYZEN VAN BARLHAM.

In het jaar 1657 is er een magenscheid gemaakt tusschen haar en hare kinderen GEORGE VAN LENNEP, getrouwd met CATHARINA ELISABETH DE CUPERE, GEERTRUID VAN LENNEP en JOHANNA VAN LENNEP, in huwelijk hebbende GEORGE JOHAN VAN WEEDE, Luitenant, aan wie Biljoen werd toegedeeld. Na overlijden zijner vrouw verkocht hij het in 1661 aan ALEXANDER, VRIJHEER VAN SPAEN.

Bij erfopvolging is Biljoen thans het eigendom van den bovengenoemden Baron VAN HARDENBROECK en daardoor van de bewijzen van eigendom, waarschijnlijk reeds aan den eersten kooper door het kapittel van s. Peter met de bisschoppelijke oorkonden afgegeven.

# KEUREN VAN DELFT, UIT DE 2de HELFT DER XVIde EEUW.

MEDEGEDEELD DOOR

MR. J. SOUTENDAM.

---

Toen ik in deze *Bijdragen*, N. Reeks, deel III, eenige mededeelingen gaf uit het *Oude Keurboek van Delft*, kon ik volstrekt niet vermoeden, dat een van de geschriften, die, tijdens dat BLEYSWIJCK zijne *Beschrijving van Delft* opstelde, nog voorhanden waren — zie aldaar bl. 366 vlg. — in 't bezit zoude komen van het archief dier gemeente. In September 1869, bij gelegenheid der auctie van HSS. enz., uit de nalatenschap van Mr. HOOG VAN TER AAR afkomstig, mocht ik die aanwinst doen. In den Catalogus dier verkooping, op No. 753, werd het HS. aldus omschreven: „Delft. Oud Keurboek van 1246—1540. Aan het einde: Gescreuen bij mijn heer GERRIT ARIAENZ. KOORN VAN MONTFOORT, Int Jair ons heeren XVc. ende vyf ende viertich, [daechs voir tyburcij ende valeriani begonnen: daech na meydach geeynt. *Τῷ Θεῷ χαρίτας*.] [1]) Belangrijk en merkwaardig handschrift, zeer goed geconserveerd, folio, 254 bl. in perg. band." Behalve een verzameling van Keuren, waarvan de oudste in 1460, de jongste in 1514 werden uitgevaardigd, bevat het MS. afschriften van

---

[1]) Wat tusschen haakjes staat, is het slot der aanteekening, ad calcem van het HS. te vinden. Vermoedelijk is „heer GERRIT ARIAENZ. VAN MONTFOORT" dezelfde, die bij BOITET, bl. 330, s. a. 1510, onder de regenten van het Oude Gasthuis voorkomt. Hij heet daar: GERRIT VAN MONTFOORT.

handvesten, waaronder een zeer merkwaardige Nederlandsche vertaling van het privilegie, door „Koningk WILLEM" in 1246 aan die van Delft geschonken; verder „Sekeren articulen — Roerende die veertich ende anders, geordineert ende gheslooten den XVen dach in Septembri anno XVc.", terwijl eerst op fº. 41 volgen: „die kueren van der steede", met de aanduiding bij 't begin: „Dits genomen wter kuer die op ten toorn leit." [1]) Met enkele onbeschreven tusschenruimten loopen die uittreksels tot het einde van 't register op fº. 127, door.

Het komt mij voor, dat de mededeeling van eenige dier keuren niet van alle belang is ontbloot, zoowel uit het oogpunt der Vaderlandsche Oudheidkunde, aan welker belangen de Bijdragen voornamelijk zijn gewijd, als uit dat der taal, waarin die gemeenterechtelijke verordeningen zijn vervat. Hier en daar geeft zij gereede aanleiding tot het maken van opmerkingen, die, mijns inziens, de kennis van het Mnl. zoo al niet vermeerderen, dan toch helpen bevorderen. Immers komen hier woorden en uitdrukkingen voor, die men te vergeefs in de voortbrengselen der classieke Mnl. letterkunde zou trachten op te sporen, en waarvan toch geenszins mag worden beweerd, dat ze niet verdienen opgenomen te worden bij den rijken schat der Nederlandsche taal. Dien naar vermogen te bewaren en te vergrooten is plichtmatig, en zoodoende wordt tevens het hechtste bolwerk tegen vreemden invloed voortdu-

---

[1]) Met „den toorn" wordt bedoeld die van 't Stadhuis, waar „die kuer" — vermoedelijk een leggér, die de elkander opvolgende keuren bevatte — werd bewaard. Dit register schijnt met vele andere, die bij den brand van 1536 werden vernietigd, in hetzelfde lot te hebben gedeeld. Want ofschoon „het vernielend element" hevige verwoestingen aanrichtte, blijkt het toch, dat die brand een zeer breeden rug had en aansprakelijk is gesteld voor al de verliezen, die sedert door het gemeente-archief, op de een of andere wijze, werden geleden. Te recht heeft de Minister van Binnenl. Zaken dezer dagen maatregelen genomen, om de vernietiging en verwaarloozing der gemeente-archieven, zooveel doenlijk, te beletten.

rend bevestigd. Want, zoo ergens, geldt hier de waarheid der uitspraak: „de taal is gansch het volk," in hare volle kracht.

---

Hier nae volghen die kueren van der steede. Dits genomen wter kuer, die op ten toorn leit.

Waer dat twe vrouwen dorpelicken ende lelicken scelden, worden zy dair of verwonnen mit wittachtyghe tuyghen, oircondighe vrouwen of mannen, [1]) sij sullen den steen draghen, Alsoe verre alst den scepenen guet dunct, oopens hooft ende sonder ommecleet. Ten wair of hair man wilde gheuen xxv$\beta$ voir hair. Sloghe oeck een vrouwe een ander vrouwe of eenen man, ende men hair niet weder en dede met woirden of mit slagen, verboirde desgelicxs als voirsz. staet [2]).

Spraeck oick een man dorpelick op eenre vrouwe, hy verbuerde xxv$\beta$, ende mochte hyse niet gelden, soe soude hy dair voir XL dagen In die stock leggen. [3])

Voirt wie wyven hilde in syn huys, die oncuyshede dair in dreuen, mochmen hem bedragen mit oirconde, die verbuerde xii$\beta$.

Nyemant en moet den anderen onredelicken vertoornen, by xij$\beta$. Ende dit sel staen ter scepenen proue.

Wairt dat sake, dat een Rybaudt of pynre, [4]) die om gelt

---

[1]) In de Nederl. vertaling van het handvest van Koning WILLEM, van 1246, art. 52, heet het: „Es dat sake, dat een wyf clage doet van vercracht, die en sal ghene voertganck hebben in hair claghe, ten zij dat sy seuen oirconden, soe man so wyf, gueder luyden ende eerachtyghe, hebbe." Vgl. ook art. 57.

[2]) In de *Voirboden van Brielle*, HS. uit de 15. eeuw op 't gemeente-archief, wordt in tafel II, art. 21 het volg. gekeurd: „Item wye bedraghen wordt met ij scepenen of met iij poorters of van drie vrouwen, die sij mit sceldende woirden ghescouwen hebben, die sullen den steen draghen of elx xx$\beta$ hollans daer voir gheuen. Vgl. (v. VLOTEN.) *Verz. v. Nederl. prozast.*, bl. 2 v.

[3]) Zie *Aanteek.* op 't einde.

[4]) In *Voirb. v. Br.*, VIII, 7: „Item en sullen gheen pynres noch byerdraghers wesen, si en sullen ghesworen wesen," enz. — Over de Rybaudten (rabauwen?) Zie DU CANGE in v. *Ribaldi*.

een berrye draget, enen gueden knape [1]) verspraken, hy mach hem mitter vuyst slaen, sonder boeten.

Soe wie yet sprake ouer eens mans eedt, dair scepenen kenlick wair, verbuerde xviij pont ende dair en tenden den versprokene te beeteren syn lelicheede.

Voert zoe wie een kindt ontvoerde beneden syn xiiij Jaeren, die verbuert xviij pont, behouden den maghen haren ganck ende hair recht. [2])

Ende soe wie een kint versmeecte, dattet syn trouwe wech gaue, een knechgen beneden syn xv Jairen ende een maechdekin beneden syn xiiij Jairen, [3]) ende buyten des kindts magen aen beyde sijden, verbuerde xviij pont; ende die dair ouer sijn ter oirconde verbuerde hoirlic [4]) xviij pont.

---

[1]) Zie *Invent. d. C. en P. v. Delft*, bl. 15, handv. v. vrouw JACOB, v. 1417, waar de te benoemen burgemeesters en schepenen „goede, Eersamige, reckelicke knapen" worden genoemd. Vgl. NOORDEW., *Nederd. Regtsoudh.*, bl. 109.

[2]) Dit staat voor: behoudens den weg van rechten, die den magen openstaat. Vgl. de uitdr. ire in ius. Dus beteekent het: hunne rechtsvordering of actie.

[3]) *Voirb. v. Br.*, II, 19: „Item so wye een custinghe doen sal mit synen maghen Ende dair toe kinderen brenct, die kinderen sullen wesen out vijftien Jaer, dat dier tijt, dat si lijf ontfinghen in hoirre moeder lichaem."

[4]) *Hantv. v. Brielle* (HS. achter de *Voirb.* voorkomende) No. 53: „Item so wye bynnen der stede vanden brielle aen een huys strijt, also veel vechters als dair sijn, elkerlyc verboerde iij ₡ hollns." Volgens deze aanhaling, zou men „elkerlic xviij pont" verwachten, daar „hoirlic" elk van hen beiden beteekent. (Zie Dr. DE VRIES, *Mnl. Wdb.* i. v. ander, kol. 241. 2 vv.) en „elkerlick" van elk hunner: unusquisque, singuli — van meer dan twee — gebezigd wordt. In de *Nederl. vert.* van 't handv. v. 1246 wordt „uterque eorum" vertolkt: elckerlick en „ambo — uterque eorum": alle beyden — elckerlick." — F°. 49 v°. v. deze keuren leest men: „— soe wat luyden enygerhande eeninghe maken of settinghe onder hem selven, buten den scoudt, scepenen ende raide, verbuerde hair gelijck (= hair- of hoirlick) xxx$\beta$," enz. F°. 46 v°. en 90 v°. ibid. worden van twee dingende partijen: „haire enich van hem beyden," „haire enich va'n hem" en „hoerlyck" promiscue gebruikt.

Soe wat wtheems man hier binnen quame mit voirrade of mit gegaert volc een poirter te slaen, soe wat poorter syne medepoorter niet en hulpe, verbuerde x pont, mochtmen hem dair of verwinnen mit poorters.

Voirt wat minne yemants kindt verlaghe, [1]) die moet die poort ruymen een Jair, ende quam sy binnen dier tijt binnen, men souder ouer rechten; dairby sullen hair magen blijven sonder veede. Ende die op die magen yedt deden, dat wair gelijcken of hy eenen vrede brake, worde hy dair of verwonnen met recht by twee scepenen, elcx tot x pont geeruet.

Voirt so wie den anderen versprake, omdat hy recht up hem hadde ghesprooken, verbuerde iij pont. Ende so wie den anderen dair om slaghe, xx pont ende dair en tenden te beeteren by scepenen syn misbroeck, Ende noch dan [2]) den heer syn boeten, die hy verbuert heeft van vechten.

Voirt so wie yemant beset ende sekerheit anden mensche begheerde, Ist dat hy den mensche niet en verwint van dair hij hem voir beset, die verbuert een pont, Een derdendeel den heer, een derdendeel die stede ende een derdendeel den geselscap.

Voirt so wanneer men yemant vanden lijue doot by daghe, soe salmen der scepenen clocke drie weruen an die styen luyden. Ende dair en moet niemant by wesen binnen drie roeden nae ontrent, hetsij by daghe of by nachte, by iij pont, wt-

---

[1]) Zie *Aanteek.* op 't einde.

[2]) *Voirb. v. Br.*, V, 15: „— Ende wyet benamen, die verboerde v. ℔ holl. — nochtan(t) soudtmen thuys der neder halen," enz. Ibid. 23: „Item sal die baliu — op setten elken poirter ende poirtrisse harnasch te hebben — op een boete van iij ℔ holl. — nochtan sullen sy dit harnasch hebben." Het staat voor: noch dan = dan noch; daarenboven. Van tijd is: voirt dan gebruikelijk. *) Vgl. HUYDEC. op *M. Stoke*, I, 706. Het bijw. altoes heeft meermalen een bijna identicke beteekenis; o. a. in *Voirb. v. Br.*, (Ao. 1445) X, 19: „— Ende wye ymande byer weygherde buten, die soude verboren — dair behoudelic altoes den ouden zeel in zynre waerde, dese niet teghen gaende," enz.

*) *Voirb. v. Br.*, II, 5: „Ende sal dair voirt dan onbelast wesen of blyuen," enz.

genomen die scoudt, scepenen ende raidt, ende die sy tot hem nemen.

Voirt so hebben wy gekuert, dat gheen gheswooren bode, die der stede van delf dient, woorden en sal moeten houden aen die vierschaer inder stede huys van delf, op synen dienst te verbueren.

Scoudt, scepenen ende raide der stede van delf hebben gekuert ende doen gebieden, so wie by scepenen correctien ghedaen ende geset wordt op sant, styen, straet, muyer ofte anders, die sal betalinge dair van doen ten daghen, als hem die correctie geset sal worden, of binnen vier die eerste daghen dair nae. Ende wairt dat yemant gebreckelick dair Inne wair, die sel ter stont Inden voirsz. vier daghen In gaen leggen, onuermaent, alsoe wel die saeckweldyghe als die borghe, ter tijt toe datter betalinghe gesciet sal sijn, up iij pont, elcx dages te verbueren, half den heer ende half der stede; ende dese kuere was gemaect opten XXIXen dach In decembri anno LXiiij (1464).

Scoudt, scepenen ende Raide der stede van delf hebben eendrachtelicke ghekuert, dat so wie voirt an gebannen wordt wter stede ende vrijheit van delf, up syn lijff, oge ofte handt, [1]) die sel wel toe sien, dat hy binnen synen tijt, dat hy gebannen sal weesen, niet en coem, en gae noch en kere binnen der stede of vrijheit van delf; want wairt dat hy binnen synen bannen tijt inder stede of vrijheit van delf quame of gheweest hadde, die sal ter stont, als hy binnen synen tijt dair Incomt, gebannen wesen, ende men banne hem, nu alsdan ende alsdan als nu, hondert Jair ende eenen dach, [2]) dats te weten, dat hy nae dier tijt nimmer meer inder stede ofte vrijheit van delf

---

[1]) Nederl. vertal. v. h. handv. v. WILLEM II, (1246) art. 26: „Voirt elcker ondadigher, die van synre ondaet verwonnen wordt by twe schepenen, die sal verliesen hooft om hoeft, oghe om oghe. Ende ghelijckelick om ghelijckelick van syn selfs lichaem."

[2]) Zie *Aanteek.* op 't einde.

comen noch wesen en sal moghen, up syn lijf. Gedaen Int Jair xiiijc. LXXij, upten xxvijen dach In nouembri (1472).

Scoudt, scepenen ende raide der stede van delf doen te weeten, also dickwil inder stede vrijheit van delf grote ouerlast ende ondact by nacht gesciet, als dat enyge der luyden doeren op loopen ende glasen ende doeren an stucken worpen ende slaen ende den luyden groten ouerlast In hair selfs huysen aendoen; twelc gheschiet mits datmen cleyne correctie dair oeuer gedaen heeft, ende by auontueren niet gesciet geweest en soude hebben, hadde dair scarpe ende strenghe correxie of geschiet geweest. Ende wantmen hier Inne voirsien wil ende niet gehenghen, datmen yemant aldusdanyge cracht ende gewelt meer andoen sal. Soe ist, dat die scoudt ende scepenen voirsz eendrachtelicken, mit groter voirsienicheit, ouerghedrāgen ende gesloten [1]) zijn ende hebben ghekuert, dat so wie voirt an yemant der luyden doeren ende vensteren an stucken slaen ofte smijten, of dier gelijcke saken crachte ende ghewelt der luyden aendoen, datmen die nyet meer bannen en sal, Indien men die gechrijgen mach, mer men selse rechten mitten swairde, alsmen schuldich is te rechten die ghenen, die cracht ende gewelt ghedaen hebben. Ende dese kuer sal altijt staen tot proue van scepenen. Gedaen Anno LXXiij, upten vierden dach In Januario. (1474).

Soe wie gedaget of beset wordt, sal synen dach bewaren, [2])

---

1) Voor: besloten. *Voirb. v. Br.* XIX, 13: „Item so sullen wesen ij scepenen of meer, dair elc stierman sijnen harinck verlien sal — ende vontmen anders dan hyne voirden scepenen verleden hadde," enz.; ibid. XX, 17: „— dan so mach die coopman dien harinc weder segghen, dinct hem datten harinc anders toocht, dan hy gheleyt heeft voir die vinders." Ibid., X, 21: „Ende si sullen ter stont als si an lant comen: comen totten exciseners ende belieu hem hair bier," enz. De aanhef eener quitantie, van 1486, in mijn bezit, luidt: „Jc Arent van Caudenberghe, ouer my ende als machtich ouer tgeheele hoer van wijlen claes uten berghe, kenne ende lijde," enz.

2) Thans wordt nog o. a. bij het bekeuren van jachtdelicten de uitdrukking: „onthoud uw dag," gebezigd. Onthouden en behouden = bewaren, worden promiscue gebruikt.

alsmen die clock luydt anden nieuwen steyn, [1]) beyde van poortdinghe of van gastdinghe, ten wair of tgerechte niet rede en wair, so soude hyes verbeiden.

Voert en selmen gheen recht doen van wetslegghen [2]) of van verspeelde gelden. Ende wat sekerheden men dair of maket, en selmen niet of wijsen, wt gheseit van gheoirlofde speelen, dair selmen of rechten.

Tgerecht van der stede sal vier mannen eeden, der luyden eruen te helpen reden. Ende als syt gereedt hebben, soe salre toe comen zy drie van den gerechte mitten rechter ende die sullent by die vieren sceyden, ende hoe syt scheiden, soe salt blijuen. Ende so wie begeert erfsceydinghe, die sal geuen xviβ, ende acht β selt costen dengenen, dairmen die erfscheyders op brenget, vjβ den rechter, vjβ die dair by comen ende xijβ den erfscheyders. Ten sij, of sy alinghe tgerecht hebben wouden, soe souden die erfscheyders een derdendeel hebben.

---

1) Dit gevangenhuis was waarschijnlijk aan de O. zijde van het stede- of raadhuis gelegen. Bij gebrek aan bescheiden uit de 14e en 15e eeuw wisten BLEYSW. noch BOITET de juiste ligging er van te bepalen. Zie BLEYSW., bl. 107 vv. en BOITET, bl. 62 vv. Het blijkt echter, dat er vier gebouwen waren, die den naam droegen van: het stede- of raadhuis; 's Heeren huis of 's Graven steen; de Oude- en de Nieuwe Steen.

2) Voor: wedde of wedlegghen, d. i.: de inleg, bij het aangaan eener weddingschap, door partijen gedeponeerd. Vgl. KIL. wedden ende bysetten, deponere. Hierop slaat deze bepaling, f⁰. 85 v⁰.: „So wie yemandt enich gelt mit kaetsen, of mit enyghe andere boeuerye spelen of wint ende upt spel tgelt, datter verloren is, niet by gheleyt en was, of pande dair voir, dair en salmen gheen recht of doen." — Dat het kaatsen ook in de reuetten of stoven geoorloofd was, blijkt uit de bepaling, f⁰. 85 v⁰., „datmen gheen ballen Inden reuetten duerer moet geuen dan ses om een stuuer;" maar het is mij niet duidelijk, wat hier met „enyghe andere boeuerye spelen" bedoeld wordt. Zijn het die spelen, welke door de „boeuen," die de „taueernen" druk bezochten, werden „gehantiert"? Bij DU CANGE, in voc. pila, beteekent dit woord ook taueerne, vermoedelijk omdat er, behalve spijs, drank, enz. veelal ook een kaatsbaan werd gevonden.

Voert so wie zyn guet qualicken toebrenget [1]) ende den gherechte dat van synen maghen angebrocht wort, soe dattet gerecht dunckt, dattet oirbair is, dan salmen dat openbairlick vander stede huyse doen ofroepen ende maken dair of een stadtkint. Ende soe wanneer dattet alsoe geopenbaert ende geroepen is, so en salmen van des stadts kint gheen recht doen van dat hy coopt, vercoopt, verset, verteert, mit speelen verliest; noch gheenre hande saken niet meer te verbueren, dan syn guet tegens dragen mach, [2]) dat tgerecht hem toe setten dagelicx te verboeren ende te beteren, behoudelick mynen heer zyn recht van synen boeten. Ende soe wanneer die vrienden voirsz. weder guet dunct, dat hy hem wel regiert [3]) ende den gerechte dat anbrenghen, soe sel hy weder weesen syn selfs voicht, [4]) als tgerecht dat dan weder vander stede huys of heeft doen kondighen.

Voirt doen sy gebieden, dat alle die ghene, die clagen, dat zy hair scodt niet en mogen betalen, die selmen ontpoorteren mit hair pontgelt. [5]) Ende so wiemen zoe arm kent, dat zy hair pontgelt noch hair scodt niet betalen en mogen, die sel-

---

1) Dit heet elders: „Sijn van seere crancke Regimente, sulcx datmen onnuttelicke zynen goeden dilapideert ende wechbrengende Is."

2) Dezelfde uitdrukking komt voor, f°. 75 v°.: „— die misdede inden voirsz. saken of in enyghen anderen saken, die der steede kueren tegens dragen," enz. In het eerste geval beteekent het: tegenhouden, verdragen, = lat. sustinere; in het andere: tegenhouden, weerstaan = lat. resistere, obstare. Men hoort nu nog wel zeggen van iemand, die goed bij kas is: „het kan bij hem lijden," d. i.: zyn guet macht tegensdragen.

3) Hiervan wordt een slecht levensgedrag: cranck, sober Regiment genoemd. „Regiment ende leuen" worden ook bij elkander gevoegd.

4) Van de meerderjarig geworden kinderen heet het selfmondich; het tegendeel is: onmondich, niet selfmondich en onselfmondig; het laatste komt o. a. voor in „die tafel vander keyserinnen hantvest," art. 12: „van onselfmondighe te verweeren" (1346).

5) Anders exue-gelt genaamd. Het bedroeg te Delft den xx. penning van al de roerende en onroerende goederen van hem, die op de een of andere wijze ontpoorterd werd.

men voir een arm poorter setten ende doirschrijuen voir niet. [1]) Voirt soe wiemen ontpoortert ende huys ende erue houdet binnen der stede van delf, dat salmen ter stont ter scote setten nae synre wairde ende die selmen te raidthuyse oflesen, dat sy gheen neringhe, ambocht noch gheenre hande stucken en sullen hanttyeren, dairmen yedt mede winnen mach, by iij pont te verbueren. Ende so wie yemant te werck set, die gheen poorter en is of ontpoortert wort, diemen betuyghen mach mit twee poorters, die sel verbueren die selue boeten; behoudelick dat een zyn brodighe [2]) knecht in syn selfs huys wel te werck setten mach. Ende dese boeten machticht die scoudt den boden rechte voirt of te halen, oft van swairt trecken wair, gelijck of hyt selue dede; een derdendeel den heer, een derdendeel der stede van delf ende een derdendeel, diet anbrenct.

Voirt doen sy gebieden, dat niemant enyge caproenen, hoedekins, leuereyen of diuisen mit malcanderen dragen en moet, by iij pont te verbueren. [3])

Wair yemandt, die die clocke luyde mit voirraet, [4]) sonder

---

[1]) In *Voirb. v. Br.*, XI. 20, vind ik gekeurd van „wye onnutte eede zwoer" en de daarop gestelde boete niet kon betalen: „so salmen hem setten In een mande ouer een paelyaert (fr. paillard) ende laten sitten ter tijt toe, dat hy hem selven lost." Daar beteekent „ouer" hetzelfde als hier „voir" = als; lat. pro. „Voir een arm poirter setten ende doirschrijven voir niet" is: op de lijst der arme poorters plaatsen, als zoodanig in 't poorterboek opschrijven en gratis doorschrappen.

[2]) Zie o. a. KIL. in voc. broodlinck, en de noot.

[3]) *Voirb. v. Br.* I, 27: „Item en sal nyemant, die poirter ten brielle is, draghen enichs heren clederen of leuereyn, of ymants anders, dan ons liefs heren van vooirn ende synre stede vanden brielle ende die sculs clederen, op eene buete van x ℔ holl. — behoudelick dat een ygelic syn ghebroede (= brodighe; zie boven) knecht cleden mach, sonder verboernisse," enz.

[4]) D. i.: met voorbedachten rade, opzet. Voirraet is = verraet. Zoo voirboden = verboden.

noot van brande, buten den gerechte, dat wair op syn lijf ende guet, up dat [1]) hy dair of verwonnen worde met twe poorteren.

Braeckmen oick enich mans huys, wie datter weder sprake verbuerde xviij pont ende dair en tenden te beeteren by scepenen. Ende wie dair mede beholpen is, sal dat huys ghelden by der scepenen ende Raedtsmannen guetduncken.

Voirt en moetmen In gheen stoven of bordelen, dair hem enyghe deernen laten minnen om gelt, [2]) gheen vuer noch licht barnen tusschen savonts, dat die clocke negen slaen sal, ende des ochtens, dat die clocke die dach luydt. Ende nyemandt en sal dair moeten bier tappen, noch enygen dranck om gelt te coop houden. Wie dair en bouen dede, dat wair by iij pont, enz.

Voirt en moet niemandt gheen siluer smelten anders, dan hy selue wil doen verwercken; dat hy anders sins voeren wil of voert buyten ons liefs heeren munte, byden siluer te verbueren ende x pont dair toe. Ende so wat man, die siluer smelt, die selre syn teyken op setten, datter fijn is, byden seluen boeten. Ende dit sel staen tot scepenen proeuinghe.

Voirt en moet gheen tinne ghieter enich tinne werck maken,

---

[1]) Indien. F°. 49 v°.: „Ende so wie aldusdanygen recht begheert, die salt vermanen anden dincstal tsaterdaechs alsmen dinghet, up dattet niet en is In eenre gemeenre pandinghe." F°. 87 v°.: „Voirt wair dat yemandt up syn dootbedde voichden begheerde van synen kinderen, dien hy koere soudmen synen kinderen setten, up dat hy in gheen ander voechdie van anderen kinderen en wair." „Up dat niet" is = tenzij. *Voirb. v. Br.* XXI, 15: „Item so sal gheen cuper — enighen tonharinc nemen, wten tonne, op een boete van xxx$\beta$ holl., op dat ment op hem betughen mit ij scepenen," enz.

[2]) Zie boven, bl. 5, F°. 59 v°.: „Voirt wair dat sake, dat enich man of geselle by nacht slyep by enen gemeene wyue, het wair In stoven, In bordelen of in enyge huysen binnen der stede van delf, ende dair mede beuonden werde, dat wair elcx up hair beste cleet, dat zy dan by hem hadden." In *Voirb. v. Br.*, XIV, 4, worden die „deernen" genoemd: „vrouwen, die openbaerliken om ghelt sitten, of enich geselscap van dier sorte."

daer hy der steede teyken up sette, dair meer loot toe is, dan xviij pont tot elck hondert pont tins, by iij pont te verbueren ende dat werck te stucken te slaen. Ende hier toe salmen setten twie mannen vanden ambacht, diet bewaren sullen ende den gerechte anbrenghen by hoeren eede. [1])

Voirt wair yemandt, die misdede inden voirsz. saken of in enyghen anderen saken, die der steede kueren tegens dragen; die hem verweeren wouden mit hairen clerckscap, [2]) die sel rechtevoirt ontpoortert weesen. Ende die en sal binnen drie Jair dair nae gheen poorter mogen worden.

Voirt en moet niemandt binnen die vryheede van delf enygerhande wapenen draghen, hoe die genoemt mogen weesen, dair die lemmer langher of wesen sal, dan ander half vierendeel; ende dair salmen een rinck toe maken ende hanghen voir der

---

[1]) In 't 1. *Memoriael v. Burgemm.*, f°. 174 v°. staat het volg. aangeteekend: „(te) Ordonneren by kuere, dat men gheen tynne werck, dat men van syn tynne vercoopt, hier bynnen en moet maken, noch kueren ofte branden, dan van fijn tynne, bouen ende tenden thondert ℔ gemengelt vij pont loets ende meer niet. Ende (te) kueren hoeveel loets in ander werck mach zyn, in de hondert ℔ tynne; die te boeck gestelt moeten syn den xxiiij Septembri a° XLII, int LXXj blat."

[2]) Volgens PLANT. in voc.: *eximium ius rasi verticis*. In de „Overdracht tusschen mynen genadighen heeren den hertoge van bourgon. ende RODOLFF VAN DIEPHOLT, etc." (ult°. Febr. 1434) vind ik o. a. het volgende bepaald: „Item soe en sal gheen man die vryheit vander clercscip genieten, die gheen crune noch clercelic habijt en draecht, als behoerlic is, Noch die niet en leeft, als een clerck sculdich is te doen. Ende waert dat enich paep of clerck oucrdaet bedreue binnen der graefflicheden van hollant, van zeelant ende van vrieslant, Het waer in vredebraeck, in vichten, in dronkenscip of in enich ondadelike saken, die ghenen redeliken clerck toe en behoerden, die sal onse lieve heer, den hertoghe van bourgon., graue van hollant, moghen doen vangen by sinen baeliu off by synen rechteren ende dien leueren ons, den deken off prouisoer, daer die zake ghesciet waer, als kenlic waer, dat sy clercken waren, ende dien mysdadighen paep off clerck en sullen wy, noch die prouisoer of deken nyet wtlaten, eer si onsen lieuen heer, den hertoghe, enz., nae der bruken, die sy binnen sinen landen mysdaen hebben, ghebetert hebben."

stede huys, hoe diep die lemmer dair doer gaen sal, [1]) by iij pont ende dat wapen, Een derdendeel den heer, een derdendeel der stede, een derdendeel den gheselscap. Ende wair yemant, die hyer of beleyt wort of betuyghet mit twee poorteren of meer, soe soudtmen rechte uoirt dese bueten betalen, of hy soude rechte uoirt In ghaen leggen ter tijt toe, dat hy die boeten betaelt hadde, by xviij pont sdaechs te verbueren. Ende dit sal staen ter scepenen prouinghe.

Voirt so en moet nyemandt, die wijn of bier tappet of gasterye [2]) houdt binnen delf, enygherhande wapen houden legghen up syn vloer voer den oghen, dat is te verstaen, als piecken, stauen, berdaxen, bijlen, codden, lancen of andere onhuesche [3]) wapenen, by iij pont te verbueren ende die wapenen, rechte voirt of te halen.

Scoudt, scepenen ende raide der stede van delf hebben gekuert ende doen gebieden, dat een ygelick poerter of poerterisse, die tot duysent nobelen toe geguet is, dat die vol harnasch hebben sal, te weeten, een pansier, een hoet, een hoeftkouel, een craech, een borst, een schoet of een half creeft dair voir, pypen ende lappen of gardebrassen, of volle plaet harnasch, mit een guet hantwapen. Item soe wie tot vijfhondert nobel toe geguet is, sal houden vollen harnasch In manieren voirsz. Ende soet wie tot twe hondert nobel geguet is, sal houden een pansyser, een yseren hoet, een hoeftcouel of een craech, een burst of een halue creeft, ende twee pijpen of

---

1) Zie *Aanteek.*, op 't einde.

2) *Voirb. v. Br.*, IV, 4: „— ende sal gheen tapper, of die ghene, die camerette houden, vleysch copen of slaen, om voirt te bruken," enz. Vgl. BLEYSW., bl. 606; V. HASSELT, *Geld. maaltijd.*, bl. 164; ROEMER VISSCHER, *Quicken*, VII, 7. Het fr. cabaret.

3) *Voirb. v. Br.*, II, 3: „Item wye knyue, messe of dier ghelike wapen onhuesschelike draghet, dat is te verstaen, opten rig, in coussen, In bosemen, ende niet an syn ryem of aen syn bosemgaten, als gewoenlic is, die verboert een boete van vj. ℔ holl., of mes of wapen duer syn rechter hant. Onhuesche wapenen worden in een *Keurb.* van jonger datum „ongewoonlijcke" geheeten: des armes non courtoises.

gardebrassen ende een guet hantwapen. Item, so wie tot hondert nobel toe geguet is, sal houden een pansyser of halue creeft, een hoet, een craech ende twee lappen of gardebrassen, met een guet hantwapen. Ende die tot vijftich nobelen toe geguet is, sal houden een pansyser of halue creeft ende hooftwapen mit een guet hantwapen. Ende voirt alle anderen gemeenten, [1]) die beneden vijftich nobelen geguet sijn ende In ambochten of ghilden sijn, of comenscap of neringhe doen, sullen houden een pansyser of halue creeft ende een goet handtwapen, up elcx te verbueren iij pont holl., half den heeren ende half der stede, enz. HierInne en sijn niet begreepen weeskinderen, die beneden hair twintich Jaren sijn, behoudelick oeck der stede scutters hair kueren In wairden te blijuen. Gedaen, anno LXXXij, up sinte victoirs dach (1482). [2])

Voirt hebben sy gekuert, dat niemandt, wie hy sij, enyger hande mommerye doen en moet binnen delf, noch mit verdeckte aensichten, noch mit veranderinghe van cleederen gaen en moet, up die verbuernisse van iij pont, elcke reyse. Voirt wairt sake, dat yemant des contrarie dede, die sullen die stede bode, die scouten knechten ende alle, die in scouten dienste syn, moghen aenverden ende ondecken ende van elck afnemen

---

[1]) Het omschrift der verschillende zegels van Delft luidt: „Sigillum communitatis opidanorum de delf ad causas." In *Voirb. v. Br.*, IV, 1 wordt bepaald: „Item en sullen gheen vleyshouwers meentocht noch eendracht hebben mit malcanderen, dat tgeghens der meenten gaet; ibid., II, 13: „— endie rentmeester of die baliu — der ghemeenten vanden brielle gheboden of dede ghebyen openbaerlic by hem te comen," enz. Vgl. NOORDEW., l. l., bl. 109. Nog spreekt men van „de goê gemeente", „de smalle gemeente", enz.

[2]) Zie *Aanteek.* op 't einde. In *Voirb. v. Br.*, V, 23, vind ik aangaande het „harnasch" 't volgende gekeurd: „Item sal die baliu mitten ghemenen gherechte op setten elken poirter ende poirtrisse harnasch te hebben, elc na synen staet, ende alsulc harnasch, als elc op gheset is, sal elc bereet hebben, als die baliu ende tghemene gherechte hem laet weeten, op een boete van iij ℔ holl. — nochtan sullen sy dit harnasch hebben."

syn beste cleet. Ende dat sal hebben die gheene, die den mommers aenvaert. Voirt wairt dat yemandt van den mommers hem seluen versettede of verweerde mit woirden ofte wercken tegens den voirsz. dienaren, dat sal staen tot sulcker correctien, gelijck ende In alre manieren, of hy hem mit feyte versettede tegens den scoudt van delf. [1])

## AANTEEKENINGEN.

Bl. 348: in die stock leggen.

In het proces van de abdisse van Reynsburg met den schout van Delft, in 1462, over de jurisdictie van „de Geer" gevoerd, — zie *Invent. d. C. en P. van Delft*, bl. 26 — wordt over de „Signes de haulte Justice" het volgende gezegd: „Et aussi que lad. Intimee, na et neust onques aucun signe patibulaire, ne autre signe de haulte Justice, ne pilory, prison ou cep, aud. lieu de gheer, ne ailleurs en Icelle notre ville, et aussi quelle neust onques faculte ne puissance de enfouir, ardoir ou Imposer autre peine, dont mort naturelle sen suist, ou de faire copper oreilles ne autres membres, de bannir ne leuer ou approprier a elle espaues, ou corps mors trouuez, congnoistre de faulses mesures, ou faulses denrees, de petit pain, de Rompre ou ardoir les mesures, ou autres faulses denrees, de deffendre et congnoistre du cas de port darmes de oster les armes a ceulx qui les portent, de mettre a question ou tormens les suspectionnez daucuns delictz, dauoir anneaulx, greillons et

---

[1]) F⁰. 85 v⁰. wordt hetzelfde verbod herhaald, in 't bijzonder tegen het „mommerye doen" op Vastenavond. Zie *Jaarb. v. Delft*, 1866 bl. 16 vv. d. geschiedk. mengel. (1577).

ceps, dauoir eschielle pour mettre les parjurs, [1]) et auoir congnoissance de semblables cas, executer Iceulx et user de semblables signes, qui estoient et sont signes de haulte Justice," etc.

Bl. 350: wat minne yemants kindt verlaghe.

Bij BLEYSW., bl. 231, wordt onder de mirakelen "geschiet van der waerder NOOT GOODTS" — zie ibid., bl. 196 — vermeld dat "van een Minne ofte Voedster die haer kint verlegen hadde." Onze stedebeschrijver noemt het een bewijs van "de imaginaire licht-geloovigheyt en groote superstitie van die blinde Eeuwen," enz.

Bl. 351: hondert Jair ende eenen dach.

In de Nederl. vertal. van het handv. v. WILLEM II (1246) art. 51, wordt deze verklaring gevonden: "— so sel men hem verwijsen ende ouer ballinck houden ende tuytlaghe leggen. Dit schijnt aldus te verstaen, dat hy ballinck moet weesen hondert Jair ende eenen dach. Dat mach men prouen aldus by reeden. Want die graue in desen rechte segget, datmen dus danygen man verwijsen sal. Ende want dat verwijsen gaet aen des mans lijff. Soo schijntet te verstaen alsoe, dat hy ballinck off tuytlage wesen sal alsoe langen tijt, als des menschen leuen verslijt, die tijt is hondert Jair aldichte [2]) (al dicke?) Dat mach men verclaren by eenre ander reden. Dit wort In latijn gehieten prescriptio, dat meer dan een dinck beteykent. Want ghy sult weeten, dat prescriptio in latijne is eenen ghesetten tijt, dair een mensche binnen verliesen ofte winnen mach die herede van eenen goede, als of een man een erue besit Jair ende dach, rustelicke ende sonder claghe, dat hy mitter ghesetter tijt gewonnen heeft dat erue; datmen mach segghen in latijn: illa hereditas est pre-

[1]) Dit heet in 't Nederl.: te ladere leggen.

[2]) In het *Kl. privil. boek*, op 't gemeente-archief, staat alticste, d. i.: saepissime.

scripta. Aldusdane prescriptio set die paeus in syne gerechte: Som van drie Jaren, som van dertich Jaren, som van veertich Jaren ende som van hondert Jaeren. Ende want prescriptio aldus menygerhande tijt beteyken mach, so schijnt dit woirt prescriptio in desen rechte aldus te verstane, als hier voir gheseit is."

Bl. 358: ende dair salmen een rinck toe maken, enz. In het 2e *Keurb. v. Delft*, (fo. 172 (1552), wordt gelast „allen inwoeners deser stede hoiren honden, die niet en sullen moegen doir den rinck die an die toiren van tstadthuys deeser stede gehangen sal werden, quyt te maecken binnen xiiij daeghen naestede ofte te brengen in een scip, twelck dair toe gescickt sal worden," enz. — In 1553 werd gekeurd, dat niemand „eenighe doggen of andere diergelijcke grote Rekelen en sal mogen houden — ten waere die zelfde zeeckere Ringhen daertoe geordonneert passeren mochten," enz. Zie deze keuren in haar geheel meegedeeld in *Jaarb. voor de stad Delft*, 1864, bl. 30 vv. d. geschiedk. mengel. — De ring diende zoowel voor de honden- als voor „die lemmer," als maat van de geoorloofde breedte van beiden. Het is mogelijk, dat de uitdrukking: „ge zijt als door een ring gehaald" van bovenvermelde handeling afkomstig is, ofschoon dit meestal wordt toegepast op iemand, die bijzonder net gekleed is.

Bl. 358: dat een ygelick poerter — geguet is, enz. Bij V. MIERIS, II, bl. 671 en overgedrukt in SCHEFFER en OBREEN, *Rotterd. Historiebl.*, 5. afl., bl. 86 vv. vindt men hieromtrent het volgende bepaald: „Item hevet myn Here gheboden allen sinen luden welgheboren, poerteren ende ghemeenten, dat soe wie ghegoet is tote hondert pont Hollandts toe, dat di sel hebben vol harnask, halsbergoele,[1]) wayelen, coliere, hersniere, spondiere,[2]) ende al harnasch dat

[1]) Zie DU CANGE, in voc. halsberga en halsbergol.

[2]) HUYDECOPER op M. STOKE, II, 132 geeft 't middel aan de hand om den bedorven tekst te verbeteren. „Wayelen coliere" zal: maelgen

toet sinen live behoert. Ende die tote L pont Hollandts toe ghegoet is, die sel hebben spondier, laken colier, hersniere, wapen hanscoen, staf, knyf, ende dat dair toe behoert, ende dit ghereet te hebben voir Vastenavond naistcoemende, elc man op die boete van drie pond Hollandts."

---

of malyen collere; „hersniere" wel hernisere; „spondiere" vermoedelijk pantisere of pantsiere moeten zijn. Hernisere is hetzelfde, wat bij HUIDEC., l. l. bl. 141: petit chapeau de fer pour garantir la tête, bekkeneel, cerbellaria heet: van hern en iser, gevormd als pans- of pantisere, van pans en iser. De lager genoemde laken coller staat tegen de malyen collere over en was van wollen of linnen laken; want het komt beide voor. *Voirb. v. Br.*, XXVI, 19: „Item dat voirt an gheen poirter of poirterisse of inghesceten der stede van den brielle enich laken sal doen weuen, tsy wollen of lynnen laken, dan binnen der stede van den brielle ende buten den werczusterhuyse," enz. Laken wordt ook want genoemd en *Voirb. v. Br.*, IX, 3 onderling verwisseld. Vgl. DU CANGE in voc. gambeso seqq. en BLEYSW., bl. 596 vv.

# TOESTAND EENER GEVANGENIS IN HOLLAND ONDER KEIZER KAREL V.

---

Het geloofsonderzoek en de terechtstelling van JAN DE BAKKER van Woerden kent men meestal slechts uit het Latijnsche boekje van G. GNAPHEUS: *Joannis Pistorii Woerdenatis... Martyrium*, dat hoewel reeds in December 1529 (volgens het voorbericht) voor de pers gereed liggend, eerst in 1546 te Straasburg bij WENDELINUS RICHELIUS gedrukt is, en een eeuw later in 1649 te Leiden herdrukt, door de zorg van JACOBUS REVIUS.

Ondertusschen bestaat er een, zeker oudere, bewerking in het Hollandsch van hetzelfde verhaal, dat ten titel draagt:

*Een suverlicke ende seer schoone disputacie, welcke gheschiet is in den Haghe in Hollant, tusschen die kettermeesters ende een Christelycken Priester, ghenaemt* JAN VAN WOORDEN.... *Anno MDXXV den XVen dach Septembris.*

Dit uiterst zeldzame en bijna onbekend gebleven boekje bevat verschillende bijzonderheden, die in de Latijnsche bewerking ontbreken. Onder andere de volgende samenspraak, waaruit de toestand der toenmalige gevangenis van het Hof van Holland kan worden opgemaakt.

Na den afloop van de eerste disputatie des voormiddags, vraagt Mr. REYNIER BRUNT, procureur-generaal van het Hof, aan de Kettermeesters en Raadsheeren: „Waer

sal ick heer JAN laten? Wil ick hem weder in zijn plaetse bringhen?

RUARD TAPPER, kettermeester: Waer is dat?

JOANNES VAN DUVENVOORDE, raadsheer: Bij die ander ghevangen Priester.

R. TAPPER: In gheender manieren, si souden malcanderen in haer ongheloof stercken.

Mr. R. BRUNT: Waer sal ick hem dan brenghen?

Mr. CLAES COPPIN DE MONTIBUS, kettermeester-generael: Laet hem hier blijven, ende slaet hem boeyen aen de beenen tot na de noen; dan sullen wij weder comen.

Mr. R. BRUNT: Wat duvel, is dit niet een groote schande voor den Keyser, dat in aldusdanighen vermaerde plaetse gheen gevanckenissen en zijn.

JAN VAN WOERDEN: Al en sloot ghij mij in gheen boeyen, ick en soude u niet ontloopen. Sal men aldus met christenmenschen leven!

C. COPPIN: Beraet u wiselyck, dat ghij nae der noen beter antwoorde gheeft.

GODSCHALCK ROSEMONDT, ketterm.: Laet ons gaen.

Mr. R. BRUNT: Hier moeten oock bewaerders sijn.

C. COPPIN: Bewaert ghij den ghevangene.

Mr. R. BRUNT: Loopt, haelt tot onsen huyse de boeyen die men met een slot sluyt, want dese en mach men sonder smit niet aendoen."

Op deze wijs bleef de gevangene in boeien eenige dagen lang in de rechtzaal. Eindelijk begon dit den procureur-generaal te hinderen. Den 13den Juli zeide hij tot de rechters:

MR. R. BRUNT: Mijn heeren, ghi moet hier eenen anderen raet in schicken, dat wij desen man aldus niet en bewaren ende bewaecken. 't Valt ons te moelic. Oec mede en is 't gheen manier van doen, aldusdanighe luyden te bewaren aldus scharp; roovers ende moorders bewaeckt men aldus; dese man en sal u niet ontloopen, al en set ghij hier gheen wachters.

R. TAPPER: En is hier anders gheen plaets daer men hem legghen mach in goeder bewaringhe?

Mr. R. BRUNT: Neen 't; daer en is niet dan die gheyool, daer leyt men dieven ende verraders, ende die riddercamer, bij die andere ghevanghenen, ende daer en wilt ghij hem niet hebben; waer sal men hem dan laeten?

J. V. DUVENVOORDE: Men (en) mach hem in die gheyool (niet) legghen; [1]) 't en is noyt gheschiet.

C. COPPIN: Wat logys is daer?

R. TAPPER: Si ligghen daer op die plancken neder ende slapen sonder stroo oft beddinghe, ende en eten anders niet dan dat hun die goede luden brenghen in aelmissen bij der doren; want wij en zijn niet schuldich hem yet te beschicken dan water ende broot, 't sal licht daer best zijn om legghen, ende om den minsten cost den Keyser aen te doen; daer en sal hij niet meer dan twee blancken sdaechs verteren; 't is immers schoon ende drooch?

Mr. R. BRUNT: Daer is veel vuyls dincs, ende ruyckt daer seer qualicken van onreynicheyt.

R. TAPPER: Wie leyt daer nu thans inne? oft is 't ledich?

Mr. R. BRUNT: Daer leyt een dootslagher ende een ander misdadich mensch op zijn lijf ghevanghen.

C. COPPIN: Leyt er niet meer? ghij moocht hem daerbij brenghen; waer soude men hem anders laten?

J. V. DUVENVOORDE (?): Hij leyt hier op al te grooten costen van den Keyser; maer 't is soo best dat wij hem daer legghen.

R. TAPPER: Waer staet die plaets?

Mr. R. BRUNT: Daer boven die poort.

R. TAPPER: Moghen die ander ghevanghen van die ander poort bij haer comen?

Mr. R. BRUNT: Neen, se zijn met een dicke muer d'een van d'ander ghescheyden; si en moghen bij malcander niet comen noch sien; van achter comen si op een privaet, onder-

---

[1]) De woorden tusschen haakjes geplaatst ontbreken in de uitgaaf; om hetgeen volgt schijnen zij onmisbaar.

scheyden met wageschot, daer mogen si malcander toeroepen ende hooren spreecken. Belieft het u, dat wij hem daer in brenghen, mijn heeren?

C. COPPIN: Jae, doet soo.

Zoo zag er in de eerste helft der zestiende eeuw een Hollandsche gevangenis uit: de gevangenis, let wel, van het Hof. Hoe zal het met die van kleine steden en op het platteland gesteld zijn geweest! R. F.

# DE NOORDHOLLANDSCHE, DIEMER- OF WATER-GRAAFS-MEERSCHE, EN BEIDE NEDERLANDSCHE COURANTEN.

DOOR

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

---

De Geschiedenis der Nederlandsche Journalistiek laat zich naar onze meening het gevoeglijkst in vier hoofdtijdperken verdeelen, namelijk: 1. De opkomst en eerste ontwikkeling sedert de tweede helft der 16de eeuw tot op het jaar 1780; 2. De tijd van 1780—1813; 3. De tijd van 1813 tot 1 Juli 1869; 4. De tijd van 1 Juli 1869 tot op het tijdstip dat die geschiedenis in haren geheelen omvang wordt te boek gesteld. Aan het tweede tijdperk nu, waarin door de partijschap, die met het uitbreken van den Engelschen oorlog krachtiger dan vroeger te voorschijn trad, in onze couranten een nieuw leven werd gewekt, en de journalistiek staatkundige beteekenis kreeg, zij de volgende bijdrage ontleend.

Vol belangstelling in al hetgeen koophandel en zeevaart betrof, en bezield met de zucht om zijne vermogens tot algemeen nut aan te wenden, besloot zekere HARMANUS KONING, die toen naar een ruimer middel van bestaan uitzag, in 1777 eene allernauwkeurigste Zeetyding uit te geven, om daarmede

aan eene behoefte te voldoen, waaraan de couranten dier dagen niet beantwoordden. Begrijpende dat daartoe geen voorafgaande toestemming van eenige overheid noodig was, werden de eerste Zeetydingen dan ook spoedig in 't licht gegeven [1]; doch ternauwernood waren er enkele nummers uitgekomen, of KONING ontving bij monde van HERING, den schrijver der Amsterdamsche Courant [2] „op last en ordre van Heeren Burgemeesteren" aanzegging van verbod. Het hierbij niet willende laten, vervoegde KONING zich des anderendaags bij Hun Ed. Groot Achtbaren, doch kreeg ten antwoord dat „deeze Zeetydingen de Stads Courant te veel benadeelden", en dat, al mochten andere couranten hetzelfde doen, men niet bij machte was daaraan iets te veranderen, maar te Amsterdam zulks niet toelaten kon. KONING deed toen wat zeker het verstandigst was, — hij staakte zijne onderneming. Evenwel gaf hij den moed niet op, en begrijpende dat het oprichten eener nieuwe courant ook elders, waar stedelijke couranten bestonden, zwarigheid zou ontmoeten, en tevens inziende dat het voor zijn doel van belang was in de onmiddellijke nabijheid van Amsterdam te blijven, liet hij 't eerst zijn oog vallen op Amstelveen. Oordeelende dat het goed was de Regeering aldaar van zijn voornemen te onderrichten, vervoegde KONING zich tot haar, doch ontving, na op zekeren dag ten rechthuize ontboden te zijn, ten antwoord, dat men de uitgave niet wilde toestaan. Redenen werden niet opgegeven. Nu wendde KONING zich tot een Regent te Buiksloot, die hem verwees naar het Edel Mog. Collegie van Heeren Gecommitteerde Raaden van 't Noorderkwartier te Hoorn, en van dezen was het antwoord „dat 'er geen Wetten waren die zulks verboden ten Platten Lande, en by gevolg hun Ed. Mog. Approbatie hier niet te passe kwam." Doch door het verbod van Amsterdam en het willekeurig ant-

---

[1]) Bestaan er hier of daar in pamfletten-verzamelingen ook nog exemplaren van dit blaadje?

[2]) Zie onze bijdrage over de *Amsterdamsche Courant* in Deel V, blz. 258 (50).

woord van Amstelveen achterdocht koesterende, begaf KONING zich tegen de volgende vergadering van Hun Ed. Mog. in persoon naar Hoorn, maar vernam toen zich slechts te moeten wenden tot Mr. NICOLAAS DE GROOT, Secretaris van 't gemelde college. Het was deze die hem toen ten overvloede persoonlijk verzekerde, dat er geen wetten waren die aan zijn plan in den weg stonden, zoodat hij, als hij wilde, gerust aan 't werk kon gaan. Ook op de vraag of Monnikendam, waartoe Buiksloot behoorde, geen beletselen in den weg kon leggen, was het antwoord ontkennend [1]).

Onder deze omstandigheden verscheen het eerste nummer der courant in het licht. Ze draagt tot opschrift [2]): *Noord-*

---

[1]) Een en ander is ontleend aan het „*Noodig Bericht, aan het Vryheid en Vaderlandminnend Publiek, door* HARMANUS KONING, *Diemer- of Watergraaf-Meersche Courantier. Ter Drukkerye van* HARMANUS KONING *in de Diemer- of Watergraafs-Meer*". 4, of eigenlijk 3, blz. folio, in twee kolommen gedrukt, met het gewone wapen der Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant (zie lager). Het geheele blad ziet er ook als zoodanig uit. Daarin vindt men een uitvoerig stuk aan zijne „*Waarde Medeburgers en Landgenooten*," gedagteekend: „Diemer- of Watergraafs-Meer den 1 November 1782", en van de hand van HARMANUS KONING, waarin de oorsprong en voortgang der Noordhollandsche Courant wordt in het licht gesteld. De Kon. Biblioth. te 's Hage, in het bezit van twee exemplaren van dit stuk, bevat bovendien in hare Politike Tractaaten, 1780—1787, deel XXVII, eene brochure getiteld: „*Iets noodzaakelyks voor het publiek, of onderzoekende brief van een vriend aan zyn vriend, en onderrigtgevend andwoord op de zelve, over Het verbod van de* Diemer of Watergraafmeersche Courant, *waar in na waarheid alles te vinden is 't geen dat Tydschrift van den beginnen af aan, tot heeden toe heeft ondergaan, en wat 'er al mede gebeurdt is. Alles ter voorkoming van, en tegenspreking der Lasteringen en Valsche Beschuldigingen, dat tydschrift aangewreeven*". 32 blz. 8°. Op de keerzijde van den titel vindt men een gedicht (drie zesregelige coupletten), getiteld: „*Op het noodig bericht van* HERMANUS KONING, *Gewezene* Diemer- *of* Watergraaf-Meersche Courantier", en onderteekend: „Zelandus". Dan volgt blz. 3 de brief, waarvan blz. 4—28 ingenomen wordt door een overdruk van het „Noodig Bericht".

[2]) Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3616.

*hollandsche Courant, Maandag, den zestienden February* 1778, *N*°. 1. *Met approbatie van Haar Edele Mogende Heeren, Gecommitteerde Raaden, van de Staaten van Holland en Westvriesland; in Westvriesland en 't Noorderquartier. Tot Buyksloot, ter Drukkerye van* HARMANUS KONING. Ze werd uitgegeven in onderscheidene steden bij verschillende uitgevers, en droeg een vignet, waarop Neptunus en Mercurius zijn afgebeeld benevens een vrouwebeeld (de Vrede?), een wapen (het Westfriesche?) en een schip. Boven de berichten leest men deze aankondiging: „Deeze kourant, word voor de eerste keer voor de ordinaire Prys uitgegeeven, op dat Een yder de Inrigting derzelver zal kunnen zien; de Prys van dezelve in 't Jaar is gestelt op Vijf Guldens. Men zal in dezelve plaatsen een Ordinair Advertissement, voor vier schellingen, dat is die binnen de Vier Regels zyn, en elken Reegel daar boven, Zes Stuivers; Men kan dezelve alle Uuren aan de Buykslooter Schuit bestellen; of by derzelver Uitgevers in de Steden gemeld." De vorm was een half vel folio, aan beide zijden in twee kolommen gedrukt; aan het slot en in de breedte vindt men eenige advertentiën.

Wat den inhoud betreft, men vindt, althans in dit eerste nummer, berichten uit de „Nederlanden, Groot-Brittannien, Vrankryk, Duitsland, Braband en Vlaanderen, en zee-tyding". Maar het geheele nummer door, verbindt de redactie aan elk bericht onderscheidene boertige opmerkingen, die te zamen genomen een soort van programma uitmaken, te kluchtig om hier niet te worden medegedeeld. Zoo leest men onder de rubriek Nederlanden: „Holland, is als uit het Water gewoekert, heeft geduurig met het Water te kampen, is van Water omringt, en heeft al zyn Rykdom en Welvaart uit het Water gehaald; het Water is zyn gemeene Vriend en Vyand, zyn opkomst en zyn ondergang, zyn aanwinner en afneemer, met één woord het Water alleen, is ons alles in één; daar en boven schryven wy uit het middenpunt van Waterland: wat wonder dan, dat wy onze Kourant ook met het element des Water beginnen! en dat wij de *Zeetydingen* accuraat geeven, vermits

daar 't meest aangelegen legt: want onze Republyk een Land van Koophandel en Navigatie zynde, merken wy dat Nieuws aan als de Voorzeilder van onze Lettervloot, waar aan Reeders, Kooplieden, Assuradeurs en Schippers, (men zou 'er de respective Waterschouten en Kargadoors ook onder rekenen kunnen) groot belang en portie hebben; en daarom gaat dat by ons als het Noodzaakelyke, voor. Daar mede steeken wy nu in Zee. *Neptunes* die wy steeds in 't oog houden, belooft ons een goede reis op onze nieuwe Togt." — En verder: „Ik ben een vyand van talmen, en bemin de kortheid, daaröm moet ik den Leezer eens vooral berigten zeggen ja byna zweeren, verwittigen en verzekeren, aankondigen en zelfs bevestigen (zulke herhaalingen zullen wy in 't vervolg ook myden) dat wy hem niet als *Pit* en *Merg* van Nieuws zullen geeven: Dies zullen wy ons niet ophouden met Politieke Gissingen daar nul opgetrokken word, Gerugten die tot rook smelten, yskoude Redeneeringen over Affaires van Staat of Oorlog, breedvoerige historise Uittreksels, laffe Geslachtlysten en andere draadige geduldstroppen; noch ook met langwylige Verhaalen van deeze of geene Feestviering, wie 'er aan zat, en welke Schotels 'er opgedist wierden etc. etc. Neen, en dat op ons Woord! met alle dikke Beschryvingen van Trouw Formaliteiten, Lykstaçyen, Uitlandse Promoties, Krooningen en Ontkrooningen, Installeeringen en Komformeeringen, met Acten en Extracten en wat dies meer is, zullen wy onze Leezers niet verveelen; geene Mandementen; Patenten, Capitulatiën, Declaratiën, en oude Relaassen of andere vygen na Paassen, en soortgelyke *Kopyën Authenticq* die geheele Kouranten vullen, zullen onzen tyd of lust vermoorden, ten zy alléén dat ze van het uitterste gewigt, en voor ons Land in 't byzonder van belang zyn, en dan dikmaals nog maar den korten inhoud. *Sapienti sat est.* Zie daar nu de Gordyn opgeschooven! een weinig attentie verder." — En dan weder: „Ook zullen wy alle verdere Uitbreidingen voorbygaan, en liever de *Quint Essentie* van het voornaamste en Generaale Nieuws in derzelver plaats geeven, gemengt of aangezet om tog alle droogheid voor te komen,

met het geestryk vogt van deeze of geene aartige Reflectien, of Glossen uit de vuist, 't zy een Fixie of Fabel, *Anecdote*, *Bon mot*, raar inval, of koddige toepassing: want zonder die Saus is Kourantspys al te dor, en valt voor veele zwakke Maagen te hard om te verduuwen; 't Railliante en Badinante zal altyd het serieuse uit het veld slaan, en zelfs de Krygskas aan het Comicque en Satyrique moeten overlaaten: maar zulke snaakse, korswylige en vermaaklyke Boerteryen dienen *uit den Geest* te komen, en daaröm denk ik al dat de Kwaakers de beste Kourantschryvers zouden zyn, doch dan mogten 'er de Thalmudisten wel onder gesmolten worden, om dat enkele Waarheid met Geest gemengt, een drooge Bolus is; Ik heb altoos nog iets meer te zeggen dan de Korrespondentiefaam door haare Brieven uitblaast, en hier denk ik by wyze van Purgatie my driemaal 's Weeks van te ontlasten, die egter komen het Publyk, weêr ten nutte gelyk de eeuwigduurende Pillen van Doct. STARKHY. Meer te belooven doen wy niet, want laaten het aan den Leezer over om in ons Papier te zoeken wat 'er in te vinden is."

Zoo leest men onder de berichten uit Groot-Bittanniën: „De Heer WILKES begint ook weder eenigzins in beweging te komen, en toont nu en dan dat hy nog leeft. Nog één woordje eêr wy uit Engeland gaan: deeze berugte Schildknaap, Lord-Major, etc. etc. schreef voor krek 15 Jaaren (de gewoone Privilegietyd,) zyn wyd befaamde *North-Briton* of Noordbrittanjer [1]), en wy, dat is al gevallig! Heden onze *Noordhollander;* in de Naam is wel een groote overeenkomst, maar in de zaaken en derzelver behandeling zal een niet minder magtig verschil zyn als 'er in de Perssonen is: want WILKES is een Engelsman, en in Engeland neemt men het zoo *eng* niet, maar

[1]) Gelijk bekend is, maakt het vervolgen en openlijk door beulshanden verbranden van N°. 45 van dit blad onder het oligarchisch bewind van den minister GRANVILLE, en het tot viermalen toe uitsluiten van JOHN WILKES uit het Parlement, een belangrijk deel uit der eerste woelige regeeringsjaren van Koning GEORGE III, 1760—1820.

een Kennemerlander moet zig zelf wat *kennen*. Steek uw vinger in de grond, en... de rest weet Gy."

En dan weer onder Vrankryk: „De Voorzigtigheid met haar Verrekyker staat aan onze regterhand, en de Waarheid aan onze linker, maar niet zoo geheel naakt als by de Ouden, daar veel Suzannas boeven onderliepen, want dat zou ons te Luxorieus zyn; de Agterhoudentheid kindskind van beiden reikt ons haar Weegschaal, Bril en Zoetschaaf toe, en Historiekunde schuilt by ons agter het schild der Vreedegodin, op het welk de vijf middel letters van het Alphabeth staan, naamlyk P, Q, R, S en T. ons aanwyzende, dat wy zeer behoedzaam moeten zyn omtrent *Persoonen*, *Qualiteiten*, *Regeering*, *Staat* en *Tempel;* en voor de rest laaten wy handen en voeten los, en zoo ons Postpaardje zyn rit doen: onschuldige Boerteryën zullen tog nooit de oorzaak wezen dat 'er een Batalje verlooren, een Land verraaden, een nieuwe Kettery gestigt, of een Hofdame afgeschaft zal worden."

En dan nog eens onder Duitsland: „Begrypt Gy nu wel dat het aan geene Onderwerpen zal ontbreeken? Stof zal 'er zyn zoo lang 'er een Waereld is, en die zal 'er wel zoo lang zyn als wy; in haar Schouwburg komen de oude Toneelen gedurig weêröm, maar bezet met nieuwe Toneelspeelders en versche Figuranten: zoo lang 'er Staatsverwisselingen, Ongelukken en Zotheden gebeuren, zal de Nieuwsbron niet uitgeput zyn, want yder weet dat 'er onder de Kalot des Hemels meer omgaat dan Molens, en is 'er wat Nieuws 't is zelden wat Goeds, vraagt Gy na de reeden? 't is zeggen de Wiskunstenaars, om dat volgens de Kansrekening het kwaade in de Waereld tegen het goede in proportie als twee Millioen tot 1; Of het egter gebeurde dat het ons aan Stof ontbrak, zoo zyn 'er altoos Bloedregens, Poolse Hemeltekens en wonderlyke Kraamgevallen genoeg om niet verlegen te staan; ook kan men altoos zyn toevlugt neemen tot een Aziäties Leugentje, Turkse Ryksdag, Schots Festein, of Oosters Sprookje, of anders tot den een of anderen Moorsen Koning, Poppejaansche Prins, of bovenlandsen Baron."

Eindelijk onder Braband en Vlaanderen: „Doch die dingen die het Algemeen nuttig zyn, zyn meermalen aan byzondere schadelyk: wy zyn daaröm voor de vyandschap van die Heeren (Brouwers, Wynkoopers, Kaarssemaakers enz.) ook bekommerd, vermits onze Kourant zeer veel Volk uit de Herbergen en Kroegen zal houden, en dit zal het eerste nut wezen dat zy doen zal; het tweede daaruit voortvloeiende, moet noodwendig bestaan in een volle neerlaag van de Dronkenschap die wortel van de zeven doodzonden, en het derde, vierde, vyfde enz. Zal de Leezer zelfs wel ondèrvinden? Wat de *Noord-Hollanders* aanbelangt, dewyl deeze veel tyd over hebben, en tot verberging van denzelve, geene Comediën, Bals, Concerten etc. hebben, vallen zy meest, of op de bekers, kaarten en dobbelsteenen, of op de Studie: welk een winst, als wy hen van het eerste, tot dit laatste met een nugtere hand geleiden! ten minste zullen eenigen 'er het leezen door onderhouden, dat zy anders ligt gevaar liepen van te vergeeten; de naam onzer Kourant alleen, moet hen eer aandoen, en daartoe opwakkeren: Immers onder hen, voor hen, en tot hen schryven wy die, twyfelt Gy nog? zoo kyk maar regt uit, boven in ons Uithangbord, kent Gij daar dat *Wapen* ook? Zou ik dat niet kennen zei een Moffekind van dat van Hamburg, ik zag het zoo dikmaals als myn Vaêr zig verschoonde."

„Hier ziet 't Publyk nu wat het van ons te verwagten heeft, de Kern naamlyk van alle (niet gekopijeerde) maar oorspronkelyke Nouvelles; Het beste dat men vind, moet welbehagen, doch het jammerste is dat alle menschen niet *accoord* denken; Nu kan men genoeg aan dit proefje zien, hoe de geheele party zal wezen, wy leveren die op dit monster af, zy moet wel toevallen, en anders kan de ontvanger die *katten*; Merk deeze Eersteling daaröm als een Voorreden aan van alle de volgenden; wy hadden den Leezer vooraf nog zoo het een en ander in 't oor te luisteren, en het mogt ons niet van het hart om zoo maar met de deur in het Huis te vallen. Die ons iets Nieuws mededeeld, of braaf Advertissementen opgeeft, zal aangenaam wezen en het zal zyn „Weest welkom, treed binnen."

Verders recommandeeren wy ons aan de geheele Nederlandse Waereld: wie ons meest leest, zal ons minst picqueeren, en elk zy verzekerd dat wy zyn Vriendschap niet versmaaden, en zyn Vyandschap niet agten. Tot besluit: *Maan- Woens-* en *Vrydag* zal de vaste Uitgeeftyd van dit Nieuwspapier wezen, want die dagen zyn, gelukkiger dan de andere, omdat zy aan Moeder *Luna* aan *Merkurius* en *Venus* toegewyd zyn, en dat zyn drie zeer goede Godjes. Op den bloedigen *Mars* en den Donderaar *Jupiter* hebben wy het niet, en nog minder op den stuursen *Satur*, en dat kon ligt een misverstand geeven, dat men het woord Satyriq voor Polityq op ons paste, en zulks zou geen van de minste rampen zyn waar aan een Schryver ooit blootgesteld kan wezen."

Schrijver van het blad was zekere WILLEM OCKERS [1]), maar

---

[1]) Was dit ook de schrijver der „nagelaten geestige Mengelstukjes, Amsterdam, G. BOM EN ZOONEN, 8. 11 st." Z. J. waarvan het Naamregister van Nederd. Boeken door J. VAN ABKOUDE en R. ARRENBERG, 2de druk, bl. 384, melding maakt? Blijkens het „Noodig Bericht" was WILLEM OCKERS in 1782 niet meer in leven. — In zekere brochure, onder anderen te vinden op de Kon. Bibl. te 's Hage in Politike Tractaaten, 1780—1787, Deel XXVII, getiteld: „*Alle de Magistraats-gezinde, benevens alle de Hertogs aanhangende Publique Schryvers, met Naam en Toenaam, een iegelyk in zyn Carakter en Bestaan zeer natuurlyk beschreeven. Waar in onder alle uitmunten de Schryvers van de Diemer- of Watergraaf-Meersche Courant, de Politique Hollandais, en de zo zeer berugte en bekende* NICOLAAS HOEFNAGEL, *door een Liefhebber van 't Vaderland. Onder de Zinspreuk: Om de Schanden van Overwonnen te zyn te bedekken, neeme laage zielen hun toevlugt tot leugens. Gedrukt in de Gekroonde Boekverkooper Gosse, daar de Pourtretten van* HAAKE *en* BONNET *op 't Vengster staan, voor Reekening van de Boekverkooper* HYÉ, *tot 's Hage.*" 32 blz. 8°. wordt bl. 15—17 ten onrechte opgegeven, dat er reeds 12, 13 of 14 nummers van de Noordhollandsche Courant waren in 't licht verschenen, toen VAN BRUSSEL aan het blad kwam; maar tevens wordt dan stellig het gerucht tegengesproken, dat van die vroegere nummers schrijver zou zijn geweest NICOLAAS HOEFNAGEL, de man, van wien ook de Inleiding, blz. 5, van het Boek der Opschriften door Mr. J. VAN LENNEP en J. TER GOUW, gewaagt.

dit duurde slechts tot en met het 9de nummer. Want niet alleen dat het bleek dat deze man niet geschikt was voor courant-schrijver, waardoor de courant aan het publiek niet voldeed, maar ook de eigenzinnigheid van OCKERS, die doordreef dat aan het hoofd van het blad de woorden „met Approbatie van Hun Ed. Mog." in plaats van „met voorkennisse" gesteld werden, waardoor de uitgever in moeielijkheden kwam, maakten dat KONING hem bedankte en in zijne plaats THEODORUS VAN BRUSSEL aannam, die van 1748 tot 1765 Predikant was geweest te Zuid-Polsbroek, bij Schoonhoven, en sedert zijne afzetting in laatstgemeld jaar, zich te Amsterdam met letterkundige studiën had onledig gehouden [1]). Intusschen had die toevoeging „met Approbatie van Hun Ed. Mog." gemaakt, dat KONING nog denzelfden avond eene missive van den Secretaris DE GROOT ontving met bevel zulks niet weder op de courant te plaatsen, terwijl hij niet lang daarna voor het College van Gecommitteerde Raaden gedagvaard werd, en de aanzegging kreeg eene advertentie te zullen ontvangen, waarvan het niet plaatsen de onmiddellijke sluiting der drukkerij ten gevolge zou hebben. Bedoelde advertentie, Zaterdag-avond 4 April 1778 ontvangen, werd terstond in N°. 21, van Maandag 6 April opgenomen, en luidde aldus:

> „HERMANUS (DE) KONING, drukker deezer Courant, adverteert ingevolge de Resolutie van Hun Ed. Mogende de Heeren Gecommitteerde Raaden van de Staaten van Holland en West-Friesland, in West-Friesland en het Noorder Quartier dit navolgende: Dat hy de Advertentie in zyn eerste Courant van den 16 February 1778, waar in gesteld is, dat de uitgave deezer Courant zoude zyn geschied met Approbatie van Haar Edele Mogende, revoceert en plegtig verklaart, dat dezelve Advertentie is on-

---

[1]) Hij is de schrijver van het „Aanhangsel tot LUDOLF SMIDS M. D. Schatkamer der Nederlandsche Oudheden, cet. cet." Amsterdam 1778, 8°. met platen.

waaragtig en dus zyn gedrag ten opsigte van Haar Edele Mogende is Licentieus en Laesif, dat hy deswegens met leedweezen is aangedaan, aanneemt zig in het toekoomende voor zodanige Injurien te zullen wagten."

Vrees voor erger deed KONING tot het opnemen dezer advertentie besluiten, en daarmede was de zaak uit. Toenemend debiet en succes wekten echter de jaloezie van tegenstanders op, die zelfs de hulp van Plakkaten van het jaar 1746 inriepen [1]), doch ook dit was een storm die voorbijgaande was. Maar toen, met den Engelschen oorlog, het blad de partij der Amerikaansch- of anti-Engelschgezinden trok, werd KONING onophoudelijk naar Hoorn geroepen, ofschoon de redenen hem meerendeels duister bleven [2]). Van een viertal redenen evenwel maken de Resolutiën der Staten van Holland gewag.

Zoo ontvingen gemelde Staten in hunne vergadering van Donderdag 15 Maart 1781 eene missive van de Heeren Staten van Overijssel, geschreven uit Kampen den 5den dier maand, houdende de mededeeling, dat men met veel ongenoegen in de Noord-

---

1) Van den grooten opgang, dien het blad maakte, en den aftrek, dien het vond, spreekt ook een politieke tegenstander, Mr. ELIE LUZAC in zijne REINIER VRYAARTS Openhartige Brieven, deel 1, 2e stuk, bl. 142, 143. — De Plakkaten hier bedoeld moeten zijn geweest de Resol. der Stat. van Holland van 23 Juni 1746 „noopens de judicature over begaane contraventien door de Courantiers, zoo in 's Gravenhage als in andere Plaatsen buiten de stemmende Steden van de voorsz. Provincie" en van 28 October 1746 „teegens het stellen van Propositien, Brieven, Resolutien, Rapporten, Memorien, Lysten van Guarnisoenen, en andere Acten van Staat, in de Couranten, Gazetten of andere Nouvelles", in Groot Placaat Boek, Deel VII, bl. 974 en 821.

2) Ik betreur het hier de opgave van Dr. P. SCHELTEMA te moeten doen, dat de „Resolutien en andere Stukken betrekkelijk Courantiers en voorziening tegen derzelver licentie", als hebbende behoord tot het *vernietigd* „Archief van Gec. Raden van West-Friesland en het Noorder-Kwartier te Hoorn", niet meer aanwezig zijn, te meer daar er geen registers bestaan op de gedrukte Resol. van dat College.

hollandsche Courant „van den 26 en eenige van den 28 February" een artikel uit Deventer van den 21sten dier maand gezien en gelezen had, waarbij een ampel relaas gegeven werd van hetgeen er tusschen hen en den Heer VAN DER CAPPELLEN TOT DEN POL sedert eenigen tijd in hunne vergadering was voorgevallen, gepaard met eene zeer eenzijdige en onbevoegde beoordeeling daarvan, en in welk artikel niet alleen zij, maar ook Zijn Hoogheid de Heer Prins Erfstadhouder, benevens al hetgeen in die zaak door beiden gedaan was, op eene zeer hoonende en onbetamelijke wijze werden ten toon gesteld [1]). Zoodanige relazen en eenzijdige beoordeelingen, waardoor de Regeering bij het gemeen in een ongunstig daglicht kwam, moesten in zulke publieke geschriften, die met permissie en autoriteit van den Souverein werden uitgegeven, niet worden geduld. Zeer gevoelig over een en ander, verzochten de Staten van Overijssel, dat de schrijver der courant behoorlijk gecorrigeerd en aangemaand zou worden te verklaren, op wiens verzoek hij bedoeld artikel geplaatst had, ten einde ook deze zou worden gestraft, terwijl zij verder verlangden dat in het vervolg dergelijke zaken niet meer in de couranten zouden worden opgenomen. Nadat de missive in handen was gesteld van Gecommitteerde Raaden in West-Friesland en het Noorder-Kwartier, ontvingen de Staten vier weken later, in hunne vergadering van Donderdag 12 April, het bericht uit Hoorn, dd. 30 Maart, dat HERMANUS KONING, daartoe opgeroepen, verklaard had, het bewuste stuk van den boekverkooper JAN VERLEM, toen reeds, gelijk wij straks zullen zien, uitgever van het blad te Amsterdam, te hebben ontvangen; „dat hy het Stuk op niemands versoek in gemelde Courant had geplaatst, maar uit eigen beweging en om meerder debiet van zyn Courant daar door te versorgen;"

---

1) De strijd tusschen de Ridderschap en Steden van Overijssel met JOHAN DIRK, Baron VAN DER CAPELLEN Heer VAN DEN POLL, cet., cet., die als voorstander der nieuwe vrijheidsbeginselen de boeren in dat gewest van de drostendiensten wilde bevrijden, maakte in die dagen ontzettend veel beweging.

dat hij niet geweten had dat bedoeld stuk laesif was voor de Staten van Overijssel en den Stadhouder, want dat hij het dan niet zou hebben opgenomen. Met de aanmaning, gelijk reeds meermalen had plaats gevonden, om zich toch in 't vervolg in acht te nemen, had KONING zijn afscheid bekomen [1]).

Eene tweede klacht gold N°. 40, van Maandag 2 April 1781. Den 26sten April namelijk leverde DE ST. SAPHORIN, extraordinaris Envoyé van Z. M. den Koning van Denemarken, op order zijner regeering eene memorie bij de Staten-Generaal in, waarbij op herroeping van het bericht in 't aangewezen nummer, dat de Koning van Pruissen in een gedeelte van de kosten der Deensche oorlogsvloot zou voorzien, en op correctie van den courantier werd aangedrongen. Gelijke grief werd tegen de Fransche Leidsche Courant ingebracht [2]). Toen nu de Staten van Holland in hunne vergadering van Zaterdag 5 Mei 1781 van de zaak kennis kregen, werden Gecommitteerde Raaden te Hoorn aangeschreven om den Noordhollandschen Courantier voor zich te ontbieden en hem te gelasten het bedoelde bericht te herroepen. Maar toen de gezant den 17den Mei nog geen herstel van grieven had bekomen, hernieuwde hij zijn' eisch bij de Staten-Generaal, waarvan eene tweede aanschrijving der Staten van Holland aan Gecommitteerde Raaden het gevolg was. En nu was het antwoord van dit College, dd. Hoorn 31 Mei, dat het eerst daags te voren, omdat de vergadering niet vroeger bij elkander was geweest, had kunnen handelen, en dat de Courantier, daartoe opontboden, verklaard had het bewuste stuk uit het supplement der Fransche Utrechtsche Courant, N°. 26, van Donderdag 29 Maart, te hebben over-

---

1) Resol. Stat. v. Holland van Donderdag 15 Maart 1781, bl. 321, en van Donderdag 12 April 1781, bl. 428. Nieuwe Nederl. Jaarb. 1781, bl. 1138—1148.

2) Zie onze studie over dit blad in de eerstvolgende Handelingen en Mededeelingen der Maatsch. v. Nederl. Letterk.

genomen [1]), maar het herroepen zou in zijne courant van den daaropvolgenden Maandag [2]).

Vier weken later moesten de Staten van Holland zich alweer met de Noordhollandsche Courant bezighouden. In hunne vergadering van Donderdag 5 Juli 1781 toch ontvingen ze eene missive van Gecommitteerde Raaden, dd. Hoorn 29 Juni, waarbij de mededeeling werd gedaan dat „de al te vrye schryftrant der (sic) Noordhollandsche Courantier" hen wederom in de noodzakelijkheid had gebragt „om gemelden Courantier over een faamrovende Periode, vervat in een zyner Couranten," voor zich te ontbieden. Maar de Courantier had „op frivole pretexten sig van die Comparitie geëxcuseert." Daar nu de man de „herhaalde Waarschouwingen (te weeten dat hy soude in agt neemen twee saaken: eerstelyk, dat hy zyne vrye gedagten over de Staatsbelangen van deese Republicq soude beteugelen; en ten andere, dat hy zyn Penne ook soude hebben te bedwingen, om aan niemand eenige personeele offensie te geeven, want dat hy sig swaarder gevolgen op den hals soude haalen)" in den wind sloeg, meenden Gecommitteerde Raaden eindelijk genoodzaakt te zijn, ten einde „die al te groote licentie te praevenieeren, iemand te qualificeeren de volgende Couranten voor der selver uitgave te revideeren en na te sien," indien gemelde Courantier ten minste nog voort zou willen gaan met in hun kwartier zijne courant te drukken of uit te geven; altijd tenzij de Staten mochten gelieven te bepalen dat ten

---

[1]) Koning maakt in het „Noodig Bericht" melding van eene klacht van den Spaanschen Ambassadeur wegens eene passage in de courant, die bij nader onderzoek reeds twee dagen te voren in de Utrechtsche Courant had gestaan. Ik vermoed dat hiermede gezinspeeld wordt op deze klacht, zoodat met den Spaanschen Ambassadeur die van Denemarken wordt bedoeld.

[2]) Resol. Staten-Generaal van 26 April 1781, bl. 425. Idem Staten v. Holland van 5 Mei 1781, bl. 523. Groot Placaatboek, deel 9, bl. 408. Resol. Staten-Generaal van 17 Mei 1781, bl. 522. Idem Staten v. Holland van 22 Mei en 1 Juni 1781, bl. 571 en 611. Idem Staten-Generaal van 6 Juni 1781, bl. 582, en idem Staten v. Holland van 8 Juni 1781, bl. 681.

plattelande in het geheel geen couranten zouden gedrukt of uitgegeven mogen worden. Met het oog hierop verzocht men aan de Staten eene nadere uitlegging van het Plakkaat van 9 December 1702 [1]), waarbij het drukken, verkoopen of verspreiden van couranten afhankelijk was gemaakt van de „permissie van de Magistraat van de Plaatse harer residentie;" want de vraag was of die bepaling ook voor het platteland gold, waar zulks „sonder een speciale gequalificeerde niet wel kon worden geëffectueerd." In welken zin „de Heeren van de Ridderschap en verdere hun Edele Groot Mog. Gecommitteerden tot het groot Besogne, met de Heeren Gecommitteerde Raaden, in den Hage en te Hoorn resideerende," in wier handen deze zaak werd gesteld, die vraag hebben beantwoord, is mij niet gebleken [2]).

Dat de courant intusschen nog voortdurend werd gedrukt, bewijst de Resolutie der Staten van Holland van Donderdag 23 Augustus 1781, toen ter vergadering eene missive van Burgemeesteren van Utrecht dd. 22 Augustus inkwam, houdende klachten, dat de schrijver der Noordhollandsche Courant in die van den 17den „onder andere kwaadaardig versonne onwaarheeden en seditieuse passages, ook had geplaatst seeker Extract van den 13 dier maand, waarby het in hunnen Raad gepasseerde getronqueert, verdraait en tegen de waarheid aan ter neder" was gesteld, en waarvoor men verzocht „rigoureuse correctie" en „eclatante satisfactie". Om overeenkomstig dien wensch te handelen, werd de zaak aan Gecommitteerde Raaden verzonden [3]). Maar al wijst nu de gemelde Resolutie zulks ook

---

1) „Placaat teegens verkoopen van Pasquillen en schandeleuse Prenten, den 9. December 1702" in Groot Placaat-Boeck, deel 5, bl. 691.

2) Resol. Staten v. Holland van Donderdag 5 Juli 1781, bl. 717.

3) Resol. Staten v. Holland van Donderdag 23 Augustus 1781, bl. 946. Het hier bedoelde nummer van Vrijdag 17 Augustus 1781, n°. 99, is aanwezig in een rommelzoodje couranten op de Kon. Bibl. te 's Hage. In *de Ouderwetsche Nederlandsche Patriot*, het orgaan van R. M. VAN GOENS, 3e stuk, bl. 68, maar vooral 309—322, wordt deze klacht uitvoe-

niet aan, zoo was het thans het College van Gecommitteerde Raaden van het Zuider-kwartier, te 's Hage resideerende, dat de klacht onderzoeken moest, want de drukkerij der courant was met Juli 1781 van Buiksloot naar de Diemer- of Watergraafs-Meer, en dus ten Zuiden van het IJ, overgebracht. KONING toch, al dat gehaspel met het Hoornsche college moede, waarbij de Secretaris, of gelijk hij hem noemt de „bediende" van Gecommitteerde Raaden, DE GROOT, de hoofdrol schijnt vervuld te hebben, had eindelijk besloten zich aan den invloed van die rechtsmacht te onttrekken.

Slechts weinige nummers zijn mij van de Noordhollandsche Courant onder de oogen gekomen: van het jaar 1778 geen enkel behalve het allereerste nummer; evenmin van het jaar 1779 [1]) en 1780. Op dat van Woensdag 3 Januari 1781, n°. 2, leest men: „*word uitgegeven te Amsterdam by* JAN VERLEM, *in de Gravestraat*"; maar zoowel dit nummer als dat van Maandag 14 Mei 1781, n°. 58 [2]) en dat van Woensdag 27 Juni 1781, n°. 77 [3]) zijn nog gedrukt: „*Te Buiksloot, ter Drukkery van* HARMANUS KONING". Aan den voet van de courant van Woensdag 4 Juli 1781, n°. 80 [4]) leest men daarentegen: „*Ter Drukkerye van* HARMANUS KONING, *in de Watergraafs Meer*". Het was daar dat KONING de bescherming genoot van den Baljuw van dat district, WILLEM HEEMSKERK, die zelfs wist te voorkomen, dat aan het voor-

---

rig behandeld, en medegedeeld, dat aan THEODORUS VAN BRUSSEL eene boete werd opgelegd, dat hij vergiffenis vroeg aan de regeering van Utrecht, en dat de courant volgens besluit der Staten van Holland verboden werd, maar toen terstond als Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant in 't licht kwam (?).

1) In *de Vaderlandsche Opmerkzaame Nieuws-Tydingleezer*, een weekblad dat van 8 Maart 1779 tot 6 Maart 1780, in 52 nummers, bij DIRK SCHUURMAN te Amsterdam uitkwam, wordt in n°. 29, van 20 September 1779, gesproken van de Noordhollandsche Courant, n°. 110.

2) Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3657.

3) Voorhanden in het rommelzoodje couranten der Kon. Bibl. te 's Hage.

4) Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3674.

nemen om de aldaar nieuw gevestigde onderneming aan geldelijke lasten te onderwerpen, gevolg werd gegeven. Al werd nu den eenen dag het blad nog te Buiksloot, den anderen dag reeds in de Meer gedrukt, zoo gaf toch eerst het opontbieden van den uitgever, JAN VERLEM, bij Burgemeesteren van Amsterdam, aanleiding tot de naamsverandering der courant. Het verbod van uitgave der Noordhollandsche Courant, door Burgemeesteren toen VERLEM aangezegd, zonder opgave van redenen, deed KONING aanstonds tot eene naamsverandering besluiten, waarvoor bovendien alle grond aanwezig was [1]).

Zoo verscheen dan het eerste nummer van de *Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant* op Woensdag 22 Augustus 1781. Opmerking verdient het, dat ook op n°. 3, van Maandag 27 Augustus 1781 [2]) nog het oude vignet der Noordhollandsche Courant wordt gevonden, dat later — wanneer is mij niet bekend — vervangen is door het wapen van de Diemer-meer, voorstellende een zwaan, die uit de biezen oprijst en door het ontplooien zijner vlerken een schild vertoont, waarop de letters WG M staan. Dat de uitgever, JAN VERLEM, van „de Gravestraat" naar „de Warmoesstraat, het derde Huys van de

---

[1]) Op de laatste dagen van het bestaan der Noordhollandsche Courant heeft betrekking de brochure, op de Kon. Bibl. te 's Hage aanwezig, getiteld: „*Bede van een rechtaartig Nederlander aan de leden van het Departement, waar onder de Schryver van de Noordhollandsche Courant behoort; strekkende ter beteugeling der onvoorzichtige en stoute Pen, waarmede die boosaartige Schryver, de tegenwoordige Staatszaaken, maar vooral den Zeeslag van den* 5 *Augustus, verhandelt. Is alomme à* 4 *Stuiv. te bekomen,*" 16 bl. 8°. — Een tegenhanger der Noordhollandsche Courant, altijd voor zooverre den naam betrof, want de politieke richting was dezelfde, was de *Zuid-Hollandsche Courant,* die reeds bij 't begin van 1781 bestond en zich tot September 1787 te Woerden staande hield. Maar de vraag is, of er ook eenig verband bestaat tusschen het staken der Noordhollandsche Courant te Buiksloot in Juli 1781, en de uitgave aldaar „ter Boekdrukkerye by COENRADUS HENRICUS KONING" van het eerste nummer der *Vaderlandsche Courant* op Zaterdag 3 November 1781 (Cat. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3688).

[2]) Voorhanden in het rommelzoodje couranten der Kon. Bibl. te 's Hage.

Pylsteeg" verhuisde, blijkt uit de vergelijking van het laatste nummer van 1781 met dat van Vrijdag 10 Mei 1782. De vorm van het blad bleef dezelfde als vroeger; eene enkele maal nogtans verscheen de courant als een geheel vel, zooals het nummer van Maandag 30 September 1782, n°. 117 [1]) waarbij de volgende aanteekening werd gevoegd: „Deeze dubbelde Courant word voor de ordinaire prys uitgegeeven. Vermits de menigvuldige en gewigtige Stukken, die het Welmeenend Publiek niet dan ten hoogsten aangenaam kunnen zyn, byzonder betreffende den Vaderlandschen Ridder en Voorstander der Vryheid Jonker JOHAN DERK VAN DE CAPELLEN TOT DEN POLL, zal men Heden Morgen ten Elf Uuren nog een Na-Courant uitgeeven." Die Na-Courant, zonder nummer uitgegeven, bestond slechts uit een half vel druks, aan ééne zijde in twee kolommen gedrukt.

Maar ook onder haren nieuwen titel kwam de courant in moeielijkheden. Een bericht in de Zuid-Hollandsche Courant van 1 Juli 1782, n°. 78 [2]), vervat in een' brief van zekeren P. VAN DER LINDE (een pseudoniem), geschreven aan boord van 's lands fregat de Jason op de reede van Vlissingen, in dato 26 Juni, waaruit blijken moest, hoe het bij gemis aan de noodige bevelen van den kant des Stadhouders had kunnen plaats vinden, dat, toen den vorigen Zaterdag een Engelsch fregat in het gezicht der aldaar liggende oorlogschepen was verschenen, men, in weerwil dat het scheepsvolk de beste gezindheid had aan den dag gelegd, niet uitgeloopen en den strijd ontweken was, verwekte heel wat beweging [3]). Zoo verscheen er dan ook in de Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant van den 17den Juli, onder de rubriek Amsterdam een brief,

---

[1]) Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3759.

[2]) Nieuwe Nederl. Jaarb. 1782, deel 2, bl. 757—764, 966—985, 1254—1262. De Post van den Neder-Rhyn, deel 2, bl. 771—776, 781—794.

[3]) De Ouderwetsche Nederl. Patriot, deel 2, stuk 4, bl. 412 en volgg. is vol over deze zaak.

geschreven uit Utrecht, dd. 13 Juli, waarbij aanmerkingen werden gemaakt op de houding van den Schout-Bij-Nacht, J. VAN KRUYNE, in deze zaak. En vandaar dat ook de courant van KONING door gemelden Schout-Bij-Nacht opgenomen werd in zijne aanklacht tegen de Zuid-Hollandsche Courant, die op Woensdag 7 Augustus 1782 bij de Staten van Holland in behandeling kwam [1]).

Drie maanden later, den 24sten October 1782, leverde de Deensche gezant, DE ST. SAPHORIN, bij de Heeren Afgevaardigden der stad Amsterdam wederom eene klacht in, naar aanleiding van hetgeen de courant in haar nummer van den 19den October omtrent Denemarken had in het midden gebracht in den vorm van een' brief van een' vriend uit Haarlem, en „waar van de laatste regels zich omtrent Denemarken op zulke eene onbetaamelyke wyze uitdrukken, en zoo veroordeelbaar zyn, dat 'er geen beschaafd Land is, waar in dezelve zouden geduld worden," waarom de gezant dan ook niet besluiten kon „dezelven woordelyk te herhaalen," en het blad maar liever in zijn geheel overgaf, hopende dat de schrijver weldra eene gestrenge straf zou ondergaan [2]). Wat er verder van deze zaak geworden is, kan ik niet bepalen, wel dat het blad ook den Prins alles behalve aanstond, die zelfs persoonlijk in de maand December 1782 aan de Staten van Holland voorstelde om zoowel het drukken als uitgeven der Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant te verbieden [3]).

Intusschen had KONING den 1sten November 1782 het „Noodig Bericht" in de wereld gezonden. Met dat al werd de courant hoe langer hoe meer een steen des aanstoots voor de partij van den Stadhouder en diens bestuur, zoo zelfs dat de haat tegen haar zijne uiting vond in eenen brief, veertien

---

[1]) Resol. Staten v. Holland van Woensdag 7 Aug. 1782, bl. 619—638, met tal van bijlagen.

[2]) Nieuwe Nederl. Jaarb. 1782, deel 2, bl. 1397—1399.

[3]) Wagenaar, Vad. Hist. Vervolg, Deel 5, bl. 312, en de daar aangehaalde Resol. der Staten v. Holland van 9 December 1782.

dagen na de uitgave van het bedoelde stuk door KONING op de volgende wijze in de courant openbaar gemaakt [1]):

„Hoe zeer ik niet gewoon ben naamlooze Brieven te plaatzen, veel min die tegens myn Persoon ingerigt zyn, zoo kan ik egter niet nalaaten deeze fraaye Brief aan mynen Uitgeever geaddresseerd, en per Haagsche Post ontfangen, aan 't Publiek mede te deelen, om eens te doen zien, tot welke onbezonnenheid de haat iemand kan vervoeren.

Knaap!

Hier zende ik uw een Briefje, waar in ik uw laat zien, dat gy een Verdomde Schoelje bent, van die vervloekte Courant uittegeeven, dewelke is de *Diemer- of Watergraafmeersche*, de Schryver daar van is een *Landveraader, een afgezetten Dominé, betrapt op Overspel met de Koster zyn Vrouw*, dewelke Sententie eerdaags in de Haagse Courant zal koomen [2]), *Gy Honsfot, Gy schurf*, die ook meede helpt om 't lieve Vaderlandt te verraade, en *onse lieve Prins* alle nadeel toe te brengen, Jy en de Schryver zyn Schurken, en verdient alle beide opgehangen te werden, dan zouden 'er twee Schurken uit de Waereld zyn. En weest op je hoeden, eer gy het weet zal uw Huis aan alle vier de hoeken in brand zal (*sic*) staan, en van uwe Confrater de Schryver ook, en hy zelfs vermoordt voor zyn belooning, zie daar hebt gy nu een van 't gedrag van twee Schouljes, Choulje je bent me niet meer waard dat ik langer van uw spreek Honsfot.

Laat nu dit schryven in de courant van uwe confrater de schurk, met zulke letters.

De *lieve Stad* daar de *Prins* in woont. '*s Hage den* 15 *November*. 1782.

Ik heb de vervloukte Courant daar op het oogenblik gelee-

---

1) Zie de brochure: „Iets noodzaakelyks," bl. 28 en 29.

2) Het vermelden van deze bijzonderheid sluit m. i. alle vermoeden van verdichting van dit stuk uit.

zen. Dag verdomde, Honsfot doet het eigen Compliment aan den Schryver.

Hier onder staan twee Poppetjes gekrapt, staande naast den een *de Uitgeever*, en naast den andere *de Schryver*."

De uitgave van de titelprent vóór het eerste deel van het weekblad de Politieke Kruyer, door P. WAGENAAR Jr. ontworpen en in plaat gebracht door TH. KONING [1]), en het verbod daarvan door Burgemeesteren van Amsterdam in de maand Juli 1783 uitgesproken, was eene gebeurtenis van belang [2]), die de gemoederen geducht in beweging bracht. De uitgever, JAN VERLEM, ontving weinige dagen later voor zijne Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant het volgende „advertisement," dat toen in de courant van Woensdag 30 Juli opgenomen werd [3]) en stellig niet van geest ontbloot is:

„Amsterdam *den* 18 *July* 1783. In zommige Nieuwspapieren, is verhaald: „Dat op bevel van den *Ed. Groot Achtb. Magistraat deezer Stad*, het *Tytelplaatje* voor het *Weekblad*, genaamt De Politieke Kruyer, zou zyn verbooden, als mede het Drukken, Verkoopen, en Verspreiden van alle Geschriften, waar in Zyn Doorl. Hoogheid den Prins Erf-Stadhouder of eenige andere aanzienlyke Persoonen in worden gelaedeerd." En dit Bericht is by verscheide Lieden in andere Steeden en Provincien zodanig opgenomen als of 'er alhier eene Publicatie van zodaanigen Inhoud uit naam van het Gerecht deezer Stad was gedaan. Dus moet men tot wegneeming van alle verkeerde Begrippen hier omtrent melden; dat 'er niets van dien aard in deeze Stad is gepubliceerd: Maar dat het geene tot het Verhaal van de gemelde Courantiers aanleiding heeft gegeeven, daar in bestaat, dat door den Gildenknegt van

---

1) Volgens Immerzeel, deel II, bl. 129, een verdienstelijk kunstgraveur, van wien geen bijzonderheden bekend zijn.

2) Nieuwe Nederl. Jaarb. 1783, bl. 1131, 1594, 2089.

3) In de Nieuwe Nederl. Jaarb. 1783, bl. 1133, wordt de courant van 31 Juli opgegeven, maar dat is niet mogelijk. Als dagteekening van het bericht wordt daar opgegeven: Amsterdam, 28 Juli.

het Boekverkoopers Gild aan de Gildebroeders uit naam en *op last van* Hunne Ed. Groot Agtb. *de Heeren Burgemeesteren deezer Stad* is aangezegd, dat Zy den gemelde Tytel Plaat niet zouden moogen Verkoopen, en ook in het vervolg geene naamlooze paskwillen of Geschriften, waar door de ruste verstoord kan worden, of waar in Zyne Hoogheid of eenig ander Lid van de Regeering word gelasterd of ten toon gesteld, zouden moogen drukken, uitgeeven of *dissemineeren:* Voorts heeft de Gildeknegt ook uit last van den Ed. Gestr. Heer *Hoofd-Officier alleén* dezelve Tytel-plaat by de Boekverkoopers opgehaald. — Men begrypt, dat uit hoofde van dit Verbod van Heeren Burgemeesteren de *Aanspraak aan de Ingezeetenen van Nederland en particulierlyk aan Amsterdam*, die in de Maand December 1780 uitkwam, en toen in de Haagsche Courant van P. GOSSE, met groote Letters te koop wierd gesteld *voor één Stuiver; het Politiek Vertoog* by BENNET *en* HAKE gedrukt; *De Zeven Dorpen in Brandt; en de Brief van den Schout aan den Secretaris van de Breede Straat* by J. C. TEN BOSCH en de VERMEULENS gedrukt, *de Lanterne Magique* [1]) N°. 1 tot 20 met een *Plaatje*, by BENNET en HAAKE gedrukt. En zoo veele andere fraaye Stukken van deeze soort te Amsterdam tot geen Prys meer te koop zullen zyn; dewyl daarby de gehele Regeering deezer Stad, en verscheide van de aanzienlykste Leeden van dien, op de alleronbeschaamdste wyze zyn gelasterd en ten toon gesteld; hoe zeer de Aucteurs van die Geschriften zich schynen verbeeld

---

[1]) De hier vermelde Aanspraak was van J. BARUETH; zie Mr. J. I. VAN DOORNINCK, Bibl. v. Nederl. Anon. en Pseud. n°. 99; Het Politiek Vertoog, de Zeven Dorpen en de Brief van den Schout van R. M. VAN GOENS; A. W. n°. 4978, 1329 en de Verbetering, 874 en dito; de Lanterne Magique, van September 1782 tot Mei of Juni 1783 uitgegeven, van zekeren KEES VERMIJNEN, blijkens bl. 9 van zekere brochure: De nieuwmodische Patriotsche Rarekiek, enz. enz. verg. met A. W. n°. 2590 en de Verbetering.

te hebben, dat het Placaat van den 7 Maart 1754 [1]) op hun niet toepasselyk waare; en 't welk andere Schryvers in de persuasie heeft gebragt, dat dit Placaat niet meer geobserveerd wierdt, en dat zy tot bescherming van hunne goede en braave Regenten, tot voorkoming van Oproer; welke de eerstgemelde Schryvers baarblykelyk (*sic*) zogten te verwekken, en tot bewaaring van de Gemeene rust, nu en dan ook zich vryer mogten uiten, dan zy anderzins waarschynlyk zouden hebben durven doen. Voorts weet men niet, wat 'er worden zal van den Uitgeever of Uitgeevers van den *Courier du bas Rhin* [2]): waarin door het recenseeren van zekere bekende Catalogus van Schilderyen en Pourtraiten [3]) niet een of twee, maar een geheel aantal van Leeden der Regeering, genoegzaam met naam en toenaam worden ten toon gesteld, en op de onbescheidendste wyze gelasterd. Evenwel zyn de braave Lieden alhier verheugd, dat dit Verbod niet vroeger dan nu gekoomen is, na dat men de gemelde oproerige Geschriften eerst heeft kunnen te keer gaan, want anderzins waren dezelven onbeantwoord gebleeven; en wie weet, hoe veele braave Regenten, dan de Slagtoffers waren geworden van de booze oogmerken, waar meede die Schryvers de reeden van den Oorlog aan *Amsterdam*, en deszelfs Regenten, en wel aan de Oudste en Eerwaardigste van dezelve zogten toe te schryven, en denzelven het gepeupel zogten op het lijf te jaagen. *Dii meliora piis*" [4]).

Intusschen waren HERMANUS KONING en THEODORUS VAN BRUSSEL, als drukker en schrijver der Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant tegen Maandag 28 Juli 1783 gedagvaard

---

[1]) Placaat van de Staaten van Holland, teegen het drukken en divulgeeren van Pasquillen, fameuse Geschriften en Prenten. Den 7 Maart 1754. Gr. Pl. Boek, VIII, bl. 570.

[2]) Verg. onze bijdrage in deel IV, bl. 236 (24) en volgg. en onze studie over de Fransche Leidsche Courant in de eerstvolgende Handel. en Mededeel. der Maatsch. v. Nederl. Letterk.

[3]) T. a. p. bl. 239 (27).

[4]) Zie de brochure: Iets noodzaakelyks, bl. 29—31.

voor het Hof van Holland te 's Gravenhage, om zich te verantwoorden zoowel over de „Copie van een Brief uit Dordrecht, dato 1 April 1783" voorkomende in de courant van Maandag 7 April 1783, n°. 42, als over den inhoud van een bericht uit Amsterdam dd. 13 Juli van het vorige jaar, te vinden in het blad van Maandag 15 Juli 1782, n°. 84 [1]). Al dat geschrijf, te uitvoerig om hier te worden overgenomen, strekte, volgens de aanklacht, om het zaad van tweedracht en oneenigheid binnen de Provincie Holland meer en meer aan te kweeken, de gemoederen der goede ingezetenen te ontrusten en tot hatelijke verdenkingen tegen leden van Hun Edele Groot Mogende Vergadering, en den Erfstadhouder aan te zetten, en het volk tot onbetamelijke bewegingen en oproer aan te hitsen: zaken derhalve van zeer kwade en gevaarlijke gevolgen, die in een land van Justitie niet konden geduld, maar anderen ten voorbeeld behoorden gestraft te worden. Deze dagvaarding schijnt evenwel geen gevolgen te hebben gehad, want zoowel de regeering van Amsterdam als die van de Diemer- of Watergraafs-Meer kwamen daartegen in verzet op grond van het bestaande *jus de non evocando.*

Toch was het binnen weinige dagen met de courant gedaan. Want het bovenvermelde „advertisement" werd KONING niet alleen zeer kwalijkgenomen, maar hij moest ook den man noemen, van wien hij het ontvangen had; vervolgens werd van hem geëischt niets in de courant te plaatsen of het moest eerst door THEODORUS VAN BRUSSEL worden nagezien en goedgekeurd, maar daar VAN BRUSSEL in zijne betrekking tot de courant niets anders onder de oogen kreeg dan de buitenlandsche nieuwspapieren om die te vertalen [2]), kwam hem die

---

1) Beide couranten en beide dagvaardingen behoorende tot het archief van het Hof van Holland, zijn nog aanwezig op 's Rijks Archief te 's Gravenhage. Bij die stukken ligt ook een exemplaar van het „Noodig Bericht." Zie verder N. Nederl. Jaarb. 1783, bl. 1135.

2) Aldus in de brochure: „Iets noodzaakelyks" enz. blz. 31. In het „Noodig Bericht" zegt KONING omtrent VAN BRUSSEL, dat „hy zeer

eisch zeer vreemd voor, en een man van kort beraad zijnde, antwoordde hij zulks niet te kunnen doen, daar gemelde schrijver een loontrekkende dienaar van hem was, wien hij eerst 5, toen 6 en vervolgens 1200 Gl. 's jaars betaalde, zoodat hij moeilijk onder het beheer van dien man staan kon. Toch wilde men het zoo hebben onder bedreiging van anders het drukken te beletten; en dit ging zoover, dat KONING rondborstig verklaarde zulks niet te kunnen doen, onder bijvoeging naar men wil van wel wat al te krasse uitdrukkingen, mogelijk wel uit besef van te veel in zijn recht en vrijheid te worden bekort. Het gevolg was, dat de courant den 5den Augustus bij Ordonnantie van Heeren Burgemeesteren van Amsterdam tot nader bevel verboden, en van dit verbod door den Gildeknecht aan alle boekverkoopers aanzegging gedaan werd.

Meer in overeenkomst met de letter dan met den geest van dit verbod, werd de courant nu — 't moet het nummer van Woensdag 6 Augustus 1783 zijn geweest — uitgegeven als *Diemer- of Watergraafs-Meersche Courier* [1]). Het gevolg was dan ook dat het Gerecht van de Diemermeer aanstonds tusschenbeiden kwam, en op Donderdag 7 Augustus het drukken van elke Courant, Courier of welk nieuwspapier ook, verbood. Maar nu verkocht KONING zijne drukkerij met al haar toebehooren op staanden voet aan zekeren JAN GABRIEL TEGELAAR, die daarop onmiddellijk van zijnen aankoop kennis gaf aan den Baljuw HEEMSKERK, en dezen tegelijkertijd verzocht om de courant nu verder te mogen drukken, onder de benaming van

---

weinig van binnenlandsche Correspondentie onder zyn oogen" kreeg, „gelyk Zyn Ed. te regt en naar waarheid onlangs in deszelfs bericht in" de „Courant aan 't Publiek" had medegedeeld.

[1]) De brochure: „Iets noodzaakelyks" enz. bl. 32, teekent hierbij aan: „Een kunsje waar van de Boekverkoopers wel meer gebruik maaken. Voor eenige Jaaren wierd alhier een Weekblad uitgegeven de Echo, dog welke Verbooden zynde vervolgd wierd onder de naam van Overweger zonder dat daar over eenige actie is voorgevallen". Wordt hier gedoeld op *Neerlandsch Echo*, enz. enz. compleet in 56 spectatoriale vertogen, door N. HOEFNAGEL in 1770 bij F. H. DEMTER te Amsterdam uitgegeven?

*Nederlandsche Courant.* Ofschoon nu het antwoord op die vraag juist niet volkomen toestemmend schijnt geweest te zijn, zoo moet daarbij evenwel zooveel zijn te kennen gegeven als waarop men meende te kunnen voortgaan, en nu werd het eerste nummer der courant op Zaterdag en Zondag, 9 en 10 Augustus 1783 in de Diemermeer gedrukt. Toen evenwel 's Maandags, in den vroegen ochtend om half zes, een gedeelte der afgedrukte bladen met het gewone wagentje naar de stad was verzonden, werd dit voertuig bij het uitrijden van de Schagerlaan [1]) aan den Ring-Dijk door de wacht overvallen en naar het Rechthuis gebracht, waar paard en wagen in den stal, de knecht met de couranten binnenshuis werden geborgen. Eerst in den achtermiddag werden knecht, paard en wagen weder losgelaten, terwijl kort daarna door den Baljuw, vergezeld van twee Schepenen en den Secretaris van de Diemer-meer, het slot op de deur der drukkerij werd gelegd, van waar intusschen het overig gedeelte der in beslag genomen courant den uitgever in handen was gekomen. Het duurde evenwel tot Zaterdag den 23$^{sten}$ Augustus voor en aleer TEGELAAR wederom in het bezit van zijne drukkerij kwam, onder het uitdrukkelijk verbod nogtans om aldaar meer te mogen drukken [2]).

Groot was de blijdschap aan den kant der Oranje-partij! De Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant, die een' aftrek had grooter dan ooit eenig nieuwspapier hier te lande, die zulk eenen ontzaglijken invloed op de volksklasse had uitgeoefend, dat zelfs eene Russische en Deensche leening door hare be-

---

[1]) Ook bekend en vermeld door den Tegenw. Staat v. Holland, deel 8, blz. 183.

[2]) Verg. over een en ander de brochure „Iets noodzaakelyks" enz. blz. 32, en de straks op te geven bronnen. De voorstelling van het gebeurde door de Nieuwe Nederl. Jaarb. 1783, bl. 1402 en 1403, is niet zoo uitvoerig en eenigszins afwijkend. Daar toch heet het, dat het karretje met de couranten aan de poort te Amsterdam werd aangehouden, maar dat het toch nog aan eenige boeren uit Diemen gelukte enkele exemplaren binnen de stad te brengen.

strijding geheel mislukte [1]), die geduchte tegenstandster, ze was niet meer! Het regende spotschriften. Zoo verschenen er:

1. Een klein plano, getiteld: „*Verschrikkelyke Gebeurtenis Welke veele Dooden reeds veroorzaakt heeft, en waar door nog veele Zieken op het Sterven leggen, voorgevallen op de Buitenplaats genaamd de Courier, geboud en gevestigd op de Ruine. van de Hofstede genaamt uyt de Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant*" enz. enz. enz.

2. Vier couranten, onder de volgende titels:

   A°. 1783. N°. 1. *Rouw Courant, over het verbieden der, Diemer- of Water-Graafsmeerse Courant Word Uitgegeeven te Amsterdam, en Alöm in de meeste Buitesteden. Donderdag. Den Zevenden Augustus. Gedrukt op Oostenburg, In de Byltjes Drukkery.* Eén blad folio, aan éene zijde in twee kolommen gedrukt, met een vignet, voorstellende den dood met zeis en zandlooper.

   A°. 1783. N°. 2. *Diemer- of Water-Graafs-Meersche Rouw-Courant, By gelegenheid van deszelfs al lang verwagte Overleyden: Word Uitgegeeven by Jan Verlugt, in de Warmoes Straat, In Augustus* 1783. *Te Amsterdam by J: Verlugt.* Eén blad folio, als boven, met een vignet, voorstellende een doodshoofd, waarbij dit rijmpje:

*De geen die Gosse* [2]) *wou berispen,*
*Moet nu zyn eigen Foute gispen.*

---

[1]) Zie N. Nederl. Jaarb. 1783, bl. 1134, en de „*Lettre au Politique Hollandais sur le caractère de la Gazette de Diemer-meer*", cet. in Le Politique Hollandais (het blad van A. M. CERISIER), seconde partie, N°. II, pag. 23—28, geschreven, naar het schijnt, naar aanleiding van het verbieden der courant. Volgens dit stuk was KONING vroeger een stalletjes-boekenman geweest, en werd zijn blad onhandig geredigeerd.

[2]) GOSSE was, gelijk men weet, uitgever van de 's Gravenhaagse Courant. Toen dit blad in Januari 1783 voor den tijd van zes weken geschorst werd, viel er ook een regen vlugschriften, die nu zoowel naar den vorm als naar den inhoud door de tegenpartij werden gevolgd; 't was: leer om leer.

A°. 1783. N°. 3. *Diemer- of Water-Graafs-Meersche Rouw-Courant,* enz. als N°. 2, met dit rijmpje:

*Van Brussel, Koning en Verlem,*
*Zyn Amsterdam uit, dat geeft klem.*

A°. 1783. N°. 4. *Diemer- of Water-Graafs-Meersche Rouw-Courant,* enz. als N°. 2 en 3, met dit rijmpje:

*Schoon gy Requesten Presenteerd,*
*Uw Krant word nooit gepermiteerd.*

3. Eene brochure getiteld: „*Na-Courant, op de Nederlandsche Courant, van Harmanus Koning. Gedrukt op de Koninglyke Drukkery, in de Diemer- of Watergraafs-Meer. Op Zaturdag en Zonday den* 9*de en* 10*de Augustus* 1783. *Gedrukt in het Gooïland, op de Gooise Drukkery, by Pieter Plaat, en te bekoomen by de voornaamste Boekverkopers in alle Steeden*". 4 blz. 8°. — Nog een ander exemplaar van deze brochure, maar met 12 regels meer, doch zonder titelblad en met eene andere letter gedrukt, bevat ook 4 blz. 8°, maar dan volgt blz. 5—8: „*Amsteldam,* 1783. *Leescedul der Begraaffenisse van den Diemer- of Watergraafsmeersche Courant*", enz. enz. enz. [1]).

Met betrekking tot deze stukken, waarvan exemplaren op de Kon. Bibl. te 's Hage voorhanden zijn, teeken ik aan, dat daarin van KONING melding wordt gemaakt als „weleer Oudroest Verkooper", die dan later drukker zou zijn geworden; verder dat VAN BRUSSEL, KONING en VERLEM de wijk naar Kuilenburg — het bankroetiers-oord — zouden hebben geno-

---

[1]) Nog dient opgemerkt te worden dat volgens Mr. J. I. VAN DOORNINCK, Bibl. van Nederl. Anon. en Pseud. n°. 1136, F. A. VAN DER KEMP van tijd tot tijd bijdragen voor de courant leverde; zoo ook, dat blijkens een' brief van VAN THULEMEYER aan Burgemeester TEMMINK, van 8 Februari 1783, die gezant vroeger reeds eenmaal bij den Baljuw HEEMSKERK over de courant had geklaagd, welke klacht gunstig was opgenomen.

men; maar deze opgave wordt hoogst onwaarschijnlijk door het bericht, dat KONING te Ouderkerk met een' *Ouderkerkse Courier* n°. 1 is voor den dag gekomen, welke uitgave hem ook werd belet, waarop hij zich nog te Naarden en Muiden zou hebben aangemeld. Of er nu ook eene „Plaat der Lykstaatsie van de Diemer- of Water-graafs-Meersche Courant" en eene „Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant in 't Frans voor 1 Stuyver" is uitgekomen, laat ik in 't midden. Het meest verwondert mij, dat in deze stukken gezegd wordt, dat de overleden courant zeven jaren oud was.

En nu verder. Op den Catalogus van Rechtsgeleerde Werken door den Heer FREDERIK MULLER in Februari 1855 verkrijgbaar gesteld, kwam onder N°. 716 voor: „Courant (Nederl.), Aug. 1783 — Dec. 1787. 5 dln. fol. h. r. l. b. *f* 4,00". Dat in deze opgave voor „Dec. 1787" zal moeten gelezen worden: Sept. 1787, staat bij mij schier vast. Op den Catalogus van Boeken over Nederl. Gesch. en Plaatsbeschr., in 1859 door denzelfden geleerden bibliograaf verspreid, kwam dan ook onder n°. 368 voor: „Courant (Nederl.) van 2 Jan. 1786—1 Oct. 1787. Amst., J. VERLEM. 2 h. r. l. bdn. fol. *f* 1,75." Toen op mijne aanvrage waar die couranten gebleven waren, de Heer MULLER het antwoord schuldig bleef, was de redactie van den Nederlandschen Spectator terstond bereid mij het plaatsen toe te staan van „Eene Vraag" in haar blad van Zaterdag 12 Februari 1870, n°. 7. blz. 54, 55. Zeer verdacht komt mij de omstandigheid voor, dat mijne stem die eens roependen in de woestijn is geweest, zoodat ik mij behalve met het zien van enkele fragmenten der Verlemsche en Holtropsche of Schuurmansche couranten, heb moeten vergenoegen met den jaargang 1784 der eerstgemelde courant, vroeger in het bezit van den Heer I. MEULMAN [1]), thans aanwezig op de Kon. Bibl. te 's Gravenhage, welke jaargang echter eene zeer betrekkelijke waarde heeft.

In de Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van November

---

[1]) Catal. Bibl. I. MEULMAN, bl. 19. n°. 50.

1783, blz. 1936 en 37, wordt medegedeeld hoe de Nederlandsche Courant, die toen weer op de drukkerij van H. KONING werd bewerkt, het volgende had medegedeeld:

„Alzo ik door het verbieden myner Diemer- of Watergraafmeersche Courant, myn Tuin en Gereedschappen tot de Drukkery behoorende, onder mondelinge Conditien, by eenige lieden zeer wel bekend, aan J. G. TEGELAAR illico verkogt heb; en vervolgens die Drukkery overgebragt hebbende aan de *Overtoomsche Weg*, onder *Nieuwer-Amstel*, gedrukt heb een Nederlandsche Courant, terwijl *ik* en TEGELAAR in onderhandeling waren, over het maken van een Contract; dog ziende, dat wy hetzelve, naar gedagten, niet eens zouden worden, besloot ik, zelf wederom Gereedschappen te koopen, op dat ik, ingevalle het Contract niet tot stand kwam, in staat zou zyn zelfs te kunnen drukken; gelyk ik myne gunstige Leezers dezelve heden aanbiede, met verzoek, om een weinig tyds geduld te hebben, alzo ik daar toe eene nieuwe Letter zal doen gieten: Verders zal ik tragten myn Leezers zo als in voorige tyden, genoegen te geven. — Dit heb ik nodig geacht, zo kort mogelyk was, het Publiek te berigten."

Deze opgave, van alle tijdsbepaling ontbloot, is verre van duidelijk vooral met betrekking tot hetgeen verder volgt. Van meer beteekenis is de omstandigheid, dat in het meer vermelde rommelzoodje couranten der Kon. Bibl. te 's Hage bewaard wordt het volgende nummer dezer Courant: A°. 1783. n°. 4. *Nederlandsche Courant, Gedrukt onder Nieuwer-Amstel. Word uitgegeven te Amsterdam by* JAN VERLEM, *in de Warmoesstraat. Maandag, den vijftienden September. Ter Drukkerye door* HARMANUS KONING, *voor Z. M.* d. i. voor Zyn Meester [1]);

---

[1]) Verg. Nieuwe Nederl. Jaarb. Aug. 1783, bl. 1403. Reeds in het adres van n°. 24, van Vrijdag 31 October 1783, komt die aanwijzing: „Voor Z. M." niet meer voor. Werd daarmede VAN BRUSSEL bedoeld? De 's Gravenhaagsche en Rotterdamsche Post-Waagen, bij J. P. KRAEFFT te Rotterdam in 1785 voor de Oranje-mannen „ingespannen", nadat de 's Gravenhaagsche en Rotterdamsche Post 16 maal was afgereden, deelde

2 blz. folio, in twee kolommen, met een vignet voorstellende Mercurius en Neptunus benevens een vrouwebeeld, naast en achter een blanco schild; derhalve bijna gelijk aan het vignet der vroegere Noordhollandsche Courant [1]). In dit nummer, waaruit blijkt dat n°. 1 op Maandag 8 September 1783 moet verschenen zijn, leest men de volgende advertentie: „Heden is alom in de Boekwinkels voor 2 Stuiv. te bekomen: *Een Geestig Dichtstukje*, in Octavo, *toegewyd aan den Ed. Achtb. Gerechte van Nieuwer-Amstel, anders gezegt Amstelveen, wanneer Hun Ed. Achtb. goedgunstig gedoogden, dat de Nederlandsche Courant, onder hun Ambagt gedrukt werd*".

De Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van Augustus 1783 bl. 1403 en 1404, vermelden omtrent deze courant nog eene bijzonderheid, die, jammer genoeg, ook alweer van alle tijdsbepaling ontbloot is. Boven de Leidsche [2]), Vaderlandsche en Zuid-Hollandsche Couranten zou namelijk de volgende bekendmaking zijn geplaatst: „JAN VERLEM, Boekverkoper te Amsterdam, by de uitgave van zyne Nederlandsche Courant, verscheiden Courantenbezorgers, hebbende doen begrypen, om de gemelde *Nederlandsche Courant*, (schoon nog wel voor een groot gedeelte uit andere Nieuwspapieren uitgeschreven) tegens de *Zuid-Hollandsche*, *Vaderlandsche*, *Leydsche* en andere Couranten te verruilen, en den Lezers den laatstgemelden in de handen te doen stoppen: — Zoo is het, dat zulks aan het Publiek bekend gemaakt wordt, ten einde zich te kunnen wagten, in het vervolg door zulke laage handelwyze niet misleid te worden".

Inmiddels werd er nog eene andere Nederlandsche Courant, schier gelijk aan die van VERLEM, bij WILLEM HOLTROP te

---

in n°. 9, bl. 65, mede dat VAN BRUSSEL, na de Nederlandsche Courant te hebben geschreven, de Boekzaal en de Vaderlandsche Courant redigeerde.

[1]) De juiste vergelijking van couranten, ons op verschillende tijden voorgelegd, is natuurlijk eene onmogelijkheid.

[2]) Te vergeefs zocht ik, met het oog op de juiste tijdsbepaling, in de Leydse Courant naar dit bericht.

Amsterdam uitgegeven. Blijkens de Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van November 1783, blz. 1935 en 36, behelsde het nummer dier courant van 17 November 1783 de volgende aankondiging:

„Geeerde Landgenooten!"

„Niet zo zeer over de plaatzing van een nieuw Vignet boven dit ons Dagpapier, als wel over de gelegenheid by welke die geschiedt, achten wy ons verpligt U een oogenblik te onderhouden".

„De *Nederlandsche Courant* schynt tot moeite gebooren. — N°. 1, deszelven worstelde reeds met verscheidene zwarigheden, en n°. 31 opent voor onze Correspondenten en begunstigers weder een nieuw tooneel van verwondering".

„Onze opzichter naamlyk over de Drukkerye, en deelgenoot in de Voordeelen, die uit deze moeilyke en kostbaare affaire nog resulteeren, heeft van zich kunnen verkrygen, om op eene, zo wy meenen, onheusche wyze, den Tytel van Nederlandschen Courant te stellen boven een Papier, waar van hy, zo ons bericht is, ook dezen dag de uitgave doet".

„Wy hebben te veel eerbieds voor het achtenswaardig lichaam des Publyks, dan dat wy hier in een detail zouden willen treeden van de onaangenaamheden, en nieuwe kosten, die gemelde onze Opzichter ons veroorzaakt heeft".

„Van meer noodzaaklykheid achten wy het, hier te herhaalen, dat onze voornaame vues zyn geweest, by de aanvaardinge dezer voor ons gantsch nieuwe en ongewoone Affaire, en zy zyn het nog, en zullen het blyven, zo lange wy ons daar mede zullen occupeeren, om naamlyk de *Nederlandsche Courant* tot een depositaire te maaken van alle zodanige stukken, als der vergetelheid behooren ontrukt te worden; als de Rechten des Volks handhaven en verdeedigen, en alle zaaden van verdeeldheid en tweedragt doen verstikken. *Salus Populi suprema Lex.* (Het heil des Volks de hoogste Wet.) *Concordia Res parvae crescunt.* (Eendragt maakt Magt.) Met deze guldene spreuken prykt ons Vignet. Beiden hoopen wy ook steeds te volgen;

en voor allen, die even zo bezield zyn, is altoos eene ruime plaats in ons papier open."

Het eerste nummer dezer courant, dat mij tot nogtoe bekend is, is uit dezelfde week als het zooeven bedoelde, en heeft tot opschrift: *A°. 1783. n°.* 33. *Nederlandsche Courant, Gedrukt onder Nieuwer-Amstel. Word uitgegeven te Amsterdam by* WILLEM HOLTROP [1]), *in de Kalverstraat. Vrydag, den Een-en Twintigsten November* [2]). 2 blz. folio, in twee kolommen gedrukt, met een vignet, waarboven de vermelde spreuk: *Concordia res parvae crescunt* staat, en dat de vrijheidsmaagd met den hoed op de speer voorstelt, gezeten naast een altaar, waarop de woorden: *Salus populi lex suprema* staan; MERCURIUS brengt haar nieuwstijdingen; op den achtergrond ziet men schepen. Daar ook dit blad op Maandag, Woensdag en Vrijdag schijnt uitgegeven te zijn, zoo moet ook het eerste nummer, evenals dat van de Verlemsche Courant, op Maandag 8 September 1783 verschenen zijn. Maar de vraag is met welk vignet?

Welke der beide Nederlandsche Couranten door den Pruissischen Gezant, Baron VAN THULEMEYER, werd bedoeld in zijne memorie van 30 April 1784 [3]) is onzeker; zijne klacht betrof de Nederlandsche Courant van (Woensdag) 28 April van dat jaar zonder meer. Ook het antwoord van Burgemeesteren van Amsterdam, in wier handen de klacht gesteld werd, maakt de zaak niet duidelijk. Daarin toch wordt gezegd, dat de Heer Hoofd-Officier, met het nader onderzoek belast, de uitgevers der beide Nederlandsche Couranten wel over het geval had

---

[1]) WILLEM HOLTROP was de vader van JAN STEVEN VAN ESVELD-HOLTROP, wiens zoon was JOHANNES WILLEM HOLTROP, vele jaren Bibliothecaris der Kon. Bibl. en overleden 13 Februari 1870. Verg. Ned. Spect. 19 Febr. 1870, n°. 8.

[2]) Dit nummer behoort ook aan de Kon. Bibl. te 's Hage.

[3]) Uitvoerig handel ik over deze klacht in mijne studie over de Fransche Leidsche Courant.

onderhouden, maar na hunne inlichtingen gemeend had, hun geen crimineele actie te kunnen aandoen [1]).

Hierboven, bij de beschrijving van het vignet der Verlemsche Courant n°. 4 van 1783, was sprake van een blanco schild. In den geheelen jaargang nu van 1784 staat op dat schild de naam: „*Nieuwer-Amstel*", gelijk ook nog bij n°. 60, van Vrijdag 20 Mei 1785; maar tien maanden later, bij het nummer van Maandag 20 Februari 1786, n°. 22, is het: „*Gedrukt onder Nieuwer-Amstel*" vervallen, luidt het adres: „*Ter Drukkerye van* HARMANUS KONING *in de Diemer- of Watergraafs-Meer,*" en staat op het schild de naam: „*Diemer-Meer.*" [2]) En zoo is het ook nog bij n°. 77, van Woensdag 27 Juni 1787 [3]).

Van de Nederlandsche Courant, door WILLEM HOLTROP uitgegeven, ken ik nog n°. 53, van Maandag 3 Mei 1784, doch van een jaar later, maar met hetzelfde vignet, is: *Nederlandsche Courant, Gedrukt onder Nieuwer-Amstel. Word uitgegeven te Amsterdam By* DIRK SCHUURMAN, *op 't Rokkin, by de Vispoort. Dingsdag, den tienden May* 1785, *n°*. 56. Zoowel dit nummer als nog een paar anderen [4]) toonen aan, dat de nieuwe uitgever de dagen van uitgifte zijner courant veranderd en op Dinsdag, Donderdag en Zaterdag had gesteld; toch schijnt dit niet afdoende geweest te zijn ter onderscheiding der beide Nederlandsche Couranten, die al lang aan 't twisten waren geweest over de vraag, welke eigenlijk de ware en echte Nederlandsche Courant was; [5]) jammer, dat de schrijver van het Vervolg van Wagenaars Vaderlandsche Historie, deel 6, bl. 383, die Couranten Oorlog niet gewigtig genoeg achtte

---

1) Resol. Stat. v. Holland van 5 en 28 Mei 1784, pag. 788 en 1058.

2) Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829, 3845.

3) Voorhanden in het meer vermelde rommelzoodje couranten der Kon. Bibl. te 's Hage.

4) Catal. Bibl. Kon. Acad. Vad. Gesch. E. 3829.

5) Dat was reeds in Augustus 1783, blijkens N. Nederl. Jaarb. van die maand, blz. 1403.

om te vermelden; — misschien wel omdat zijne bron, de Nieuwe Nederl. Jaarb., er niet meer van vertelde! Hoe dan ook, de titel van n°. 12 der Schuurmansche Courant, van Zaturdag 28 Januari 1786, luidt: *Oprechte Nederlandsche Courant,* [1]) en sedert onderscheidde deze courant zich door dat woord *Oprechte* van die van VERLEM.

Het was n°. 45 van de Oprechte Nederlandsche Courant, van Zaturdag 15 April 1786, die den toorn der „Gedeputeerden van de Staaten 's Lands van Utrecht" gaande maakte. De aanspraak „aan alle braave rust- en vredelievende Burgers en Boeren, door het geheele Vaderland (over de Missive van de Meerderheid der Edel Mog. Heeren Staaten van Utrecht, aan hun Ed. Groot Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland)," in dat nummer opgenomen, was naar de zienswijze van gemelde Gedeputeerden een stuk lasterlijk en beleedigend van inhoud. Eene missive aan het adres der Staten van Holland was er het gevolg van, [2]) maar welke de uitslag was van de beraadslagingen over deze zaak in de Vroedschap te Amsterdam, waar de Stads Gedeputeerden ter Dagvaard de missive deden lezen, [3]) is mij onbekend. Toen twee maanden later aldaar in behandeling kwam het voorstel, door Rotterdam te 's Hage gedaan tot beteugeling van de licentie der couranTiers, werd er ook over de Utrechtsche missive gesproken; doch een en ander eindigde met de benoeming eener Commissie. [4])

In October van ditzelfde jaar maakte de Courant van VERLEM het te bont. Den 19den dier maand brachten Burgemeesteren, op verzoek van eenige leden der Regeering, onder de oogen van den Raad den inhoud der Nederlandsche Courant van Vrijdag 13 October, n°. 123, voor zooverre die betrekking

---

[1]) Voorhanden in het rommelzoodje couranten der Kon. Bibl. te 's Hage.

[2]) Resol. Stat. v. Holland van Donderdag 20 April 1786, pag. 1586, waar de Aanspraak, een zeer uitvoerig stuk, is afgedrukt.

[3]) Resol. van de Vroedschap, 1786, Lr. DDD, pag. 117 (van 5 Mei).

[4]) Resol. van de Vroedschap, Idem, pag. 155 (3 Juli).

had op den Raad, zijne leden en de rust der stad. Een groot gedeelte van de Vroedschap toch was in dat nummer op de boosaardigste wijze afgeschilderd, en de gemeente als 't ware uitgedaagd om zich tegen hare wettige Regeering op eene gewelddadige wijze te verzetten. Burgemeesteren waren er daarom voor dat de lasteraars zouden gestraft worden. Ook nu werd eene Commissie tot nader onderzoek benoemd, bestaande uit de Heeren Mr. J. E. HUIJDECOPER VAN MAARSSEVEEN en Mr. W. G. DEDEL SALOMONSZ. als oud-Burgemeesteren; D. HOOFT GERRITSZ., Mr. W. BACKER., Mr. J. GRAAFLAND PIETERSZ. en Mr. CORNELIS VAN LENNEP [1]) als Vroedschappen, met toevoeging van D. A. M. VAN DER GOES, als de eenige in de stad zijnde Pensionaris. Reeds 's anderendaags besliste evenwel de Raad op het rapport dezer Commissie, dat het 't beste was om met betrekking tot de gepleegde beleediging geene bepaalde politieke voorziening te nemen, maar ze met verachting te bejegenen, het nogtans aan Heeren van den Gerechte overlatende om zoo te handelen als naar 's lands of stedelijke wetten en keuren zou behooren te geschieden. [2])

Evenzoo maken de Resolutiën der Staten-Generaal van Maandag 7 Mei 1787, pag. 384, gewag van eene klacht van „C. DU MOULIN, Generaal Major van de Infanterie in dienst van den Staat, en Directeur Generaal van 's Lands Fortificatien," dat in de Nederlandsche Courant van VERLEM, van Woensdag 11 April opgenomen was een naamlooze brief „praetenselyk" geschreven uit Leeuwarden, dd. 29 Maart, waarin zijn persoon en relatiën niet alleen op een alleszins laesieve wijze publiek getraduceerd, maar zelfs zijn gedrag, in de belegering van Bergen-op-Zoom gehouden, in een' verren graad getaxeerd, en zooveel mogelijk bij het publiek verdacht gemaakt werd. Of de Generaal-Majoor behoorlijke voldoening kreeg, is mij niet bekend.

---

1) De grootvader van wijlen Mr. J. VAN LENNEP.

2) Resol. van de Vroedschap, 1786, Lr. DDD, pag. 263 en 266.

Van de Courant van VERLEM was, althans in het jaar 1787, schrijver de welbekende advocaat Mr. J. C. HESPE.[1]) Reeds in het vorige jaar was zoowel dit blad als dat van SCHUURMAN, benevens eenige andere bladen, als behoorende tot de meest gevaarlijke geschriften, bij het zoogenaamd Bloed-Placaat der Staten van Gelderland, van 8 September 1786, verboden.[2]) Maar toen in 1787 de reactie de overhand kreeg, werd de Verlemsche Courant, vooral met het oog op den inhoud van het nummer van Maandag 23 September, n⁰. 115, den 27sten dier maand ook te Leiden verboden,[3]) en weinige dagen later, den 4den October, toen de Pruissen reeds aan den Overtoom stonden, insgelijks te Amsterdam, tegelijk met de Courant van SCHUURMAN, de Vaderlandsche Courant, Politieke Kruyer en Spectator met de Bril.[4]) Ook de Publicatie van Burgemeesteren en Vroedschap der stad Utrecht van 14 November 1787, waarbij op eene boete van 300 Gld. het ontbieden,

---

1) Vruchteloos was mijn zoeken naar beriehten omtrent dezen persoon in later dagen, toen hij, naar 't schijnt, den bijnaam van MESSIAS DER JODEN kreeg. Zie mijne studie over de Fransche Leidsche Courant, in wier nummer van Maandag 5 Juli 1796, n⁰. LIV, zijn ondertrouw te 's Hage, op 14 Juni van dat jaar, met MARIA ANTOINETTE BULLOT wordt bericht. In de zitting der Constitueerende Vergadering van Dinsdag 10 April 1798 (Dagverhaal, XI, blz. 372 en 414) werd een request van zijne hand gelezen, betrekking hebbende op zijn proces als schrijver van de Politieke Kruyer in 1785, waaruit blijkt, dat hij van 1787 tot 1795 tot de uitgewekenen heeft behoord.

2) N. Nederl. Jaarb. 1786, blz. 304—7; 935—47. Wagenaar, Vad. Hist. Vervolg, deel 12, blz. 277—285.

3) N. Nederl. Jaarb. 1787, blz. 4650—52.

4) N. Nederl. Jaarb. 1787, blz. 5345. Volgens Resol. v. d. Vroedschap, 1787, Lr. EEE, pag. 498, geschiedde het verbod der drie couranten reeds op 3 October. Van het laatstvermelde weekblad, ook door VERLEM uitgegeven, verscheen n⁰. 1—14 onder den titel van *De Nederlandsche Spectator*, n⁰. 15—62 als *De Nederl. Spect. met de Bril;* blijkens „Amstels Driedaags Treur-Toneel" (Cat. Bibl. Maatsch. van Nederl. Letterk. III. 336) blz. 42, aant. Z en C, werd het „door den weggejaagde Do. BERG Geschreeven."

ontvangen, uitgeven, verkoopen — zelfs op aucties — enz. enz. der beide Nederlandsche Couranten verboden werd, mag hier niet worden vergeten. [1])

Welke de reden eigenlijk was dat SCHUURMAN, de uitgever der Oprechte Nederlandsche Courant, het in October 1787 op een loopen zette, bleek mij niet, wel dat hij nog in diezelfde maand te Rotterdam gevat, naar Amsterdam overgebracht en aldaar in de boeien gezet werd. [2]) In Juli 1788 evenwel werd hij „by handtasting" ontslagen, misschien wel omdat hij slechts uitgever der courant was geweest, en niet deze, maar wel „de Directeurs en Schryvers der Historische, Vaderlandsche, beide Nederlandsche, Zuidhollandsche Couranten, Politieke Kruyer en Spectator met den Bril" van het Placaat van Amnestie, den 15den Februari van dat jaar door de Staten van Holland afgekondigd, waren uitgesloten. [3])

Maar wie stonden dan te boek als Directeur en Schrijver der Oprechte Nederlandsche Courant? JAN GABRIEL TEGELAAR, die in de eerste dagen van Augustus 1783 op staanden voet de drukkerij van HERMANUS KONING in de Diemer-Meer had gekocht, maar wien nog in diezelfde maand het drukken aldaar verboden was, en de dichter JOHANNES NOMSZ. [4]) Een en ander bleek vrij omstandig, toen TEGELAAR, die naar Parijs gevlucht was, den 2den Juli 1788 door den Hoofd-

[1]) N. Nederl. Jaarb. 1787, blz. 5780—83.

[2]) N. Nederl. Jaarb, 1787, blz. 5396.

[3]) N. Nederl. Jaarb. 1788, blz. 255—262; 1132. Groot Pl. Boek, deel 9, blz. 441.

[4]) Mr. J. I. VAN DOORNINCK, Bibl. v. Nederl. Anon. en Pseud. n°. 1136, zegt dat volgens de Alg. Konst- en Letter-Bode, 1812, II. blz. 181, J. NOMSZ in 1783 schrijver was van de Schuurmansche of Watergraafmeersche Courant. Ik lees t. a. p. alleen: „schreef zelfs een Staatkundig Dagblad, (de zoogenaamde *Schuurmansche Courant*)." Verg. ook „Het Groot Toneel van Verwarringen" (2e zang van Amstels Driedaags Treur-Toneel) blz. 134, aant. m., blz. 159, aant. t., blz. 168, aant. n. Uit blz. 216, aant. u. blijkt, dat N°. 121, van 2 October, het laatste nummer dier Courant was (blijkens blz. 217, aant. v. onder Bylage X afgedrukt, die echter ontbreekt in het vermelde exemplaar).

Officier, Mr. WILLEM CORNELIS BACKER, tegen den daaropvolgenden Dinsdag 8 Juli gedagvaard werd om zich voor Schepenen van Amsterdam te verantwoorden ter zake dat hij geweest was Directeur der Schuurmansche Courant. De gedaagde verscheen niet, en eene tweede dagvaarding tegen Dinsdag 19 Augustus volgde onmiddellijk. Door zijne vrouw, M. ALMENUM, onderricht van hetgeen er broeide, schreef TEGELAAR toen uit Parijs, dd. 4 Augustus 1788, eene missive aan den Hoofd-Officier, waarin hij in de eerste plaats uiteenzette welke de eigenlijke reden was, waarom hij zich sedert eenigen tijd daar ter plaatse bevond. „Het is alomme bekend," — dus schrijft hij — „dat de twee voor Fransche rekening te Amsteldam gebouwde Oorlog-Schepen door myne handen gegaan zyn, ik moet van beide die Schepen *per saldo* een aanzienelyke somma hebben. — Geduurende het verblyf van den voorigen Ambassadeur in 's Hage, de Marquis DE VERAC, had ik alle hoop die by procuratie alhier te hebben kunnen verkrygen, dan zedert het zo onverwagt vertrek van dien Heer uit 's Hage, en de langduurige absentie van een Ambassadeur van het Fransche Hof by den Staat, zedert dien tyd ben ik gedwongen geworden hier toe zelve naar herwaards te reizen, en geen wonder, dewyl juist in de maand Septemb. *anno passato* voor myne rekening en risico van Amsteldam naar d' Elmina vertrokken was een Schip waar in ik een aanmerkelyk deel van myn vermogen hadde ingestooken, en welken posten by myn vertrek onmooglyk alle konden betaald zyn."

Maar in de tweede plaats kwam TEGELAAR op tegen den titel, hem in de dagvaarding toegekend „*van in Persoon geweest te zyn, Directeur*" *der Oprechte Nederlandsche Courant.* „*Ik kan, mag en moet verklaaren, nimmer eenige directie gehad, begeert of genoomen te hebben over die Courant,*" dus luidt zijne bekentenis. Uit zijne papieren kon hij bewijzen, dat WILHELMUS VAN IRHOVEN VAN DAM [1]) het eerste nummer

---

[1]) W. VAN IRHOVEN VAN DAM was ook de schrijver van de *Courier van Europa*, Sept. 1783 tot Febr. 1785. Amst. ALLART en HOLTROP, 4⁰.

dier courant geschreven en het bestuur daarvan op zich genomen had, terwijl hij alleen als geldschieter was opgetreden. Hij had zichzelf dan ook altijd slechts beschouwd als eigenaar [1]) van de drukkerij, waar de courant gedrukt werd onder het opzicht van een' meesterknecht, en onder het bestuur in later tijd van Mr. J. C. HESPE [2]), laatstelijk van JAN NOMSZ. Slechts éénmaal, toen NOMSZ naar Utrecht was, had hij de correctie der proeven van elders toegezonden stukken op zich genomen. Wat meer zeide: hij had dikwijls tegenzin gehad in hetgeen NOMSZ in de courant opdischte [3]), en had hem dan ook meermalen op dat stuk onderhouden, waarbij dan soms beterschap beloofd, maar soms ook wel geantwoord was, dat hij moest weten wat te doen, dat hij, schrijver en directeur der Courant zijnde, zoo schrijven zou als hij meende te moeten doen; volgens TEGELAAR wel een bewijs, dat NOMSZ uit vrije beweging en niet om den broode schreef [4]). Vroeger had hij NOMSZ niet

---

Zie Cat. Mag. J. RADINK, n°. 3221. In *De Oppermacht van het volk. Of de grondvergadering gehouden in de Vryheid*, een blad, in 1797 te Amsterdam bij HENDRIK VAN STADEN uitgegeven, zegt LOUW in n°. 1 tegen den Courier: „Hoor *Couriertje!* Goddome, geen oud spul — pal staan — dan zyn ook alle ouwe zonden vergeven, en jy zelt in 't Crediet zyn, maar je moet niet draaijen als voor 1787, — of, als in 1794, uit bangheid wegloopen — en jy moet geen Zetschipper, in wat stuk ook, van de Foederalisten worden." W. VAN IRHOVEN VAN DAM behoorde ook tot de redactie van de Recensent; zie MR. J. I. VAN DOORNINCK, A. W. n°. 1142 en 3804.

[1]) De *Vaderlandsche Byzonderheden*, het weekblad, dat, blijkens de *Verzaamelaar*, N°. 20, „de godlooze Na-Courant" is opgevolgd, spreken, deel II, N°. 10, blz. 151, ook van „de Nederlandsche Courant van SCHUURMAN, of liefst van zekeren TEGELAAR, die 'er de Eigenaar van is."

[2]) Mr. J. C. HESPE schijnt dus eerst aan de Courant van SCHUURMAN, later aan die van VERLEM te hebben gearbeid.

[3]) De N. Nederl. Jaarb. Juli 1787, blz. 1907—1913, geven er fraaie staaltjes van. — Het is ook waarschijnlijk de Oprechte Nederlandsche Courant geweest, waarin volgens VAN KAMPEN's Beknopte Gesch. der Nederl. Lett. en Wetensch. deel 2, blz. 441, door NOMSZ enkele verzen van LOOTS zijn opgenomen.

[4]) Of dit wel juist is betwijfel ik, vooral met het oog op latere dagen.

gekend en hem ook niet opgezocht, maar het was JAN HENDRIK ZWILDENS, schrijver en directeur der Hoogduitsche Courant [1]) geweest, die hem als een zeer kundig man en als een echt vaderlander voorgedragen en aanbevolen had.

De slotsom nu zijner missive was: een verzoek om drie maanden uitstel. Kluchtig intusschen is daarbij zijne betuiging, dat hij het zich „een zeer sensibel vermaak zou rekenen, om in Persoon te kunnen verschynen," zoodra zijne omstandigheden dit maar zouden toelaten, en dat het voor hem, bij al de rampen van zijn vaderland, bovendien smartelijk was, dat hij zich voor het tegenwoordige wegens de aangevoerde redenen niet op den 19den Augustus voor den Hoofd-Officier zou kunnen bevinden. Opmerkelijk is het, dat het verzoekschrift zijner vrouw, met hetzelfde doel opgesteld, bovendien gewaagt van „zwaare koortzen en ongesteldheid," als reden waarom haar man verhinderd werd herwaarts te komen. Met dat al werd het gevraagde uitstel verleend tot den 21sten October [2]); maar nu schreef TEGELAAR uit Duinkerken, dd. 31 October, aan Schepenen van Amsterdam, dat zijne gezondheid (*sic*) en eene

---

In *De Domkop, of Nationaal Volks-Boek*, een blad, waarvan in 1795 en 1796, als voortzetting van *De Spectator met de Bril*, te Amsterdam bij J. VERLEM en R. DÓLL TIMMAN (vermoedelijk ook de uitgevers van *De Nieuwe Spectator met de Bril*, waarvan in 1795 40 nummers uitkwamen) 140 nummers zijn verschenen in 3 deelen, wordt deel 3, blz. 136, omtrent JAN NOMSZ gezegd: „een man, die voor de omwenteling van 1787 de schoonste verzen en stukken geschreeven voor de Patriotten, en naderhand ten voordeelen van het Huis van Oranje zyn pen geleend heeft." Geboren te Amsterdam 25 Juli 1738, overleed hij aldaar in het St. Pieters-Gasthuis 25 Augustus 1803.

[1]) Dat was de *Holländische Hochdeutsche Zeitung*, die te Amsterdam bij J. C. ROEDER werd uitgegeven. Het was een patriottisch blad; toch bezit de Bibl. der Maatschappij v. Nederl. Letterk. het „17 Stück. Sonnabend, den 9 Februar, 1788." Verg. tot verklaring dier omstandigheid Catal. Handschr. H. W. TYDEMAN, n⁰. 54, h. De redacteur is een welbekend schrijver.

[2]) Moet dit ook zijn 21 November? maar er staat: „den 21sten deezer."

ziekte op zijne oogen hem beletteden zoo spoedig als hij wel wenschte, voor hen te verschijnen; nogmaals vroeg hij drie à vier maanden uitstel onder gelijke betuiging als vroeger, dat het hem alsdan „een sensibel vermaak" zou wezen aan de gedane oproeping gehoor te geven. Ook nu werd de behandeling der zaak uitgesteld, maar eindelijk werd den 20sten Januari 1789 „het 4de default" verleend, en daarbij TEGELAAR ten eeuwigen dage uit Holland en West-Friesland verbannen, onverminderd zoodanige andere straffen als Schepenen, indien hij te eeniger tijd in handen van de Justitie geraakte, zouden oordeelen te behooren [1]).

Aan dat „ten eeuwigen dage" maakte intusschen de Publicatie van de Provisioneele Repraesentanten van het Volk van Holland van 3 Februari 1795, waarbij alle vonnissen en resolutiën van politieke uitzettingen, sedert 15 September 1787 ter zake van het Patriotismus geveld en genomen, buiten effect gesteld en geannuleerd werden, een einde. En zoo keerde dan ook JAN GABRIEL TEGELAAR, die wegens zijne sedert 1775 bekende gevoelens en daden, in den nacht van 26 October 1787 Amsterdam had moeten verlaten, en ten gevolge zijner verbanning ruim zeven jaren afgezonderd van zijne vrouw en drie kinderen had rondgezworven, binnen Amsterdam terug. Hij vond er evenwel al zijne handelsbetrekkingen en middelen van bestaan verloopen, terwijl de betrekking van Solliciteur Militair, die hij sedert 1780 bij de Admiraliteit te Amsterdam had bekleed, door de opheffing der Admiraliteits-Collegiën vervallen was. Bovendien was hem van zijne vordering ad *f* 50,000 (?) op de Fransche kroon, ten gevolge van het afstaan van zijn fregat le Tigre, dat eene waarde van *f* 400,000 had, maar door hem aan den Hertog DE LA VAUGUYON, Fransch Gezant te 's Hage, ten behoeve der Fransche natie voor de som van *f* 250,000 was overgedragen, nog niets in handen

[1]) Zie over dit alles: Verzameling van Placaaten, Resol. enz. Campen, J. A. DE CHALMOT, deel 12, blz. 4—13. Bylagen op Janus Janus-Zoon, blz. 83.

gekomen, in weerwil dat de Graaf DE MONTMORIN, Fransch Minister van Buitenlandsche Zaken, in 1787 order gegeven had, voorloopig *f* 20,000 op die vordering uit te betalen. Waarschijnlijk aangemoedigd door de Publicatie van de Prov. Repraesent. v. h. Volk v. Holland van 24 September 1795, waarbij aan de in 1787 uitgeweken maar toen teruggekeerde burgers, die nog zonder kostwinning of ambt waren, de weg gewezen werd om daartoe te geraken, vervoegde TEGELAAR zich in November 1795 met een verzoekschrift ter Vergadering van gemelde Repraesentanten, waarin hij zijne belangen uiteenzette. Dat stuk werd toen, Vrijdag 13 November, gesteld in handen eener personeele Commissie, bestaande uit de Burgers VAN DE KASTEELE, VAN LEYDEN, VAN DER HOOP en BUYSKES, om te dienen van advies, terwijl tien dagen later, op Maandag 23 November, hangende de zaak, aan den requestrant surséance van betaling werd verleend. Ook ter vergadering der Staten-Generaal van Woensdag 27 Januari 1796 werd een gelijk verzoekschrift van TEGELAAR gelezen, dat toen door de Gedeputeerden van Holland overgenomen en 's anderendaags door hen bij de Prov. Repraesentanten in deliberatie gebracht werd, van waar het in handen kwam der personeeele Commissie. Op Dinsdag 2 Februari 1796 werd eindelijk het rapport uitgebracht, en in aanmerking genomen „dat de Burger TEGELAAR, zich altoos als een yverig voorstander van de zaak der Vryheid heeft gedragen en daar om veel vervolging uitgestaan, als mede, dat, door de mortificatie der Admiraliteits Collegien, hy geen uitzicht heeft om in zynen vorigen post als Solliciteur by gem. Collegie te Amsterdam hersteld te worden, goedgevonden den requestrant in favorabele gedachten te houden, en voorts de Gedeputeerden ter Generaliteit te gelasten" het daarheen te leiden, dat H. H. M. door tusschenkomst van de Ministers BLAUW en MEYER, ten zijnen behoeve bij het Fransch Gouvernement zouden intercedeeren. Dienovereenkomstig besloten dan ook de Staten-Generaal in hunne zitting van Donderdag 4 Februari 1796. Maar daarmede was de zaak nog niet uit. In de zitting toch der Nationale Vergadering van

Dinsdag 12 Juli 1796 werd nogmaals een request van JAN GABRIEL TEGELAAR gelezen en in handen gesteld eener personeele Commissie, bestaande uit de Burgers: EVERS — lees: GEVERS, BLOK en VERSTER; waarop in de zitting van Maandag 3 October 1796 rapport uitgebracht en soortgelijk besluit als vroeger ter Staten-Generaal genomen werd. Of TEGELAAR toen beter geholpen is, betwijfel ik [1]).

Inmiddels was ook op Dinsdag 10 Februari 1795 de Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant in het rijk der levenden teruggekeerd blijkens: *Vryheid, Gelykheid, Broederschap. A°. 1795. N°. 8. Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant. Wordt uitgegeven te Amsterdam by* J. W. SMIT, *op den Fluweelen Burgwal, by de Halsteeg* [2]). *Donderdag den* 26 *February. Het Eerste Jaar der Bataafsche Vryheid. Ter Drukkery van* J. W. SMIT *en Comp., in de Diemer- of Watergraafs-Meer.* 2 blz. folio, in twee kolommen, met het vignet der Courant van 1783 [3]). Verder ken ik: *A°.* 1795. *N°.* 37. *Voorheen Diemer- of Watergraafs-Meerse Courant. Wordt regulier uitgegeven des Dingsdags, Donderdags, en Saturdags. Dingsdag den* 5 *May.* Onderaan: „NB. Het geëerd Vaderlandsch Publiek, welk dit van ouds geäccrediteerde Dagblad, 't zy met deszelfs Vrye Pen, 't zy met de inzending van Advertentien enz., altoos onderschraagd en begunstigd heeft, wordt

---

1) De Bataafsche Courant, uitgegeven te Amsterdam bij D. BARENTSE in de Stilsteeg, van Vrijdag 14 October 1796, n°. 112, was mijn gids voor een en ander. Zie verder Dagbladen v. h. verhandelde ter Verg. v. d. Prov. Repr. v. h. Volk v. Holland van Vrijdag 13 Nov. 1795, blz. 2; van Maandag 23 Nov. 1795, blz. 8. Resol. Staten-Gen. van Woensdag 27 Januari 1796, blz. 282. Dagbladen enz. van Woensdag 27 Januari 1796, bl. 5, 6; van Donderdag 28 Januari 1796, blz. 8; van Dinsdag 2 Februari 1796, blz. 7. Resol. Staten-Gen. van Donderdag 4 Februari 1796, blz. 282. Dagverhaal der handel. v. d. Nat. Verg. II, blz. 330; III, blz. 287.

2) Zie mijne studie over de Amsterdamsche Courant in deze Bijdragen, deel 5, blz. 260 (52).

3) In het bezit van (thans wijlen) den Notaris W. P. C. FABIUS te Amsterdam.

verzocht de Correspondentie voortaan te Continueeren aan het adres van de navolgende Uitgeevers, of wel aan dat van het Generaale Bureau van dit Dagblad te Gouda." Alsnu volgt de opgave van die uitgevers, waaronder te Gouda BUMA. De vorm is 2 blz. folio, in twee kolommen, met den ontplooiden zwaan tot vignet, waarop de woorden: „*Bataafsche Volks-Courant*" [1]). Nog zag ik: *Uittreksel uit de voorheen Diemer-of Watergraafmeerse Courant*, *no*. 65, *van Donderdag den* 9den *July* 1795 [1]). Ook in het bovenvermelde blad de Domkop, deel 1, blz. 163, en in de Politieke Opmerker [2]), blz. 45 en 46, wordt op het jaar 1795 melding gemaakt van de Diemer-of Water-Graafmeersche Courant.

AMSTERDAM, Februari 1870. Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

---

1) Voorhanden in het meer vermelde rommelzoodje der Kon. Bibl. te 's Hage.

1) Aanwezig in portefeuille LX der pamfletten-verzameling van wijlen Mr. L. C. LUZAC, te Leiden.

2) Van *De Politieke Opmerker* verschenen, vermoedelijk in 1795, bij P. E. BRIËT in de Stilsteeg te Amsterdam, 50 nummers. Bs. BOSCH was de schrijver, blijkens zijn levensbericht in Magazijn van Algemeen Belang, 1e deel, 1e stuk, Mengelwerk blz. 6—11, vermoedelijk in vereeniging met GREEVEN. Is dat Mr. E. H. GREVE, vermeld in N. Alg. Konst- en Letterb. 1811, II. 209?

# OVERZICHT VAN EENIGE ONLANGS IN DUITSCHLAND VERSCHENEN WERKEN, BETREFFENDE DE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND.

DOOR

P. L. MULLER.

---

Dikwijls wordt er bij ons geklaagd dat onze geschiedenis en letterkunde in het buitenland bijna onbekend zijn. Hoewel in vele opzichten gegrond, is die klacht wel wat overdreven. In Duitschland althans, waar de geschiedenis der 17$^{e}$ eeuw tegenwoordig veel meer beoefenaars vindt dan vroeger, wordt ingezien dat het dringend noodzakelijk is onze geschiedenis en, als voornaamste hulpmiddel daartoe, onze historische litteratuur te kennen. Voor velen, vooral voor het groote publiek, was echter onze zonderlinge, hoogst gecompliceerde staatsvorm en ons van alle andere volken afwijkend staatkundig leven steeds een struikelblok. Dat weg te nemen is het doel geweest van het ook in ons land niet onopgemerkt gebleven opstel:

H. V. TREITSCHKE, *Die Republik der Vereinigte Niederlände*, (eerst verschenen in het XXIV$^{e}$ deel der *Preussischen Jahrbücher*, daarop in de *Historische und Politische Aufsätze von* HEINRICH VON TREITSCHKE, *Neue Folge*. Leipzig 1870).

De bekende Heidelberger hoogleeraar zegt in den aanvang van zijn in Duitschland algemeen bewonderde essay dat de over-

eenkomst, die hij meende te vinden tusschen den Noord-Duitschen Bond en onze Republiek, hem de aanleiding gaf om ons merkwaardig statenbond in zijn innerlijk leven en samenstelling te bestudeeren. Hij erkent echter dat een eigenlijke vergelijking onmogelijk is, maar houdt het er toch voor dat het voor Duitschers hoogst leerzaam, ja bijna noodzakelijk is om de geschiedenis en vooral het staatkundig leven van ons volk goed te kennen, daar het vele raadselen „des bundischen lebens" oplost, die anders ondoordringbare geheimen blijven.

Eer hij overgaat tot de beschouwing van onze instellingen en staatkundige quaestiën, beantwoordt TREITSCHKE daarop eerst de vraag: „Wie heeft aan Duitschland dit vroeger echt Duitsche land ontrukt?" In een achttal kernachtige bladzijden bewijst hij dat het de schuld is van niemand anders dan van de Duitschers zelven, van de protestantsche Duitsche vorsten in de eerste plaats, die geen hand uitstaken om Nederland tegen Spanje te beschermen en het daardoor dwongen om, na eerst bij Engeland en Frankrijk heil te hebben gezocht, te trachten op zich zelf te staan. De ellendige zwakheid der Duitschers in de 16$^{de}$ en 17$^{de}$ eeuw is ook de oorzaak van de verachting, die de Nederlanders sedert voor Duitschland koesterden en van de mishandelingen, die zij zich tegenover hun Duitsche naburen veroorloofden.

Hierop volgt een korte schildering van den toestand der Nederlanden onder de Bourgondische en Oostenrijksche heerschappij. TREITSCHKE zet uiteen dat het doel van KAREL V en PHILIPS II is geweest de Nederlanden tot een geheel te maken, in alle opzichten, zoowel politisch als religieus; dat daartegen zoowel de geest van het naar godsdienstvrijheid dorstende volk als die van de sterk aan hun privilegiën en vrijheden verkleefde machten in den staat, den adel en de steden, in opstand kwam. In WILLEM VAN ORANJE en zijn geslacht vond het volk een hoogst bekwame leiding, die het in de donkerste dagen van den oorlog steeds op den rechten weg hielp.

TREITSCHKE kiest met groote voorliefde partij voor WILLEM I

en het huis van Oranje Nassau; vooral de eerste wordt door hem wel wat te veel geïdealiseerd als voorvechter van het protestantisme en van de nationale vrijheid tegen geestelijk en wereldlijk despotisme. Op de beschuldigingen, die KOCH en NUYENS tegen den Prins aanvoeren, wordt door hem even weinig gelet als op de klachten van de Belgische schrijvers over diens politiek. Hij staat in deze quaestie op hetzelfde standpunt als MOTLEY.

De eerste jaren van den oorlog worden kort behandeld om den oorsprong van onze grondwet, de Unie van Utrecht te verklaren, waarvan hij een meesterlijk exposé geeft. Met zijn gewone helderheid toont hij hierbij aan waar de gebreken lagen en hoe die waren ontstaan. Over de afzweering, de tijden van ANJOU en LEICESTER, het plan den Prins souverein te maken loopt hij dan zoo kort mogelijk heen, om bij het optreden van MAURITS te komen tot een beschouwing van de inrichting der jonge, als het ware door de omstandigheden gevormde republiek. De allerzonderlingste regeering onzer provinciën en steden, de samenstelling der staten-collegiën, de beperkte en toch zoo uitgebreide macht der stadhouders en der Staten-Generaal, de wonderlijke positie van den raadpensionaris, de zwakheid der generaliteitscollegiën, de onrechtvaardige behandeling van Drenthe en de Generaliteitslanden worden voortreffelijk uiteengezet. Natuurlijk oordeelt de Duitsche patriot, (VON TREITSCHKE is meer staatsman dan geschiedschrijver, hoe uitgebreid zijn historische kennis ook zijn moge en hoe meesterlijk hij het ook verstaat geschiedenis te schrijven) streng over onze koopmansaristocratie. Hij ziet in den strijd van het huis van Oranje aan het hoofd van het van de regeering uitgesloten volk den strijd der moderne democratische beginselen tegen de oude voorrechten der standen, die hier werden opgehouden door een voor alles op vermeerdering van zijn welstand bedachten koopmansstand. Het materialisme onzer slechts handelsvoordeelen beoogende regenten is zeker nooit erger gegeeseld dan door hem. Hij gaat daar zoo ver in dat hij het positive recht, dat toch veelal aan de zijde der regenten was, gewoon-

lijk negeert. Van daar ook dat wij de figuur van den eigenlijken stichter onzer republiek (niet van onze vrijheid), de figuur van OLDENBARNEVELT, missen. Voor diens grootsche werkzaamheid, als feitelijk hoofd van den staat, heeft TREITSCHKE geen woord over; zonder twijfel heeft hij deze niet doorzien, noch begrepen. Voor hem is hij slechts het hoofd der regentenpartij. Overigens kunnen wij hem den lof niet ontzeggen van soms meesterlijk, beter dan menig Nederlander, de hoofdpunten uit den strijd der partijen te vatten en te kenschetsen, hoe het bijv. kwam dat onze staat zoo weinig onder zulke geweldige schokken leed, omdat de leus nooit was scheiding of vereeniging, maar steeds enger of losser verband. Dat hij van den gerechtelijken moord van OLDENBARNEVELT niets zegt dan dat de rechters wel een zeer twijfelachtige bevoegdheid hadden, maar even vast van hun recht overtuigd waren als de mannen die KAREL I vonnisten, dat hij over de ten hemel schreiende onrechtvaardigheid en ongegrondheid van het vonnis geen woord zegt, wij bejammeren het, maar kunnen het begrijpen.

Hoogst verdienstelijk noemen wij het echter dat hij de door vreemden zoo dikwijls verkeerd begrepen staatkundige partijen in het ware licht stelt.

Het tweede gedeelte van zijn opstel wijdt TREITSCHKE aan de beantwoording der vraag: hoe komt het dat Nederland onder zulk eene staatsinrichting toch een bloeiende, krachtige staat werd. Geen lof genoeg kan hij daarbij vinden voor de ontembare energie en rustelooze werkzaamheid van ons volk in de 16$^{de}$ en 17$^{de}$ eeuw. Vooral de stichting onzer koloniën is het, die hem aanleiding geeft tot menigen gelukkigen greep. Zoo wijst hij aan dat Brazilie evenals geheel Zuid-Amerika geen land was voor het Germaansche ras, dat Nieuw-Nederland moest ondergaan, al ware het niet door het in Amerika onnatuurlijke aristocratische bestuur, dan toch door de numerieke zwakheid onzer kolonisten.

Zoo komt TREITSCHKE aan het tijdperk van verval, dat hij, en wij gelooven te recht, reeds met 1650 begint. Met krachtige trekken wordt de abnormale toestand onzer Republiek

onder JAN DE WITT en WILLEM III geschetst en recht gedaan aan den laatsten telg van het huis van Oranje, in wien zich alle deugden van zijn geslacht nog eenmaal vereenigden. Hij toont aan hoe onder hem echter Nederland achteruit ging, hoe alles, zelfs de partijstrijd, slapper werd, hoe de zedelijke gezondheid van ons volk verminderde en de overgang tot den diepen slaap, waarin ons volk daarop verzonk, begon. Onze jammerlijke geschiedenis van de 18de eeuw, voor ons in alle opzichten den pruikentijd, wordt door hem als een hoogst leerzaam verschijnsel den Duitschers voorgehouden, als een bewijs waartoe uitsluitend materieele welwaart, het behartigen van louter materieele belangen leiden kan. Krachtig waarschuwt hij daar tegen de thans zoo sterke partij, die vrede en rust boven alles stelt. Met een kort woord over de volkomen verandering, die ons land door de Fransche overheersching onderging, over de revolutie van 1813 en het herrijzen van ons volk tot een nieuw, al is het dan ook tot een geheel ander leven dan in de 17de eeuw, en eindelijk over de verhouding van Nederland tot het nieuwe Duitschland besluit hij zijn hoogst belangrijk stuk, dat een Duitsche recensent de parel zijner essays noemt en dat werkelijk in grondigheid en juistheid van opvatting, in kernachtigheid van taal niet licht buiten- of binnenslands zal overtroffen worden. Een ding kunnen wij Nederlanders hem niet genoeg nazeggen: Nederland, dat groot was door de zwakheid zijner naburen, is klein geworden zoodra deze de kracht kregen, die het natuurlijke verloop der dingen hun eenmaal moest geven, maar het is toch een volk, omdat het een volk *wil* zijn.

Wij hebben bij TREITSCHKES opstel zoolang stilgestaan, omdat wij het voor verreweg het merkwaardigste houden wat er over ons land in den laatsten tijd in het buitenland geschreven is; wij zullen dus over de overige op onze geschiedenis betrekking hebbende werken wat korter zijn. Onder deze verdient het eerst genoemd te worden:

H. PETER, *Der Krieg des Grossen Kurfürsten gegen Frankreich* (1672—1675). Halle 1870.

Niet alleen hetgeen de groote keurvorst in dien oorlog verrichtte wordt hier medegedeeld, maar er wordt een volledige geschiedenis gegeven van den oorlog van LODEWIJK XIV, eerst tegen Nederland, toen tegen de coalitie tot op het optreden van Zweden als bondgenoot van Frankrijk in 1675.

De schrijver, die reeds gunstig bekend staat door zijn uitgave van het 3de deel der *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Grossen Kurfürsten* (de correspondentie der Nederlandsche gezanten bij het hof van Berlijn), heeft tal van bronnen, zoowel gedrukte als ongedrukte, gebruikt, waaronder oudere en nieuwere Nederlandsche en Fransche geen geringe plaats bekleeden. Bijna alles wat over dien tijd in ons land is verschenen, zelfs pamfletten, is door hem ijverig geraadpleegd, hetgeen een onpartijdigheid, een objectiviteit aan het werk geeft, zooals maar zelden zelfs bij Duitsche schrijvers te vinden is.

De voorstelling van dien oorlog door DROYSEN in het 3de deel zijner *Geschichte der Preussischen Politik*, wordt door PETER met feiten, niet met redeneringen wederlegd, en de Staten gezuiverd van den blaam van grove ondankbaarheid en onbillijkheid jegens den keurvorst, zonder dat dezen daarom zijn groote verdiensten jegens Nederland en geheel Europa ontzegd worden. Ook verschijnt daarin de keurvorst niet, als tot nu toe bij Duitsche schrijvers, zelfs bij DROYSEN, het geval is, als een soort van incarnatie van den Pruisischen staat, wien niets als ondergeschikte werktuigen ter zijde staan. Integendeel, zijn staats- en krijgslieden treden dikwijls op den voorgrond, even als de groote Nederlanders uit dat tijdperk, en even als LOUVOIS en TURENNE, de machtige uitvoerders van LODEWIJKS wil.

PETER begint zijn werk met eene schets der betrekkingen van Brandenburg en Nederland vóór 1672, blijft lang staan bij het verbond van dat jaar en de politiek van JAN DE WITT tegen Frankrijk, en behandelt dan zeer in het breede den rampzaligen veldtocht van den keurvorst in West-Duitschland en de

gelijktijdige gebeurtenissen in Nederland. Wanneer in dit kalme verhaal ergens een schijn van partijdigheid te vinden is, dan moet men die zoeken in het beoordeelen van de Oostenrijksche politiek in dat jaar, maar wij zien zelve onmogelijk kans die met een enkel woord te verdedigen. Zelfs het gebruik van Oostenrijksche bronnen en correspondenties kan hier niet helpen. De politiek van LOBKOWITZ mag door niemand, wie hij ook zij, zelfs door geen Franschman, verontschuldigd worden. Den vrede van Vossem verklaart PETER terecht uit den drang der tijdsomstandigheden, maar zonder als DROYSEN de Staten te beschuldigen van door hun karigheid in het betalen der subsidiën den keurvorst daartoe te hebben gedwongen. Dan volgt een beschrijving van den veldtocht van 1673, het sluiten der Groote Alliantie en het hernieuwen van het verbond door den keurvorst, terwijl het geheel besloten wordt door twee hoofdstukken, één over den veldtocht in den Elsas en België in den zomer van 1674, waarbij wij de heldere beschrijving van den slag van Seneffe zeer roemen moeten, en één over den winterveldtocht van dat jaar, toen de keurvorst door de slechte samenwerking der Duitsche legerhoofden gedwongen werd op smadelijke wijze voor TURENNE het veld te ruimen.

Wij hopen dat PETER allen geschiedkundigen en ook ons, Nederlanders, den dienst zal doen, het vervolg van dien oorlog op dezelfde wijze te beschrijven en ons op even bekwame wijze te verdedigen tegen de tallooze aanvallen, die wij, grootendeels onverdiend, ten aanzien van den Nijmeegschen vrede te verduren hebben.

Van geheel anderen aard, maar evenzeer in nauw verband met onze geschiedenis, is:

*Leben und Thaten des Fürsten* GEORG FRIEDRICH VON WALDECK (1620—1692) *von Geheimen Rath* JOH. GEORG VON RAUCHBAR. *Vollendet und mit Beilagen herausgegeben von Dr.* L. CURTZE. *I, II,* Arolsen 1867, 1870.

Dit werk beschrijft het leven van een man, die een der in-

vloedrijkste personen geweest is in de omgeving van WILLEM III, die als staatsman en veldheer de Republiek trouw gediend heeft in de moeilijkste tijden, en die, hoewel Duitsch rijksvorst, èn als staatsman èn als veldheer voor ons van gelijk belang is als HOP en COEHOORN.

Wij zullen over den inhoud van dit werk hier slechts kort zijn, daar het niet compleet is (alleen het eerste deel, aflevering I en II, is verschenen). Maar het boek zelf verdient een korte opmerking.

Wij hebben hier te doen met de eerste uitgave van een gelijktijdige biographie, die tot nu toe als handschrift in het archief te Arolsen berustte. De schrijver dezer biographie, een ambtenaar in WALDECKS dienst, ontving van hem tal van mondelinge en schriftelijke mededeelingen en een menigte bescheiden, en een groot gedeelte van het boek is door WALDECK eigenhandig gecorrigeerd. Er zijn een menigte stukken in opgenomen, vooral betrekking hebbende op WALDECKS millitaire werkzaamheid in Nederland en gedeeltelijk behoorende tot zijn correspondentie met den Prins, die nog in het archief te Arolsen op een bewerker wacht. Het handschrift heeft dus een groote historische waarde. Het loopt slechts tot 1685, hoewel het tot 1689 schijnt te zijn voortgezet, zooals uit den inhoud is op te maken. Om dit verlies en de leemte van zeven jaren, tot aan WALDECKS dood in 1692, goed te maken, belooft Dr. CURTZE uit het archief zooveel mogelijk een aanvulling te geven.

Het thans verschenen deel behandelt eerst WALDECKS eerste levensjaren, zijn dienst als vrijwilliger onder FREDERIK HENDRIK, dan zijn werkzaamheid als landsheer, zijn staatsmans- en veldheersloopbaan in dienst van den grooten keurvorst, in Zweden, bij de Rijksarmee (waar een hoofdstuk onafgewerkt is gebleven en midden in het verhaal van den slag bij St. Gothard ophoudt) en in Zelle. Vervolgens, in een tweede boek, zijn dienst als veldmaarschalk in de Republiek van 1672 tot den zomer van 1678, waar het hoofdstuk eindigt met de toebereidselen tot het voortzetten van den oorlog, na het bekende ultimatum der Staten omtrent de vredesvoorwaarden.

Hoewel in den stijven stijl der 17$^{de}$ eeuw geschreven, dikwijls meer als een rapport dan als een geschiedenis, en doorspekt met tallooze Excellenz, Hoheit enz. wat een servile kleur aan het boek geeft, draagt RAUCHBARS werk toch den stempel der waarheid en levert het een niet te verachten bijdrage tot onze historie.

De persoon van WALDECK is overigens in het het laatst ook in Duitschland besproken door een der medewerkers der *Urkunden und Altenstücke*, Dr. B. ERDMANSDÖRFER onder den titel:

*Graf* GEORG FRIEDRICH VON WALDECK. *Ein preussischer staatsman im siebzehnten Jahrhundert.* Berlijn 1869.

Hij schetst daarin WALDECKS werkzaamheid in Brandenburgschen dienst gedurende de jaren 1651 tot 1658. Deze is vooral merkwaardig, omdat WALDECK toen een hevig vijand van Oostenrijk was, die den Duitschen keizer alle macht wilde ontnemen en Brandenburg toen reeds aan het hoofd stellen van een „Fürstenbund" van alle Noord-Duitsche protestantsche staten, Zijn genialiteit en bekwaamheid worden in dit, geheel op ongedrukte stukken berustende werk zoo helder in het licht gesteld, dat het ons ten bewijze is welk een geluk het voor de Republiek was zijn diensten te verwerven. Daarom hebben wij het, hoewel het overigens buiten ons bestek ligt, hier vermeldt. Merkwaardig is het ook nog voor ons door de bijvoeging der briefwisseling tusschen WALDECK en CORNELIS VAN AESSEN VAN SOMMELSDIJK, den bekenden vertrouwde van WILLEM II, zeker een vriend uit den tijd van zijn dienst onder FREDERIK HENDRIK.

Voor hen die zich met de geschiedenis van onzen bodem bezig houden, zal het niet onbelangrijk zijn te vernemen dat in het 6$^{de}$ stuk der *Mittheilungen der Geographischen Gesellschaft* (Weenen 1870) een stukje is geplaatst door den heer FRIEDRICH VON HELLWALD, (den broeder van den ontdekker van het Maerland-handschrift) over het ontstaan en het zich uitbreiden der Zuiderzee, waarbij de bronnen vlijtig geraadpleegd zijn.

## OPGEMERKTE FOUTEN:

Bl. 143, regel 8, *voor:* heer van Statzraedt *lees:* heer van Vlasraedt.
Vlasraedt is een oud kasteel der familie VON BREMPT in de nabijheid van Straalen.

Bl. 314, regel 4 v. o., *voor:* Heerenhuis van Spanje *lees:* Hof van Spanje.

Bl. 343 in het opschrift, *voor:* 2de helft der XVIde eeuw *lees:* der XVde.

# BOEKBESCHOUWING.

P. L. MULLER. *Geschiedenis der regeering in de nader geunieërde provinciën tot aan de komst van Leycester.* (1579—1585). Acad. proefschrift, Leiden 1867.

Er zijn weinig onderwerpen, waarvan de studie zoo belangrijk is als die, welke in verband staan met den regeeringsvorm van de voormalige Republiek der Vereenigde Gewesten. Over 't algemeen toch is die regeeringsvorm nog niet genoeg bekend, en vooral literatoren, die in den regel zich weinig of niet om rechtsgeleerde studiën bekommeren, mogen, wanneer de geschiedenis hun geliefkoosde wetenschap is, zich niet onttrekken aan een nauwkeurig onderzoek van het staatsrecht. Wijlen de hoogleeraar HOLTIUS placht te zeggen, dat in den regel de jurist te weinig literator, de literator te weinig jurist was. Ik geloof dat hij de zaak zeer juist beschouwde. Gelukkig wint dan ook meer en meer de gewoonte veld, om eene dergelijke stof voor een literarisch-historische dissertatie te nemen. En wanneer zulk een onderzoek de eerste grondslagen van dezen of genen regeeringsvorm betreft, dan heeft de schrijver aanspraak op den dank van het wetenschappelijk publiek. De heer MULLER heeft ook op dat gebied zich verdienstelijk gemaakt en een onderwerp behandeld, waarover tot dusverre veel duisters ligt.

Terecht merkt de schr. al aanstonds aan, dat, ofschoon de opstand der Nederlanden tegen PHILIPS II eene der meest

beschrevene episoden der nieuwere geschiedenis is, die ook in het buitenland behandeld wordt, toch "enkele gedeelten van dien strijd geheel onbehandeld zijn gebleven." Zoo zijn de gebeurtenissen in het Noorden, alwaar weldra de Republiek der Vereenigde Gewesten tot stand zou komen, schier met stilzwijgen voorbijgegaan. De schr. bedoelt hiermede zoodanige omstandigheden, welke min of meer in verband staan met den regeeringsvorm, dien men toen reeds voorbereidde. "Mijns inziens," dus gaat hij voort, "is dat te meer te bejammeren, omdat in dien tijd hier te lande eene geheel afzonderlijke regeering werkzaam was, die eene zeer moeilijke taak te vervullen had. En die taak, het bijeenhouden en verdedigen van de Noordelijke provinciën, heeft die regeering met eere volbracht. Aan haar is het in vele opzichten te danken, dat de Noordelijke gewesten niet evenals de Zuidelijke stuk voor stuk weder werden ten onder gebracht, dat de Unie van Utrecht niet even krachteloos werd als de vroeger gesloten vereenigingen."

De eerste, die met meer nadruk op de vroegste regeeringsdaden van de Nadere Unie heeft gewezen, en die ook gepoogd heeft, den nevel, die daarover lag, weg te vagen, was VAN DE SPIEGEL. In zijn *Bundel van onuitgegeven stukken* heeft hij zooveel als hem mogelijk was bijeenverzameld alles, wat daarover slechts licht kon verschaffen. Maar de werkzaamheden van den staatsman beletten den historicus veelal zijne nasporingen voort te zetten. VAN DE SPIEGEL werd verhinderd door de gewichtige betrekking, die hij bekleedde, zijn oorspronkelijk plan ten uitvoer te brengen, het schrijven nl. van eene Geschiedenis der Nadere Unie. Na hem is niemand opgestaan, om het door hem aangevangen werk weder op te vatten.

Al zijn de bronnen voor zulk een onderwerp niet volledig, toch bestaan er, die van het grootste belang zijn. In de eerste plaats de resolutiën en notulen van de Gedeputeerden tot het sluiten der Nadere Unie; dan volgen die van den Raad der Nadere Unie en die van de beide Landraden, en ten slotte de resolutiën en recessen van de algemeene bijeenkomsten der

geuniëerde provinciën, bij alle welke eene menigte brieven van en aan den Landraad zich aansluiten. Wel zijn deze bronnen niet volledig, en worden er vele leemten in gevonden, maar zij zijn een leiddraad, die onontbeerlijk is.

Wat de resolutiën en notulen der beide Landraden betreft, zij zijn, zegt de schr., „vervat in 3 folio-deelen, die thans berusten in het Rijksarchief. Zij zijn de belangrijkste, maar tevens ook de minst bekende onder de bronnen der geschiedenis. Althans een tweetal stukjes van wijlen den heer RETHAAN MACARÉ uitgezonderd, schijnt er door geen onzer nieuwere geschiedschrijvers melding van te zijn gemaakt. Het eene deel bevat de resolutiën van den Landraad nevens Anjou (d. i. de Landraad bewesten de Maas) van den 14den Aug. 1581 — den dag der eerste vergadering — tot den 7den Sept. '82. De beide andere deelen bevatten de resolutiën van den Landraad beoosten de Maas van den 27sten Juli '81 — eveneens de dagteekening der eerste vergadering — tot den 20sten Dec. '81, en verder van 20 Juni '82 tot 20 Oct. '83. In dit tweede gedeelte is eene lacune, loopende van 3 Oct. '82 tot 26 Jan. '83, die door eene half opengelaten bladzijde wordt aangeduid." Maar is er dan geene leemte in van 20 Dec. '81 tot 20 Juni '82? Waaraan *die* lacune moet toegeschreven worden, — of dat gedeelte verloren is geraakt, of hoe dan ook — hierover zwijgt de schr. Alleen verdiept hij zich in het zoeken naar de oorzaak van de leemte tusschen 3 Oct. '82 en 26 Jan. '83. Naar des schr. oordeel is het blijkbaar eene kopie, die de sporen van gelijktijdigheid draagt, en hij meent dit te moeten opmaken uit de omstandigheid, dat de hand herkenbaar is in andere stukken, die van den Landraad zijn uitgegaan, en uit een telkens verwijzen naar de minuut. Daarom meent hij ook, dat het moeilijk is aan te nemen, dat het ontbrekende gedeelte verloren is gegaan. Ik begrijp niet recht de kracht van dit argument. Welke de sporen der gelijktijdigheid zijn weten wij niet, maar uit het verwijzen naar de minuut kan nog niet de gelijktijdigheid bewezen worden. Wij zouden juist uit het openhouden van eene halve bladzijde tot de conclusie komen, dat dat gedeelte

wel degelijk niet voorhanden was, toen het afschrift gemaakt werd.

Terwijl de laatste deelen zeer leesbaar zijn, is het eerstgenoemde zoo onduidelijk geschreven, dat de lezing er van bemoeilijkt wordt. „Eene voortdurende afwisseling van Fransch en Hollandsch maakt de lectuur er van nog moeilijker. Deze is zoo groot, dat soms een volzin in het Hollandsch begonnen en in het Fransch geëindigd wordt, of omgekeerd. Het geheel draagt sporen van met groote haast geschreven te zijn, misschien wel op de vergadering zelve.... Andere gedeelten zijn zóó opvallend (?) kort geschreven, dat ik het denkbeeld, dat de minuut op de vergadering zelve gemaakt zou zijn, weder heb laten varen, hoewel ik beken den oorsprong der vele onregelmatigheden dan niet te kunnen verklaren." Naar mijn gevoelen zouden die onregelmatigheden en de in het oog vallende kortheid juist een bewijs zijn, dat die notulen op de vergaderingen zelve geschreven zijn, te meer als men de drukke werkzaamheden der beide Landraden in het oog houdt, die niet veel tijd overlieten, om alles in het net te schrijven of uit te werken. Maar dit zijn zaken van ondergeschikt belang.

Voordat echter de Landraad ingesteld is geworden, werd de voorloopige regeering eerst door de Gedeputeerden der Nadere Unie en later door den Raad der Nadere Unie uitgeoefend. Nadat de Unie van Utrecht tot stand was gekomen, had men behalve de Algemeene Staten, die sedert 1576 schier van het geheele regeeringsbeleid zich hadden meester gemaakt, en als vertegenwoordigend lichaam opgetreden waren van al de tegen de Spaansche regeering verbondene, zoo Zuidelijke als Noordelijke gewesten, overeenkomstig de Pacificatie van Gend, nog nu en dan de bijzondere vergaderingen of bijeenkomsten van de door de Unie van Utrecht verbondene provinciën. Aanvankelijk echter werd het regeeringsbeleid over de laatstgenoemde gewesten opgedragen aan de Gedeputeerden, die de Unie zelve hadden tot stand gebracht. Deze nu hielden ook notulen, die van 30 Januari tot 30 Juli '79 loopen. Op deze notulen heeft behalve

VAN DE SPIEGEL ook VAN WIJN reeds gewezen. Overigens schijnen zeer weinigen zich er om bekommerd te hebben. Het origineel berust in het archief te Middelburg, doch in het Rijksarchief bestaan twee afschriften, waarvan een gedeeltelijk door VAN DE SPIEGEL zelven, gedeeltelijk op zijn last door een der klerken van de Generaliteit is vervaardigd. In de Stukken van Landszaken van den president VAN HELL zijn een aantal notulen over '79 en gedeeltelijk over '80 opgenomen.

Deze nu zijn de voornaamste bronnen, waaruit de schr. voor zijn onderwerp heeft geput.

Het werk wordt verdeeld in twee hoofdafdeelingen; het eerste geeft een overzicht van de „separatistische beweging in het Noorden," die het sluiten der Utrechtsche Unie ten gevolge heeft gehad, en waarin dan tevens de regeering dier Unie en de daaruit voortgekomene regeeringscollegiën worden behandeld; het andere omvat het bestuur der beide Landraden.

Ik ga de beide eerste hoofdstukken van de 1ste afdeeling met stilzwijgen voorbij, om mij meer in 't bijzonder bezig te houden met het 3de hoofdstuk, waar dan ook de eigenlijke arbeid begint.

De Unie van Utrecht vereenigde de meeste Noordelijke gewesten. Op één punt bestond over het algemeen weinig hartelijke samenwerking, nl. wanneer het gold gelden te verschaffen. Zelfs het gemeenschappelijk gevaar kon dien onwil om penningen op te brengen niet overwinnen. De verschillende deelen van het bondgenootschap waren vroeger te lang met elkaar in heftigen strijd geweest, om zich nu al te beschouwen als te behooren tot ééne nationaliteit. Daarbij kwam de ijverzucht der provinciën op hare zelfstandigheid, die hen den band van gemeenschappelijke afkomst zoo al niet deed verloochenen, dan toch weinig tellen. Eindelijk maakte het verschil van godsdienst eene toenadering moeilijk. Vooral werden Holland en Zeeland met zeker wantrouwen bejegend. Immers dáár had de nieuwere richting diepere wortelen geschoten dan elders, terwijl in de

overige provinciën verreweg de meerderheid der ingezetenen nog der R. C. Kerk getrouw was gebleven.

Men doet echter onrecht, als men het niet tijdig opbrengen der gelden voor onwil uitkrijt. Er kwam ook nog onmacht bij. Men houde toch in het oog, dat er vele offers werden gevraagd, en dat de gewesten ook nog ten behoeve van de Algemeene Staten gelden moesten opbrengen, en bovendien de ingezetenen ten behoeve van de steden; en men telle die offers waarlijk niet al te gering. Hoe had de handel en de nijverheid geleden, hoe dikwijls werd de oogst vernield!

De Gedeputeerden der Nadere Unie maakten dus eene soort van vertegenwoordiging uit der provinciën, of liever zij vormden eenen raad, die zich met het voorloopig bestuur belastte. Het schijnt, dat van de verschillende conferentiën vóór de sluiting der Unie geene notulen zijn gehouden, of dat deze verloren zijn geraakt, evenals het oorspronkelijk document der Unie zelve [1]). Hoe belangrijk zouden die notulen voor ons zijn! Hoe 't zij, met den dag, volgende op de onderteekening der Unie, dus met 30 Januari, beginnen de notulen.

De eerste werkzaamheden der Gedeputeerden strekten, zoolang geene uitvoering gegeven was aan art. 5 der Unie, dat nl. in alle provinciën eene gelijkvormige belasting geheven zou worden ten behoeve van het algemeen bondgenootschap, om te zorgen, dat er middelen gevonden werden ter bewaring hunner onafhankelijkheid. Voorts moest men een ontvanger- en een tresoriergeneraal aanstellen, en eindelijk was het plicht, om orde te stellen op het beleid der regeering in 't algemeen en op het bestuur van den krijg in 't bijzonder. — Wat het opbrengen der gelden betreft, nooit is men er toe gekomen, om gemeene middelen op eenen éénparigen voet te heffen; altijd heeft men zich beholpen met het quoten-stelsel, en hoe ellendig dat

[1]) Ik kan zoo dadelijk niet aannemen, dat er vóór 30 Januari '79 geene notulen zouden gehouden zijn. Mij dunkt dien van 30 Januari hebben meer het voorkomen, dat zij een vervolg zijn van vroegere.

stelsel heeft gewerkt, daarvan getuigt de geheele geschiedenis der Republiek. Met betrekking tot de benoeming van eenen ontvanger- en tresorier-generaal werd besloten, dat die ambtenaren door de provinciën à tour de rôle zouden aangesteld worden. Aan Utrecht viel ten deel het eerst den ontvanger-generaal, aan Gelderland den thesorier-generaal te benoemen [1]). Eindelijk werd het opperbestuur van de krijgszaken en het opperbeleid van de regeering opgedragen aan den man, die het meest had geijverd voor de Unie, nl. JOHAN VAN NASSAU. Hem werden twee raden toegevoegd, een uit Gelderland, waar de oorlog het meest dreigde, nl. WILLEM VAN BOCKHORST, drost van Wageningen, en één uit Holland, en dáár viel de keuze op den bekenden PAULUS BUYS, advocaat van den Lande. Verder machtigde men JOHAN VAN NASSAU, om ten behoeve der Unie gelden op te nemen in Duitschland tegen 6, 7 ja 8°/₀, „daervoir die Bontgenoten hemzelven ende al hun ingesetenen en goederen verobligeeren ende naer behoiren versegelen sullen." Eindelijk werd hem de bevoegdheid gegeven „om met alsulcke Heeren, Steden, Landen en Provinciën, als sich naemaels in dese Unie sullen willen begeven, te moegen handelen ende accordeeren op 't behagen der Bontgenoten." — „Het was dus geen gering gezag," zegt de schr., „dat men den graaf wilde geven. Had hij het werkelijk bezeten, hij zou in waarheid hoofd en directeur der Unie zijn geweest." Het is bekend, dat vooral VAN DE SPIEGEL 't er voor gehouden heeft, dat JOHAN VAN NASSAU directeur is geweest van de Unie. De heer MULLER stemt dat niet geheel toe; volgens hem zou JOHAN VAN NASSAU die waardigheid slechts zeer kort bezeten hebben, en hij grondt zijn oordeel vooral daarop, dat nergens in de notulen der Gedeputeerden daarvan melding wordt gemaakt, en dat zou toch het geval moeten zijn, zoo hij inderdaad gedurende langeren of korteren tijd met die waardigheid is bekleed geweest. Toch wordt hij later, in

---

[1]) Tot de eerstgemelde betrekking werd REINIER VAN AZEWIJN, heer van Brakel, tot de laatste JOACHIM VAN LIER aangesteld.

April, als zoodanig genoemd in de instructie der Zeeuwsche afgevaardigden, maar dit zou volgens den schr. slechts eershalve geschied zijn.

In de meermalen aangehaalde notulen is eene lacune. Immers die tusschen 7 Febr. en 12 Maart zijn niet voorhanden. Zij zijn verloren geraakt, meent de schr. Ik ben niet door hem overtuigd. Immers de Gedeputeerden gaan den 7den Febr. uiteen; dit zegt de heer MULLER zelf op blz. 47 in fine en 48 supra: „Dit is het laatste besluit van de eerste reeks vergaderingen der Gedeputeerden, die daarop uiteen schijnen te zijn gegaan." Wel zijn zij niet lang weggebleven, want den 9den Maart waren zij reeds terug, maar toen zij uiteengegaan waren, zullen er geene vergaderingen, en dus ook geene notulen gehouden zijn. Vóór den 12den zullen zij geene bijeenkomsten hebben gehad; wellicht ontbraken nog eenige Gedeputeerden.

Voordat echter de vergadering was uiteengegaan, en wel den 1sten Febr., zouden de Gedeputeerden, naar het zeggen van den schr., o. a. tot eene verandering van het bekende art. 13 der Unie hebben besloten. „Het eerste (besluit) betrof den tekst der Unie en wel het 13de artikel, waarin toen de verandering werd opgenomen, waarvan in het 2de hoofdstuk sprake is geweest" [1]). Vergis ik mij niet, dan bedoelt de schr. hetgeen hij op blz. 32 heeft gezegd. „Holland had evenzeer nog eene versterking van het 13de artikel gewenscht, — — maar zonder vrucht;" of wel ziet die verwijzing op blz. 38, alwaar hij den korten inhoud van art. 13, 14 en 15 van de Unie vermeldt? Ik betreur 't, dat de schr. ons niet medegedeeld heeft, welke versterking Holland van art. 13 gewenscht heeft (blz. 32), noch welke de verandering was, die dat artikel ondergaan heeft door de Gedeputeerden (blz. 45). Het is bekend dat ten jare 1583 door den landraad beoosten de Maas het voorstel is gedaan — en ik kom er straks op terug — om dat artikel zoodanig te wijzigen, dat al de provinciën de hervormde religie zouden handhaven, „sonder eenige veranderingen daer in te

[1]) Blz. 45.

mogen doen, als met gemeen consent van alle die Bontgenoten." Eveneens is het bekend, dat Holland en Utrecht toen zich daartegen sterk hebben aangekant, zoodat die wijziging *niet* is doorgegaan. Nu zou 't naar ons oordeel niet onbelangrijk zijn te vernemen, welke wijzigingen door de Gedeputeerden der Nadere Unie toen reeds zijn voorgesteld geworden.

Gewichtig is vooral hetgeen de schr. ons mededeelt met betrekking tot de zending van afgvaardigden op 18 Mei '79 naar den Gelderschen landdag, ten einde dáar over de voorstellen van den aartshertog MATTHIAS mede te beraadslagen. Onder de afgevaardigden vinden wij de beide VAN ZUYLENS — ADRIAAN VAN ZUYLEN, deken van St. Jan, en NICOLAAS VAN ZUYLEN — benevens FLORIS THIN, den ijverigen patriot. Onder de voorstellen, die dáar ter tafel zouden gebracht worden, behoorde ook, eene nadere generale Unie te sluiten, die ook de Zuidelijken, voor zooverre zij niet onder de heerschappij van Spanje behoorden, zou omvatten. De Gedeputeerden der Unie dachten daarover niet gunstig, omdat zij vreesden dat daardoor het pasgesloten verbond allicht krachteloos zou worden, zoo het al niet daarmêe zou gaan als met elke andere vereeniging van vroegeren tijd. De Utrechtsche afgevaardigden uit de Gedeputeerden verzochten dus den Gelderschen landdag, ook op dat punt zich te conformeeren aan 't concept, door hen ontworpen, en zij drongen er op aan, dat de landdag, zoo hij daarin bezwaar mocht maken, vóordat eene beslissing genomen werd, met de Utrechtsche Gedeputeerden in communicatie zou willen treden, en eenige afgevaardigden naar Utrecht zenden, om de bezwaren tegen dat voorstel te vernemen.

De Unie stond er op — en zij had daarop recht — om meer en meer als een afgerond geheel, als een Staat op zich zelf beschouwd te worden, en daarom werd besloten, om zich ook in de Staten-Generaal als zoodanig te doen representeeren. „Is geresolveert, dat men aldaer committeeren ende senden sall zeeckere goede bequame personen, *nyet* uyt yeder van de geunieerde provinciën in 't particulier, maer in 't generael ende gelyckelyck uyten name van de geuniëerde

provinciën, als wesende een corpus" [1]). Als afgevaardigden van de „geuniëerde provinciën als wesende een corpus" werden benoemd KAREL VAN GELRE en JELIS PYECK, heer van Enspick, uit Gelderland, PAULUS BUYS en SEBASTIAAN DE LOSE uit Holland [2]), VOSBERGEN uit Zeeland, HESSEL AYSMA uit Friesland, FLORIS THIN uit Utrecht en LOUIS HURIBLOCK uit Gend, „met alsulcke adjoincten als die van Gend hem byvoegen sullen."

De voorloopige regeering van de Gedeputeerden der Nadere Unie naderde haar einde. In Aug. '79 schijnt er eene bijeenkomst te zijn geweest der geuniëerde provinciën — die wij wel moeten onderscheiden van de Staten-Generaal van de Republiek der Vereenigde Gewesten. Van die vergadering nu, die in Aug. '79 te Utrecht bijeenkwam, weten wij niet veel meer, dan dat er eene instructie werd opgesteld voor een permanent college, den Raad — zooals de schr. hem noemt: het College — der Nadere Unie, en van nu af wordt het beleid der regeering aan dien Raad opgedragen. Daarin werden Gelderland, Holland en Friesland ieder door 3, en de overige gewesten [3]), benevens de steden Antwerpen, Gend en Yperen ieder door 2 leden vertegenwoordigd. Al dadelijk verdeelde zich de Raad in sub-commissiën; men had eene commissie voor financiën, eene voor proviand en ammunitie, eene voor oorlogszaken, en eindelijk eene voor justitie en oorlogszaken. Eerst voerde de griffier der Staten, VAN LAMSZWEERDE, in den Raad de pen; later worden twee secretarissen benoemd, nl. VAN ZUYLEN en RADELAND, en nog later, nl. in het begin van '80, zijn er drie secretarissen; aan de twee vorige werd nog JOH. STRICK toegevoegd.

Ofschoon de nieuw benoemde Raad onmiddellijk in functie

---

[1]). Zie Bijlage B.

[2]) De eerste werd echter vervangen door NICOL. VAN DER LAAN en door den heer VAN SWIETEN.

[3]) Groningen, in de macht der Spanjaarden, ontbrak. Alleen de Ommelanden werden er in vertegenwoordigd.

trad, weten wij vóór den 22sten Sept. '79 niets van zijne handelingen. Met den 22sten Sept. beginnen zijne notulen. De vroegere zullen vermoedelijk verloren zijn gegaan. Dat de Raad het druk had, blijkt o. a. daaruit, dat hij meestal tweemalen daags vergaderde, en zelfs des Zondags zich geene rust gunde. Op één punt moeten wij inzonderheid de aandacht vestigen, omdat het zoo nauw samenhangt met de geheele, latere inrichting van ons staatswezen, dat nl. toen reeds sommige provinciën, niettegenstaande bepaald was, dat de leden van den Raad onafhankelijk van hunne committenten — als wij dat woord *hier* mogen gebruiken — zouden mogen handelen, toch aan haar afgevaardigden last gaven, om in zaken van gewicht niet te besluiten, „dan op 't rapport van hunne principalen achtervolgende de procuratie by denzelven vertoont," hetgeen natuurlijk telkens oponthoud veroorzaakte. Juist die last getuigt voor de vrees, die de gewesten in het algemeen voedden, dat de Raad van lieverlede een centraal gezag zou bekomen, en zich onafhankelijk zou maken van de provincie, die zijne leden benoemde.

De voornaamste werkzaamheden betroffen financiëele zaken. Evenals vroeger de Gedeputeerden der Nadere Unie niet bij machte waren, om de provinciën over te halen, de quoten geregeld op te brengen, zoo had ook de Raad met dezelfde moeilijkheden te kampen, en tot de executie, die volgens de Unie op de nalatige provinciën kon worden toegepast, ging hij nooit over; vooreerst uit te angstige bezorgdheid om inbreuk te maken op der gewesten onafhankelijkheid, en ten andere omdat die executie toch niet uitvoerbaar was. De geldnood was zoo groot, dat zelfs het traktement van graaf JOHAN VAN NASSAU niet kon betaald worden; ja, dat, toen men hem *f* 2500 wilde leenen, in de kas niet meer dan *f* 825 voorhanden was.

De Raad gevoelde soms behoefte aan een zeker gemeen overleg met de provinciën zelve. Daarom riep hij o. a. in het begin van '80 haar op, en den 10den Febr. bracht hij in die vergadering ter tafel een plan, waardoor naar zijne overtuiging

de band der Unie nauwer kon worden toegehaald. De door hem met dat doel voorgedragen middelen worden door den schr. uitvoerig medegedeeld. Daartoe zou o. a. ook moeten dienen, dat zoowel hoogere als lagere ambtenaren de Unie beëedigden, en dat die eed zou worden afgelegd door de zoodanigen, op wier voortdurende medewerking men niet kon rekenen, met a. w. de verdachte personen.

Van meer belang is echter een ander onderwerp, dat in die bijeenkomst der geunieërde provinciën ter tafel werd gebracht. Immers reeds in December '79 had de Prins van Oranje een plan van een gewijzigden regeeringsvorm bij de Staten-Generaal, die te Antwerpen vergaderd waren, ingediend. Volgens dat plan zouden de gewesten een regent, òf als protector òf als vorst kiezen, wien een Raad, gesplitst in drie afdeelingen, (één te Utrecht, één in Zeeland en één in Brabant) zou ter zijde staan. In Holland wilde men liever drie Raden hebben, waarvan echter één de suprematie over de andere zou uitoefenen; de Prins zou deze Raden in alle zaken moeten kennen. Waarin nu het essentiëele verschil bestond tusschen het denkbeeld van den Prins en dat van de Staten van Holland, weet ik thans niet op te helderen. Ook de schr. gaat er vrij onverschillig over heen, en toch zou het niet onbelangrijk zijn geweest, daarbij eenige oogenblikken te hebben stilgestaan. Hoe 't zij, met zulke Raden, als Holland wilde hebben, had de Prins niet veel op, en nu kwam hij met een ander denkbeeld te voorschijn, nl. met eenen Landraad. Dit denkbeeld nu werd aan het oordeel der te Utrecht vergaderde geunieërde provinciën onderworpen, en het verwierf algemeen bijval. Men meende, dat die Raad uit 30 personen moest bestaan; dat hij de benoeming moest kunnen doen van alle betrekkingen, doch uit voordrachten van de betrokkene provinciën. Alleen de betrekking van Stadhouder zou door de Staten moeten verleend worden. Verder mocht de Landraad geene verandering brengen in de munt. Om een wettig besluit te nemen moesten er ten minste tien leden, representeerende vier gewesten, tegenwoordig zijn. De Staten-Generaal zouden, ten einde oog in het zeil te houden, twee-

malen sjaars bijeenkomen, en zoo dikwijls buitengewoon als de Raad hen opriep, doch niet buiten de landpalen. De Landraad zou geene vaste residentie hebben, maar zich telkens verplaatsen, waar het gevaar het meeste dreigde [1]); de helft, of bij ongelijk getal de kleinste helft, zou elk half jaar vernieuwd worden, „om te schouwen alle presumptiën van infamie, dangier van continuatie en diergelyck." Eindelijk zou in het land van Overmaze en Schelde altijd eene commissie van 8 of 9 personen uit den Landraad zijn. — Ziedaar de eerste grond gelegd voor den Landraad!

Dit concept werd aan de provinciën gezonden, om er zich op te beraden. In het midden van '80 kwam de tweede vergadering der Bondgenooten terug. Op den 30sten Juli werd de zaak weder besproken, en ofschoon niet alle provinciën gereed waren, toch werd besloten, daar er haast bij de zaak en eene betere orde hoog noodzakelijk was, om eenen Landraad aan te stellen *beoosten de Maas*, alzoo meer uitsluitend ten behoeve van de geuniëerde provinciën, die uit veertien leden zou bestaan, en waarin Gelderland door 4, Holland door 3, Zeeland, Utrecht en Friesland ieder door 2 en de Ommelanden door 1 lid zouden vertegenwoordigd worden. Zijn zetel zou te Utrecht zijn, of waar de provinciën wilden. Hij kreeg volkomene bevoegdheid, om op alles te besluiten, de consenten te executeeren en te beheeren; maar hij was niet bevoegd den staat van het krijgsvolk te veranderen, dan met goedkeuring der provinciën. Slechts tot een bedrag van *f* 25000 mocht hij opnemen. Beeediging der privilegiën; de besluiten met meerderheid van stemmen te nemen, en gewichtige zaken alleen te behandelen indien de grootste helft der leden, die uit drie verschillende provinciën moesten zijn, tegenwoordig was; de Staten behielden zich echter het oppertoezicht voor enz. Ziedaar de hoofdinhoud van hune instructie. Dit schijnt echter weder niets anders geweest te zijn dan een

---

1) Dat had later ook plaats met den Raad der Nadere Unie. In Mei '80 b. v. bevond hij zich te Deventer, in Juli te Kampen.

concept; want wij vinden hierover het gevoelen der gewesten medegedeeld. Van slechts twee provinciën wordt ons het besluit bekend gemaakt, Holland nl. en Utrecht. Het laatste gewest kon zich er mede vereenigen, mits de leden om het half jaar aftraden, en de gewesten beoosten de Maas eerst den koning vervallen verklaarden, eene vrije Republiek oprichtten, en hun eigen hoofd verkozen, Holland was tegen dien nieuwen Raad, en wilde liever eene vergadering van gecommitteerden van de geunieërden m. a. w. zij waren tevreden met den tegenwoordigen Raad der Nadere Unie. Niettegenstaande het ongunstig advies van een der machtigste gewesten, werd toch den 15den Oct. besloten tot de oprichting van een vast College, dat zijn zetel te Utrecht zou hebben. Dit was echter niet de Landraad, waartoe zoo even besloten was. Holland schijnt daarmede vrede te hebben gehad, althans het benoemt zijne drie leden voor een half jaar. Maar allervreemdst, de Raad der Nadere Unie blijft desniettemin in wezen, en zelfs zijn er nog notulen en brieven van hem over uit dien tijd. Het nieuw opgericht College schijnt dan ook nooit in werking te zijn getreden, althans men hoort er niet meer van. „Te bejammeren is het echter," zegt de schrijver, „dat niet meer bekend is van het plan, van wie het uitging, hoe het kwam dat op den zeer sterken tegenstand van Holland zoo weinig acht werd gegeven, en waarom de nieuwe Raad niets heeft uitgewerkt. Ook is het niet duidelijk, wat men doen wilde met het College der Nadere Unie, dat, ingeval de nieuwe Landraad in wezen kwam, niet meer bestaan kon; en nergens wordt bepaald gezegd, dat men dat wilde afschaffen."

Wij gaan de laatste handelingen van den Raad der Nadere Unie met stilzwijgen voorbij. Alleen willen wij hier nog aanteekenen, dat hij ook toen evenals vroeger met voortdurend geldgebrek en onmacht der gewesten, om in den nood te voorzien, te kampen heeft gehad. Hij ging te gronde wegens onmacht, maar het was eene onmacht, waarvan de schuld niet bij hem lag, maar die aan de chaotische wanorde, die toen algemeen heerschte, moet geweten worden. De Raad zelf, of liever de leden, hebben bewijzen gegeven van energie, „maar het wa-

ren dan ook de uitstekendste mannen van Nederland, ervaren in krijgs- en staatszaken en bezield met dien fieren geest, die zoolang onze regenten kenmerkte. — Hunne regeering heeft niet veel anders kunnen doen, dan te bewaren wat nog te redden viel. Zonder hen waren Friesland en Overijssel hoogstwaarschijnlijk verloren gegaan, wat het geheele bestaan van Nederland in de waagschaal had kunnen stellen. — Alleen daarom reeds is het van gewicht deze regeering, die tot nu toe bijna geheel vergeten was, weder eenigszins in het licht te plaatsen, want ook zij heeft hare verdiensten gehad in den grooten strijd, die de vrijheid van Nederland grondvestte."

---

„De Landraad is ontstaan uit de faulte van executie van den Raad der Nadere Unie," merkte reeds SLINGELAND aan, Zou de Landraad met meer kracht dan het College van de Nadere Unie te werk kunnen gaan? Laten wij aan de hand van den schrijver de handelingen van dit nieuwe lichaam kortelijk nagaan.

„Terwijl het College van de Nadere Unie voortgekomen was uit eene separatistische beweging van het Noorden, was het daarentegen de reactie, die op deze beweging volgde, die den Landraad in het leven riep." De schr. bedoelt met deze vrij duistere woorden het volgende: de Unie van Utrecht droeg het duidelijke kenmerk van afscheiding van de Zuidelijke provinciën. Van lieverlede openbaarde zich echter eene neiging, om den band verder uit te strekken, en daarin ook te bevatten die Zuidelijke gewesten, die niet onder het juk der Spaansche overheersching zuchtten. Was dus de Raad der Nadere Unie meer het uitvloeisel van de zucht van het Noorden, om geene gemeene zaak te maken met de Zuidelijke provinciën, de oprichting van den Landraad was het bewijs, dat de meer liberale richting de overhand had bekomen. Den nieuwen Raad noemde men nu Landraad, „waarschijnlijk om den naam van Raad van State, die aan de Spaansche heerschappij herinnerde, te vermijden.... in het Fransch heette hij Conseil d'Etat." Zijne

instructie werd den 13[den] Januari '81 vastgesteld. Hij zou bestaan uit 31 personen, die allen inboorlingen zouden moeten zijn. Brabant, Gelderland en Holland werden ieder door 4, Vlaanderen door 5, Doornik en het Doorniksche, Mechelen, Overijssel, Friesland en de Ommelanden ieder door 2, Utrecht en Zeeland ieder door 3 leden vertegenwoordigd. Zijne bevoegdheid wordt door den schrijver op blz. 150 omschreven. Hij zou met het dagelijksch beleid der zaken belast worden, en daaronder was begrepen het innen der consenten en het betalen der oorlogsuitgaven; hij mocht zooveel krijgsvolk aannemen als hij wilde, mits niet meer dan *f* 100,000 boven het bedrag der consenten; maar hij had geene bevoegdheid, om nieuwe imposten te heffen, of verdragen te sluiten zonder overleg met de Staten-Generaal. Evenzoo behielden de provinciën aan zich de goedkeuring op de benoeming der Stadhouders; alle zaken moesten bij meerderheid van stemmen beslist worden; geene zaken van gewicht mochten er behandeld worden dan in tegenwoordigheid van 10 leden, waarvan 7 van verschillende provinciën moesten zijn; dat getal van 10 leden en 7 provinciën werd tot 7 leden en 5 provinciën teruggebracht voor zaken van minder belang; de Staten-Generaal zouden tweemalen per jaar bijeenkomen ter plaatse, waar de Landraad zitting had, terwijl zij zich voorbehielden, om meer malen bijeen te komen, wanneer zij dat dienstig oordeelden; ook kon de Raad hen buitengewoon oproepen; de zetel van den Raad zou gevestigd zijn, wáar de overheid zulks aanwees; eene commissie van 8 à 10 leden zou aan de andere zijde van de Maas zitting houden; de benoeming eindelijk geschiedde voorloopig voor een half jaar [1]).

Die Commissie uit den Landraad, was de Landraad beoosten de Maas. Ofschoon in nauw verband met den eigenlijken Landraad, zou deze afdeeling toch een zeker onafhankelijk karakter bezitten: zoo zou zij ook tot een bedrag van *f* 25000 kunnen opnemen in geval van nood. Voor haar werd voorgeschreven,

---

[1]) Ik heb slechts het voornaamste uit die instructie aangestipt.

dat zij geene beslissingen kon nemen, dan in tegenwoordigheid van 5 leden, waarvan drie ten minste uit verschillende provinciën moesten zijn [1]). Weldra ontstonden voor haar moeilijkheden, ofschoon 't niet duidelijk is, wat de schr. eigenlijk bedoelt (pag. 152). „Gelderland, Utrecht en Overijssel wilden, dat zij van de hooge overheid alleen zou afhangen, wat Brabant en Vlaanderen niet goedvonden, hoewel zij toch den Raad voor goed wilden oprichten. Holland was hier tegen uit vrees dat er scheuring zou komen." Waar tegen? Tegen het gevoelen van de beide laatste provinciën? Ik geloof, dat dit de meening is van den schr. Ik zou echter wel gewenscht hebben, dat hij zich hier duidelijker had uitgedrukt. Hoe 't zij, de beëediging der leden had den 10$^{den}$ Juni plaats. De Landraad beoosten de Maas (d. i. de Commissie uit den Landraad, die aan deze zijde van de Maas zitting moest houden) kwam reeds den 27$^{sten}$ Juli te 's Hage bijeen. Hij nam dadelijk al de ambtenaren van den Raad der Nadere Unie in dienst, terwijl ook verscheidene leden van dien Raad nu zitting bekwamen in den nieuwen Landraad. Tot voorzitter werd HESSELS uit Gelderland benoemd voor den tijd van veertien dagen; na hem werd VALCK uit Zeeland president. Als secretarissen worden STRICK en VAN ZUYLEN benoemd. Over de zeemacht, die toen reeds provinciaal was, en het meest uit Hollandschen Zeeuwsche schepen bestond, en waarover de Prins als Admiraal-Generaal het bestuur uitoefende, had de Landraad geen gezag.

Reeds dadelijk had de Landraad met den algemeenen geldnood te kampen. „Het begin beloofde al even weinig, als dat van het college der Nadere Unie. Beiden hadden met dezelfde rampen te strijden; beiden verkeerden evenzeer in geldgebrek en konden even weinig de provinciën executeeren. De volkomen macht en autoriteit, die men den Raad in naam had gegeven, werd bij het bestaande regeeringsstelsel van zelve van nul en geener waarde. Het eenige, wat de Landraad vóór had, was dat hij niet zoo licht kon veranderd worden, dat hij een blijvend

---

[1]) De instructie wordt door den schr. onder bijlage D in extenso medegedeeld

bestaan had, en ook over de provinciën, die niet in de Unie waren, gezag kon voeren. Maar bij den onwil of (de) onmacht der provinciën, om het benoodigde geld op te brengen, werd ook dit voorrecht weldra van weinig gewicht."

De Landraad bewesten de Maas hield zijne eerste vergadering te Gend den 14$^{den}$ Aug.; de Prins was er voorzitter van. Behalve Holland en Zeeland had geen der Noordelijke provinciën daar zitting. Secretarissen waren JACQUES HOUFFLIN en later NICAISE DE SILLE, die den titel voerde van secrétaire d'État.

De schr. houdt zich nu voortaan meer uitsluitend bezig met den Landraad beoosten de Maas, omdat deze meer rechtstreeks met de Noordelijke gewesten in betrekking staat. Dit college had geen vasten zetel, en was nu eens te 's Hage, dan te Amsterdam, dan weder te Leeuwarden, enz. Zijne bemoeiingen betroffen ook in 't algemeen meer de geldelijke belangen en het bestuur van den oorlog, vooral ten behoeve van den krijg die in Groningerland tegen den talentvollen VERDUGO werd gevoerd. Desniettemin behartigde hij ook handelsbelangen; dit blijkt o. a. uit een verzoek, dat hij tot den Koning van Denemarken richtte, om de tollen in de Sond te verminderen ten behoeve van de Nederlandsche schepen.

Intusschen namen de moeilijkheden, waarmede de Raad te kampen had, gaanderweg toe. Niet alleen wist hij niet hoe aan geld en soldaten te komen, maar hij had ook te strijden met den afkeer der Friesche steden, om krijgsvolk in te nemen, en op het platteland viel het landvolk de soldaten en ruiters aan, en beroofde hen van paarden, wapenen en bagage. Bovendien pleegden de hoplieden allerlei bedrog. Het leger was nooit voltallig dan op het papier; bij de monstering werd allerlei gespuis in de gelederen ingestoken, dat na de monstering weder verdween; het geld echter kwam in de beurs der hoplieden terecht. De provinciën waren altijd ten achter met hare quoten, zoodat het onbegrijpelijk is, hoe de zaken nog gingen. Tegen Zeeland werd werkelijk de last tot executie uitgevaardigd; ADRIAAN SCHAYCK werd tot executeur benoemd, en de secretaris VAN ZUYLEN sommeerde de Staten. — Wat verder van die zaak geko-

men is, weet men niet. „Dat de Landraad voortdurend in geldverlegenheid bleef, dat hij zelfs schulden maakte, blijkt uit elke bladzijde der resolutiën...... Behalve met de uit den oorlog ontstane gevaren, had de Raad nog met vele andere zwarigheden te kampen. Gedurig moest hij onwillige steden aanmanen, hare garnizoenen te betalen; hoplieden bevelen, goede discipline te houden; twisten tusschen stedelijke overheden en militaire bevelhebbers bijleggen, om niet te spreken van de menigte geschillen, die over de convooien rezen. Over gebrek aan werk kon dus de Raad niet klagen; maar dat die werzaamheid zoo onbekend is gebleven, is een genoegzaam bewijs, hoe machteloos zij geweest is."

Zóo konden de zaken niet langer blijven. De Landraad bewesten de Maas deed in de vergadering der Staten-Generaal in Dec. 1581 het voorstel, om in de afdeeling beoosten de Maas alleen leden op te nemen uit de provinciën, waarover zij te zeggen had. Den 1sten Febr. '82 nam hij zijn ontslag: maar hij werd dringend verzocht, aan te blijven. In Maart verscheen hij tweemalen en corps in de vergadering der St.-Gener. De eerste maal beklaagde hij zich over de vele moeilijkheden, waarmede hij te strijden had; de tweede maal deed hij bij monde van ANJOU een drietal voorstellen, nl. eene betere orde in de financiën, de instelling van eenen Raad van State en het maken van een accoord, ter afrekening met het oude leger, om daarop een nieuw verdrag te maken, met een verbeterd stelsel van betalen. — Vooreerst kwam van dat alles niets.

Intusschen naderde die Landraad (wij spreken nog altijd over dien bewesten de Maas) zijn einde. Wij weten daarvan niets. Alleen herinnert de schr. ons aan een zeggen van St. ALDEGONDE in zijn verdedigingsschrift over zijn te Antwerpen gehouden gedrag. „Comme en l'an 1583, après l'entreprise faillie de feu Monsieur frère du Roy en ladicte ville, le conseil d'Estat fut rompu et licentié par l'assembleé des Estats Généraux des Provinces Unies" [1]). Intusschen blijkt het uit eene resolutie

[1]) Blz. 197.

van de Staten van Utrecht, dat hij niet op bevel der St.-Generaal heeft moeten ophouden, zooals de woorden van St. ALDEGONDE doen denken, maar dat hij zelf zijn bestuur heeft nedergelegd.

De Landraad beoosten de Maas bleef, ofschoon hij slechts eene afdeeling was van den ander, nog langer in wezen. In het begin van Maart '83 waren de nader geuniëerde gewesten te Utrecht bijeengekomen. Immers, ten gevolge van den mislukten aanslag van ANJOU op Antwerpen, heerschte de grootste wanorde en onzekerheid. De Landraad bewesten de Maas had zijn ontslag genomen, „waardoor eigenlijk ook die van beoosten Maze geen wettig bestaan meer had." Het was dus van belang, om daarin te voorzien; bovendien eischten de treurige omstandigheden, dat de gewesten zich nauwer aan elkander sloten. Daarom werd ook die zaak op de bovengenoemde Vergadering aan de orde gesteld.

Deze bijeenkomst is om meer dan één reden van belang: vooreerst wegens het praesidium, ten andere wegens de voorstellen van den Raad, en eindelijk wegens onderhandelingen met Duitschland. Immers het is bekend, dat bij de Staten-Generaal de gewoonte heerschte, dat iedere provincie à tour de rôle het voorzitterschap waarnam. Op deze Vergadering beraadslaagde men er over, om eenen vasten voorzitter te benoemen; maar Holland verzette er zich tegen, ofschoon CANT de aangewezen persoon was voor het voorzitterschap; dit gewest echter vreesde daaruit den naijver der andere gewesten. Men besloot dus, dat iedere provincie op hare beurt gedurende drie dagen zou presideeren. Ook met betrekking tot de wijze van stemmen werd besloten, dat zij provinciegewijze zou plaats vinden.

Den 27sten April bracht de Raad zijne voorstellen ter tafel. De vijf punten, die in den beschrijvingsbrief waren uitgedrukt [1]),

---

[1]) Die 5 punten betroffen:

1°. het versterken der onderlinge verbindtenis;

2°. het voorzien in de wanorde in de regeering enz.;

3°. het bewaren der grensplaatsen.

werden nu in 32 artikelen ontwikkeld. De Raad eindigde zijne rede met te verklaren, „dat, als er geen orde op deze dingen werd gesteld, de Landraad de Kamer zou sluiten, en naar huis gaan, evenals dat de andere Landraad had gedaan.”

Het ontbrak den Landraad vooral aan gezag, maar zijn verzoek om hem daarin te hulp te komen, d. i. hem een grooter gezag te geven, vond weinig weerklank. Men vond dat hij al gezag genoeg had. Bittere ironie! alsof de Raad ooit de macht had gehad om zelfstandig te handelen!

Mijn verslag wordt te uitgebreid; ik moet mij dus onthouden van het behandelde in die Vergadering mede te deelen [1]). Alleen teeken ik hierbij aan, dat het in deze Vergadering is geweest, dat sommige gewesten de wijziging van art. 13 der Unie, waarover ik boven (blz. 8) heb gesproken, hebben voorgesteld.

Ik kom terug op den Landraad, die nu ook al op zijn einde liep. Zijne laatste werkzaamheden betroffen het krijgswezen; maar al meer en meer nam zijn aanzien af, zóó zelfs dat de Ridderschap van het Nijmeegsche kwartier, bij gelegenheid dat de Raad een bevel van executie had uitgevaardigd op dat kwartier, verklaarde, dat hij daartoe geene bevoegdheid had „alsoo..... dat de regieringe der Landtraed overlange gecesseert heeft en de camere gesloten is”. Was het vreemd dat ROORDA, een der ijverigste leden van den Landraad, bitter werd, en uitriep: „Men heeft den Landraed dit leste jaer zoo getracteerd, regt ofte aan den ondergang van dezelve de welvaert van den Lande was hangende”; en later, toen hij vernam wat in de St.-Gener. plaats vond met betrekking tot het oprichten van eenen Raad van State: „Maer eer dit reces (n.l. van de bovengenoemde vergadering der bondgenooten) afgesponnen was, is die cat in 't gaarn ge-

4°. het oprichten van een vliegend veldleger;

5°. het maken van een staat der middelen van contributie en het regelen der executie.

[1]) Wij hadden het wel zoo dienstig geacht, indien de schr. dit reces, zooals het bij VAN HELL of in het prov. arch. v. Utrecht voorkomt, in zijn geheel had afgedrukt. Het resumé is wat kort en oppervlakkig.

worpen, ende deese vergadering van Uytrecht tot Dordregt, van Dordregt tot Middelburg, van Middelburg weder tot Dorregt, van Dordregt in den Hage ende van den Hage tot Delff over en weder gejaegt, tot wat einde mogen de geleerden weeten, behalve dat men middeler tijd een nieuwe regeeringe heeft beginnen te smeeden op den naam van alle geuniëerde provinciën, maer daernaer op den naem van drie provinciën willen eindigen, ende voort onderstaen, den Landraed die kleine resteerende middelen met'er tijd te onttrekken." [1]) — Om die klacht van ROORDA beter te begrijpen, moeten wij even nog zien wat in de Staten-Generaal te Antwerpen plaats vond. In de Staten-Generaal — niet te verwarren met de bijeenkomst der geuniëerde provinciën — was men bezig met het ontwerpen van een anderen Raad, die met den Prins aan het hoofd zich met de leiding der zaken zou kunnen belasten, en waardoor meer centralisatie mogelijk zou worden. Die Raad van State zou den Landraad bewesten de Maas en tevens dien van de andere zijde van dien stroom vervangen. Hij zou een Raad zijn van al de gewesten, onverschillig of deze al dan niet tot de Unie behoorden. Den 11den Sept. '83 werd zijne instructie vastgesteld, maar hij kwam niet in werking. Holland, Zeeland en Utrecht waren inmiddels gereed met de zaak, die zij lang in het geheim behandelden, nl. de opdracht van de grafelijke waardigheid aan den Prins. Hem ter zijde zou ook een Raad van State staan, en de eerste zou nu noodeloos zijn, al had deze eene meer algemeene strekking, gene een meer gewestelijk karakter — zij 't dan ook slechts van drie gewesten. Reeds den 7den Januari '84 was de instructie van den laatsten gereed, maar de kort daarop gevolgde dood van den Prins deed hem weder in duigen vallen. Nu kreeg de Raad van State met Prins MAURITS aan het hoofd meer het aanzien van een regeeringsraad, wiens instructie den 18den Aug. '84 vastgesteld werd.

Hierbij eindigt de schr. zijn arbeid. Heb ik nu en dan eenige aanmerkingen mij daarop veroorloofd, het geschiedde uit

---

[1]) Blz. 239.

belangstelling in den schr. en in zijn werk. Van harte hoop ik, dat het Nederl. publiek nog menige monographie van deze soort uit zijne hand mag ontvangen.

L. ED. L.

Zutphen, 15 Augustus 1868.

---

*Beschrijving van Arnhem, door Mr.* J. W. STAATS EVERS. *Arnh.* J. A. NIJHOFF *en Zoon,* 1868.

*Kroniek van Arnhem van* 1789 *tot* 1868, *uit officiëele bescheiden bijeenverzameld door denz. Arnh. bij* NIJHOFF, 1868.

De meeste steden onzes vaderlands bezitten ééne of ook wel meerdere beschrijvingen, veelal uit de vorige eeuw. Onder die, welke zoodanig werk misten, behoort Arnhem, eene oude hoofd- en hofstad, wier geschiedenis alleszins verdiende bekend te worden. Wel had de bekende G. VAN HASSELT reeds vroeger een zoogenaamde kroniek dier stad geleverd, maar zijn werk, als bron kostbaar, was in den vorm zeer ongelukkig: het waren niet anders dan excerpten uit archieven, chronologisch gerangschikt, en wat NIJHOFF later van dien aard gegeven had, was meer voor den bezoeker der stad en hare schoonheden dan voor den onderzoeker der oudheid bestemd.

Aan dit gebrek, of moet ik zeggen deze leemte, d. i. lammigheid, heeft de heer STAATS EVERS een einde willen maken, en dit was de aanleiding tot het schrijven van beide bovenvermelde werkjens. In het laatste levert hij een vervolg op de kroniek van G. VAN HASSELT, die tot 1789 ging, maar in hedendaagschen vorm; in het eerste treedt hij als zelfstandig stedebeschrijver op.

De *kroniek* teekent alles aan, wat voor de ingezetenen eenig belang kan hebben, al schijnt het vreemdelingen onbeduidend, b. v. de verbouwing eener kerk, den aanleg eener sluis en dergelijke zaken, maar niemand zal dit afkeuren, die weet hoe

moeilijk het dikwijls valt dergelijke bijzonderheden op te sporen, die toch voor inwoners, ja zelfs voor het bestuur dikwijls noodig zijn te weten. Een klein boekje, waarin dit alles staat aangeteekend, is daartoe een welkom hulpmiddel.

Anders evenwel en hooger is het standpunt van den stedebeschrijver, vooral waar hij voor eene belangrijke plaats optreedt. Daar moet hij het onbeduidende ter zijde laten, maar de geschiedenis zijner stad met die van het land in betrekking brengen en de rol schetsen, die zij in de gebeurtenissen des tijds vervuld heeft. Zien wij nu hoe onze schrijver zijne taak opvat.

In de twee eerste hoofdstukken wordt een zeer vluchtig overzicht gegeven van de geschiedenis der stad tot op het jaar 1702, waarna gezegd wordt: „over de verdere geschiedenis der stad zie men mijne kroniek met bijlagen," t. w. uittreksels uit de Nederlandsche jaarboeken. Het derde hoofdstuk behandelt de plaatselijke gesteldheid der stad en eenige voorname gebouwen, het vierde de regeering, het vijfde de beroemde Arnhemers; in het zesde worden de kerken, in het zevende de oude kloosters beschouwd; het achtste hoofdstuk handelt over de gestichten van liefdadigheid, het negende over de openbare en bijzondere inrichtingen, in het tiende wordt een blik geslagen op de archieven de bibliotheek en het museum van oudheden, waarna eene lijst van geschriften over Arnhem het werk besluit.

Ik geloof niet, dat de schrijver bedoeld heeft iets meer te leveren dan eene oppervlakkige schets, die men met genoegen bij een kopje thee eens luchtig doorbladert, om ze verder te vergeten, en ik wensch van harte, dat zijn boekje zoodoende veel gekocht en spoedig uitverkocht moge zijn, om hem aan te moedigen het nog eens geheel om te werken en er een degelijk geschrift van te maken, dat wetenschappelijke waarde heeft. Voor hem die het provinciale en het stedelijke archief kan raadplegen en daarenboven de Arnhemsche bibliotheek ter zijner hulp heeft, is zoodanig werk bij genoegzamen ijver en kritiek gemakkelijker dan voor een ander.

In die hoop wil ik mij eenige aanmerkingen veroorloven. In

de eerste plaats betreur ik het, dat de schrijver slechts een gedeelte van de geschiedenis der stad geeft en voor het overige naar zijne kroniek verwijst; waarom niet, alles wat bijeen behoort, in hetzelfde werk opgenomen, in plaats van het in twee of meer verschillende geschriften te verspreiden?

Ten andere zal dan de schrijver trachten meer op de hoogte der tegenwoordige wetenschap te komen. Hij spreekt nog van de oude voogden van Gelre en van de graven van Gelre uit het huis van Nassau, alsof alles, wat VAN SPAEN daaromtrent geschreven heeft en hetgeen ook door latere navorschingen bevestigd wordt, hem geheel onbekend was gebleven. Hij zwijgt van de oudste melding der stad in het Prümsche register van 893, dat hij in BEIJERS *Urkundenbuch* vinden kan. Hij deelt nog de geheel verouderde beschouwing van NIJHOFF, (die echter later, zoo ik meen, daarvan teruggekomen was) alsof vóór het handvest van 1233 de plaats slechts een dorp geweest was, waar een adellijke dwingeland willekeurig over enkel lijfeigenen heerschte. Zulke dingen behooren in onzen tijd niet meer geschreven te worden.

Gaarne had ik ook omtrent den aanvang der Kerkhervorming, omtrent de beroerten der oude en nieuwe plooi, de omwenteling van 1795 en de verovering der stad door de Pruisen meerdere bijzonderheden vernomen, maar hiervoor wordt men alweder naar andere werken verwezen.

Nopens de regeering der stad in vroegere tijden zou men mede gaarne meer détails vinden, en waren er regeeringslijsten bijgevoegd, zooals in de meeste Hollandsche stedebeschrijvingen en ook in die van Nijmegen en Zutphen gevonden worden, men zou er den schrijver dankbaar voor geweest zijn.

Met de beschrijving der kerken, gestichten en merkwaardige gebouwen houdt de schr. zich uitvoeriger bezig, en levert ons verscheidene min bekende bijzonderheden; vooral de veranderingen van lateren tijd schijnen met zorg aangeteekend te zijn.

De geëerde schrijver houde het mij ten goede, dat ik onbewimpeld mijne aanmerkingen op zijn werk heb uitgesproken. Ik weet, het is thans de tijd van tijd- en vlugschriften, van

korte, meest oppervlakkige bijdragen, overal verspreid; wetenschappelijke werken, vooral wanneer zij van eenigen omvang zijn, vinden slechts een gering publiek en moeilijk eenen uitgever, maar des te verdienstelijker is het, aan die algemeene flauwhartigheid en oppervlakkigheid niet toe te geven en degelijke werken tot stand te brengen, die nog in eere zullen zijn, wanneer de duizend en eene oppervlakkige bijdragen lang vergeten en verscheurd zijn.

Tot zoodanig werk over Arnhem is de schrijver door zijne maatschappelijke betrekking en door zijne voorstudiën boven anderen geschikt, en eene stad als Arnhem verdient de moeite, daaraan te besteden. Van harte wensch ik dus, dat het tot hiertoe door hem uitgegevene slechts tot voorlooper eener grondige beschrijving van Gelderlands hoofdstad moge strekken.

L. PH. C. B.

---

A. CRUSIUS, *der Winterfeldzug in Holland, Brabant und Flandern, eine episode aus dem Befreiungskriege* 1813 *und* 1814, *nach den besten Quellen zusammengestelt und bearbeitet, und mit* 8 *Karten und Plänen versehen. Luxemburg,* B. BÜCK, 1865.

De schrijver, majoor in het Kon. Pruisische artillerie-korps, bemerkende dat over deze episode van den grooten bevrijdingsoorlog nog geene samenhangende voorstelling bestond, hoe belangrijk die gebeurtenis ook voor de algemeene zaak moest geacht worden, besloot zelf de hand aan het werk te slaan en naar de beste bronnen en schriftelijke of mondelinge mededeelingen van ooggetuigen een gedetailleerd verhaal der operatiën van het Pruisische armee-korps van BÜLOW in de Nederlanden te leveren.

Deze bronnen, wier opgaaf voorafgaat, zijn grootendeels van Prusischen oorsprong; van de Fransche zijde is slechts zeer

weinig, van de Nederlandsche zijde alleen VAN KAMPEN geraadpleegd, zoodat dan ook voor de geschiedenis van onzen opstand (indien men dien zoo noemen mag) niets nieuws geleverd wordt, en dat zelfs niet altijd nauwkeurig; voor de operatiën der Pruisen vindt men hier belangrijke berichten, veel vollediger dan bij de Nederlandsche schrijvers.

Het eerste gewichtige wapenfeit van BÜLOW's legerkorps was de bestorming en verovering van Arnhem op 30 November 1813; hiervan wordt dan ook een duidelijk en in bijzonderheden tredend verslag gegeven, waarbij men verneemt wat elke kolonne en soms kleinere afdeelingen tot de overwinning hebben bijgedragen. Daarop volgen de bezetting van Utrecht, de overtocht over de Lek en de Waal, de ondernemingen tegen 's Hertogenbosch, de overrompeling van het fort St. Andries en vervolgens de aanslagen tegen Antwerpen en de veldtocht in België; het beleg van Gorinchem daarentegen wordt hier slechts terloops besproken, misschien omdat de generaal BÜLOW, die des schrijvers held is, daarin niet onmiddellijk betrokken was, en zoo worden dan ook de bewegingen der Russische troepen slechts met een vluchtigen zijblik verwaardigd, om de aandacht niet van zijnen held af te trekken.

Deze eenzijdige beschouwing brengt te weeg, dat de schr. minder aandacht geschonken heeft aan hetgeen niet onmiddellijk met de verheerlijking van BÜLOW samenhangt, en zelfs meer dan eens in grove onnauwkeurigheden vervalt, b. v. waar hij bij de opgaaf der Fransche garnizoenen in Nederland BOUVIER DES ECLATS als bevelhebber der troepen te Amsterdam vermeldt en voor het garnizoen te 's Hage slechts een reservecompagnie van 102 man stelt, en nog erger, waar hij op bladz. 47 de verovering van Deventer door de Kozakken, en dat zonder verdediging, bericht, een misgreep, dien de schrijver evenwel in zijne nalezingen herstelt.

Men kan dus dit werk niet als een volledig tafereel van de operatiën der geallieerde, zelfs niet der Pruisische troepen in Nederland beschouwen, en bovendien is het, als bijna geheel uit Pruisische berichten geput, misschien hier en daar uit op-